

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS

IURIDICA

No 414

SPISY PRÁVNICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ

řada teoretická
Svazek č. 414

Dny práva 2011 – Days of Law 2011

Ovlivňování sféry soukromého práva právem veřejným v minulosti

Masarykova univerzita
Brno, 2012

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

© 2012 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-5917-7

ISBN 978-80-210-5910-8 (soubor)

OBSAH – CONTENTS

Stanislav Balík: Předpisy k zestátnění domovního majetku v Československu z r. 1959 a jejich dobová aplikace	1
Andrea Barancová: Legislativny zásah v prospech ochrany súkromnoprávných vzťahov pri zabezpečovanom prevode práva.	9
Martin Cempírek: Vybrané právní aspekty lesních služebností	14
Radek Černochoch: Mocenské zásahy do právní vědy v antickém Římě	23
Katarína Fedorová: Administratívne zásahy do osobnej slobody a vlastníckeho práva v Rusku v rokoch 1881 - 1917	33
Miroslav Frýdek, Karel Schelle: Majetek po odsouzeném	41
Petra Havlíčková: Dopad konfiskace na vlastnícké právo	49
Ondřej Horák: "Vlastnictví je kořenem zla, ale ne jako instituce, nýbrž jeho rozdělení." Meziválečná právní věda a pozemková reforma	74
Monika Horáková: Obilní monopol v ČSR	83
Jan Chudoba: Formy veřejnoprávní intervence do soukromého práva na pozadí ústavnosti během Velké deprese ve Spojených státech	91
Jan Kazda: Vybrané aspekty rodinného práva v Protektorátu Čechy a Morava	103
Michaela Knollová: Levirát - kořeny, vývoj, současnost	112
Jana Komendová: Veřejnoprávní zásahy státu do právních vztahů vznikajících při výkonu námezdní práce	128
Katarzyna Markiewicz: Tools of the State, Banking Law in Poland 1945-1989	138
Klára Prokopová: Fenomén soukromých archeologických sbírek a vývoj vlastníctví archeologických nálezů	147
Ivana Průchová: Veřejnoprávní nástroje k odnětí a omezení soukromého vlastníctví zemědělských a lesních pozemků v Československu v období let 1945 - 1989	155
Pavel Salák: Dědické právo let 1948-1989 optikou práva římského	168
Pál Sárosy: Confiscation for the Church in Justinianic Law	178
Martin Skaloš: Právna úprava pozemkového vlastníctva v Československu do prijatia občianskeho zákonníka z roku 1950	185
Ivana Stará: Několik poznámek k uzavírání manželství v ABGB	199
Jan Sýkora: Některé historické způsoby nabývání majetku státem v soukromém právu	206
Jan Šejdl: Poznámky k veřejnoprávním aspektům služebností římského práva	213
Michal Škerle: Nucená kolektivizace jako zásah státní správy do soukromého práva.	226
Ivana Šošková: Vplyv Ústavy 9. mája 1948 na výklad noriem rodinného práva s dôrazom na výživné manželky	235

Jaromír Tauchen: Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava - ještě soukromoprávní odvětví?	245
Ladislav Vojáček: Živnostenská pracovní smlouva v I. ČSR	259

PŘEDPISY K ZESTÁTNĚNÍ DOMOVNÍHO MAJETKU V ČESKOSLOVENSKU Z R. 1959 A JEJICH DOBOVÁ APLIKACE

STANISLAV BALÍK

Ústavní soud ČR, Fakulta právnická ZČU, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek se zabývá předpisy z r. 1959, jejichž aplikací se započala poslední etapa zestátnění domovního majetku v Československu, a to zejména vládním nařízením č. 15/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru, zákonem č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku, a zákonem č. 73/1959 Sb., o místním hospodářství. Uvedené předpisy byly významným stranickým a státním zásahem do sféry soukromoprávní. Nápravu křivd, které byly aplikací těchto předpisů způsobeny, přinesl až první polistopadový restituční zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd.

Key words in original language

Domovní majetek, zestátnění, restituce

Abstract

The paper addresses regulations of 1959, the application of which triggered the last stage of nationalization of housing properties in Czechoslovakia, in particular Government Order No. 15/1959 Sb., on measures pertaining to certain things used by organizations in the Socialist sector, Act No. 71/1959 Sb., on measures pertaining to certain private housing properties, and Act No. 73/1959 Sb., on local economy. Said regulations constituted a significant interference by the party and the state with the private law sector. The injustices caused by the application of the respective regulations were only rectified by the first restitution act adopted after November 1989, Act No. 403/1990 Sb., on mitigation of consequences of certain property injustices.

Key words

Housing properties, nationalization, restitution

Na nedávno konané konferenci "Vývoj soukromého práva na území České republiky" jsem se věnoval čtvrtstoleté historii institutu osobního užívání bytu v letech 1964-1989 v teorii a soudobé praxi.¹

---

¹ Srv. Balík, S.: Čtvrtstoletí institutu osobního užívání bytu (1964-1989) v teorii a soudobé praxi, in: Vojáček, L., Tauchen, J., Schelle, K. (eds.): Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání AGBG, Brno: Masarykova univerzita, Spisy Právnické fakulty MU - řada teoretická, sv. 393, s. 47-56.

Tématem tohoto příspěvku je úzce související výklad o právní úpravě, která časově předcházela uvedení institutu osobního užívání bytu do československého právního řádu a jejíž aplikace cíleně vytvářela podmínky pro to, aby právo osobního užívání bytu mohlo nahradit do té doby existující a socialistické teorii práva jako "buržoasní přežitek" znějící nájem.

Nelze pochybovat o tom, že předpisy, o nichž bude dále řeč, byly přepisy administrativními a výrazně ovlivnily sféru soukromého práva. Ač by se mohlo zdát, že vyvlastňování a znárodňování proběhlo v poválečném a poúnorovém období na základě přepisů z let 1945-1948², nebyl soukromý majetek v Československu koncem padesátých let 20. století zdaleka zestátněn. Poslední etapa zestátnění, která se dotkla domovního majetku, proběhla totiž až v prvé polovině let šedesátých.

S jistotou lze říci, že s akty a důsledky aplikace vládního nařízení č. 15/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru, a zákona č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku, se ve své praxi setkal každý právník, který po listopadu 1989 řešil restituční³, méně je však zatím věnováno pozornosti historickým okolnostem vydání a dobovým souvislostem aplikace těchto předpisů.⁴

X X X

---

² Srv. Kuklík, J.: Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě, Praha: Auditorium 2010, *passim*.

³ V dalším výkladu budu vycházet mimo jiné z poznatků, které jsem získal jako advokát při poskytování právní pomoci v oblasti restituční agendy v obvodu Městské části Praha 1. Počátkem devadesátých let 20. století jsem měl totiž možnost procházet spisy, týkající se nabytí domovního majetku v této lokalitě státem v prvé polovině let šedesátých. Povinnost mlčenlivosti, kterou jsem vázán, mě limituje potud, že zde mohu prezentovat pouze mnou učiněné zobecňující závěry bez možnosti uvádět konkrétní jména a konkrétní nemovitosti.

⁴ Srv. Dvořák, J.: Vývoj občanského práva, in: Malý, K., Soukup, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945-1948, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 472-492, Bělovský, P.: Občanské právo, in: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví, Brno: Masarykova univerzita-Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 425-462.

Dobu, do níž se ve svém příspěvku vrátím, lze zjednodušeně označit za éru Antonína Novotného.⁵ V roce 1960 byla přijata nová Ústava č. 100/1960 Sb., a bylo deklarováno, že socialismus byl již v Československu vybudován.

Ústava z r. 1960 zavedla pouhé dvě formy vlastnictví, a to socialistické a osobní. Stalo se tak za situace, kdy realita plně neodpovídala textu Ústavy. Lze říci, že v oblasti vlastnictví domovního fondu byla Ústava svým pojetím vlastnictví předčasná, neboť zestátnování domovního majetku, které bylo započato podle právních předpisů z roku 1959, nebylo ještě zdaleka dokončeno.

Dalším záměrem socialistického zákonodárce byla na počátku šedesátých let 20. století i rekonstrukce občanského práva. K té došlo přijetím občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. a v oblasti tzv. bytové politiky též zákonem č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty.

Je patrné, že poté, kdy se to nestihlo do vydání Ústavy, mělo dojít k proměně poměrů v oblasti vlastnictví domovního majetku alespoň do roku 1964, respektive do vydání nového občanského zákoníku.

Přejdeme nyní k samotným předpisům z roku 1959.

x x x

Prvním krokem k zestátnění domovního fondu bylo vládní nařízení č. 15/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru. Toto vládní nařízení bylo vydáno k provedení zákona č. 63/1958 Sb., o druhém pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství Republiky československé.

Citované vládní nařízení č. 15/1959 Sb. se týkalo věcí, " které jsou ve vlastnictví fyzických osob nebo soukromých právnických osob a jsou zcela, popřípadě převážně užívány organizacemi socialistického sektoru (dále jen "nájemce") k plnění jejich úkolů, a to na základě nájemního nebo jiného právního poměru"⁶

Účelem bylo omezit vlastníka v dispozici s majetkem užívaným organizací tzv. socialistického sektoru a směřovat jej k tomu, aby svoji věc této organizaci prodal. Pokud tak neučinil, měl o přechodu věci na stát na návrh dané socialistické organizace rozhodnout příslušný národní výbor. Vládní nařízení předpokládalo, že věc takto přejde za náhradu, o níž měl rozhodnout v zásadě samostatně rovněž příslušný národní výbor.

---

⁵ Šestý československý prezident byl podle dobové anekdoty týkající se stavu domovního fondu označován jako Antonín Římský s pointou, že za jeho prezidentství začaly z chátrajících fasád domů padat římsy.

⁶ Srv. § 2 odst. 1 citovaného vládního nařízení č. 15/1959 Sb.

Vládní nařízení č. 15/1959 Sb. nabylo účinnosti dne 25. března 1959. Ač o tom v oficiálních dokumentech nebyla zmínka, bylo vládní nařízení č. 15/1959 Sb. pouze dílčí právní úpravou, kterou nebylo možné aplikovat na domy výlučně obytné.

Dalším krokem pak bylo přijetí zákona č. 71/1959 Sb., o opatřeních, týkajících se některého soukromého domovnického majetku.

Podle ideologicky koncipované důvodové zprávy k tomuto "soustavný růst socialistické výroby vytváří příznivě předpoklady pro všestranně uspokojování potřeb pracujících. Životní a kulturní úroveň našeho lidu neustále roste. Jedním ze základních předpokladů plného uspokojení potřeb a zvyšování životní úrovně občanů socialistické společnosti je kulturní a hygienické bydlení. Proto Komunistická strana Československa vytýčila na svém XI. sjezdu před všemi pracujícími naší země široký program bytové výstavby, podle kterého má být do roku 1970 v podstatě vyřešen bytový problém v Československu. Uskutečňování tohoto programu se aktivně zúčastňuje všechen pracující lid. Současně s novou výstavbou je však třeba lépe využít i celého dosavadního bytového fondu a zabezpečit, aby veškerý domovní majetek byl udržován v dobrém stavu a zvelebován v souladu s požadavky kulturního bydlení.

O domovní majetek ve správě organizací socialistického sektoru je dostatečně postaráno. Bytový domovní majetek je však dosud z velké části v rukou soukromých osob, které dostatečně nezabezpečují úkoly, jak to vyžaduje zájem společnosti. Poněvadž však i tento majetek je součástí národního bohatství, je v zájmu společnosti, aby o něj bylo pečováno stejně jako o majetek národní.

U rodinných domků je o to postaráno jejich vlastníky nebo osobami, které takové objekty obývají. U velkého soukromého domovního majetku vlastníci nájemních domů neplní povinnosti, které mají již podle ustanovení platného stavebního řádu a které mají zvláště též vůči svým nájemníkům na základě ustanovení občanského zákoníku o nájemním poměru jako pronajímatelé, tj. zejména povinnost udržovat stavbu svým nákladem v řádném a užitelném stavu. V mnoha případech pak títo vlastníci nemají ani zájem tento majetek uchovávat v řádném stavu. Opravy jsou prováděny neplánovitě a v nedostatečném rozsahu, zpravidla jen z povinných 30% odvodu nájemného. Mimo to opravy nařízené soukromníkům stavebním úřadem jsou financovány většinou z půjček poskytovaných státními spořitelny, které nejsou téměř vůbec spláceny, popřípadě z příspěvku poskytovaného státem. Vlastníci se mnohdy ani nesnaží opatřit si finanční prostředky z těchto zdrojů.

Dosavadní způsob provádění oprav a údržby soukromého nájemního majetku neumožňuje tento majetek soustavně a plánovitě udržovat v dobrém stavu. To má za následek, že stav soukromého bytového majetku se stále zhoršuje na úkor společnosti.

Navrhovaná osnova zákona umožňuje, aby i soukromý bytový nájemní majetek byl s ostatním bytovým majetkem soustavně a plánovitě zvelebován a rozšiřován.

Především opravňuje národní výbory, aby i bez souhlasu vlastníka obstarávaly opravy, údržbu, zlepšování a rozšiřování soukromého bytového nájemního majetku. Dále omezuje dispoziční volnost vlastníka s tímto majetkem, provede-li stát potřebné úpravy na tomto majetku. Zároveň osnova vytváří předpoklady, aby státu byla vrácena hodnota prostředků, které na tyto úpravy vynaložil. Dosáhnou-li náklady vynaložené na tyto stavební úpravy, spolu s pohledávkami státu a organizací státního socialistického sektoru určité výše, bude možno, pokud to bude z hlediska ekonomického žádoucí, převést takový majetek do státního socialistického vlastnictví.⁷

Způsob, jak dosáhnout zestátnění domovního fondu byl postaven na tom, že soukromému vlastníku domu byla nařízena údržba domu. Na ní obvykle nestačily příjmy z regulovaného nájemného, vlastník se musel zadlužit a svoje nemovitosti, tj. dům a stavební pozemek, dát do zástavy. Klíčovou se pak stala aplikace ustanovení § 6 odst. 1, 2 zákona č. 71/1959 Sb.

Podle citovaného ustanovení § 6 odst. 1 "převyšuje-li pohledávka na náhradu (§ 4 odst. 2) spolu s ostatními pohledávkami organizací státního socialistického sektoru zajištěnými zástavním právem na nájemním domu dvě třetiny hodnoty domu před jeho úpravou, může výkonný orgán okresního národního výboru rozhodnout, že nájemní dům spolu se stavebním pozemkem, na kterém je vystavěn, a se zahradou hraničící s tímto pozemkem, pokud patří vlastníku nájemního domu, přechází do státního socialistického vlastnictví."

Podle ustanovení § 6 odst. 2 pak "nájemní dům s příslušnými pozemky (odstavec 1) přechází do státního socialistického vlastnictví dnem, kdy rozhodnutí o přechodu vlastnictví nabude právní moci. Tímto dnem stává se bývalý vlastník nájemního domu nájemníkem bytu, kterého v domě užívá."

S ohledem na vázanost vkladů vlastníků domů u peněžních ústavů ocitla se zákonitě většina soukromých vlastníků domů v dluhové pasti.

X X X

Jak vyplývá ze spisového materiálu, týkajícího se domů v dnešní Městské části Praha 1, byl tehdejší Obvodní národní výbor v Praze 1 na hromadné převzetí domovního fondu do socialistického vlastnictví organizačně velmi dobře připraven.

- ⁷ Srv. Národní shromáždění Republiky československé, II. volební období, 1954-1960, tisk č. 350, dostupný na : http://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0350_00.htm.

Prvním krokem bylo pozvání vlastníka či spoluvlastníka k jednání, jehož výsledkem se měla stát darovací smlouva. Její podoba byla unifikovaná, text byl namnožen formou cyklostylu, jiné doplňky, než údaje o osobě dárce a identifikačních znacích darované nemovitosti, nebyly vpisovány.

Zdá se, že vlastníci domu byli srozuměni s tím, jaký má mít celá akce výsledek. Převážná většina domů tak přešla do socialistického vlastnictví formou daru. Objevily se dokonce i ojedinělé případy, kdy vlastník nabízel dům k darování dříve, než byl na národní výbor předvolán.

Varianta, že bylo o přechodu do socialistického vlastnictví rozhodováno ve správním řízení, přicházela v úvahu především tam, kde se vlastníku či spoluvlastníku nepodařilo doručit, zejména proto, že byl v emigraci.

Dalším případem aplikace vládního nařízení č. 15/1959 Sb. nebo zákona č. 71/1959 Sb. byla rozhodnutí, vydaná v průběhu dědického řízení po zesnulém vlastníku resp. spoluvlastníku, aby věc byla vyřešena dříve, než dědicové odmítnou dědictví a nemovitosti případnou státu jako odúmrť. V jednom rozhodnutí byla jako vlastník uvedena "hereditas iacens", ačkoliv tehdy platný střední občanský zákoník již tento institut neznal.

Vlastníci, kteří svoje domy nedarovali, přesto zůstávali v řízení většinou pasivní. Odvolání do rozhodnutí obvodního národního výboru byla raritní výjimkou, stejně tak jako zastoupení advokátem. Dobový československý právní řád neznal správní soudnictví, rozhodování tak bylo zcela na soustavě národních výborů.

Lze říci, že majorita domovních spisů byla uzavřena do roku 1963, i když celkový časový záběr pokrýl plně léta 1959-1965. V roce 1965 byla akce prakticky ukončena.

Zestátnění domovního majetku tak proběhlo ze strany stranických a státních orgánů plánovitě, ze strany vlastníků většinou bez výrazného odporu, který by byl kladen právní cestou.

Z lidského hlediska přesto mnozí vlastníci zestátnění majetku nesli od samého počátku jako křivdu, pro některé se stalo tragédií, s níž se nesrovnali nebo ji dokonce řešili sebevraždou.

Pokud jde o další hospodaření s domovním majetkem, následoval záhy po zákonu č. 71/1959 Sb. zákon č. 73/1959 Sb., o místním hospodářství, upravující právní poměry podniků bytového hospodářství.

x x x

Lze uzavřít, že případy, kdy došlo k přechodu domovního majetku na stát na základě rozhodnutí podle vládního nařízení č. 15/1959 Sb. nebo podle zákona č. 71/1959 Sb., byly řešeny v rámci restituce

zákonem č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, případy darů a odmítnutých dědictví pak zákonem č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích.

Se znalostí dobové rozhodovací praxe a způsobu vedení agendy přechodu domovního majetku do socialistického vlastnictví v letech 1959-1965 mohu uzavřít, že nebylo zcela namístě rozlišovat podle způsobu přechodu majetku do socialistického vlastnictví a restituce řešit dvěma odlišně koncipovanými právními předpisy.

Je evidentní, že soukromí vlastníci neměli počátkem šedesátých let 20. století v zásadě reálnou možnost až na drobné výjimky svoje vlastnické právo uchránit proti masivně aplikovanému administrativnímu zásahu do sféry jinak soukromoprávní.

Za nešťastnou pak pokládám tu část restituční judikatury obecných soudů, která bez znalosti historických souvislostí a formalisticky lpěla na dokazování tísně a nápadně nevýhodných podmínek při darování či odmítání dědictví.

Sonda, kterou jsem měl možnost učinit podle spisového materiálu z dnešní Městské části Praha 1, mě ubezpečuje, že Ústavní soud ČR v první dekádě svého působení zvolil pro restituční věci maximálně spravedlivá a pramennému zjištění odpovídající rozhodovací pravidla.

Literature:

- Balík, S.: Čtvrtstoletí institutu osobního užívání bytu (1964-1989) v teorii a soudobé praxi, in: Vojáček, L., Tauchen, J., Schelle, K. (eds.): Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání AGBG, Brno: Masarykova univerzita, Spisy Právnické fakulty MU - řada teoretická, sv. 393, s. 47-56. ISBN 978-80-210-5631-8.
- Bělovský, P.: Občanské právo, in: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví, Brno: Masarykova univerzita-Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 425-462. ISBN 978-80-210-4844-7
- Dvořák, J.: Vývoj občanského práva, in: Malý, K., Soukup, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945-1948, Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 472-492. ISBN 80-246-0863-4.
- Kuklík, J.: Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě, Praha: Auditorium 2010, 444 s. ISBN 978-80-87284-12-4.
- Národní shromáždění Republiky československé, II. volební období, 1954-1960, tisk č. 350, dostupný na : http://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0350_00.htm.
- vládní nařízení č. 15/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru.

- zákon č. 71/1959 Sb., o opatřeních, týkajících se některého soukromého domovníckého majetku.
- zákon č. 73/1959 Sb., o místním hospodářství.

Contact – email

Balikovi@seznam.cz

LEGISLATÍVNY ZÁSAH V PROSPECH OCHRANY SÚKROMNOPRÁVNÝCH VZŤAHOV PRI ZABEZPEČOVACOM PREVODE PRÁVA.

ANDREA BARANCOVÁ

Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Slovenská republika

Abstract in original language

Prevod práva, účelom ktorého je zabezpečenie záväzku, bolo do Občianskeho zákonníka zavedené zákonom č. 509/1991 Zb. V tomto pôvodnom znení bola jeho úprava veľmi strohá a bol ponechaný široký priestor pre zmluvné dojednania strán. Najväčšie problémy v aplikačnej praxi spôsobil práve inštitút prevodu práva, ktorý mal mať len zabezpečovací charakter, čo sa negatívne prejavovalo v oslabenom postavení dlžníkov. Práve nejednoznačná právna úprava spôsobovala jeho zneužívanie a následné kontroverzné názory na jeho ponechanie v systéme zabezpečovacích inštitútov. Uvedená problematika bola vyriešená novelou Občianskeho zákonníka, čím štát zasiahol do používania tohto súkromnoprávneho inštitútu a jeho novou právnou úpravou boli vytvorené obligatórne pravidlá jeho použitia.

Key words in original language

záväzok, zabezpečenie, prevod práva, dočasnosť vlastníckeho práva

Abstract

Transfer of a right, which purpose is to secure an obligation, was implemented into the Civil Code by the Act no. 509/1991 Coll. According to its original version, the regulation was very austere and there was a wide space left as for the mutual agreements of the contractual parties. The greatest troubles with practical application were connected with the institute of the transfer of a right, which should have only character of a securing institute, but this was resulting into negative effects and weakness in legal status of debtors. Exactly, it was ambiguous character of the regulation, what allowed the misusing of the institute followed by the disagreements with keeping this institute in the system of securing institutes. The mentioned questions were solved by the amendment made to the Civil Code, by which the state intervened into using of this civil legal institute and by the new legal regulation it created obligatory rules of this usage.

Key words

obligation, securing, transfer of a right, temporality of the ownership right

Zabezpečovacie inštitúty v širšom zmysle tvoria záruky napĺňania záväzkovoprávných vzťahov. Cieľom poskytnutia takýchto záruk je zabezpečenie právnej istoty, vymožitelnosti a stability právnych

vzťahov. Predpokladom ich riadneho fungovania je kvalitná tvorba práva, kvalitná realizácia a aplikácia práva.

Jedným zo zabezpečovacích inštitútov je zabezpečovací prevod práva, ktorý je upravený v zákone č. 99/1963 Zb. v znení neskorších predpisov (ďalej v texte ako “Občiansky zákonník”), pričom možnosť jeho použitia je nie len v občianskoprávných vzťahoch, ale aj v obchodnoprávných vzťahoch.

Podstatou tohto zabezpečenia je zabezpečiť pohľadávku veriteľa prevedením práva dlžníka alebo tretej osoby v prospech veriteľa. Takýmto spôsobom môže byť prevedené akékoľvek právo, ktoré je má majetkovú hodnotu a je prevoditeľné. Jedná sa o pomerne silný zabezpečovací inštitút, ktorý núti dlžníka splniť svoj záväzok včas a riadne. Tento inštitút poskytuje dostatočné zabezpečenie veriteľovej pohľadávky tým spôsobom, že dlžník resp. tretia osoba stráca dispozíciu nakladať s prevedeným právom, čo ho núti splniť svoj záväzok riadne a včas (zabezpečovacia funkcia) a v prípade, ak dlžník nesplní svoj záväzok riadne a včas, veriteľ môže v zmysle zmluvy uskutočniť výkon svojho práva (uhradzovacia funkcia).

Pôvodne zabezpečovací prevod práva nemal v aplikačnej praxi jednoznačné postavenie. Tento inštitút bol do nášho právneho systému zavedený zákonom č. 509/1991 Zb. a bol zmenený len jednou právnou normou, a to zákonom č. 568/2007 Z.z. Prijatiu tohto zákona, ktorým došlo k výrazným zmenám zabezpečovacieho prevodu práva, predchádzala diskusia týkajúca sa jeho ponechania v právnom poriadku SR. Dôvodom na takéto úvahy bolo jeho zneužívanie, čo dovoľovala strohá a najjednoduchšia právna úprava týkajúca sa najmä postavenia dlžníka. Zmenu právnej úpravy si vyžiadala právna prax a jej prijatie bolo prejavom snahy štátnej moci zaviesť legislatívnou formou do daného inštitútu jasné definovanie jeho použitia, podmienok a najmä pojmov, ktoré s ním súvisia.

Jedným z najväčších problémov bola skutočnosť, že pôvodná právna úprava jednoznačným spôsobom neupravila dočasný charakter prevedeného práva. V aplikačnej praxi z uvedeného dôvodu bola popretá zabezpečovacia a akcesorická povaha tohto inštitútu.

Táto nedostatočnosť úpravy bola zreteľná najmä pri vlastníckom práve. Vlastnícke právo je definované jednotlivými zložkami (*ius disponendi, ius utendi et fruendi, ius possidendi*). Ak vlastník svoje právo v rámci zabezpečenia previedol na veriteľa, pôvodná právna úprava umožňovala (kogentne nezakazovala), aby si veriteľ prevedené právo automaticky ponechal, ak dlžník nesplní riadne a včas. V súvislosti s uvedeným sa často vyskytovali prípady, keď dlžník už v zárodku omeškania bez možnosti reštitúcie prichádzal o majetkové hodnoty niekedy neporovnateľné so samotnou výškou pohľadávky.¹

---

¹ Bližšie viď dôvodovú správu k zákonu č. 568/2007 Z.z.

Riešením tejto problematiky bolo jednoznačne a nepochybne definovať charakter prevedeného práva. Prostredníctvom legislatívnej úpravy bola z uvedeného dôvodu kogentne určená jeho dočasnosť. Dočasnosť práva spočíva v prvom rade vo vzdaní sa disponovania s takto prevedeným právom zo strany dlžníka resp. tretej osoby, pričom veriteľ nadobudnutím takéhoto práva nezískava oprávnenie s ním nakladať. V súvislosti s takouto úpravou vzniká viacero nezrovnalostí, ktoré vyplývajú z charakteru vlastníckeho práva, keďže vlastnícke právo je tvorené vyššie uvedenými zložkami, dochádza k porušeniu jednej z jeho zložiek (*ius disponendi*).

V súvislosti so zavedením dočasného charakteru práva bola prijatá aj zmena zákona č. 162/1995 Z.z. (ďalej len "Katastrálny zákon"), ktorou sa legislatívne vyriešila táto problematika pri nehnuteľnostiach. Pri zápise práva k nehnuteľnostiam musí byť zrejmý jeho účel a vyjadrenie jeho dočasnosti. Tento účel sa dosahuje tým spôsobom, že v katastri nehnuteľností sa obligatórne vyznačí jeho dočasný charakter.

Ďalšími zmenami, ktoré nová právna úprava zaviedla a ktoré s prevedeným právom súvisia, bolo:

- určenie spôsobu výkonu práva v prípade, ak pohľadávka veriteľa nebude riadne a včas splnená

- určenie kogentných náležitostí zmluvy o zabezpečovacom prevode práva

Určenie spôsobu výkonu práva, ak pohľadávka veriteľa nebola riadne a včas splnená, je ponechaná na dohodu zmluvných strán pri dodržaní kogentného ustanovenia, v zmysle ktorého je vylúčená možnosť ponechať si takto nadobudnuté právo automaticky. Ak zmluva neobsahuje dohodu o spôsobe výkonu práva, je určený zákonný spôsob jeho výkonu formou predaja podľa osobitného predpisu (formou dobrovoľnej dražby).

Pri zabezpečení ochrany subjektívnych práv legislatívna úprava postupovala v širšom rozsahu. Snaha o ich zabezpečenie sa prejavila nielen v pozitívnych vymedzeniach inštitútov, ale aj v negatívnom určení právnych vzťahov, pri ktorých tento inštitút nemôže byť použitý. Pri zabezpečení zvýšenej ochrany spotrebiteľa v spotrebiteľských vzťahoch je zabezpečovací prevod práva z týchto vzťahov vylúčený.

Pri takto upravenej ochrane subjektívnych práv formou legislatívnych zmien, na základe ktorých dochádza k zavedeniu kogentnej úpravy, by sa mohlo zdať, že koliduje s dispozičnou voľnosťou jednotlivca, jednou z charakteristických zásad súkromného práva. Na jednej strane, jednou z primárnych zásad súkromného práva je dispozičná zásada, ktorá sa prejavuje nie len v obsahu právnych vzťahov, ale aj vo výbere použitia právnych prostriedkov. Na strane druhej ale stojí ochrana subjektívnych práv ako primárny cieľ právneho systému.

Knapp k tejto problematike uvádza, že dispozičná voľnosť je primárne, nie však absolútne neobmedzená, je obmedzená tam, kde ju obmedzuje zákon.² Vo vzťahu k zabezpečovaciemu prevodu práva sa do popredia dostávajú dve roviny. Na jednej strane, keďže sa jedná o zabezpečovací inštitút, je potrebné poskytnutie dostatočného zabezpečenia veriteľovej pohľadávky. Na strane druhej je nutné zabezpečiť ochranu práv dlžníka resp. tretej osoby, ktorá zabezpečenie poskytla. Obidve roviny musia byť vo vzájomnej vyrovnanosti, dosiahnutie čoho bol najväčší problém právnej úpravy zabezpečovacieho prevodu práva v pôvodných ustanoveniach.³ Pôvodná právna úprava dostatočne nezabezpečila rovnakú ochranu všetkým zmluvným stranám tak, ako bolo načrtnuté vo vyššie uvedených častiach tohto príspevku. Uvedené problémy zreteľne poukazovali na zvýhodnené postavenie veriteľa oproti postaveniu dlžníka⁴. Štátna moc do týchto vzťahov zasiahla tým, že bola prijatá legislatívna zmena, ktorej cieľom bolo dosiahnutie primeranosti a právnej istoty v súkromnoprávných vzťahoch zabezpečením rovnakého postavenia veriteľa a dlžníka. Zabezpečenie právnej istoty bolo možné dosiahnuť len stanovením kogentného rámca obsahu tohto právneho vzťahu, čím bola voľnosť v zmysle pôvodných dispozitívnych ustanovení značne ohraničená.

Záverom by som chcela skonštatovať, že v oblasti zabezpečovacieho prevodu práva sú záruky zákonnosti v zmysle platnej právnej úpravy nastavené dostatočne, čo v širšom rozsahu zabezpečí jeho používanie v aplikačnej právnej praxi a vráti tomuto inštitútu jeho rovnocenné postavenie v rámci zabezpečovacích inštitútov.

V súvislosti s uvedenou problematikou sa možno stotožniť so Stammlerom, podľa ktorého pre právo je nevyhnutná moc, ktorá je jeho pojmovým znakom. Za moc sa pritom považuje možnosť donútiť niekoho, aby sa choval určitým spôsobom, aj keď sa tak sám chovať nechce.⁵ Štát vydáva právne normy, ktoré regulujú spoločenské vzťahy, pričom účelom prijatia takejto normy je zabezpečenie istoty a stability právnych vzťahov pri zabezpečení dodržania princípov a zásad daného právneho systému. Štát týmto spôsobom zabezpečuje ochranu subjektívnych práv účastníkov. Pre legislatívu je jednou zo základných požiadaviek všestranne zaistiť predpoklad k tomu, aby navrhovaná právna úprava bola efektívna. Táto efektívnosť je

---

² Knapp, V. *Teorie práva*, 1. vydanie. Praha, C.H.Beck 1995

³ znenie zákona č. 509/1991 Z.z., ktorým bol Občiansky zákonník novelizovaný a zabezpečovací prevod práva zaradený medzi zabezpečovacie inštitúty

⁴ v pôvodných ustanoveniach týkajúcich sa zabezpečovacieho prevodu práva mohol zabezpečenie poskytnúť výlučne dlžník

⁵ Stammler, R. *Recht und Macht*, in *Rechtsphilosophische Abhandlungen und Vorträge*, Charlottenburg, 1925, s.139

ovplyvnená súčasným pôsobením objektívnych a subjektívnych činiteľov a v určitej situácii a v určitom čase.⁶ Myslím si, že legislatívna zmena, ktorá mala za následok súčasnú úpravu zabezpečovacieho prevodu práva, spôsobila jeho rovnocenné zaradenie medzi zabezpečovacie inštitúty a to napriek tomu, že v takto modifikovanej podobe nie je často používaným inštitútom. Bude trvať dlhšie obdobie, kým u širšej verejnosti po predchádzajúcich negatívnych aplikáciách obháji svoje oprávnené postavenie, napriek niektorým nejasnostiam, ktoré so sebou tieto zmeny priniesli.

Literature:

- Boguszak, J.- Čapek, J.- Gerloch, A.: Teorie práva. Praha: ASPI Publishing, 2004, 348 s., ISBN 80-7357-030-0
- Fekete, I.: Občiansky zákonník. Komentár. Bratislava: Epos, 2007, 1063 s., ISBN 978-80-8057-688-2
- Giese, E. a kol.: Zajištění závazku v České republice. 2.vydání. Praha: C.H.Beck, 2003, 377 s., ISBN 80-7179-658-1
- Knapp, V.: Teorie práva. 1.vydanie. Praha: C.H.Beck, 1995, 247 s.
- Lazar, J.: Občianske právo hmotné. Bratislava: IURA EDITION, 2010, 548 s., ISBN 978-808078-346-4
- Šín, Z.: Tvorba práva. Pravidla, metodika, technika. 1.vydanie. Praha: C.H.Beck, 2003, 207 s., ISBN 80-7179-832-0
- Vojčík, P.: Občianske právo hmotné II. 3.vydanie. Košice: EQUILIBRIA, s.r.o., 2010, 298 s., ISBN 978-80-7097-817-7

Contact – email

a.barancova@szm.sk

a.

---

⁶ Knapp, V. Tvorba práva a její současné problémy. 1.vydanie. Praha: Linde, 1998, s.49

VYBRANÉ PRÁVNÍ ASPEKTY LESNÍCH SLUŽEBNOSTÍ

MARTIN CEMPÍREK

Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno, Česká Republika

Abstract in original language

Článek přibližuje jedno z užívacích práv k lesním pozemkům. Jedná se o historická oprávnění získávat užitky z lesa. Dále poukazuje na vznik oprávnění, kdy se ve středověku často stávalo praxí, že jednotlivcům byla svěřována pouze oprávnění, spočívající ve využívání lesa, zejména se jednalo o oprávnění těžby dřeva. Tato oprávnění nazýváme lesními služebnostmi. Lesní služebnosti přetrvaly až do 19. století. V této době byl vydán zákon spočívající v postupném rušení těchto staletých oprávnění. Článek se snaží blíže seznámit s tímto právním institutem, který má nezastupitelné místo v historii českého lesnictví.

Key words in original language

Lesní služebnosti, římské právo, středověk, lesní pozemek, těžba v lese, historie českého lesnictví.

Abstract

Article closely approaching one of use rights to forest land. This is a historic authority to raise benefits from the forest. Article refers to the creation of this authority, when in the Middle Ages often the practice that has been entrusted only to individuals authorized in using the forest, mainly it was a logging permission. This permission is called the Forest Easements. Forest Easements lasted until the 19th century. At that time a law, based on the gradual abolition of centuries-old privileges. The article seeks to familiarize yourself with this legal institute, which is irreplaceable in the history of Czech forestry.

Key words

Forest Easements, Roman law, Middle Ages, Forest land, Mining in the Forest, the History of Czech Forestry

ÚVOD

Pokročilé právní vymezení držby a vlastnictví k lesům můžeme hledat již ve středověku ve 13. století, s rozvojem lesních vztahů a tzv. děleného vlastnictví.¹ Panovník v této době uděloval jednotlivé pozemky do držby jemu podřízeným feudálům.² V této době se

---

¹ Srv. Čáda, F. Právní dějiny československé. Díl. I. Od dob nejstarších do doby husitské. 1. vyd. Brno : Československý akademický spolek Právník, 1947. s. 137-138.

² V odborné literatuře se setkáváme se skutečností, kdy oprávnění z lesních služebností uděloval přímo panovník. Srv. Frič, J. Vývoj lesního vlastnictví

setkáváme s lesy korunními, zemskými a lesy patřícími do majetku měst.³ Šlechta se snažila velké lesní celky získat především do svého vlastnictví. Začala si uvědomovat bohatství, které lesy skýtaly. S rozvojem osad a osídlení však projevovala stále méně ochoty postupovat lesní půdu k zakládání osad nebo převádění lesů nově vznikajícím osadám nebo jednotlivcům. Z tohoto důvodu byla nově přichozímu obyvatelstvu postupována pouze majetková oprávnění – tzv. lesní služebnosti. Nedochovalo ke svěřování lesních celků do majetku osad nebo jednotlivců. I když to nebylo pravidlem, města často získávala lesní majetky koupí nebo na základě propadlých zástav.⁴ Dalšími subjekty, které získávaly lesy do vlastnictví, byly nově přichozí řády. Těmto bývaly majetky uděleny přímo od panovníka nebo šlechty.

1. PRÁVNÍ ÚPRAVA LESNÍCH SLUŽEBNOSTÍ

Ekonomický rozvoj měst ve středověku způsobil poptávku po dřevu, které bylo využíváno jako stavební materiál. Příliv obyvatel do měst zvýšil poptávku po této surovině. V této době však již veškeré lesy byly rozděleny mezi krále, šlechtice a setkáváme se také s lesními majetky, náležejícím městům.⁵ Nově přichozí obyvatelstvo však požadovalo pro zakládání nových osad lesy, ze kterých by bylo možné využívat dřevo pro stavební materiál. Šlechta však již nebyla ochotna předávat lesy do majetku nově zakládaných osad, ale bylo dovolováno pouze využívání požitků z těchto lesů.

„Přísnější režim se uplatňoval u některých co do rozsahu závažnějších oprávnění, která již nebyla obecně rozšířená, ovšem přesto poměrně častá, např. u práva sbírat v cizím lese klest, práva pást v cizím lese dobytek, vyhánět do cizího lesa vepře za účelem pastvy na žaludech, práva sbírat pryskyřici, práva pálit milíře, práva hrabat stelivo nebo dokonce práva těžít v cizím lese dřevo. Obsah i podmínky vzniku jednotlivých práv se od sebe v průběhu času, oblast od oblasti lišily, ovšem je možno konstatovat, že první skupina práv (tedy sběr lesních plodin, hub či bylin) byla považována za samozřejmou součást práva volného přístupu do lesa, kdežto ze

---

do války 30-leté. Zvláštní otisk z časopisu *Lesnická práce*. 1933, roč. XII. s. 2-28.

³ Viz. Rozmara, F. Dílo III. Vademekum českého lesníka. 1 vyd. Praha : Josef, V., Rozmara, 1917. s. 10.

⁴ Blíže, Frič, J. Vývoj lesního vlastnictví do války 30-leté. Zvláštní otisk z časopisu *Lesnická práce*. 1933, roč. XII. s. 2-28.

⁵ Např. Frič, J. Vývoj lesního vlastnictví do války 30-leté. Zvláštní otisk z časopisu *Lesnická práce*. 1933, roč. XII. s. 2-28.

skupiny druhé se vyvinuly tzv. lesní služebnosti, které byly později právními normami upravovány samostatně.⁶

Na přelomu 13. a 14. století vznikají, jako nový právní institut, lesní služebnosti. Vznik lesních služebností nalézáme v období středověku „...vznik lesních služebností jest temný a většinou tyto služebnosti povstaly z poměru poddanského, takže jich původní titul a právní povahu nelze zpravidla vyšetřiti, natož prokázati.“⁷ Setkáváme se například s privilegií, kterými panovník udělil lesní služebnost. ... „Tak Domažlickým byly svěřeny odedávna hluboké hvozdy pohraniční, ovšem pouze s privilegiemi, dříví na určité označených místech těžiti, jak jest patrné z potvrzení krále Václava IV. z roku 1395.“⁸ Tyto spočívaly v tom, že obyvatelům bylo povoleno přisvojovat si hlavně dřevo pro stavbu obydlí. První lesní služebnosti vznikají na základě propůjčování oprávnění spočívajících v užívání lesa. „Služebnosti povstaly však také tím způsobem, že obyvatelé osad ležících přisvojovali si o své vůli různé lesní výrobky, nebo že propůjčeného jim dovolení o své vůli rozlišovali, což při tehdejších nedostatečném dozoru na lesy a nepatrné ceně lesních výrobků snadno dalo se prováděti, až z toho zvykem a prováděním povstalo jakési právo.“⁹

Z dostupných materiálů se dozvídáme o neoprávněných okupacích lesů a o získávání lesních služebností neoprávněnými osobami, což bylo způsobeno rozšiřováním starých práv na třetí osoby. Stále se zvyšující počet subjektů hlásící se k využívání lesa způsoboval nepřehlednou situaci, která musela být nově právně regulována. Pro řešení tohoto problému byly využity zásady římského práva pojednávající o služebnostech.¹⁰

Lesní služebnosti můžeme podle odborné literatury řadit mezi pozemkové služebnosti. Abychom pojem lesní služebnost lépe vymezili, musíme ho chápat ve dvou rovinách.

---

⁶ Flora, M. Základní principy lesního práva v sousedních zemích – V. *Lesnická práce*. 1999, roč. 78, č. 5.[cit. 2011-11-30] Dostupné z: <<http://lesprace.silvarium.cz/content/view/1868/156/>>.

⁷ Daňha, J.,Horna, F., Ministr, J. Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky. 1. vyd. Praha : Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937. s. 43.

⁸ Frič, J. Vývoj lesního vlastnictví do války 30-leté. Zvláštní otisk z časopisu *Lesnická práce*. 1933, roč. XII. s. 2-28.

⁹ Rozmara, F. Dílo III. Vademekum českého lesníka. 1 vyd. Praha : Josef, V., Rozmara, 1917. s. 10.

¹⁰ Na lesní služebnosti bylo přiměřeně aplikováno římské právo. Z dnešního pohledu by se jednalo o přiměřenou aplikaci věcných práv k věci cizí. Srv. Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové. 2. vyd. Praha : Nákladem spolku čsl. Právníků „Všehrd“, 1946. s. 250.

Právě teoreticky se jedná o věcná práva k věci cizí, která „...jsou skupinou subjektivních věcných práv, která umožňují užívání cizích věcí stanoveným způsobem. Jejich charakteristickým znakem je „věcněprávní“ povaha vyjadřující spojení jejich obsahu (práv a povinností) s určitým subjektivním právem k věci (tradičně s vlastnickým právem).“¹¹

Pojem služebnosti je nám známý již z římského práva. Římané za služebnosti považovali nejdříve pouze pozemkové služebnosti, se kterými byl spojen pouze určitý počet práv.¹² Postupem času se tato práva rozšiřovala a oprávněnému dávala možnost osobního užívání cizí věci. Tímto postupně služebnosti pozemkové splynuly s užívacími právy „...ve společném pojmu služebností, který se nově rozdělil na služebnosti pozemkové – tedy původní služebnosti v užším smyslu a služebnosti osobní.“¹³ Jednalo se o práva, která oprávněnému dávala možnost osobního užívání cizí věci. „Předmět služebnosti musí být vůči oprávněnému ze služebnosti věcí cizí, neboť nikomu, jak to římskoprávní myšlení vyjadřovalo v jednom ze svých nejznámějších pravidel, „nemůže sloužit jeho věc“ (*nemini res sua servit*), nikdo nemůže mít služebnost k vlastní věci.“ Vlastník věci a oprávněný ze služebnosti musely být odlišné osoby. Podle okolností případu neměl vlastník žádné povinnosti spočívající v konání, ale „...byl povinen jen strpět omezení, které jeho vlastnickému právu k věci služebnost přináší.“¹⁴ Vlastník mohl svá oprávnění využívat tak, aby jeho výkonem nebyl dotčen výkon služebnosti.

2. PŘÍMĚŘENÁ APLIKACE ŘÍMSKÉHO PRÁVA NA LESNÍ SLUŽEBNOSTI

Právní konstrukce lesních služebností byla převzata z římského práva, neboť toto bylo možné plně aplikovat na vztahy mezi majiteli lesa např. šlechtou a poddanými. V tehdejší lesnické praxi se s nimi setkáváme z důvodu hospodářského využití lesních pozemků. Tyto služebnosti měly přispívat k racionálnímu využívání lesa. V tehdejší lesnické praxi se setkáváme s aplikací modifikovaných římskoprávních institutů, které spočívaly v právu požívacím - *ususfructus* a právu užívacím - *usus*. Zkoumáme-li tehdejší lesnickou odbornou literaturu, setkáváme se pouze s pojmem lesní služebnosti – *Waldservitute*. Tento pojem však musíme odlišovat od pozemkových služebností, sloužících pro hospodářský význam pozemku, jako byla např. služebnost stezky nebo služebnost vodní, opravňující k odběru

---

¹¹ Hendrych, D., Bělina, M., Fiala, J. et al. Právní slovník. 2. vyd., Praha : C.H. Beck, 2003. s. 1104.

¹² Srv. Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 190-191.

¹³ Tamtéž, s. 191.

¹⁴ Tamtéž, s. 191.

vody na cizím pozemku.¹⁵ Jednalo se o věcná práva, která dávala vlastníkům pozemků – tzv. pozemků panujících oprávnění užívat k hospodářskému účelu jiný pozemek, kterým byl nejčastěji sousední - pozemek služební, jednalo se především o právo cesty nebo průhon dobytka na pastvu. Hospodářský zájem spočíval ve stejném využití obou pozemků. Opět se zde setkáváme se starou římskoprávní zásadou „pozemek slouží pozemku“ (*fundus fundo servit*) a že služebnost má být pro pozemek užitečná (*servitus praedio utilis esse debet*), že nemá tedy sloužit výlučnému prospěchu osoby, nýbrž objektivní ekonomické potřebě.¹⁶

Pojmu lesních služebností je nejbližší římskoprávní institut práva poživacího a užívacího. V tehdejší lesnické odborné literatuře se však neseťkáváme s jeho bližším rozvedením, tak jak jej chápalo římské klasické římské právo.

Právo poživací – *ususfructus* - právo užívat cizí věc (*uti*) a těžit z ní plody (*frui*).¹⁷ Užíváním věci nemohla být změněna podstata věci samé. Podstatou věci byl chápán souhrn jejich základních vlastností, kterými bylo dáno hospodářské určení věci. Poživatel (*ususfructuarius*) měl právo věc užívat a těžit z ní plody. „Usufructuarius nesmí žádným způsobem změnit podobu (*species*) a hospodářské určení věci (*substantia*), a to ani kdyby tím věc byla zlepšena.“¹⁸ Užívání věci bylo dáno kritériem dobrého hospodáře. Les nemohl pustošit a své úsilí také musel vynakládat na pravidelnou údržbu lesa. S touto zásadou se setkáváme i v klasickém římském právu. „U poživacího práva k zalesněnému pozemku byl oprávněn např. kácet pouze ty stromy, které k tomu byly určeny nebo jak to odpovídá řádnému užívání, v těchto mezích mohl odebrat např. i dříví z vývrati.“¹⁹ Tyto právní vztahy byly běžně přenášeny do lesnické praxe. Domníváme se, že jejich aplikace byla velmi jednoduchá, podstatně jednodušší, než jak ji popisovali klasičtí římské právníci.

Právo užívací – *usus* bylo dalším právním institutem, který byl určen k využívání věci cizí. Toto právo, na rozdíl od předešlého, vylučovalo možnost těžit plody. „Teprve v justiniánském právu bylo právo

---

¹⁵ Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové. 2. vyd. Praha : Nákladem spolku čsl. Právníků „Všehrd“, 1946. s. 243-244.

¹⁶ Viz. Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 193

¹⁷ Tamtéž, s. 195.

¹⁸ Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové. 2. vyd. Praha : Nákladem spolku čsl. Právníků „Všehrd“, 1946. s. 250.

¹⁹ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 195.

uživací pojato šíře a usuářovi byla poskytnuta možnost bráti z plodů věci tolik, kolik potřebuje k obživě sebe, a své rodiny.²⁰ Jeho aplikace na lesní pozemek je oproti poživacímu právu obtížnější představitelná. „Pokud předmětem užívacího práva byla věc, z níž bylo možné těžit plody, připouštěl názor klasických právníků, aby si je uživatel přisvojil jen v omezené míře, zpravidla jen k bezprostřední spotřebě... Uživatelovo oprávnění se v průběhu vývoje stále rozšiřovalo (např. podle výslovného ustanovení Hadriánova měl být odkaz užívat les považován za oprávnění, která zahrnovalo i požívání...“²¹ Tato právní konstrukce práva užívacího pochází z doby klasického římského práva. V našem textu ji uvádíme pouze pro srovnání právních institutů, spadajících pod věcná práva k věci cizí. Z tohoto důvodu nepředpokládáme, že byl v lesnické praxi činěn rozdíl mezi právem užívacím a právem poživacím. Nejčastěji bylo využívání lesa pro potřebu oprávněného vyjádřeno pouze právem poživacím – *ususfructus*. S římskoprávním institutem práva užívacího – *usus*, se v lesním hospodářství příliš nesetkáváme, spočívalo především v dovolení pastvy dobytka v lese.

S aplikací římského práva na oblast lesních služebností se setkáváme pouze v omezené míře. Lesnické předpisy přebíraly pro svoji potřebu pouze jednoduché právní konstrukce, spočívající v modifikaci římskoprávních institutů práva poživacího a užívacího na lesnickou praxi. Pro tehdejší lesnickou praxi byl důležitý účel těchto institutů zefektivnit hospodaření v lese.

3. LESNÍ SLUŽEBNOSTI A JEJICH PRÁVNÍ ZÁNİK

Ještě v 19. století se setkáváme s historickými právními instituty lesních služebností, spočívajícími v oprávnění kácet dřevo nebo v lese pást dobytek. Zákon lesní z roku 1852 stanovoval povinnost vlastníkovu lesa zajistit pro oprávněného využitelnost z lesních služebností a zároveň zabezpečit řádné hospodaření podle hospodářských plánů²² a pravidel, stanovujících využití služebností oprávněnými subjekty. Ve druhé polovině 19. století se však lesní služebností, spočívající v různých užívacích oprávněních lesa, stávají zastaralými a nevyhovujícími majitelům lesů, kterým způsobovaly velké majetkové ztráty. Z tohoto důvodu docházelo k vyvazování ze služebností. Za tímto účelem byl vydán císařský patent č. 130 z roku

---

²⁰ Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové. 2. vyd. Praha : Nákladem spolku čsl. Právníků „Všehrd“, 1946. s. 254.

²¹ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 195.

²² Lesní plány vyhotovovaly Krajské úřady nebo nejnižší úřady politické. V případě sporu nebo pochybností mezi oprávněným a povinným z lesní služebnosti rozhodovaly výše uvedené úřady. Viz. FRIC, J. Výtah z přednášek o lesnické politice. 1. vyd. Praha : Spolek posluchačů zemědělského a lesního inženýrství v Praze, „B.r.“ s. 76-77.

1853 ř. z., o vyvázání a výkupu služebností. „Podle tohoto patentu lesy zatížené tzv. lesními služebnostmi, k nimž patřilo právo kácení dříví či právo pastvy dobytka, mohly být ze služebnostního vztahu vyvázány mimo jiné i odstoupením do vlastnictví osob oprávněných k výkonu lesních služebností. To ale podle § 31 císařského patentu nemohlo mít formu odstoupení do jejich individuálního vlastnictví, nýbrž do vlastnictví obcí a veškerenstva oprávněných.“²³ Vyvazování ze služebností probíhalo velice pomalu, protože muselo být přihlíženo k jednotlivostem konkrétního případu a podle povahy jednotlivých služebností. Platné služebnosti mezi majitelem lesa a oprávněným mohly být do budoucna pozměněny, tak že docházelo k úpravě služebností spočívajících ve změně obsahu práv. Vyvazování ze služebností mohlo být dobrovolné nebo povinné. Povinné vyvázání z lesní služebnosti se zahajovalo *ex officio* na návrh správního úřadu. Ve správním řízení byla oceněna lesní služebnost a hodnota výhody, kterou by získal majitel z jejího vyvázání. Správní úřad stanovil odbytné, které byl povinen majitel lesa (vyvázaný) platit osobě, které náleželo právo lesní služebnosti. Odbytné se platilo penězi jako jistina nebo pravidelný důchod. Vyrovnání bylo možné i v podobě naturálií. To spočívalo v pravidelném poskytování důchodu nebo nejčastěji v přidělení pozemku.²⁴ Zásada „přidělení pozemku“ spočívala pouze v přidělení polního pozemku, nikoliv lesního. Přidělení lesního pozemku by znamenalo popření hospodářského zájmu na vyvázání majitele z lesní služebnosti. Lesní pozemky mohly být postupovány pouze ve prospěch nově zřízených majetkových společenství nebo obcí. „Lesy nechť se odstupují zpravidla osadám nebo obcím nebo veškerenstvu oprávněných.“²⁵ Jednalo se především o výše zmíněné společenstvo oprávněných. Z těchto společenstev vznikají později lesy, které jsou známy pod pojmem „singulární lesy.“ Pouze přidělení zemědělského pozemku se rovnalo hodnotě vyvázané lesní služebnosti.

---

²³ Flora, M. Sdružování vlastníků lesů [online]. Pracovní metodika pro privátní poradce v lesnictví. Brandýs nad Labem : Ústav pro hospodářskou úpravu lesů Brandýs nad Labem, 2007. s. 3. [cit. 2011-11-30]. Dostupné z: <<http://www.uhul.cz/poradenstvi/metodiky/SVL.pdf>>. „Veškerenstvo oprávněných bylo označením pro singulární společenstva, existující jako reziduum dřívějšího občinového vlastnictví. Důvodem, pro který zákonodárce nepřikročil přímo k použití pojmu „singularisté“, s nímž se lze ostatně setkat dodnes, byla pravděpodobně skutečnost, že právní poměry singularistů ani v té době nebyly upraveny žádným psaným pramenem práva, nýbrž normami zvykovými a singulární majetek byl proto podle právní nauky útvarem právně mrtvým.“ Flora, M., c. d., s. 3. [cit. 2011-11-30]. Dostupné z: <<http://www.uhul.cz/poradenstvi/metodiky/SVL.pdf>>.

²⁴ Srv. Rozmara, F. Dílo III. Vademekum českého lesníka. 1 vyd. Praha : Josef, V., Rozmara, 1917. s. 108.

²⁵ Daňha, J., Horna, F., Ministr, J. Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky. 1. vyd. Praha : Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937. s. 47.

Vztah z lesní služebnosti často pokračoval i po jejím vyvázání, ale pouze v případě, že majitel lesa umožnil užívání lesa například na základě písemné smlouvy. Často se setkáváme se smlouvami upravujícími právo kácet v lese dřevo nebo hrabat listí. „Práv takových nelze později vůbec nabýti jiným způsobem nežli smlouvou písemně vyhotovenou, prohlášením poslední vůle nebo výrokem právním, učiněným při dělení pozemků, a to jen pod tou podmínkou, když úřad uzná, že poskytnutá služebnost se srovnává s potřebami zemědělství, a když výkon její dovolí.“²⁶ Smlouva musela být v souladu s obecnými právními předpisy. Nesměla být v rozporu s ochranou lesa, kterou poskytoval zákon lesní. „Ani uživatel lesa nesmí pro svou potřebu pokáceti dříví více, než dopouštějí pravidla lesního hospodářství...“²⁷ Veškeré smlouvy musely být uzavírány v souladu s řádným prováděním lesního hospodářství.

V prvorepublikové právní literatuře se setkáváme s pojmem polní služebnosti. Tento právní institut byl upraven v ustanovení § 477 Všeobecného občanského zákoníku. Tento paragraf upravoval, mimo jiné, oprávnění kácet dřevo.²⁸ Komentář k Všeobecnému občanskému zákoníku nás v tomto bodě výkladu odkazuje na výše zmíněný císařský patent č. 130 ř. z., z 5. července 1853. Z výše uvedeného usuzujeme, že užívání lesa jinými osobami než byl vlastník, bylo od vydání císařského patentu č. 130 z roku 1853 postaveno na komerčním principu. Les mohl být sice nadále jinou osobou nadále ekonomicky využíván, ale jen na základě právního titulu, kterým byla písemná smlouva vymezující oprávnění, která mohl uživatel lesa vykonávat.²⁹

4. ZÁVĚR

Lesní služebnosti se staly v historii lesního hospodářství nepostradatelným právním institutem, který znamenal přechod od feudálního způsobu hospodaření k modernímu lesnímu hospodářství. Jejich účel, pro který byly zřízeny, odpovídal středověkému pohledu vlastnictví, a také měl naplnit ochranu lesa. Přiměřená aplikace římského práva na lesní služebnosti znamenala snahu prosadit ochranu lesa jednoduchými právními normami, zamezující jeho úplnou exploataci. Institut lesních služebností přetrval téměř pět století. Jeho

---

²⁶Tamtéž, s. 47.

²⁷ Tamtéž, s. 45.

²⁸ Rouček, F., Sedláček, J., Anders, B. et. al. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí (§§ 531 až 858). Reprint původního vydání. Praha : ASPI publishig, 2002. s. 824.

²⁹ Daňha, J., Horna, F., Ministr, J. Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky. 1. vyd. Praha : Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937. s. 52.

postupné rušení v druhé polovině 19. století znamenalo postupný přechod k družstevní formě vlastnictví lesních pozemků.

Literature:

- Čáda, F. Právní dějiny československé. Díl. I. Od dob nejstarších do doby husitské. 1. vyd. Brno : Československý akademický spolek Právník, 1947.
- Daňha, J.,Horna, F., Ministr, J. Komentář lesních zákonů a nařízení platných na celém území Československé republiky. 1. vyd. Praha : Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1937.
- Hendrych, D., Bělina, M., Fiala, J. et al. Právnícký slovník. 2. vyd., Praha : C.H. Beck, 2003.
- Flora, M. Základní principy lesního práva v sousedních zemích – V. Lesnická práce. 1999, roč. 78, č. 5.[cit. 2011-11-30] Dostupné z: <<http://lesprace.silvarium.cz/content/view/1868/156/>>.
- Frič, J. Vývoj lesního vlastnictví do války 30-leté. Zvláštní otisk z časopisu Lesnická práce. 1933, roč. XII. s. 2-28.
- Kíncl, J., Urfus, V., Skřejpek, M. Římské právo. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995.
- Rouček, F, Sedláček, J, Anders, B. et. al. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl třetí (§§ 531 až 858). Reprint původního vydání. Praha : ASPI publishig, 2002.
- Rozmara, F. Dílo III. Vademekum českého lesníka. 1 vyd. Praha : Josef, V., Rozmara, 1917.
- Sommer, O. Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové. 2. vyd. Praha : Nákladem spolku čsl. Právníků „Všehrd“, 1946.

Contact – email

martin.cempi@seznam.cz

MOCENSKÉ ZÁSAHY DO PRÁVNÍ VĚDY V ANTICKÉM ŘÍMĚ

RADEK ČERNOCH

Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta Masarykovy univerzity
Brno, Česká republika.

Abstract in original language

Tento příspěvek se zabývá mocenskými zásahy do právní vědy v antickém Římě. První část popisuje pět z těchto zásahů (*ius responendi*, citační zákony Constantina Velikého z let 321 a 327 a Theodosia II. s Valentinianem III. z roku 426, Iustinianskou kodifikaci). Druhá část se snaží analyzovat okolnosti vydání zmíněných předpisů a zhodnotit jejich dopad na právní vědu jak v době vydání, tak z dnešního pohledu.

Key words in original language

Dobrá zdání (*responsa prudentium*), Citační zákony, Iustinianská kodifikace.

Abstract

Present paper analyzes public interferences into legal science in ancient Rome. The first part describes five of these interferences (*Responsa prudentium*, Quotation Laws by Constantine the Great from 321 and 327 and Theodosius II with Valentinian III from 426, Codification of Justinian). The latter part tries to examine the circumstances of their publishing and to assess their impact on legal science both in the time of publishing and from today's point of view.

Key words

Answers of Jurists (*responsa prudentium*), Codification of Justinian, Quotation Laws.

1. ÚVOD

Římské právo je ceněno z mnoha důvodů. Jeho vysoká úroveň je dána mimo jiné i specifickou strukturou, kdy poměrně rigidní *ius civile* je *iure honorario* přizpůsobováno potřebám praktického života, výsledkem čehož je precizní rozložení práv a povinností mezi zúčastněnými subjekty, snažící se zohlednit principy spravedlnosti (*aequitas*) vždy s přihlédnutím k detailům jednotlivých případů. Tohoto výsledku mohlo být dosaženo především díky vysoké kvalitě právníků, jež se podíleli na tvorbě a aplikaci práva.

Tak jako je tomu snad v každé oblasti lidské činnosti, docházelo i v oblasti právní vědy k mocenským zásahům ze strany státu. V tomto příspěvku se pokusím stručně analyzovat nejvýraznější z nich a následně posoudit, zda lze tyto mocenské ingerence hodnotit jakožto přínosné, případně za jakých podmínek.

Jak bylo řečeno, vůdčí silou vývoje bylo z dvojice *ius civile* – *ius honorarium* to druhé. Dochází tak k podstatným změnám snad ve všech oblastech soukromého práva, namátkou zmiňme pojmy jako *actio Publiciana in rem*, *bonorum possessio*, *dolus*, *vis ac metus* či *contractus innominati*. Ve všech těchto případech *praetor* poskytuje procesní prostředky k vynucení práv v případech, kdy by dle civilního práva dotyčná strana ve sporu neměla naději na úspěch. Zde však stále hovoříme o právní praxi, jejíž vývoj je paralyzován *edicto perpetuo Hadriani*.¹

Na výsluní se naopak ve stejné době dostává právní věda. Tato je reprezentována především dvěma školami, Proculiány (M. Antistius Labeo, Sempronius Proculus, Iuventius Celsus et al.) a Sabiniány (Ateius Capito, Massurius Sabinus, C. Cassius Longinus, Iavolenus Priscus, Salvius Iulianus – *conditor edicti perpetui Hadriani*, Gaius, et al.), o jejichž přínosu, jakož i rozdílných názorech na řešení různých případů je pojednáno na četných místech v pramenech i literatuře.² Ohniskem zájmu římské právní vědy byly vždy praktické otázky, pročež jména nejslavnějších právníků máme často spojena s konkrétním sporem. Právě неотřelý způsob řešení konkrétního sporu vypovídá nejvíce o vysoké kvalitě zúčastněných právníků, neboť dané pravidlo nejenže bylo následováno, nýbrž je mnohdy nazýváno po svém původci (*regula Catoniana*,³ *cautio Muciana*).⁴ Činnost právníků byla zaměřena hlavně na praxi, v literární tvorbě jsou pak nejvíce zastoupeny komentáře, příručky pro praxi⁵ či učebnice, přičemž autor mnohdy není znám, případně jsou poznatky o něm dosti kusé, jako je tomu v případě již zmíněného Gaia.⁶ Objevují se i pokusy zvýšit autoritu nějakého díla předstíráním autorství slavného právníka, čehož příkladem jsou *Sententiae Pauli*.⁷ V obecné rovině je

---

¹ VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl I + II*. Praha : Nákladem vlastním, 1923. s. 25.

² *Ibidem*. s. 28.

³ Patrně M. Porcius Cato Licinianus. Platnost odkazu se neposuzuje dle okamžiku smrti zůstavitele, ale dle okamžiku pořízení testamentu, ledaže je dána suspensivní podmínka či lhůta. BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. s. 232.

⁴ Q. Mucius Scaevola Pontifex. Negativní podmínka v odkazu či testamentu se považuje za splněnou, zaváže-li se dědic v případě jejího porušení vydat předmět odkazu či pozůstalost osobě jinak oprávněné. *Ibidem*. s. 56.

⁵ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 89.

⁶ GAIUS. *Institutionum commentarii quattuor*. Přeložil Jaromír Kincl. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přetisk prvního vyd. Brno : MU, 1999. s. 7.

⁷ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 36.

tak za republiky i za principátu dána svoboda vědecké tvorby, třebaže v bouřlivých dobách je tato *via facti* narušována, jak nám ukazuje násilná smrt Papiniana a Ulpiana.⁸

2. JEDNOTLIVÉ ZÁSAHY

K prvnímu mocenskému zásahu dochází již v době Octaviana Augusta, když tento vyznamenal přední právníky možností udílet dobrá zdání z pověření císaře⁹ (*ius responendi ex auctoritate principis*). Třebaže na první pohled tento krok mohl dodat více váhy mínění kvalitnějších právníků, koneckonců stále mluvíme o době vrcholného rozmachu římského práva, postupem času je takto omezována argumentační síla děl právníků ostatních, třeba i v dané problematice lepší. Patrně tak již zde lze vidět jeden z prvních předpokladů budoucího úpadku římské právní vědy.¹⁰ Za Hadriana se shodná mínění privilegovaných právníků stávají pramenem práva (*responsa prudentium*). Jindy právně nezávazné mínění právníků tak díky sankcionování státem nabývají normativní povahy.¹¹

---

⁸ *Ibidem*. s. 32.

⁹ D 1, 2, 2, 49 Pomponius l.S. enchir.

Et, ut obiter sciamus, ante tempora augusti publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant: neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur qui illos consulebant. primus divus augustus, ut maior iuris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate eius responderent: et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit. Et ideo optimus princeps hadrianus, cum ab eo viri praetorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis hoc non peti, sed praestari solere et ideo, si quis fiduciam sui haberet, delectari se populo ad respondendum se praepararet.

A, jak mimochodem víme, před časem Augustovým veřejně udílet dobrá zdání právo nebylo principem dáváno, ale kdož sebevědomí učenosti své měli, byvše dotazováni odpovídali: a ne dobrá zdání jakkoliv zapečetěná dávali, nýbrž většinou soudcům sami psávali, nebo svědčili těm kteří je žádali o radu. První božský Augustus, aby větší práva autorita byla, ustanovil, aby z pověření jeho odpovídali: a od toho času být považováno toto za vyznamenání počalo. A proto nejlepší císař Hadrianus, když od něj muži praetorianští požadovali, aby jim dovolil udílet dobrá zdání, odepsal jim toto nemůže být žádáno, nýbrž být projevováno bývá zvykem a proto, jestliže kdo sebevědomí své měl by, měl by být potěšen že lidu k udílení dobrých zdání připravil by se. (překlad a zvýraznění autor)

Není-li uvedeno jinak, jsou fragmenty citovány dle: IVS ROMANVM [online]. [cit. 2011-11-06]. Dostupné z: <<http://thelatinlibrary.com/ius.html>>.

¹⁰ VANČURA, Josef. *Op. cit.* s. 31

¹¹ Gai Inst. 1, 7

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id quod

V islámském právu má podobnou povahu *fatwa*.¹² Na první pohled může tato konstrukce působit zvláště, nicméně s podobnou konstrukcí se setkáváme v případě soudních znalců, třebaže v jejich případě nejde o otázky právní, nýbrž skutkové – soud se v dané otázce nedostatečně orientuje, a shodnou-li se znalci na nějakém závěru, jen těžko si lze představit, že by tento mohl být nějak zvrácen, s jistou licencí tak *id quod ita sentiunt, legis vicem optinet*.

K oslabení pozice právní vědy vedlo rovněž zavedení *cognitionis extra ordinem* a s tím související odstranění formulového procesu, rozděleného na stadia *in iure* a *apud iudicem*.¹³ K přímému legislativnímu omezení právní vědy však dochází teprve za Constantina Velikého, jenž roku 321 zakázal používání spisu *Notae*, tedy poznámek k dílu Papinianovu.¹⁴ Lze předpokládat, že

---

ita sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur. (zvýraznění autor)

Dobrá zdání právníků (*responsa*) jsou výroky a názory těch, kterým bylo dáno povolení vytvářet právní pravidla. Jestliže výroky jich všech jsou jednotné, nabývá to, na čem se shodují, sílu zákona. Jestliže se však neshodují, má soudce volnost, řídit se tím výrokem, kterým chce; a to je stanoveno v reskriptu božského Hadriana.

Gai Inst. citovány dle: GAIUS. *Op. cit.*

¹² *Fatwa is a traditional institution in Islamic law and presents an answer to a real or hypothetical inquiry, oftentimes related to the interpretation of religious texts in the light of contemporary conditions. It is addressed from a petitioner (mustafī) to a religious and legal authority (muftī). Essentially, fatwa is not legally binding, unless sanctioned by the State and its persuasive power is therefore based primarily on the authority of the muftī who issued it.*

Fatwa je tradičním institutem islámského práva a představuje odpověď na skutečný či hypotetický dotaz, často se vztahující k interpretaci náboženského textu ve světle současných podmínek. Je adresován žadatelem (*mustafī*) náboženské a právní autoritě (*muftī*). Principiálně, *fatwa* není právně závazná, ledaže je sankcionována státem, a její přesvědčovací síla je proto založena především na autoritě znalce, jenž ji vydal. (překlad a zvýraznění autor)

Citováno dle: ŠISLER, Vít. European Courts' Authority Contested? The Case of Marriage and Divorce Fatwas On-line. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. Vol. 3, No. 1, 2009. p. 53.

¹³ BLAHO, Peter. Právo „tribunálu mrtvých“. Marginálie o zákone Teodósia II. a Valentiniána III (C. Th. 1, 4, 3). In *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narizeninám*. Praha : Karolinum, 1995. s. 42.

¹⁴ CTh.1, 4, 1 Imp. constantinus a. ad maximum praefectum urbi.

Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes ulpiani ac pauli in papinianum notas, qui, dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere

když Constantin viděl úpadek právní vědy, používající místo původních děl jen jakési zjednodušující výtahy, snažil se právě tímto způsobem přimět právníky přímo ke studiu autentických textů Papiniana. Roku 327 se Constantin snažil prospět právní vědě tím, že rozptýlí pochyby ohledně pravosti děl Paulových, *Sententias Pauli* v to počítaje, pročež autoritativně potvrdil jejich platnost.¹⁵ Zde se zřetelně ukazuje, jak nešťastný prostředek zvolil, když zákonem potvrdil jejich platnost, neboť takto došlo i k potvrzení platnosti *Sententiarum Pauli*, tedy díla podvrženého.¹⁶

V Římě, podobně jako je tomu dnes, rozhodovala mnohé spory kolektivní tělesa, většinou zvané poroty či senáty. Požadavky na výběr členů byly a jsou v různých případech různé, alespoň jednu vlastnost však měly a mají společnou – aby byl porotce či senátor naživu. Výjimkou je „senát mrtvých“, zakotvený roku 426 citačním zákonem Theodosia II. a Valentiniana III. Tento zákon šel mnohem dál než zákony Constantina Velikého, v nichž bylo zakázáno používat pouze dílo jediné (*Notae*), zde došlo k zákazu používat díla všech právníků vyjma pětice Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus a Modestinus. Citační zákon stanovil i další výkladová pravidla pro případ rozporů v mínění zmíněné pětice. Nevážila se tedy přesvědčivost argumentů, ale prostý počet stoupců toho či onoho názoru. Nepřevážil-li počet zastánců jednoho názoru nad druhým, opět se nehodnotila přesvědčivost argumentů, nýbrž za pravdivé bylo prohlášeno mínění Papinianovo, poněvadž byl považován za muže nejvýtečnejšího nadání (*vir excellentis ingenii*). Jen nevyjádřil-li se Papinianus, bylo soudci povoleno vybrat při rovnosti hlasů řešení nejpřesvědčivější (*quod sequi debeat, eligat*). V tomto citačním

---

eum, quam depravare maluerunt, aboleri praecipimus. dat. iiii k. oct. crispo et constantino cons.

Neustálé znalců spory ukončit chtějící, Ulpianovy a Paulovy poznámky k Papinianovi, kteří, zatímco chválu sledují, ne tak opravit jej, jako pokazit spíše chtěli, aby byly zahlazeny nařizujeme. (překlad a zvýraznění autor)

¹⁵ CTh.1, 4, 2 Idem a. ad maximum praefectum praetorio.

Universa, quae scriptura pauli continentur, recepta auctoritate firmanda sunt et omni veneratione celebranda. ideoque sententiarum libros plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos in iudiciis prolatis valere minime dubitatur. dat. v k. oct. treviris constantio et maximo cons.

Veškerá (pravidla), jež ve spisech Paulových jsou obsažena, z přijaté autority posílena byla a se vši vážností mají být oslavována. A proto (že) *Sententias* knihy nejvyšší jasností a dokonalou výřečností a nejspravedlivějšího práva duchem opatřené v rozsudcích vynesené platí, nejméně pochybuje se.

(překlad a zvýraznění autor)

¹⁶ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, s. 58.

zákoně pak byla znovu potvrzena platnost *Sententiarum Pauli*.¹⁷ Zmíněná pravidla naznačují, že úpadek římské právní vědy musel již ve velmi pokročilém stádiu, jelikož lze předpokládat, že se v tomto případě jedná o jisté smíření s neschopností právníků orientovat se v právním řádu a porozumět složité právní argumentaci, pročež dochází k volbě menšího zla. Než aby byla snaha studovat díla všemožných právníků, a to pravděpodobně na nevalné úrovni, nebylo lepší vybrat alespoň pětici nejlepších, alespoň dle tehdejšího mínění?

Ještě výrazněji byla právní věda omezena za Iustiniana. Již roku 529 bylo ediktem zakázáno „v Athénách komukoliv vyučovat filozofii a vykládat zákony“.¹⁸ Jedinou osobou oprávněnou k výkladu zákonů se totiž stává císař. Rovněž bylo *Constitutione Tanta* z roku 533¹⁹

---

¹⁷ CTh. 1, 4, 3 Impp. theodos. et valentin. aa. ad senatum urbis romae. post alia:

Papiniani, pauli, gaii, ulpiani atque modestini scripta universa firmamus ita, ut gaium quae paulum, ulpianum et cunctos comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius opere recitentur. eorum quoque scientiam, quorum tractatus atque sententias praedicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut scaevolae, sabini, iuliani atque marcelli, omniumque, quos illi celebrarunt, si tamen eorum libri, propter antiquitatis incertum, codicum collatione firmentur. ubi autem diversae sententiae proferuntur, potior numerus vincat auctorum, vel, si numerus aequalis sit, eius partis praecedat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir papinianus emineat, qui, ut singulos vincit, ita cedit duobus. notas etiam pauli atque ulpiani in papiniani corpus factas, sicut dudum statutum est, praecipimus infirmari. ubi autem pares eorum sententiae recitantur, quorum par censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio iudicantis. pauli quoque sententias semper valere praecipimus etc. dat. viii. id. nov. ravenna, dd. nn. theodos. xii. et valentin. ii. aa. coss.

Papiniana, Paula, Gaia, Ulpiana i Modestina spisy veškeré potvrzujeme tak, aby které (spisy) Gaia, Paula, Ulpiana a veškeré doprovází autorita a četba ze všech jejich děl ať jsou citováni. Těch také znalost, jichž spisy i mínění zmíněných všech svých děl shodovaly se, za správné považujeme, aby Scaevoly, Sabina, Iuliana i Marcella, a všech, které tito oslavují, jestliže však jejich knihy, kvůli starobylosti nejisté, spisů přirovnáním byly by potvrzeny. Kde však rozdílná mínění jsou uvedena, silnější počet ať vítězí autorů, nebo, jestliže počet stejný byl by, té strany ať převáží autorita, v níž nejvýtečnějšího nadání muž Papianus vyčníval by, který, ať jednotlivce poráží, tak dvěma ustupuje. Kde však (počtem) rovná mínění těch jsou citována, jimž rovná je přisuzována autorita, jaké (mínění) mělo by být následováno, volí řízení posuzující. Paulovy také *Sententias* vždy platit přikazujeme atd. (překlad a zvýraznění autor)

¹⁸ ἐν Ἀθήναις μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι. *En Athénais médena didaskein filosofián méte nomima exégeisthai*. CANFORA, Luciano. *Storia della letteratura greca*. Přeložila Dagmar Bartoňková et al. *Dějiny řecké literatury*. 3. revid. a doplň. vyd. Praha : Koniasch Latin Press, 2009. s. 688.

¹⁹ HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 81.

zakázáno komentovat Iustinianskou kodifikaci nebo srovnávat jednotlivé pasáže se zněním originálních textů.²⁰ K těmto zásahům dochází na pozadí ne zcela úspěšné snahy získat zpět západní část říše, a to nejen vojensky, nýbrž i právně.²¹ Uvážíme-li těžkosti, které

---

²⁰ Const. Tanta § 21

*Hoc autem quod et ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri deo adnuente mandabamus, tempestivum nobis videtur et in praesenti sancire, ut nemo neque eorum, qui in praesenti iuris peritiam habent, nec qui postea fuerint audeat **commentarios** isdem legibus **adnectere**: nisi tantum si velit eas in Graecam vocem transformare sub eodem ordine eaque consequentia, sub qua voces Romanae positae sunt [hoc quod Graeci κατά πόδα dicunt], et si qui forsitan per titulorum suptilitatem adnotare maluerint et ea quae παράπτια nuncupantur componere. alias autem **legum interpretationes**, immo magis perversiones eos iactare **non concedimus**, ne verbositas eorum aliquid legibus nostris adferat ex confusione dedecus. quod et in antiquis edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diversas sententias producentes in infinitum detraxerunt, ut paene omnem Romanam sanctionem esse confusam. quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia? si quid autem tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituentur, volumina autem eorum omnimodo corrumpentur. si quid vero, ut supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per iudices referatur et ex **auctoritate augusta** manifestetur, cui soli concessum est **leges et condere et interpretari**. (zvýraznění autor)*

Avšak zdá se nám, že i v tomto okamžiku je vhodné ustanovit to, co se nám zdálo vhodné ustanovit už od začátku, kdy jsme nařizovali, aby se s pomocí Boží vytvořilo toto dílo: totiž , aby se nikdo neopovážil, ani z těch, kteří v současné době ovládají právní znalost, ani z těch, kteří přijdou po nich, připojovat k těmto právním pravidlům komentáře: něco jiného by bylo, kdyby je někdo chtěl přeložit do řeckého znění v tom stejném uspořádání a v tom stejném pořadí, v jakém byla uzákoněna i v latinském znění (to, co Řekové nazývají „kata poda“, i pokud by si snad někteří raději chtěli kvůli podrobnějšímu obsahu titulů učinit k nim poznámku a vytvořit to, co se nazývá „paratitla“. Avšak nedovolujeme, aby se vystavovaly jinými výklady, mnohem lépe řečeno překrouceními a aby jejich mnohomluvnost zneuctila zmateností naše právní pravidla. Neboť právě to učinili staří komentátoři (Hadrianova) věčného ediktu, kteří k rozvázně vytvořenému dílu stále připojovali na tom i onom místě svoje rozdílné názory a roztáhli ho do nekonečna tak, že téměř celý římský právní řád se dostal do chaosu. A jestliže jsme je dále nemohli strpět, jak bychom mohli v budoucnosti připustit ten samý planý svár? Avšak pokud by se něco takového někdo odvážil učinit, sám se obžaluje z falšování listiny, avšak jeho spisy se v každém případě zničí. Naproti tomu, pokud by se něco, jak bylo dříve řečeno (§ 18), zdálo být sporné, potom necht' se to předloží prostřednictvím soudců císařské svrchovanosti a necht' se to objasní z císařské moci, již jedině bylo dovoleno právo tvořit a vykládat.

Citováno dle BLAHO, Peter – VAŇKOVÁ, Jarmila. *Corpus iuris civilis. Digesta. Tomus I.* Bratislava : Eurokódex, 2008. s. 49. Překlad vychází ze slovenského překladu tam uvedeného.

²¹ SOMMER, Otakar. *Op. cit.* s. 124.

kodifikace i tak, především na Východě, měla, bylo vůbec možné dopustit zpochybňování kodifikace poukazováním na její nedostatky? Nakonec je možné, že i tyto, na první pohled nevhodné, zákazy pomohly udržet římské právo v dané době alespoň na určité úrovni.

3. ZÁVĚR

Závěrem tohoto stručného zamyšlení lze konstatovat, že mocenské zásahy do právní vědy, a domnívám se, že tento závěr lze vztáhnout i na ostatní oblasti vědeckého bádání, jsou způsobilé nadělat více škody než užítku, a to i v případě, kdy jsou vedeny nejlepšími úmysly, jak nejlépe ukazuje příklad potvrzení platnosti *Sententiarum Pauli*. Naproti tomu je nutno vyvarovat se *a priori* odsuzujícímu závěru a posuzovat jednotlivé zásahy vždy s ohledem na kontext doby, kdy byly tyto vydány, neboť za určitých okolností nemusí být k dispozici lepšího prostředku než právě mocenského zásahu a tento tak může být velmi prospěšný. Fridrich Carl von Savigny se na delší dobu prosadil svým názorem, že k rozvoji práva nepřispěje jeho kodifikace, nýbrž kvalitní právní věda.²² Měl pravdu do té míry, dokud je předpoklad dalšího rozvoje právní vědy, tedy pokud lze očekávat, že v dohledné době se její úroveň bude zvyšovat. Na toto upozorňuje i jeho odpůrce Anton Friedrich Justus Thibaut, jenž se poučen historií obává následného úpadku, jemuž hodlá bránit kodifikací.²³ Domnívám se, že obdobné závěry, jako zazněly při sporu o kodifikaci práva v Německu, lze vztáhnout i na popisované mocenské zásahy do právní vědy antického Říma. Jakkoli musíme mocenské zásahy do právní vědy

---

²² HATTENHAUER, Hans. *Europäische Rechtsgeschichte*. Přeložila Sylva Adlerová et al. Evropské dějiny práva. Praha : C. H. Beck, 1998. s. 493.

²³ *Das kann freilich zugehen, daß wir vielleicht künftig für die Abfassung eines neues Gesetzbuchs noch fähiger werden, als wir jetzt sind; allein vielfach gesunken und gegen ferneres Sinken keineswegs gesichert, können wir auch leicht das umgekehrte Schicksal haben; und so darf denn die jetzige Generation verlangen, daß man sie nicht ungewissen Hoffnungen opfert, und daß man zunächst für ihr Glück, als die sicherste Grundlage des Glücks der Nachkommen, gebührende Sorge trage.* (zvýraznění autor)

Skutečně se může stát, že budeme napříště schopnější sepsat nový zákoník, než jsme nyní. Ale protože jsme tolikrát klesli a nejsme nijak zajištěni proti budoucím pádům, může nás snadno potkat opačný osud. Proto má současná generace právo požadovat, abychom ji neobětovali nejistým nadějím a aby byla nejprve věnována náležitá péče jejímu štěstí, jako nejbezpečnějšímu základu štěstí jejich potomků.

Německý text: THIBAUT, Anton Friedrich Justus. *Civilistische Abhandlungen*. Heidelberg : J. C. B. Mohr, 1814. S. 466. Citováno dle: Google knihy [online]. [cit. 2011-11-08]. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=dRREAAAACAAJ&pg=PP3&dq=inauthor:Thibaut&hl=cs&ei=IUq5TqKtBIm3hQf1_cCtBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CDkQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false.

Překlad dle HATTENHAUER, Hans. *Op. cit.* s. 494.

zásadně považovat za nežádoucí, v případě kdy jsou vhodně načasovány a provedeny, jsou způsobilé znatelně zpomalit následný úpadek a alespoň částečně tak zachovat dosažnou úroveň, čehož nejzřetelnějším příkladem je právě Iustinianská kodifikace, jejíž přínos je nepochybný a ani nejzarytější zastánce studia klasických textů a odporce interpolací snad nemůže popřít její podíl na formování právního vědomí a současných znalostí římského práva.

Za povšimnutí rovněž stojí, že k rozebíraným zásahům docházelo nedlouho po zásadní změně státního uspořádání – konci republiky a vzniku principátu v případě Octaviana Augusta, přerodu principátu v dominát u Constantina Velikého, rozpadu říše na východní a západní část v případě Theodosia II. a Valentiniána III., konečně pak zániku Západořímské říše a snaze o obnovu jednotného imperia za Iustiniana. Uvážíme-li tyto okolnosti, ještě zřetelněji se nám objevuje další aspekt těchto mocenských zásahů, totiž snaha upevnit poměry ve státě, který se teprve nedávno po dřívějších problémech do jisté míry stabilizoval.

Prameny:

CTh.1, 4, 1 Imp. constantinus

CTh.1, 4, 2 Idem

CTh. 1, 4, 3 Impp. theodos. et valentin

Const. Tanta § 21

D 1, 2, 2, 49 Pomponius l.S. enchir.

Gai Inst. 1, 7

Literature:

- BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. 469 s. ISBN 80-200-0243-X.
- BLAHO, Peter. Právo „tribunálu mrtvých“. Marginálie o zákone Teodósia II. a Valentiniána III (C. Th. 1, 4, 3). In *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám*. Praha : Karolinum, 1995. s. 42–50. ISBN 80-7184-092-0.
- BLAHO, Peter – VAŇKOVÁ, Jarmila. *Corpus iuris civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava : Eurokódex, 2008. 528 s. ISBN 978-80-89363-07-0.
- CANFORA, Luciano. *Storia della letteratura greca*. Přeložila Dagmar Bartoňková et al. *Dějiny řecké literatury*. 3. revid. a doplň. vyd. Praha : Koniasch Latin Press, 2009. 920 s. ISBN 978-80-86791-71-5.
- GAIUS. *Institutionum commentarii quattuor*. Přeložil Jaromír Kincl. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přebitisk prvního vyd. Brno : MU, 1999. 276 s. ISBN 80-210-2196-9.

- HATTENHAUER, Hans. *Europäische Rechtsgeschichte*. Přeložila Sylva Adlerová et al. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998. xii+708 s. ISBN 80-7179-056-7.
- HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. 1243 s.
- IVS ROMANVM [online]. [cit. 2011-11-06]. Dostupné z: <<http://thelatinlibrary.com/ius.html>>.
- KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. 386 s. ISBN 80-7179-031-1.
- SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. 189 s.
- ŠISLER, Vít. European Courts' Authority Contested? The Case of Marriage and Divorce Fatwas On-line. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. Vol. 3, No. 1, 2009. p. 51. ISSN 1802-5943.
- THIBAUT, Anton Friedrich Justus. *Civilistische Abhandlungen*. Heidelberg : J. C. B. Mohr, 1814. 472 S. Citováno dle: Google knihy [online]. [cit. 2011-11-08]. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=dRREAAAACAAJ&pg=PP3&dq=inauthor:Thibaut&hl=cs&ei=IUq5TqKtBIm3hQf1_cCtBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CDkQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false.
- VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského. Díl I + II*. Praha : Nákladem vlastním, 1923. 569 s.

Contact – email

RadekCernoch@mail.muni.cz

ADMINISTRATÍVNE ZÁSAHY DO OSOBNÉJ SLOBODY A VLASTNÍCKEHO PRÁVA V RUSKU V ROKOCH 1881 - 1917

JUDR. KATARÍNA FEDOROVÁ

Abstract in original language

Príspevok pojednáva o zásahoch do základných ľudských práv a slobôd rozhodnutiami správnych orgánov cárskeho Ruska v období rokov 1881 až 1917. Ich normatívno-právnym základom bolo Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zo 14. augusta 1881 a Nariadenie o policajnom dozore z 12. marca 1882. Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zakotvilo špeciálny mechanizmus fungovania orgánov výkonnej moci, posilnilo postavenie silových zložiek a umožnilo významné zásahy do práv obyvateľov, najmä práva na osobnú slobodu a vlastníckeho práva, realizované výlučne na základe rozhodnutí správnych orgánov, bez akejkoľvek účasti všeobecných súdov. Nariadenie o policajnom dozore ešte prehĺbilo nastolenú líniu porušovania základných práv a slobôd zakotvením systému dohľadu obmedzujúceho predovšetkým slobodu pohybu a výkonu povolania

Key words in original language

Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku, Nariadenie o policajnom dozore, správny orgán, zvýšená ochrana, mimoriadna ochrana, Osoboe sovesčanie, samoderžavie.

Abstract

The contribution deals with interventions in human rights and fundamental freedoms by decisions of administrative bodies of Czarist Russia in the period 1881 - 1917. Normative and legal basis for the regulation was the Act on protection of the state regime and general order from 14th August 1881 and the Act on police surveillance from 12th March 1882. The Act on protection of the state regime and general order anchored special mechanisms of action of the executive bodies, strengthen the position of the system power components and enabled significant infringements to the rights of citizens, especially the right on personal liberty and propriety rights, based solely on administrative decisions, without any involvement of the general courts. The Act on police surveillance had further deepened the raised line of violations of fundamental rights and freedoms enshrined in particular surveillance system restricting freedom of movement and occupation.

Key words

Act on protection of the state regime and general order, Act on police surveillance, administrative body, special protection, extraordinary protection, Osoboe soveshchanie, samoderzhavie.

1. ÚVOD

Rozširovanie protivládnych nálad v 80-tych a 90-tych rokoch 19. storočia, vrcholiacich vraždou cára Alexandra II. 1. marca 1881 vyvolalo vo vládnucich kruhoch pochopiteľné obavy z vypuknutia revolúcie. Razantný postup štátnych orgánov voči cárovým vrahom¹ dal verejnosti jasne najavo, že cár Alexander III. sa na rozdiel od svojho reformami presláveného predchodcu mieni vydať cestou konzervácie ničím neohraničeného samoderžavia.² Najdôležitejšími prostriedkami právnej ochrany existujúceho režimu sa stalo Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zo 14. augusta 1881 a Nariadenie o policajnom dozore z 12. marca 1882.³ Nariadenia boli považované za výnimočné zákony, umožňujúce rozšírenie právomoci orgánov štátnej správy a realizáciu širokých donucovacích právomocí policajnou mocou.⁴ Hoci boli vydané ako dočasné opatrenia na obdobie troch rokov, ich účinnosť bola predĺžovaná až do r. 1917. Do výpočtu “výnimočných” právnych aktov vydaných za panovania Alexandra III. je potrebné zaradiť aj Pravidlá o miestach, kde je vyhlásený vojnový stav z r. 1892, na základe, ktorého bolo možné aj v čase mieru vyhlásiť vojnový stav v mieste s “vnútorným rozkolom” a Zákon o predchádzaní a zabránení deliktom z r. 1890, ktorý umožnil generál-gubernátorom, gubernátorom, gradonačalnikom⁵ a senátorom povolať do určitého miesta vojsko s cieľom zabezpečiť vnútorný pokoj.⁶ Tiež je potrebné

---

¹ Už v polovici marca 1881 polícia zadržala všetkých účastníkov vraždy, ktorí boli 3. apríla 1881 verejne popravení.

² Svoj postoj cár jasne deklaroval aj v Manifeste z 29. apríla 1881, v ktorom vyjadril svoj zámer potvrdzovať a chrániť samoderžavnú moc pred akýmkoľvek útokmi. Politickú líniu Alexandra III. charakterizuje dôraz na pravoslávie, nacionalizmus a autokraciu.

³ Skutočnosť, že sa tieto právne akty nazývajú nariadeniami nenaznačuje ich nižšiu právnu silu oproti iným právnym aktom označeným ako zákony. Normatívno-právne akty cárskeho Ruska odvodzovali svoje postavenie v systéme práva od orgánu, ktorý ich vydal, nie od svojho názvu. Najvyššiu právnu silu mali právne akty pochádzajúce od cára, ktoré však nemali jednotný názov, ktorú by túto právnu silu indikoval.

⁴ GESEN, Vladimír Matveevič: *Iskľučiteľnoe položenie*: Sankt Peterburg: Pravo, 1908, s. 410.

⁵ Gradonačalník stál na čele gradonačalstva, t.j. mesta a príahlého územia, vyčleneného spod právomoci gubernátora z dôvodu jeho významu či geografickej polohy. Gradonačalstvami boli napr. Moskva, Sankt Peterburg, Odesa.

⁶ Známy ruský právnik V. M. Gesen vo svojej práci *Iskľučiteľnoe položenie* nazýva režim zvýšenej a výnimočnej ochrany občianskou diktatúrou a fiktívny vojnový stav, vyhlásený v prípade vnútorného nebezpečenstva vojenskou diktatúrou. GESEN, Vladimír Matveevič: *Iskľučiteľnoe položenie*. Sankt Peterburg: Pravo, 1908, s. 75.

zdôrazniť, že počas výnimočného stavu bývali mimoriadne aktívne využívané aj vojenské sudy, ktoré prejednávajú závažné trestné činy ohrozujúce bezpečnosť štátu – išlo predovšetkým o činy politického charakteru, spáchané civilným obyvateľstvom. V takýchto procesoch bol nezriedka ukladaný trest smrti.

2. NARIADENIE O SPÔSOBOCH OCHRANY ŠTÁTNEHO REŽIMU A VŠEOBECNÉHO PORIADKU

Cárske nariadenie vychádzalo z idey konzistentného presadzovania prostriedkov a cieľov ochrany štátneho režimu. V rukách jedinej osoby – ministra vnútra, preto koncentrovalo najväčšiu moc pri *“určovaní smeru ochrany štátu”*⁷. Nariadenie zakotvovalo povinnosť všetkých miestnych orgánov rozhodnutia ministra vnútra vydané na jeho základe ihneď vyplniť, právo ministra vnútra zmeniť akékoľvek rozhodnutie nižších orgánov výkonnej moci, právo navrhnúť v skrátanom legislatívnom konaní nové nevyhnutné opatrenia na jeho vykonanie a bezprostrednú nariadenia právomoc v určených prípadoch.

Ochrana štátneho režimu a všeobecného poriadku sa realizovala prostredníctvom vyhlásenia výnimočných opatrení *“v tých prípadoch, kedy prejavy trestnej činnosti osôb, zle zmýšľajúcich o štátnom poriadku a spoločenskej bezpečnosti, nadobúdajú v jednotlivých miestach tak nebezpečný charakter, že vyvolávajú nevyhnutnosť osobitných opatrení na prerušenie ich prejavov”*.⁸

Nariadenie zakotvovalo dva stupne osobitných opatrení, a to zvýšenú ochranu a mimoriadnu ochranu. Režim zvýšenej ochrany mohol byť vyhlásený, ak *“všeobecný pokoj na tom ktorom mieste bude narušený delikventnými konaniami smerujúcimi proti existujúcemu štátnemu zriadeniu alebo bezpečiu osôb a majetku alebo pokusmi o takéto konanie, pričom na zabezpečenie poriadku sa aplikácia zákonných opatrení javí nedostatočnou.”* Režim mimoriadnej ochrany mohol byť vyhlásený, ak *“obyvateľstvo určitého miesta bude privedené do nervóznej nálady, vyvolávajúcej nevyhnutnosť prijatia výnimočných opatrení na bezodkladné obnovenie poriadku”*.⁹

Ochrana sa všeobecne vyhlasovala na základe rozhodnutia Komisie ministrov¹⁰, no k zavedeniu zvýšenej ochrany mohlo dôjsť aj

---

⁷ Ustanovenie 1 Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku.

⁸ Ustanovenie 4 Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku.

⁹ Ustanovenie 6 Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku

¹⁰ Komisia ministrov bola vyšším orgánom výkonnej moci Ruského impéria v rokoch 1802 až 1906. Tvorili ju ministri, ich zástupcovia, štátny

bezprostredne rozhodnutím ministra vnútra alebo rozhodnutím generál-gubernátora, potvrdeným ministrom vnútra, pod podmienkou bezodkladného informovania Senátu. Zvýšená ochrana sa zavádzala na jeden rok, mimoriadna ochrana na šesť mesiacov. Rozhodnutím Komisie ministrov bolo možné tieto lehoty opakovane predĺžiť.

3. ZVÝŠENÁ OCHRANA

Režim zvýšenej ochrany vo všeobecnosti charakterizovalo rozšírenie právomoci orgánov výkonnej moci. Jej vysokých predstaviteľov, predovšetkým generál-gubernátorov, gubernátorov a gradonačalnikov nariadenie oprávňovalo vydávať záväzné výnosy vo veciach vzťahujúcich sa k ochrane poriadku a bezpečnosti, prejednávateľ porušenia týchto výnosov v správnom konaní a ukladať v ňom tresty, a to trest väzenia na najviac tri mesiace a pokutu do výšky 500 rubľov. V záujme ochrany poriadku a bezpečnosti boli tieto orgány oprávnené zakázať akékoľvek národné, spoločenské a súkromné zhromaždenia, rozhodnúť o zatvorení rôznych obchodných a priemyselných prevádzok, ako aj zakázať konkrétnym osobám pobyt na určitých miestach. Generál-gubernátor mohol rozhodnúť, že určité trestné veci budú prejednávať vojenské súdy, a nie všeobecné trestné súdy, a tiež nariadiť prejednávanie veci bez prítomnosti verejnosti v prípadoch, keď by verejné prejednanie mohlo vyvolať nervozitu a narušiť poriadok. Rozsudok vojenských súdov v prípadoch trestných činov proti štátu potvrdzoval generál-gubernátor a v miestach, ktoré mu neboli podriadené veliteľ vojska.

Značne sa rozšírili aj právomoci administratívnych orgánov nižšieho stupňa. Náčelníci polície a žandárskych zborov boli oprávnené zatknúť na obdobie najviac dvoch týždňov akúkoľvek osobu vyvolávajúcu odôvodnené podozrenie zo spáchania trestných činov proti štátu alebo pokusu o ich spáchanie, či z príslušnosti k protizákonným spolkom. Polícia bola tiež oprávnená v akúkoľvek dobu a na hocakom mieste uskutočniť obhliadku a zaistiť všetok majetok, ktorý mohol byť použitý na spáchanie trestných činov proti štátu.

4. MIMORIADNA OCHRANA

Nariadenie mimoriadnej ochrany malo ešte širšie následky. Zavedením mimoriadnej ochrany získali vyššie administratívne orgány celý rad nových práv. Spomedzi nich bolo najvýznamnejším právo odňať trestnú vec z pôsobnosti všeobecného súdu a prideliť ju na prejednanie vojenskému súdu alebo samotnému administratívne orgánu, právo zakázať dispozíciu s nehnuteľným majetkom, právo zaistiť hnutel'ný majetok a príjmy z neho v tých prípadoch, kedy dispozícia s takýmto majetkom vedie alebo by mohla viesť k naplneniu nezákonných cieľov, právo v správnom konaní rozhodnúť

---

pokladník a vo vážnych prípadoch aj vedúci oddelení Štátnej rady, pod predsedníctvom kancelára štátu.

o uväznení osoby na tri mesiace a o peňažnom treste do výšky 3000 rubľov, právo pozastaviť výkon funkcie akýmkoľvek úradníkom na obdobie trvania mimoriadnej ochrany, právo obmedziť alebo zakázať zasadnutia stavových, mestských a zemských orgánov, právo pozastaviť vydávanie periodickej tlače na obdobie trvania mimoriadnej ochrany a právo rozhodnúť o zatvorení školského zariadenia na obdobie jedného mesiaca.

Po nariadení osobitného režimu na určitom území, v susedných guberniách a oblastiach, ba dokonca aj v celom štáte mohli byť na základe rozhodnutia Komisie ministrov zavedené pravidlá, dotujúce orgány výkonnej moci širokými oprávneniami. Náčelníci polície a žandárskych zborov tak mohli byť oprávnení zadržať osoby podozrivé zo spáchania trestných činov proti štátu alebo z pokusu o ne a z príslušnosti k protizákonným spolkom na dobu siedmich dní a vykonať u takýchto osôb prehliadku.

5. OSOBOE SOVEŠČANIE

Na základe Nariadenia zo 14. augusta 1881 bol pri ministerstve vnútra zriadený osobitný kabinetný organ nazvaný Osoboe soveščanie (Zvláštna porada), ktorý rozhodoval o nútenom presídlení osoby považovanej za škodlivú pre štátnu a spoločenskú spokojnosť na určené územie v európskej alebo ázijskej časti Ruska, a to na obdobie jedného až piatich rokov. Presídlenie sa v Zvláštnej porade prerokovalo na základe návrhu miestneho správneho orgánu, obsahujúcom podrobný popis dôvodov pre takéto opatrenie. Zvláštnu poradu tvoril predseda – úradník ministerstva vnútra zodpovedný za políciu a štyria členovia, z ktorých dvoch nominovalo ministerstvo vnútra a dvoch ministerstvo spravodlivosti. Rozhodnutia Zvláštnej porady potvrdzoval minister vnútra. Na základe Nariadenia o policajnom dozore z 12. marca 1882 sa právomoc Zvláštnej porady rozšírila aj na rozhodovanie o uložení policajného dozoru nad presídlenými osobami.

6. NARIADENIE O POLICAJNOM DOZORE

Nariadením o policajnom dozore bol policajný dozor definovaný ako opatrenie slúžiace na predchádzanie trestným činom proti štátnemu zriadeniu, ktoré sa ukladá osobám, nebezpečným pre všeobecný pokoj v rámci konania o nútenom presídlení, a to na dobu trvania presídlenia.

Osoba, ktorej bol uložený policajný dozor, musela strpieť mnoho vážnych zásahov do základných práv a slobôd. Predovetkým boli takémuto človeku odobrané doklady o mene a bydlisku, namiesto ktorých mu bol vydaný dokument o pobyte na určenom mieste, v ktorom však nebolo vyznačené, že daná osoba sa nachádza pod dozorom polície. Nesmel sa bez povolenia vzdialiť z miesta určeného pobytu, povolenie bolo možné udeliť len vo výnimočných prípadoch,

napr. úmrtia v rodine¹¹, a to na presne vymedzený čas, pričom sa nemal po ceste bez náležitej príčiny zastavovať a pred začatím a po skončení cesty bol povinný sa ohlásiť príslušným policajným orgánom. O povolení vzdialiť sa z miesta určeného pobytu v rámci újazdu rozhodoval náčelník polície, v rámci gubernie gubernátor a mimo gubernie minister vnútra. Osoba podrobená policajnému dozoru bola ďalej povinná hlásiť sa v určených intervaloch na polícii. Miestne policajné orgány boli oprávnené kedykoľvek vstúpiť do obydliá takéhoto človeka a uskutočniť tam prehliadku, vždy však mali spísať protokol o dôvodoch a výsledkoch takéhoto postupu.

Rozhodnutie o policajnom dozore znamenalo aj mnoho obmedzení vo vzťahu k pracovnému životu. Podrobení policajnému dozoru nemohli zaujímať žiadnu funkciu v štátnom aparáte, v súkromných spoločnostiach a podnikoch, ani byť predsedami a členmi konkurzných orgánov. Okrem toho sa im zakazovala akákoľvek pedagogická činnosť, prijatie učňov na vyučenie v remesle, verejné prednášanie, účasť na zasadaniach vedeckých spolkov a verejných divadelných predstaveniach, akákoľvek iná verejná činnosť, držba typografií, litografií, fotografií, knižníc a pôsobenie vo verejných knižniciach, ako aj obchod s knihami. Výkon povolania lekára a farmaceuta bol možný len na základe povolenia ministra vnútra. Ostatné činnosti, dovoľené zákonom, mohla takáto osoba vykonávať, avšak s tým, že miestny gubernátor bol oprávnený zvolenú činnosť zakázať, ak slúži na realizáciu zločinných úmyslov alebo je nebezpečná pre všeobecný pokoj a poriadok. O takomto zákaze gubernátor informuje ministra vnútra, ktorý ho mohol zmeniť, ak to považoval za nutné.

K ďalším zásahom do súkromia osoby pod dohľadom patrila cenzúra všetkej jej korešpondencie náčelníkom žandárov, ktorý mohol písomnosti aj zadržat'.

Prísnosť uvedených opatrení bolo možné za dobré správanie obmedziť na základe návrhu gubernátora potvrdeným ministrom vnútra. Ak však osoba podrobená dozoru nedodržovala stanovené pravidlá, polícia ju mohla uväzniť, na základe rozhodnutia náčelníka polície na dobu troch dní, na základe rozhodnutia gubernátora na dobu siedmich dní a na základe rozhodnutia ministra vnútra na dobu jedného mesiaca.

Zákonodarca blahosklonne pamätal aj na prežitie ľudí, ktorým de facto odňal všetky možnosti si naň zarobiť. Na základe Nariadenia o policajnom dozore mali podrobení dozoru a ich rodiny nárok na výplatu finančných prostriedkov nevyhnutných na zabezpečenie ich obživy, ako aj na obuv, odev a bielizeň. Osoby pod dozorom polície, ktoré nemajú prostriedky na svoju obživu, dostávajú prostriedky na

---

¹¹ Je potrebné pamätať na skutočnosť, že človek býval nútené presídlený ako jednotlivec, bez svojej rodiny, ktorú spravidla zanechal v mieste svojho pôvodného bydliska.

prežitie, a tiež na obuv, odev a bielizeň. Uvedenú podporu však bolo možné človeku pod dozorom kedykoľvek odňať.

7. APLIKÁCIA VÝNIMOČNÝCH OPATRENÍ

Výnimočné opatrenia boli od r. 1881 ako zábrany šírenia socialistickej agitácie a revolučných nálad vyhlásené vo veľkom množstve miest a gubernií. Ich aplikácia však prinášala výkonnej moci nečakané problémy. Gubernátori často využívali mimoriadny režim aj na svojstojné riešenie situácií v nariadeniach nepredvídaných. Právomoc vydávať v stave ochrany záväzné právne akty využívali na úpravu najrozličnejších oblastí spoločenského života. Mnohopočetné regulácie vydané v režime ochrany – bez toho, aby k nej mali akýkoľvek vzťah, upravujúce nájom robotníkov, sanitárne pravidlá či poriadok jazdy na bicykli, boli zmenené alebo zrušené ministerstvom vnútra. Avšak aj mnohé iné regulácie, ktoré neboli ministerstvom preskúmané, presahovali rámec Nariadenia z 14. augusta 1881.¹² Aj to bol jeden z hlavných dôvodov, pre ktorý Komisia ministrov zvažovala ukončenie využívania mimoriadneho stavu. Udalosti r. 1905 ich však prinútili tento postoj prehodnotiť. Do r. 1905 sa v režime zvláštnej ochrany nachádzalo 7 gubernií, 2 gradonačalstva a dve mestá. K 1. augustu 1906, bol v 40 z 87 ruských gubernií vyhlásený vojnový stav, 27 sa nachádzalo v režime mimoriadnej ochrany a 15 v režime zvláštnej ochrany.¹³ Ku koncu r. 1908 sa oblasti vo vojnovom stave vyhlásili za oblasti mimoriadnej ochrany a oblasti s mimoriadnou ochranou za oblasti so zvýšenou ochranou. Počas rokov 1905-1908 sa tak vláde s pomocou nariadenia výnimočného stavu podarilo vyriešiť kritickú situáciu. Aj preto sa k tomuto nástroju štátna moc uchýľovala v rôznych oblastiach Ruského impéria až do roku 1917, kedy Dočasná vláda pozastavila účinnosť aj Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku a Nariadenia o policajnom dozore.

8. ZÁVER

Rozšírenie revolučného pohybu v 60-tych a 70-tych rokoch 19. storočia, vyvrcholené atentátom na Alexandra II. primälo vládu prijať radikálne opatrenia na ochranu samoderžavného režimu a poriadku v

---

¹² Napríklad záväzné uznesenie moskovského generál-gubernátora o pravidlách pohybu kočišov po uliciach, záväzné uznesenie charkovského generál-gubernátora o pravidlách veľkoobchodného predaja tovarov vidieckym obyvateľstvom, či uznesenie tavričského gubernátora, ktorým zakázal prejavovať počas predstavení umelcom nadšenie krikom a potleskom v miere narúšajúcej pokoj.

¹³ Využívanie osobitných opatrení v r. 1906 je späté s ministerským predsedom P. A. Stolypinom, ktorý ich použil na stabilizáciu politickej situácie a boj s terorizmom. Rozhodol tiež o zastavení publikovania 206 novín a 200 redaktorov bolo postavených pred súd. RIASANOVSKY, Nicholas: *A History of Russia*. New York: Oxford University Press, 1993, s. 458.

krajine. Normatívno-právnou osnovou týchto opatrení sa stalo Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku z 14. augusta 1881 a Nariadenie o policajnom dozore z 12. marca 1882, ktoré ustanovovali opatrenia na zabezpečenie štátnej bezpečnosti. Na ich základe bol vytvorený výnimočný spôsob riadenia Ruského impéria, umožňujúci efektívne bojovať s protištátnymi aktivitami a spoluregulovať vzájomné vzťahy medzi štátom a spoločnosťou v období rokov 1881 a 1917. Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zakotvilo špeciálny mechanizmus fungovania orgánov výkonnej moci, posilnilo postavenie silových zložiek režimu a umožnilo významné zásahy do práv obyvateľov, realizované výlučne na základe rozhodnutí správnych orgánov. Jedným z nich bola aj možnosť núteného presídlenia akejkoľvek osoby v rámci územia Ruského cárstva na základe rozhodnutia osobitného štátneho orgánu nazvaného Osoboe soveščanie. Nariadenie o policajnom dozore ešte prehĺbilo nastolenú líniu porušovania základných práv a slobôd zakotvením systému dohľadu obmedzujúceho predovšetkým slobodu pohybu a výkonu povolania.

Literatúra:

- DŽANŠIEV, Grigorij Avetovič: Epoque velikich reform. Istoričeskie spravki. Moskva: Tipo-litografija B.M. Vol'fa, 1907.
- GESEN, Vladimir Matveevič: Isključitel'noe položenie. Sankt Peterburg: Pravo, 1908.
- KONI, Anatolij Fedorovič: Otc i deti sudebnoj reformy. Moskva: Statut, 2003.
- KUZNECOV, Igor Nikolaevič: Istorija gosudarstva i prava Rossii v dokumentach i materialach: S drevnejšich vremen po 1930 g. Moskva: Ozon, 2000.
- PELIKÁN, Dragutin: Dejiny ruského práva. Praha: C.H.Beck, 2000.
- RADZINSKIJ, Edvard: Alexandr II. Poslední velký car. Praha: Mladá fronta, 2007.
- RIASANOVSKY, Nicholas: A History of Russia. New York: Oxford University Press, 1993.
- VILENSKIJ, Boris Veniamovič: Sudebnaja reforma i kontreformy v Rossiji. Saratov: Privoložskoe knižnoe izdatel'stvo, 1969.
- VILENSKIJ, Boris Veniamovič: Rosijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov: Teksty i kommentarii: v 9-ti tomach. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991.

-

MAJETEK PO ODSOUZENÉM

MIROSLAV FRÝDEK¹, KAREL SCHELLE²

Právnická fakulta, Katedra teorie práva a právních dějin. Univerzita
Palackého v Olomouci.

Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva. Masarykova univerzita.
Česká republika

Abstract in original language

Konferenční příspěvek s názvem „Majetek po odsouzeném“ se zabývá právní úpravou zabavení majetku osoby, která byla odsouzena v trestním řízení. Příspěvek analyzuje římskoprávní úpravu, která se v římském právu objevuje především jako následek odsouzení ze zločinu velezrady – *crimen laesae maiestatis*. Ztráta majetku je především spojena s institutem *capitis deminutio*. Komplexní úprava této problematiky je zahrnuta do Digest císaře Justiniána do 48. knihy, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*. Na římskoprávní analýzu navazuje česká středověká právní úprava. Stejně jako v římském právu i v českém středověkém právu je ztráta majetku spojena se změnou postavení, která je následkem toho, že se člověk stal psancem. Ztráta majetku je pak trestem za zločin proti panovníkovi nebo církvi.

Key words in original language

Římské právo, majetek, odsouzený

Abstract

The conference paper called Property of convicted person deals with legislation on property of a person that was convicted in penal procedure. The article analyses the Roman law regulation, mainly the consequences of *crimen laesae maiestatis*. A loss of property was especially connected with *capitis deminutio*. An integral regulation of the present issue is described in Digest of emperor Justinian, lib. 48, tit. 20 called *De bonis damnatorum*.

Key words

Roman law, Property, Convicted Person

I Úvod

---

¹ Mgr. Miroslav Frýdek, Univerzita Palackého v Olomouci Právnická fakulta. Katedra teorie práva a právních dějin. Masarykova univerzita Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva a Ústav dovednostní výuky a inovace studia. Masarykova univerzita Filozofická fakulta. Ústav klasických studií.

² Doc. JUDr. Karel Schelle, CSc., Masarykova univerzita Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva.

Letošní téma sekce konferenci Dny práva 2011 s názvem „Ovlivňování soukromého práva právem veřejným“ nás spojilo do vytvořené autorské dvojice s cílem vývojově se zaměřit na ovlivnění tzv. soukromé sféry jedince trestní represí v podobě majetkových trestů, zvláště pak na trest zabavení – konfiskace – celého majetku pachatele v době starověkého Říma.

Ius publicum et ius privatum – pojem trestního práva římského

Pro základní pochopení římského trestního práva je nutné pochopení jeho dualismu, který je patrný ve všech jeho částech. Nejde jen o rozdíl mezi *ius civile* a *ius gentium*, či *ius civile* a *ius honorarium*, ale především jde o rozdíl mezi *ius privatum* a *ius publicum*³. Pro trestní právo, které se dělí na soukromé a veřejné, jsou důležité dva základní pojmy - *crimen* a *delictum*. Definování těchto pojmů je důležité především pro jejich další zařazení do systematiky římského práva trestního – tedy zda bude určité jednání zařazeno do oblasti veřejnoprávní či soukromoprávní. *Delictum* je označení pro protiprávní jednání, které porušuje právní ustanovení práva soukromého resp. zájmy jedince. *Crimen* porušuje ustanovení práva veřejného. Co je veřejné a co soukromé právo, to nám definoval již Ulpianus: Dig. 1.1.2 Ulpianus 1 inst. *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*⁴ - *Toto studium má dvě základní části, veřejné a soukromé. Veřejné právo se vztahuje na užitek římského státu, právo soukromé na zájem jednotlivce: neboť něco se týká veřejného užitku něco soukromého. Veřejné právo se vztahuje na posvátnost kněží a státních úředníků. Soukromé právo se dělí na tři části, neboť se skládá z předpisů práva přirozeného, práva mezi národy a práva občanského*⁵. Podle uvedeného fragmentu z Digest je patrné, že systematické rozdělení na veřejného či soukromého práva je otázkou porušení sféry jedince nebo společnosti. Proto je v římském právu krádež porušením soukromoprávním⁶, neboť toto jednání porušilo soukromou sféru určitého vlastníka. Jednání, které náleží do trestního práva veřejného je upraveno v jednotlivých zákonech. Jejich výčet je podán např. v 48. knize, 1. titulu Digest s názvem *De publicis iudiciis*⁷. Dig. 48. 1. 0 Macer 1 de publ. iudic. *Non omnia iudicia, in*

³ K tomuto např. Theodor Mommsen. *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899; Wilhelm Rein. *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis Justinian*. Leipzig, 1844; William Smith. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London, 1875; Kincl, Urfus Skřejpek. *Římské právo*. Praha 1995

⁴ Dig. 1,1,2 Ulp.

⁵ překlad převzat a upraven dle slovenského překladu in BLAHO, P., VANĀKOVÁ, J. *Corpus iuris civilis*, Tomus I. Bratislava, 2008. str. 53 -54

⁶ Právní úprava krádeže je systematicky zařazena do 47. knihy Digest s názvem *De privatis delictis*. Krádež samotná je upravena v druhém titulu 47. knihy s názvem *De furtis*.

⁷ Stejně tak i v *Institutiones* IV, XVIII. *De publicis iudiciis*.

*quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut iulia maiestatis, iulia de adulteriis, cornelia de sicariis et veneficis, pompeia parricidii, iulia peculatus, cornelia de testamentis, iulia de vi privata, iulia de vi publica, iulia ambitus, iulia repetundarum, iulia de annona*⁸. Ne všechny zločiny jsou veřejné, veřejné jsou pouze ty, které vycházejí z právních předpisů týkajících se stíhání trestných činů, například Iuliova zákona o urážce majestátu, Iuliova zákona o cizoložství, Corneliova zákona o úkladných vraždách a travičích, Pompeiův zákon o otcovraždách, Iuliův zákon o zpronevěře, Corneliův zákon o falšování závětí, Iuliův zákon o soukromém násilí, Iuliův zákon o veřejném násilí, Iuliův zákon o volebních podvodech, Iuliův zákon o vydírání, Iuliův zákon o zásobování (o zvyšování cen potravin).

Další projev dualismu v římském trestním právu je rozdělení veřejných soudních jednání na hrdelní a nehrdelní. Toto dělení můžeme např. najít v Institucích císaře Justiniána: Just. Inst. IV. XVIII. 2.: *Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.* Z veřejných trestních řízení jsou některé hrdelní a některé ne. Hrdelními označujeme ty u kterých je uložen trest smrti nebo zákaz vody a ohně nebo doživotní vyhnanství na ostrov nebo práce v dolech. Ostatní trestní řízení, když se v nich odsoudilo ke ztrátě cti a ke ztrátě majetku, jsou sice také veřejnými řízeními, ale ne hrdelními.

Již nejstarší soupis římského práva *Lex duodecim tabularum*⁹ z poloviny 5.století př. n. l. obsahoval výčet trestů. Bylo zde

---

⁸ Dig. 48,1,0

⁹ *Lex duodecim tabularum* (LDT)– Zákon dvanácti desek byla první a na dlouhou dobu jediná kodifikace římského práva. Důvody jejího vzniku, všechny skutečnosti, které se k LDT vážou jsou dochovány např. in: Livius: *Ab Urbe condita* III. 32 – 58. Roku 462 př. n. l. tribun lidu Terentilius Arsa navrhl, aby byli zvoleni *quinque viri legibus de imperio consulari scribendis*, kteří měli sestavit kodifikace římského práva, tento návrh nebyl přijat a teprve roku 454 př. n. l. byla vyslána tří členná komise do Řecka, která měla za úkol opatřit opis Solonových zákonů a poznat právo jiných řeckých států. Tato komise se vrátila za 2 roky. Na r. 451 př.n.l. byli na návrh konsula Appia Claudia zvoleni decimvirové (*quinque viri legibus de imperio consulari scribendis*), jako jediní úředníci národa římského pro tento rok, kteří měli za úkol sepsat zákony. Decimvirové je sepsali a na deseti deskách předložili centurijnímu sněmu, který je schválil, ale jelikož kodifikace nebyla úplná, tak i na další rok byli znovu zvoleni decimvirové. Tento druhý decimvirát vypracoval další dvě desky, ty však decimvirové nepředložili ke schválení a svůj úřad proměnili v bezohlednou samovládu. Konec vlády decimvirů je spjat s legendou o Virginii po níž decimvir Appius Claudius zatoužil, zinscenoval spor o její svobodu a otec Virginie než aby nechal svou dceru zneuctít, tak ji před soudním tribunálem zabil. To vyvolalo v Římě vzpouru, která smetla decimviry. Ale i přes neslavný konec decimvirů byly dvě desky přijaty a připojeny k deseti předešlým a vznikl Zákon dvanácti desek. LDT obsahuje: právo soukromé (úprava dědictví, vlastnictví...), právo

definována osm druhů trestů: náhrada škody, vězení, bičování, talio – soukromá msta, nečestnost, vyhnanství, smrt a otroctví.¹⁰ Ryzí trest zabavení majetku v této době ještě římské právo neznalo. Operoval jen s náboženským příkazem, který nařizoval zachovávat tzv. smír s bohy – *pax deorum*. Tento smír se promítal nejenom do vztahu náboženského, ale také do vztahů mezilidských a tím i vztahů právních. Základem římského práva se tedy stalo odčinění jednání, které tento smír s bohy narušovalo. Podle této zásady se nejvíce aplikovala náhrada škody, která opět nastolovala stav před zásahem, např. náhrada ukradené věci. Později byl z náhrady škody vyvinut sankční systém, který neměl jen nastolit stav před narušením, ale také měl pachatele potrestat¹¹.

Trest ztráty majetku versus ztráta majetku jako důsledek odsouzení

---

procesní, právo trestní. Nejde o obsáhlou kodifikaci, ale jen o zaznamenání nejspornějších právních ustanovení, která jsou formulována imperativně.

¹⁰ LDT: Nezařazené fragmenty 7

¹¹ např. při tzv. zjevné krádeži byl zloděj povinen zaplatit čtyřnásobek hodnoty ukradené věci

Jak je již uvedeno výše¹², tak římské právo znalo v rámci tzv. „nehrdelních“ zločinů trest ztráty majetku. Ale i v rámci hrdelních zločinů docházelo v případě vynesení kondemnačního rozsudku ke ztrátě majetku odsouzeného, ale ne jako trest, ale jako důsledek vyneseného rozsudku, který měnil právní postavení – *caput* odsouzeného.

Caput, -itis, n je občanství, občanská existence, souhrn práv týkajících se osobní svobody, práv občanských i rodinných.¹³ V souvislosti s *caput* je důležitý i institut *capitis deminutio*, kdy *deminutio* znamená zmenšení, umenšení, úbytek, újma, ztráta.¹⁴ *Capitis deminutio* znamená buďto zmenšení nebo úplnou ztrátu práv občanských a rodinných nebo ztrátu svobody. *Capitis deminutio* je tedy velice zvláštní instituce v římském právu, který v současných právních řádech nenalezneme (tento termín se nepřekládá). Jde o zvláštní změnu v obsahu právní subjektivity římského občana. *Caput* neboli právní osobnost římského občana, bývá změněna nebo dokonce zničena především tím, když římský občan pozbuje svobody čímž ztrácí i občanství – příslušnost k římské obci. Římské právo zahrnuje v institutu *caput* tři statusy. Status svobody *libertas*, občanství *civitas* a rodiny *familia*. Status *libertatis* je stav svobody, tedy stav, který můžeme podle starověkého nazírání na osoby nazvat stavem, kdy je osoba subjektem práv a ne objektem práv. Status *civitatis* je stav příslušnost k římské obci, je to určité dnes bychom mohli říci „státní občanství“, vyčlenění se oproti „Neřímanům“ – cizincům. Status *familiae* je stav sounáležitosti k určité římské rodině.

Jako jsou tři druhy postavení, tak římské právo rozeznává i tři druhy změny postavení. Tyto změny v postavení se nazývají *capitis deminutio*. *Capitis deminutio* se dělí do tří stupňů: *maxima*, *media* (neboli *minor*) a *minima* podle toho, zdali občan pozbyl svobody, občanství nebo postavení v rámci rodiny¹⁵. Pro účely naší studie jsou důležité jen velká a střední *capitis deminutio*. Velká *capitis deminutio* je ztráta svobody a občanství¹⁶. Jde o situaci, kdy je osobnost podle práva úplně zaniká, ač si člověk zachovává život. Tímto druhem *capitis deminutio* je zničeno postavení svobodného římského občana – přišel tedy o svoji *caput* – postavení. Střední *capitis deminutio* je definována jako ztráta občanství, ale svoboda se zachovává. Střední *capitis deminutio* je následkem zákazu vody a ohně *aqua et igni interdictum*¹⁷ a deportace na ostrov¹⁸. Když někdo přestane být

---

¹² viz fragment Just. Inst. IV. XVIII. 2.

¹³ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha: 1933, heslo *caput*

¹⁴ Tamtéž, heslo *deminutio*

¹⁵ HEYROVSKÝ, L.: *Dějiny a systém římského soukromého práva*, Praha: 1910, str. 158 – 159.

¹⁶ Gaius I. 160 Velká *capitis deminutio* je ta, když někdo současně ztrácí i občanství i svobodu;

¹⁷ Gaius I.161 *Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit* Menší neboli střední *capitis deminutio* je ta, když se ztrácí občanství, svoboda je

římským občanem nebo svobodným (což je stejné), tak přestává mít i majetková práva. Zákazem vody a ohně, jako uloženým trestem, dochází u vyobcovaného jedince ke ztrátě majetku, nejde tedy o trest, ale o následek odsouzení.

Komplexní úprava problematiky ztráty majetku je zahrnuta do Digest císaře Justiniána do 48. knihy, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*, ale touto problematikou se římská legislativa a právní věda zabývala již dříve. Je dochován jeden reskript císaře Hadriána¹⁹, který upravuje okamžik, ke kterému má být člověk zbaven majetku. Přímou zde Hadrianus uvádí, že není nutné zbavit člověka majetku hned, když je umístěn do vězení, ale až poté co byl odsouzen²⁰. Další velmi zajímavý fragment se zabývá ztrátou majetku u žen²¹. Tento fragment podává výčet pěti zákonů (resp. trestných činů) jejichž spácháním a odsouzením dochází k zabavení věna ženy. Tyto zločiny jsou: velezrada, veřejné násilí, vraždu, travičství a úkladná vražda²². Další speciální úprava ztráty majetku ženy je obsažena v Dig. 48.20.5pr. Tento fragment reguluje případy, kdy je žena potrestána podle jiného zákona, který jako trest nestanovuje zbavení jejího věna. V tomto případě přechází manželčino věno na jejího manžela. Tento přechod majetku je Ulpianem odůvodněn tak, že jde o stejnou situaci, jako by byla žena mrtvá,²³ doslova píše *quasi mortua sit*.

Velmi zajímavá majetkoprávní situace nastává u osob, které byly vyhoštěny, deportovány nebo vypovězeny. Obecně můžeme říci že jde o trest vyhnanství, který má tři podoby *exilium*, *deportatio* a *relegatio*²⁴. Slovo *exilium* je z latinského *excilere* – vyskočit. Právní termín – *exilium* – označuje dobrovolné a trvalé vyhnanství, kterým se římský občané mohli vyhnout nebo i odsouzení. Následkem exilu byla pro římského občana ztráta římského občanství – *capitis deminutio media*. Důsledkem *capitis deminutio media* bylo zabavení veškerého majetku – *publicatio bonorum*. *Deportatio*, slovo *deportatio* znamená

(však) zachována; což se stává tomu, nad kým byl vysloven zákaz vody a ohně.

¹⁸ Just. Inst. Lib. I., tit. XVI De capitis minutione minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.

¹⁹ Dig. 48.20.2

²⁰ Dig. 48.20.2 Callistratus 6 de cogn. *Non ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem: idque divus hadrianus rescripsit.*

²¹ Dig. 48.20.3

²² Dig. 48.20.3 Ulpianus 33 ad ed. *Quinque legibus damnatae mulieri dos publicatur: maiestatis, vis publicae, parricidii, venefici, de sicariis.*

²³ Dig. 48.20.5pr. Ulpianus 33 ad ed. *Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex dotem non publicat, quia prius serva poenae efficitur, verum est dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit.*

²⁴ K tomuto tématu blíže M. Frýdek. *Exilium, deportatio et relegatio*. In *Journal of Criminal Law and Public Prosecution*, London : STS Science Centre Ltd., 2, 1, ISSN 2045-9246. 2011.

odvoz. Jedná se o nejostřejší trest vyhnanství – *deportation in insulam*. Odsouzený byl odvezen na nějaký blízký ostrov u Itálie nebo v egyptské oáze. Odsouzený rovněž strácel občanství a svobodu. *Relegatio*, je z latinského *relegare* – poslat pryč, vypovědět. *Relegatio* je mírnější forma vyhnanství. Někdy bývalo *relegatio* spojeno s trestem majetkovým, ztrátou občanství nebo i trestem smrti za nedovolený návrat. *Relegatio* se velmi často udílelo jen na určitou dobu, jen občas doživotně. K trestu *relegatio* se vztahují např. fragmenty z 21. titulu 47. knihy Digest císaře Justiniana, kdy o délce tohoto trestu rozhoduje věk a postavení pachatele. Fragment Dig. 48.20.7.5 se zabývá otázkou, komu připadne majetek po odsouzené osobě: to co získal odsouzený k *relegatio* po vyhoštění, to náleží dědicům v závěti uvedeným, jelikož si vyhoštěný zachovává svůj status a má i testamentární způsobilost. Pokud je však někdo deportován, ztrácí občanství a tudíž nemůže mít dědice a tak jeho majetek získává fiskus – státní pokladna.²⁵

Literature:

- Mommsen. T. Römische Strafrecht. Leipzig, 1899
- Rein. W. Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis Justinian. Leipzig, 1844.
- Smith. W. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London, 1875;
- Kincl, Urfus Skřejpek. Římské právo. Praha 1995
- Blaho, P., Vaňková, J. Corpus iuris civilis, Tomus I. Bratislava, 2008.
- Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: Latinsko – český slovník, Praha: 1933, heslo *caput*
-
- Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského soukromého práva, Praha: 1910, str. 158 – 159.
- Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, přeložil J. Kincl, Brno 1999.
- Bartošek, M. Encyklopedie římského práva, Praha 1994.
- Bartošek, M. Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995.

---

²⁵ Dig. 48.20.7.5 Paulus l.S. de port., q. lib. dam. Quae post condemnationem adquisiit is cuius bona publicata sunt, si relegatus est, ad heredes scriptos ab eo vel ab intestato venientes pertinent: nam in insulam relegatus testamenti factionem habet ut reliqua quoque iura. quod si deportatus est, quoniam, quia civitatem amittit, heredem habere non potest, etiam postea adquisita fiscus capit.

- Frýdek, M.: Terminology of Roman Criminal Law *crimen et delictum*. Journal on european history of law, London : Published semiannually by STS Science, 1., 1., od s. 69-72, 4 s. ISSN 2042-6402. 2010.
- **Frýdek, M. Exilium, deportatio et relegatio. In Journal of Criminal Law and Public Prosecution, London : STS Science Centre Ltd., 2, 1, ISSN 2045-9246. 2011.**
- Frýdek, M.: *Crimen maiestatis*. In Československé trestní právo v proměnách věků. Brno : Masarykova univerzita Brno, MUNI PRESS, 2009. od s. 22-34, 12 s. ISBN 978-80-210-5086-0.
- Hattenhauer, H. *Evropské dějiny práva*, 2. vydání, C.H.Beck 1998.
- Skřejpek, M. *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001.
- Skřejpek, M. *Římské právo v datech*. Skripta. 1. vydání. Praha, C.H.Beck 1997.
- Skřejpek, M. *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001.
- Skřejpek, M. *Ius et religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě*, Vydavatelství 999, 1999.
- Dobiáš a kol. *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Římské impérium, jeho vznik a rozklad*, Praha 1936.
- Král, J. *Státní zřízení římské*, Praha 1921.
- Dulckeit – Schwartz: *Römische Rechtsgeschichte*, 5. vydání, C.H.Beck München.
- Grant, M. *Dějiny antického Říma*, Praha 1999.
- Pečírka, J., a kol.: *Dějiny pravěku a starověku*, Praha 1979.
- *Corpus iuris civilis*

Contact – email

frydekjr@volny.cz   karel.schelle@schelle.cz

DOPAD KONFISKACE 1945 NA VLASTNICKÉ PRÁVO

PETRA HAVLÍČKOVÁ

Právnická fakulta ,Masarykovy univerzity v Brně, Česká Republika,

Abstract in original langure

Chtěli bychom dokázat či prokázat systematickou propojenost mezi řešením konfiskací v době poválečné (tedy zmínit danou situaci, která vedla k vydání dekretu prezidenta republiky č.12/1945 Sb. Výše popisovaná skutečnost byla niterně ovlivněna dobou vzniku.) i době současné, kde neustále narážíme na mezinárodním poli na nepochopení světové veřejnosti, a tak jde o jakousi snahu o znovu vysvětlení nutnosti obhájit řešení konfiskací dle dekretů prezidenta republiky, které byly nastaveny v jistých zásadních souvislostech spojených s rokem 1945. Hovoříme-li o dalších pohledávkách konfiskátů v historicky známých obdobích vývoje naší státní suverenity, musíme konstatovat, že problém znovunabytí vlastnického práva některých Němců či jiných fyzických či právnických osob na pozemky na našem území, provinivší se na našich lidech v období války, je stále živá. Problematika konfiskátů zajímá neustále, jak odbornou, tak i neodbornou veřejnost. Vzhledem ke všem níže uvedeným skutečnostem musíme vycházet z historických písemných pramenů právního charakteru, které nám rozkryjí konkrétní případy konfiskací dle výše zmiňovanému dekretu prezidenta č.12/1945 Sb. Nutností při důkazním řízení bude, abychom přistoupili k objasnění základních pojmů, a poté se zabývali konkrétním případem, jež byl řešen podle výše uvedeného dekretu prezidenta republiky

Key words in original language

Konfiskace, Vlastnické právo, Dekrety prezidenta republiky (Č.11/1944 Sb., Č.12/1945 Sb., Č.57/1946 Sb.)

Abstract

We want to prove or demonstrate a systematic interconnection between addressing confiscations during the postwar (And mention the situation which led to the decree of the President12/1945 Coll . The fact was described intimately affected by time of creation.) And the current time , where ever we come internationally on a misunderstanding of the world public, so it kind of effort to restore the solution to confiscation in certain fundamental respects associated with 1945. When talking about other receivables confiscated historically known periods in the development of our national sovereignty, we must conclude that the problem of regaining ownership of some of the Germans or any other natural or legal persons to land on our territory , is still alive. Issue interested confiscated all the time, experts as well as general public. Due to all the facts listed below must be based on historical written sources of a legal nature , which we specific cases of confiscation according n.12/1945 Presidential Decree no. Necessity to control the evidence , we proceeded to explain the basic concepts and then engaged in a

particular case that was solved by the above- mentioned presidential decree .

Key words

Confiscation , Property Law, Decrees of the President of the Republic (Č.11/1944 Coll. Č.12/1945 Coll. Č.57/1946 Coll .)

Dopad konfiskace 1945 na vlastnické právo

Klíčová slova: Konfiskace, Vlastnické právo, Dekrety prezidenta republiky (Č.11/1944 Sb., Č.12/1945 Sb., Č.57/1946 Sb.)

1. ÚVOD

Chtěli bychom představit důkazy či průkaznost historických dobových regionálních analů, které by měly vytvořit patřičnou systematickou propojenost mezi řešením konfiskací v době poválečné, a tím, že se musí snažit autor o interesantní zmínku k jasně dané a srozumitelně vystavěné situaci, jež vedla k vydání dekretu prezidenta republiky č.12/1945 Sb. Výše popisovaná skutečnost byla niterně ovlivněna dobou vzniku, ale i době současné přinesla řadu komplikujících situací politického rázu. Autor vyjadřuje myšlenku, že se jedná především o pozůstatky doby minulé u určité skupiny lidí, a proto ať chce, či nechce, neustále naráží na mezinárodním poli na nepochopení úzké skupiny světové fundované i laické veřejnosti německé a rakouské, a tudíž jde o jakousi snahu o znovu vysvětlení nutnosti obhájit řešení konfiskací podle dekretů prezidenta republiky, které byly nastaveny v daných, neboli jistých zásadních souvislostech spojených s rokem 1945.

Rok 1945, tento letopočet změnil celý svět, mohli bychom hovořit o jakémsi rozčlenění, a tudíž mohli bychom situaci vnímat jako důsledek stratifikací celého politického spektra, které se nutno říci, dělí na dvě základní struktury poválečného vývoje, a to na východní, jež byla ovládána SSSR, a druhá byla označena jako západní s centrálním vedením v USA.

Mnozí vycházející z právní vědy, hovoří o dalších pohledávkách konfiskátů v historicky známých obdobích vývoje naší státní suverenity, měli by nutně konstatovat, že problém znovunabytí vlastnického práva některých Němců či jiných fyzických či právnických osob na pozemkový fond na našem území, provinivších se na našich lidech v období války, je stále živý.

Problematika konfiskátů zajímá neustále jak odbornou, tak i neodbornou veřejnost. Vzhledem ke všem níže uvedeným skutečnostem musíme vycházet z historických písemných pramenů právního charakteru, které nám rozkryjí konkrétní případy konfiskací dle výše zmiňovaného dekretu prezidenta č.12/1945 Sb. Nutností při důkazním řízení bude, abychom přistoupili k objasnění základních pojmů, a poté se zabývali konkrétním případem, jež byl řešen podle výše uvedeného dekretu prezidenta republiky.

Dílčí shrnutí úvodu nás vede k úvaze nad nesnadností etického právního kodexu, který jistě nabyt právního opodstatnění, ale možno říci, že ač nebyl pozitivně vnímám některými subjekty poraženého německého obyvatelstva, které neustále chce zasahovat do právní podstaty dekretů prezidenta republiky a hodlá je zrušit. Výše popisované právní dokumenty se staly nositeli právní zákonodárné moci v době poválečné, a proto byly a jsou právními dokumenty, a tak se k nim musí přistupovat.

2. VYSVĚTLENÍ POJMU

Konfiskace¹ je slovo pocházející z latinského slova *fiscus*, hovoříme-li o výše uvedeném pojmu, pak musíme uvést definici, která vysvětluje pojem jako odebrání majetku z důvodu trestného činu atd.

Vycházíme-li z římského práva, kde je přímo řečeno, že je možno zločinci zabavit veškerý majetek (*confiscatio bonorum*), dále bychom mohli uvést vývoj moderního státu, kdy soud nechce naříditi zabavení veškerého majetku, neboť by mohl poškodit další, a to třetí osobu, jež se trestného činu nezúčastnila, a proto při konfiskaci byly odňaty jen některé předměty. Středověk předkládal tresty hrdelní², a byly udávány i tresty mírnější, kam patřily nám uváděné tresty jako vězení či konfiskace majetku a jiné.

Stojí za připomenutí rakouský obecný trestní zákoník z roku 1852, popisující konfiskaci vzniklou při zločinech přijímání darů ve věcech úředních, dále zákoník hovoří o zlém zneužívání moci úřední (§104. až 105). Byla popsána i ta skutečnost, kdy jedná-li se o konfiskaci s ohledem proti přečinu literárnímu či uměleckému vlastnictví, pak se jedná o akt proti právu autorskému, § 467 trestního zákona.

Konfiskace je zabavení majetku, tedy práva na nemovitý či movitý majetek, a to bez náhrady na vrácení pozemků, polností atd. Konfiskace byla uplatňována podle českého práva dle veřejného trestního postihu, který určoval sám panovník. Zabavování majetku bylo jednou z nejpoužívanějších metod trestního práva tehdejšího světa, výše zmiňovaný trest byl použit při úmyslném poškození státu.

Roku 1945 byla řešena národnostní otázka Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, a tak došlo i k následné akci, a to konfiskaci majetku dekretem č.12/1945 Sb. Výše zmiňovaný dekret nejen hovořil o konfiskaci majetku, ale i o rozdělení pozemkového fondu konfiskátů s ohledem na přidělový proces. Výše uvedený dekret by měl být dále podrobně rozpracován, ale jistě stojí za připomenutí i skutečnost, že

---

¹ <http://leccos.com/index.php/clanky/konfiskace>

² Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. České právní dějiny. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 177s.

došlo k retribucím. Retribuce byly chápány jako navrácení majetku, ale spíše ulpívaly na zahájení procesu, který by řešil otázku potrestání osob, jež se v době války nějakým způsobem provinily.

Byl vydán dekret z 19.6.1945 o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů a o mimořádných soudech, a proto byl vydán velký retribuční dekret. Po nějakém čase byl vydán malý retribuční dekret, jenž řešil jakési provinění proti národní cti. Autor musí upozornit i na další dekret, jenž vznikl ve stejné době, a to dekret o Národním soudu (č.17/1945 Sb.)

Pojem konfiskace je termín označující trest nebo opatření nařízené soudem pro řízení jednoho nebo více trestných činů, které povětšinou vyústí v zabavení majetku. Na Slovensku byla situace zcela jiná, neboť tam fungovala Slovenská národní rada, která vydala nařízení č. 33/1945 Zb³ z 15.5.1945 o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví⁴

2.1 KRÁTKÝ EXKURZ DO HISTORIE KONFISKACÍ

Konfiskace⁵ - zabavení majetku ve spojitosti s jinými okolnostmi než je předmět našeho zkoumání, chceme uvést pouze pro jakousi představu vývoje v možných historických souvislostech s procesem konfiskace např. Privilegium císaře Ferdinanda, které bylo spojeno s rebéliemi ve městech. Po stavovském povstání následovala konfiskace, to znamená, že měli tedy odpůrci následně zabavený majetek, a to je přímo případ z období vlády Habsburků na českém trůně, a tudíž i problém stavů, které se nechtěly vzdát svých výsad či privilegií. V době rakouské monarchie začalo potlačování a omezování moci stavů, a proto bychom měli výše uvést danou situaci na pravou míru, a tady předeslat, že doba, kdy se začala rozvíjet podnikatelská⁶ struktura mezi šlechtou, došlo k potížím s městy, a tak následovalo povstání, které bylo potlačeno a jeho výsledkem bylo, že majetek města byl konfiskován ve prospěch královské komory, ale náhle města velice zchudla, a tak jim byl po čase majetek vrácen, ale

---

³ http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/leg_aml_cft_13879.html

⁴ Vojáček,L.Schelle,K.Knoll,V.České právní dějiny.2.vyd.Plzeň:Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,2010.390s.

⁵ <http://programy.mb-net.cz/mb-pravek-novovek/N12301.htm>

⁶ MALÝ,K.Dějiny českého a československého práva do roku 1945.3.vyd.Praha: Linde Praha,a.s. 513 – 516s.ISBN 80-7201-433-1

ne zcela. Především z jednoho prostého důvodu, aby města mohla platit úroky.

Úplně nejširší konfiskace proběhla po roce 1620, tedy po bitvě na Bílé hoře. První zasedání⁷ komise se konalo 29. března a rozsudek byl vynesena 5. dubna 1621. Po čase se objevila jména provinilců na tabulkách, a to od napsána od kata na šibenicích třech pražských

měst 23.4.1621. Poté jim byly odňaty pozemky. Proces neskončil a měl další pokračování, a to tak, že bylo⁸ popraveno 27 českých pánů, kteří posléze 7.5. 1622 dostali generální pardon.

Krátké shrnutí pojmu nás vede k úplnému vystižení definice, a to znamená, že konfiskace je úplné zabavení majetku movitého i nemovitého, a to bez náhrady.

3. VLASTNICKÉ PRÁVO – JE SOUBOR PRÁVNÍCH NOREM,

Pokus o komparaci konfiskací versus vlastnické právo, propojenost.

Pokus o jakési definování základních pojmů našeho nadpisu, tedy co nachází pod výše zmiňovaných nadpisem. Následně musí autor přistoupit k možné variantě vysvětlení. Autor příspěvku hovoří o zásadních či podstatných pojmech vycházejících z výlučné dispozice vlastnit movitý i nemovitý majetek, potažmo je determinuje autor jako pozemky a statky, a to může hovořit o všeobecném právním panství. Výše uvedené veličiny nás utvrzují v přesvědčení, že již v historii byly dány fungující kodifikace, jež přesně vymezily pojem vlastnického práva, a to nás uvede v možnost představit si jistou, předem danou

---

⁷ <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/sjscr/sjscr1931-1.pdf>

⁸

V pondělí 21. června 1621 popraveno mečem dle rozsudku 24 odsouzených. Tuto popravu vykonal kat Mydlář ve čtyřech hodinách čtyřmi meči, načež vykonal exekuci provazem na čtyřech něšťanech. Potom tělo rektora Jessenia za Horskou bránu vyvezené rozčtvrtil a na kolí vtekl. Hlav pak dvanácte, totiž Šlikovu s rukou na ústa položenou, Budovcovu, Kaplířovu, Dvořeckého, Fridricha z Bílé, Otty z Losu, Michalovcovu s rukou, Kochanovu, Štefkovu, Koberovu, Jesseniovu s kusem jazyka a Haunšildovu s rukou na věži mostecké pruty železnými přibil, takže jich šest do staré Prahy, šest k Malé straně hledělo. Rupplova však hlava na pranýři staroměstském byla přibita. Hlavy Hošťálka a Šultyse odeslány byly po pacholcích katových do Žatce a do Hory Kutné, kdež na bráně městské byly přibity.

strukturu vývoje vlastnického práva. V prvním bodě vyslovuje určitou návaznost na Francii, kde byl přijat Code Civil 1804, ABGB 1811, BGB 1896, ZGB 1907.

Code Civil je Občanský kodex/zákoník mající platnost za vlády Napoleona Bonaparte, znám byl pod zkratkou CC, a tak bude dále výklad používat pouze zkratku CC. Code civil des Francoius, zákoník 1807-1816. CC byl vytvořen s cílem přednést možnost zachovat dosavadní zvykové právo. CC zaručoval rovnost občanů, občanských svobod a také nedotknutelnost soukromého vlastnictví.

ABGB je Všeobecný občanský zákoník (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch), jenž řeší otázky právních vztahů mezi osobami (práva manželská a rodinná), věcná práva (vlastnictví, držba), závazkové právo, dědictví, do něhož se řadily veškeré soukromoprávní vztahy. Po zrušení roboty 1848 by několikrátě obměněn, ale podstata zůstala stejná, byla tedy zachována až do roku 1918. Autor musí vyvodit jistý a uchopitelný závěr, a tím je, že vlastnické právo je obsaženo ve všech výše uvedených právních dokumentech. Teorie vychází z Viktora Knappa⁹, a dále z pana Horáka¹⁰, kteří vysvětlují vlastnické právo.

BGB 1896 je občanský zákoník, předkládající zásadní kodifikaci obecného soukromého práva, z něhož jsou nejpodstatnější právní vztahy mezi jednotlivci. Vztahy mezi jednotlivci jsou chápány jako strany (Condominium zákon, zákon o pojišťovnictví, zákon o partnerství, generální zákon o rovném zacházení). Výše zmiňovaný zákoník není kompletní kodifikací občanského práva.

Řetěz klasických kodifikací dlouhého 19. století uzavřelo Švýcarsko, pomocí Zivilgesetzbuch (ZGB 1907 – švýcarská kodifikace) což označuje občanský zákoník. Byl vyvinut Eugenem Hubertem jménem Spolkové rady, vyvinut a dokončen 10.12.1907. Účinností nabyl 1.1.1912.

Absolutní právo není bráno ve smyslu právně-teoretickém a používá se jako *contrario* (právní jistota), ale je chápáno v jiném významu, nýbrž udává rozsah a původ vlastnického práva. Jde o jakousi nejabsolutnější podobu práva, a to tak, že ve skutečnosti se vše jeví dost nelogicky, neboť nelze vystupňovat přídavné jméno zcela.

Vlastnické právo se jeví jako výlučné právo, jež dává možnost vlastníkovu užívat si věci tak, že může vyloučit všechny ostatní z vlastnického práva.

Právo nakládat s určitou věcí, tak je implikováno právo věc užívat (*ius utendi*), brát z ní užitek (*ius fruendi*), nakládat s ní v užším smyslu (*ius disponendi*, *ius alienandi*),

---

⁹ KNAPP, V. Teorie práva. C.H.Beck. Praha 1995, 226 s.

¹⁰ HORÁK, O. Konfiskace a vyvlastnění. Brno. 2006.

opustit ji (*ius dereliquendi*) a zničit ji (*ius abutendi*).¹¹

Od vlastnického práva se dostává autor k systému vyššímu, a to věcné právo, kde vychází k teorii pana profesora Vojáčka¹² a kolektivu, kde je vysvětleno nejprve věcné právo. Věcné právo je definováno ve smyslu „co vše je považováno za věci státní či soukromé“, dále zde byly uvedeny movité či nemovité, užitelné či neuzitelné, dělitelné či nedělitelné. Dle definice výše uvedené jsou přesně vymezeny pojmy majitel, člověk, jež má věc ve své úschově nebo držitel je člověk, který měl chuť podržet věc a domnívat se, že je právní důvod k jejímu nabytí.

Vlastnické právo je charakterizováno jako jisté oprávnění, a tudíž vlastník s ním může nakládat, jak uzná za vhodné, tedy dle své vůle. Vlastnictvím mohly být hmotné i věci nehmotné. Vyvlastnit soukromý majetek bylo možno pouze za určitých okolností, které byly předem přípustné pro blaho všech, ale za přiměřenou náhradu. Zákoník znal institut služebností, tedy dílčích věcných práv, byly to jakési závazky vůči jiným lidem nebo něco opomíjel nebo trpěl.¹³

Dílčím závěrem stručně shrneme dosavadní poznatky, nemůžeme hovořit o vyvlastnění a zabavení majetku v jedné lineární řadě, ale musí autor vyjádřit základní hypotézu, že rok 1945 zásadně poznamenal vývoj událostí našich zemí, a proto jsou definovány dva zásadní pojmy historie. Konfiskace-zabavení majetku bez náhrady. Lepší variantou se jeví vyvlastnění, což je jev, který přináší sice zabavení jako v prvním případě, ale majitel musí dostat přiměřenou náhradu. V tom spatřujeme výraznou změnu oproti první variantě. Nemůžeme očekávat, že dekrety prezidenta republiky by nějakým způsobem chránily zrádce, Němce či Maďary.

4. DEKRETY PREZIDENTA REPUBLIKY

Zlomový rok ve vztazích na mezinárodním poli je rok 1945, ale i v životě české a slovenské¹⁴ populace došlo k jistým měnícím se okolnostem, které znamenaly úplný převrat dosavadních norem suverénního státu. Můžeme říci, že na okolnosti vzniku staronové státnosti se připravovala celá exilová vláda. Svým způsobem tedy

---

¹¹ HORÁK, O. Konfiskace a vyvlastnění. Brno. 2006.

¹² Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. České právní dějiny. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 446s.

¹³ Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. České právní dějiny. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 447s.

¹⁴ MANDLER, E. Benešovy dekrety. 1. vyd. Praha: Libri. 2002, 12s.

přebírá moc vláda Národní fronty v čele s prezidentem Edvardem Benešem. Pilířem nově vzniknuvší státnosti byl obnovený právní pořádek.

DEKRETY ve svém jádru se zabývají politikou, ale přesto z meritů věci, vyplývá podstatná věc, a tou je, že skutečnosti definují či determinují v jistém ohledu ústavnost, právní řád, státní a společenské orgány. Pokud budeme vycházet z předpokladu, že zaručeně hovoříme o legitimitě dekretů. Legitimita, pojem spojený se státem, charakterizující veřejnou moc, jež slouží svým občanům.¹⁵ Politická legitimita představuje uznání a respekt.¹⁶

Od počátku bylo jasné, že skutečnosti, jež vedly k vytvoření jakéhosi vládního provizoria, a tak dekrety vydávané prezidentem „republiky“ byly legitimní, neboť válka není okolnost samozřejmá, ale nutí nás vytvářet nové skutkové podstaty, jež v nových nezřejmých podmínkách se nám jeví jako opodstatnělé a nevyhnutelné.

V jistých kruzích se toto období může označovat jako „dekretové“¹⁷, nutno vymezit chronologicky, a to tak, že musí být započato v květnu 1945 – končí vytvořením Prozatímního národního shromáždění, tedy 28. říjnem 1945. Předemlaná koncepce byla dopředu dokonala promyšlena a prokonzultována, a především vystupovala s jediným důležitým atributem, a to zajištění vnitřní bezpečnosti státu.

Dekrety prezidenta republiky¹⁸, pokud bych mohla se vyjádřit slovy našich významných politických představitelů, pak bych hovořila o tom, že dokumenty výše zmiňované jsou nositeli mezinárodních konfliktů, ale přesto nemůžeme říci, že ústavní soud by mohl zpochybnit legitimitu a platnost dokumentů. Nabízí se nám jistá hypotéza, proč někteří v předchozích letech chtěli navrátit majetek, když přesně dle litery dekretů prezidenta, byly dány přesné parametry, jak ten člověk vystupoval za války.

Mezinárodní vztahy jsou determinovány mezinárodním právem, ale z toho samozřejmě vycházel i tehdejší prezident Edvard Beneš, a to z mezinárodních dohod o reparacích a konfiskací německého majetku v cizině. Současně se nám podařilo vytvořit právní systém, jenž zahrnuje právě výše zmiňované dekrety prezidenta, které se svým

---

¹⁵ KLÍMA, K. Státověda. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 379s.

¹⁶ SVATONĚ, J. Základy státovědy. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1997, 18s.

¹⁷ MANDLER, E. Benešovy dekrety. 1. vyd. Praha: Libri, 2002, s. 12.

¹⁸ MATOUŠKOVÁ, M. Dekrety prezidenta republiky. 1. vyd.: Adonai, s. r. o. 2002, 6s.

obsahem snažily zajistit mezinárodní bezpečnost, a tím rámcově zasahují do řešení sporů na mezinárodní úrovni. I když samozřejmě mohou se najít i „osoby“, nemající stejný či obdobný názor, nebo s nimiž bychom došli k určitému konsensu.

Dekrety prezidenta lidově označené jako Benešovy dekrety patří do právního systému českého státu, dnes zařazujeme už jen 57 dekretů, z toho 48 dekretů vydaných až po válce na území Československa. Obdobnou normotvorbou prošly i další státy jako Lucembursko, Polsko, Nizozemí, Belgie a Norsko,¹⁹ přijatých na konferenci v Postupimi a na Krymu.

Během války byla vytvořena dvě prozatímní centra exilové vlády, v Londýně a v Moskvě. Političtí představitelé měli na mysli znovu obnovit suverénní stát. Edvard Beneš již při jednání s moskevským vedením předdeslal, že je nutné, aby byla pluralita všech názorů, a tak by bylo nutno zachovat celou škálu politických stran. Široká struktura jednotlivých stran byla především v době, kdy moc zákonodárná spadala do rukou prezidenta republiky, který vydával dekrety prezidenta republiky. Obnova právního systému je založena na struktuře 143 ústavních dekretů prezidenta republiky.²⁰ Je přesně dána ústavním dekretem o obnovení právního pořádku č.11/1944 Sb.

4.1 ÚSTAVNÍ DEKRET PREZIDENTA REPUBLIKY Č.2 ÚŘEDNÍHO VĚSTNÍKU ČSL. O PROZATÍMNÍM VÝKONU MOCI ZÁKONODÁRNÉ

č.11/1944 Sb.

§ 1 Výše popsaného dekretu hovoří o tom, že je nutností, aby prezident vykonával moc zákonodárnou uvedenou v ústavě z roku 1920, jako ustanovení hlavy druhé, neboť neexistovalo dosud Národní shromáždění, které by legislativu převzalo.

§ 2 Předepsal, jak budou vytvářeny zákony, a to pomocí ústavních dekretů. Vytvoří je prezident a premiér, spolu podepíší, vlastně projednají vše s pověřenci vládou.

§ 3 Podepsáním tohoto dekretu získal prezident s vládou zákonodárnou moc, nebyl tedy plně zajištěn princip systému úplné demokracie (princip rovnováhy a brzd).

Článek 1

Plně definoval platnost ústavního dekretu prezidenta republiky.

Článek 2

---

¹⁹ <http://blisty.cz/art/26873.html>

²⁰ MALÝ, K. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 3. vyd. Praha: Linde Praha, a.s. 513 – 516s. ISBN 80-7201-433-1

Označil dobu, kdy nabude právní účinnost tento dekret.

4.2 ÚSTAVNÍ ZÁKON Č.57/1946 SB.

Prozatímní Národní shromáždění republiky schvaluje a prohlašuje za zákon ústavní dekrety a dekrety prezidenta republiky, dle § 2 č.11/1944 Sb.

4.3 DEKRET PREZIDENTA Č.12/1945 SB.

Dekret prezidenta republiky ze dne 21.6.1945

O konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa

Prezident republiky vycházel z předpokladu, že je nutno vytvořit pozemkovou reformu, neboť lidé v době Protektorátu Čechy a Morava museli mnohdy opustit své domovy a odstěhovat se, a především z pohraničí, ale přesto si musí autor příspěvku uvědomit, že situace po válce byla a musela být plna emočních zvrátů, které vyvrcholily odporem našich lidí proti všemu německému, a tak musíme konstatovat určité okolnosti děje, kdy začínala vznikat poválečná státnost pod vlivem nového myšlení prezidenta republiky, který si uvědomil nutnost okamžitého řešení situace, jak se zachovat při uchopení moci. Z vývoje dějin vyplývá, že události následující zaskočily, i tak zkušené politiky jako byli Dr. Eduard Beneš, atd. Výše popisované období bylo plné nových obměn, jež byly determinovány přímo politickými komponenty, a to je dáno moskevským vedením, které je v centru dění, a tak lze říci, že příprava nově koncipovaného státního útvaru je nasnadě. Podtrženo a sečteno cílem moskevského centrálního myšlení je pojmout pod svou nadvládu, co nejvíce států, jež budou přímo účastny nově vznikající koncepce východního bloku, s vedoucím postavením SSSR.

Příprava celé koncepce probíhala již v předchozím období, a tak musíme připustit silnou vazbu na SSSR, kde některé státy jakoby hledaly pomoc před vnějším mezinárodním nebezpečím. Proto vychází, že situace se musí přizpůsobit zemi, jež má hlavní podíl na pomoci při tvorbě nového státu.

Hlediska, která bychom mohli hledat u problematicky vyřešených konfiskací.

Ze struktury dějinného konceptu vyplývá, že je nutné, abychom mohli uvést všechny možné vazby na skutečnosti historických souvislostí těchto událostí, jež by měl autor sledovat. Tehdejší vývoj událostí uvnitř státu lakonicky uzavírá určitou epochu vývoje československého státu.

§ 1

Ods. 1 - Jednalo se o konfiskaci majetku pro účely pozemkové reformy, a to tak, že šlo o

majetek německý, maďarský –

všech osob bez ohledu na národnost a státní příslušnost, za krize a války v letech 1937 – 1945

akciových a jiných společností – jejich správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení, tedy fašistickým či nacistickým účelům

Ods. 2 - Pokud osoby německé či maďarské národnosti se účastnily zachování celistvosti Československa, tak jejich zemědělský majetek nebyl konfiskován.

Ods. 3 – Hovoří-li se o nějaké výše uvedené skutečnosti, jež vede k možnosti, že připustíme jakoukoliv výjimku podle odstavce 2, pak se musí jednat o skutečnost, kterou rozhodne přímo rolnická komise, příslušící okresnímu národnímu výboru.

Okresní národní výbor musí předat sporné případy zemskému národnímu výboru, a tak je možno svým dobrozdáním postoupit až ke konečnému rozhodnutí, jež je podstoupeno rozhodnutím ministerstva zemědělství, jež rozhodne ve spolupráci s ministerstvem vnitra.

§ 2

Ods. 1 Pokud uvádíme osoby německé či maďarské národnosti, pak musíme přesně vědět, ke které národnosti se během sčítání obyvatelstva hlásí.

Ods. 2 Výjimky jsou dány zvláštním dekretem

Můžeme-li hovořit o dekretu prezidenta republiky č.5/1945 Sb.ze dne 19.5.1945

o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě

majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých

organizací .

§ 4 č.5/1945 Sb.

Za osoby státně nespolehlivé jest považovat:

a) osoby národnosti německé nebo maďarské,

b) osoby, které vyvíjely činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti,

celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé

republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly a záměrně

podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty. Za takové osoby jest na

příklad považovati členy Vlajky, Rodobrany, Úderných oddílů Hlinkovy gardy, vedoucí

funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro

výchovu české mládeže, Hlinkovy slovenské lidové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy

mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví,

Německo-slovenské společnosti a jiných fašistických organizací podobné povahy.

Z výše uvedeného citovaného paragrafu vyplývá, že naším úkolem je, abychom plně přeorganizovali zemědělský majetek, jež nesmí patřit nepřátelům režimu, tito jsou výše popsáni v uvedené výšeči z dekrety č.5/1945 Sb.

§ 5

Ods. 1 Zemědělský majetek je-li konfiskovaný dle § 1 pak ruší všechny nájemní či pachtovní smlouvy. Mluvíme-li o nájemci či pachtýři, pak osoba mající nárok na přiděl půdneho fondu dle § 7 , ods. 1 je nutno ponechat ji půdu do konce hospodářského roku.

Pachtovaný zemědělský majetek je přidělen osobě, jež jakýmkoliv způsobem získala nárok na majetek, může ji ten být ponechán až do konce hospodářského roku. Hospodářský rok bude zřejmě determinován jako rok, jež má 12 měsíců, ale počátek by mohl být brán od doby, kdy se začne něco dít na poli.

§ 6 ods. 1 Zemědělský pozemkový fond spadající do §1 je posléze tedy po odnětí půdy kolaborantům, zrádcům či nepřátelům českého státu spravován Národním pozemkovým fondem.

Ods. 2 řeší lesní půdu, kde je přesně uvedeno, že při výměře 50 ha tuto lesní půdu obhospodařuje stát, pokud je zde uložen § 1 .

§ 7

Přídělový systém je vytvořená strukturalizace rozdělení konfiskovaných pozemkových fondů, a to tak, že bude rozdělována půda tak, aby majetek přišel vždy a tedy výhradně do rukou slovanských majitelů.

5. KONFISKACE COLLALTŮ

(majetek získali v roce 1620, a poté ztratili majetek v roce 1945)

Konkrétní případ konfiskací z let poválečných byl velmi zajímavým případem, a to tak, že je nutno podotknout, cosi o historických kruzích, které neustále probíhají a vrací se zpět v dějinném systému. Příkladem konfiskací 1620 byl i níže popisovaný případ generála rakouské armády Rombalda Collalto, jenž získal v Čechách obrovské pozemky, aby tyto ztratil o několik staletí jeho potomek hrabě Octaviáno Collalto, který prostřednictvím dekretů prezidenta ztratil vše, celý šlechtický rod se pak musel odstěhovat do Itálie.

6. PANOVÁNÍ RODU COLLALTŮ

Collaltové byli rodem, který se na naše území přistěhoval po roce 1620, tedy jako dalekosáhlý dopad konfiskace po bitvě na Bílé hoře. Zámek v Brtnici byl v rukou Zdeňka z Valdštejna, jemuž se dostalo vynikajícího vychování, ale jako přímý účastník stavovského povstání 1618-1620, mu byl zkonfiskován majetek. Nejprve byl v Jihlavě zatčen, poté uvězněn. Měl být původně popraven, ale pak došlo ke změně trestu a císař ustanovil, že bude doživotně vězněn na Špilberku. Jeho zdravotní stav byl zřejmě velkými útrapami tak poznamenán, že záhy nato zemřel, a to v roce 1623. Majetek byl odhadnut na 207 000 tolarů. Dluhy činily 29 000 tolarů.

O tento konfiskát měl eminentní zájem pan Rombald Collalto a císař poslal jeho žádost k posouzení kardinála Františka Ditrichštejna, musí být řečeno, že kardinál se rozpokoval, jestli je skutečně nezbytné majetek přenechat Collaltům, neboť šlo o fideikomis (což znamená svěření, o které se hlásila i vdova po Adamu²¹ starším z Valdštejna, pro své syny. Císař se rozhodl tak, že majetek přidělil do rukou generála Rombalda Collalto za válečné zásluhy. Je nutno podotknout, že nádherný nábytek, jímž se pyšnil zámek v Brtnici byl urychleně odvezen do Vídně.

Rombald Collalto získal díky třicetileté válce rozsáhlé územní zisky v našem státě, proto můžeme s přesností říci, že to byl velký válečník, jenž plně využil svých předností při boji. Jeho rodištěm byly Benátky, kde měli jeho předci hluboko posazené kořeny, ale zřejmě vlivem vnitrostátních konfliktů mezi jednotlivými italskými rody, museli opustit své rodiště a raději vstoupit do služeb rakouského císaře

---

²¹ <http://www.albumfotek.cz/jezekbrtnicky/?page=blog&kat=187>

Rudolfa II., který si rod velmi oblíbil a povýšil jej do stavu říšských hrabat.

Vláda Collaltů na panství v Brtnici končí rokem 1945, a to Oktaviánem Collalto et San Salvatore, jež o celý majetek přišel. Konfiskace proběhla v prvním případě vyhláškou Okresního národního výboru v Jihlavě ze dne 11.7.1945. ONV vydefinoval majetek jako německý, což byl chybný závěr, a tak Oktavián Collalto poslal stížnost prostřednictvím svého právního zástupce pana JUDr. Jana Krčála Zemskému národnímu výboru, který vše uvedl na „pravou míru“. ZNV v Brně v plném rozsahu vyhověl panu Oktaviánu Collaltovi, avšak v konečném důsledku nebyl hrabě Oktavián Collalto spokojen, poněvadž proběhlo usnesení ZNV pomocí rady z 19.12.1945, kde ho označil za nepřítele republiky.

7. ZEMSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR BRNO (ZNV)

č.j. 10625-VIII/28-45

7.1.1946 (486)

Úřední dopis byl vyjádřením k návrhu konfiskace i s důvody, tyto jsou výše uvedeny. Vše bylo podloženo zdlouhavým šetřením, čímž bylo zjištěno, že Octavián Collalto et San Salvatore je sice Ital, ale také je fašista, a to až do vlády Badoglia. Existoval dokonce důkaz, že veškeré informace byly podchyceny protokolárním svědectvím a výpověďmi dvou svědků: Antonína Žáka, bytem v Brtnici 230, a pana Vetchého v Brtnici 245, před nimiž prohlásil, že je členem fašistické strany.

Česká republika byla ve válce s fašistickou vládou Itálie, jež na počátku jako spojenec Němců usilovala o zničení ČSR. Musí se tedy konstatovat, že Octavián Collalto et San Salvatore byl členem fašistické strany v době zvýšeného ohrožení ČSR.

Důvody byly přesně vymezeny, a to následovně jasně byly představeny, a tedy spadají do § 1 a § 3 dekretu prezidenta republiky č.12/1945 Sb. Měli bychom vymezit dokreslení rodinné scenerie, která dle soudobých úředníků byla sice rodinou italskou, ale používající německý obcovací jazyk. Úředníci byli přesvědčeni, že celá rodina žila v německém duchu a děti byly také vedeny německy.

ZNV

č.j. 10625-VIII/28-45

Konfiskace zemědělského majetku

Okresní národní výbor Velké Meziříčí

Konfiskační vyhláška

ONV

č.j. B-486-VIII.

18.1.1946

Městský národní výbor v Černé a Chlumku

Konfiskace zemědělského majetku fašisty Octavián Collalto

Věc- řešení § 1 ods.1 dekretu prezidenta republiky ze dne 21.6.1945 č.12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů a zrádců.

V příloze je zaslána vyhláška, která musí být poslána dalším 20 dalším organizacím, jež musí být obeslány či informovány o zabavení majetku (Zemské finanční ředitelství, Ředitelství státních drah, Ředitelství pro stavbu vodních cest, Ředitelství stavby dálnic západovýchod, Ředitelství telegrafů, Zemské vojenské velitelství v Brně, Památkový úřad v Brně, Jednotný svaz zemědělský, Zemský výzkumný ústav, VŠ zemědělská, VŠ zvěrolékařská, ZNV I.plán, ZNV IV:vodohospodářský, ZNV VIII. Berní, ZNV XI. silnice, ZNV XII. Vodní, Ministerstvo zemědělství, Zemská komise agrární.

ONV VM

18.1.1946

Č.j. B -486-VIII.

§1 ods.1 21.6.1945 č.12/1945 Sb.

Majetek Octaviána Collalto et San Salvatore – zkonfiskován pro účely pozemkové reformy.

Státní památkový úřad

Č.j.120/46

B-486-VIII.

Památková ochrana při přidělovém řízení dle dekretů prezidenta republiky ONV VM. Uplatňuje veřejným zájmem podepsáno jako úřad při přidělovém řízení dle dekretu prezidenta republiky. Byla stanovena rozhodnutím pozemkového úřadu v dohodě s ministerstvem školství a národní osvěty dle § 20 zákona přidělového č.81/1920 Sb. Zapsány do pozemkových knih velkostatku.

Úřad uplatňuje možnost řešit přidělové řízení dle dekretu prezidenta republiky. Státní památkový úřad přesně stanovil podmínky po dohodě s ministerstvem školství a národní osvěty, vymezeno Státní

památkový úřad si vyhrazoval možnost uplatnění nám známého rozvrhu přidělových ploch, jež byly schváleny v návrhu i s jasně vymezenými podmínkami.

ONV VM 2.2. 1946

B-486-VIII.

Státní památkový úřad Brno, Husova 16

Konfiskace zemědělského majetku nepřítele

Přílohy:

V pozdější vyhlášce 18.1.1946, B-486-VIII. O označené osoby byl konfiskován majetek podle §1 dekretu prezidenta republiky 21.6.1945, bylo „špatné“ označení osoby, které byla vyhláška poslána, výše zmiňovaná osoba byla označena ne jako fašista ale nepřítel. Došlo k opravě formulace z fašisty na nepřítele, ale přesto byl majetek zkonfiskován, tedy na této skutkové podstatě se nic nezměnilo, a tak byl znovu obeslán vyhláškou v nové podobě. Poslali 21 výtisků všem důležitým institucím.

Neustále se jedná o konfiskaci majetku, kde je vyjádření úřadu, jak si představuje ochranu při přidělovém řízení dle dekretu prezidenta republiky dle § 7.

Dále se jednalo o přepis

Č.62,pare č.35/3 – 273 m2

Č. 307,pare č.16/3-182m2

Ing.Richard Viewegh

5/II z Brtnice

IX. Ministerstvo zemědělství vydalo novou vyhlášku, kde bylo uvedeno, že Collalto není fašista, ale nepřítel českého a slovenského národa. Stará vyhláška ihned přestala platit a byla vyhlášena nová, ale nic pro hraběte neřešila, pouze nebyl fašista jen nepřítel. Po uplynutí doby 15 dnů byl jeden výtisk vyhlášky opatřený doložkou k vyvěšení.

§ 3 odst.1. dekretu prezidenta republiky ze dne 21.6.1945 č. 12 Sb. Díky tomuto vyjádření vydal ONV v Jihlavě, jež byl přímo v centru řídicí správy pozemků Collaltů, dne 20.2.1946 novou vyhlášku.

6.Závěr

Tento příspěvek kriticky popisuje dobu poválečnou, kdy došlo k úpravě vlastnického práva vůči nepřátelům, zrádcům, Němcům,

Maďarům, a to z hlediska principu dekretů prezidenta republiky. Pro dokonalé kritické zhodnocení byly použity i dobové archiválie, které slouží k posouzení jednoho konkrétního případu konfiskace pozemkového fondu v tehdejší okresu Jihlava, a to majetek Collaltů. Podle názorů právníků je tehdejší řešení správné, a to s ohledem na důraz k právně historické koncepci tehdejší situace ve státě.

Chtěli bychom dokázat či prokázat systematickou propojenost mezi řešením konfiskací v době poválečné (tedy zmínit danou situaci, která vedla k vydání dekretu prezidenta republiky č.12/1945 Sb. Výše popisovaná skutečnost byla niterně ovlivněna dobou vzniku.) i době současné, kde neustále narážíme na mezinárodním poli na nepochopení světové veřejnosti, a tak jde o jakousi snahu o znovu vysvětlení nutnosti obhájit řešení konfiskací dle dekretů prezidenta republiky, které byly nastaveny v jistých zásadních souvislostech spojených s rokem 1945.

Hovoříme-li o dalších pohledávkách konfiskátů v historicky známých obdobích vývoje naší státní suverenity, musíme konstatovat, že problém znovunabytí vlastnického práva některých Němců či jiných fyzických či právnických osob na pozemky na našem území, provinivších se na našich lidech v období války, je stále živý. Problematika konfiskátů zajímá neustále, jak odbornou, tak i neodbornou veřejnost. Vzhledem ke všem níže uvedeným skutečnostem musíme vycházet z historických písemných pramenů právního charakteru, které nám rozkryjí konkrétní případy konfiskací dle výše zmiňovanému dekretu prezidenta č.12/1945 Sb. Nutností při důkazním řízení bude, abychom přistoupili k objasnění základních pojmů, a poté se zabývali konkrétním případem, jež byl řešen podle výše uvedeného dekretu prezidenta republiky.

Otázkou je, proč bychom se měli zabírat touto výše uvedenou skutečností. Odpověď je jednoduchá, neboť dekrety a jejich přijetí je stále ožehavým problémem. Pokud hovoříme o přijetí dekretů prezidenta republiky, pak chápeme tento proces v širších souvislostech, a to s ohledem na mezinárodní stanovisko. Přesto musíme chránit právní suverenitu legitimních právních dokumentů, ale i neustále v podstatě bojovat s odpůrci přijetí, kteří neustále odporují a snaží se nalomit legitimitu dekretů. Jedná se o některé politické kruhy z Německa a Rakouska. Tyto politické skupiny se snaží neustále narušit statut dekretů. Je zde jakási snaha o překrucování či neznalost historických souvislostí vzniku.

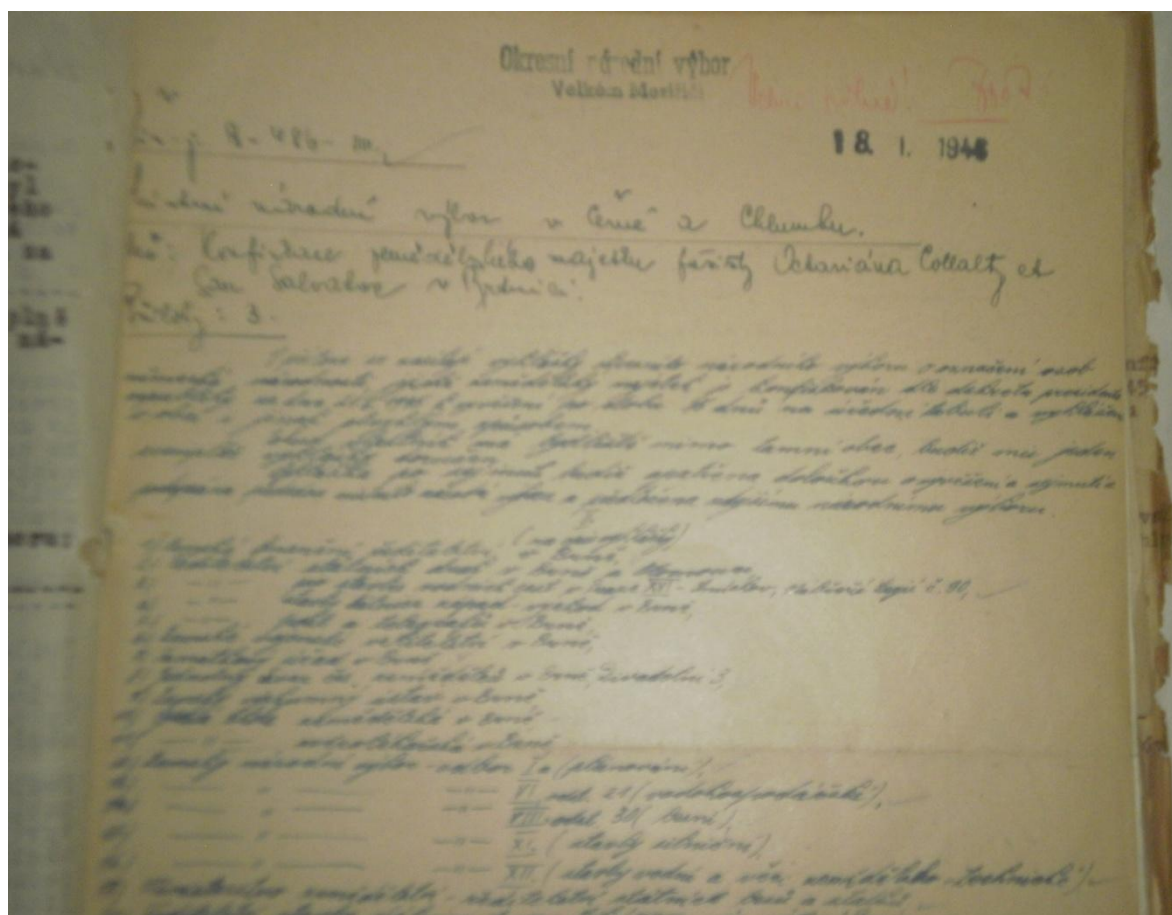
Obrázek č.1

Č.j. B – 486 – VIII.

18.1.1946

Místní národní výbor v Černé a Chlumku

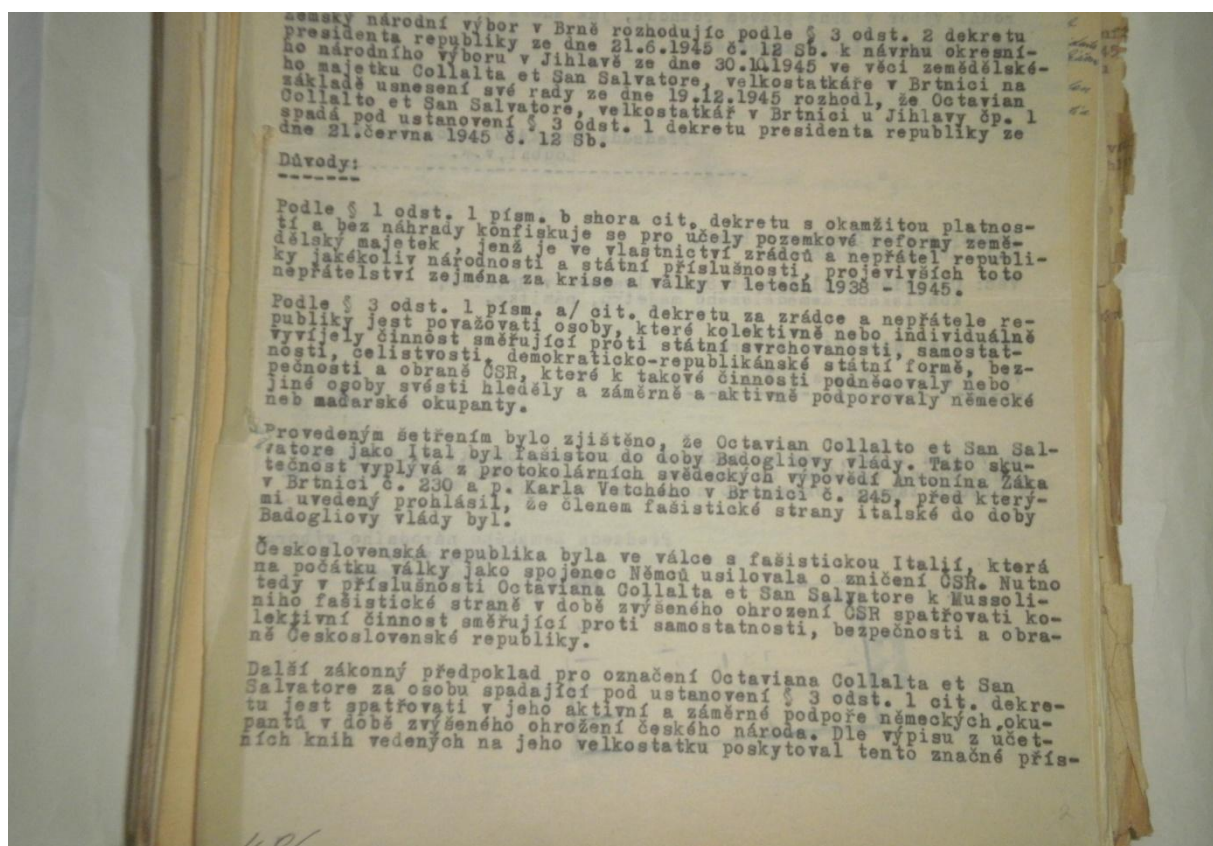
Dopis označující Octaviána Collalta jako fašistu

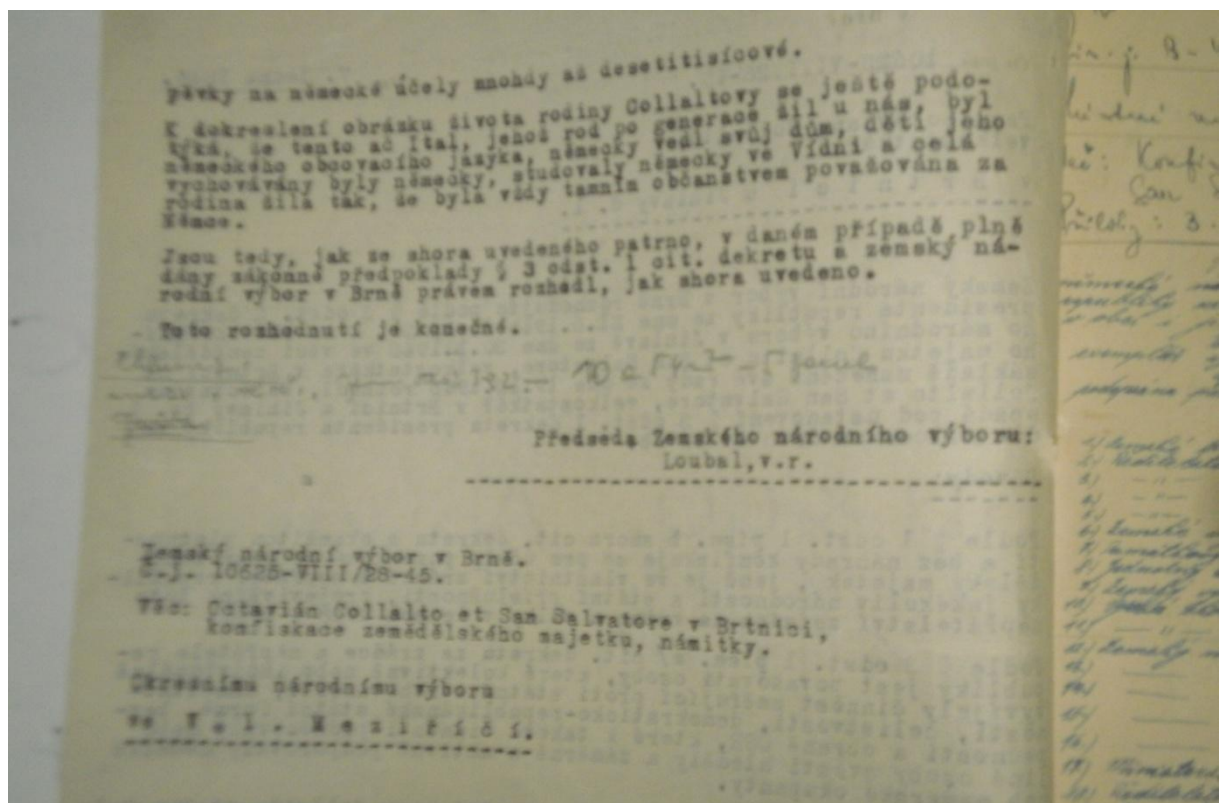
Obrázek č.2

Odůvodnění konfiskátů Collaltů

Obrázek č.3

Odůvodnění druhá strana

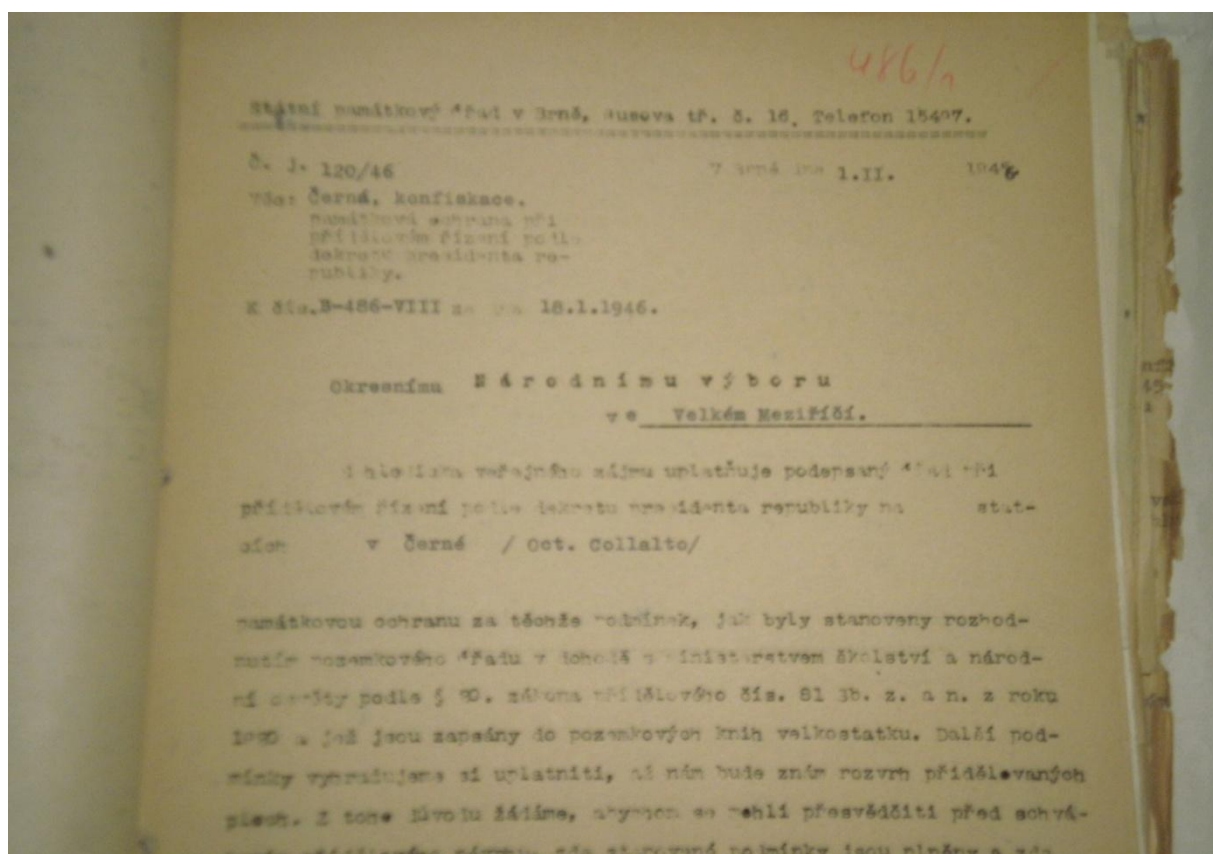
Obrázek č.4

Konfiskace

č.j.120/46

Státní památkový úřad

Ochrana

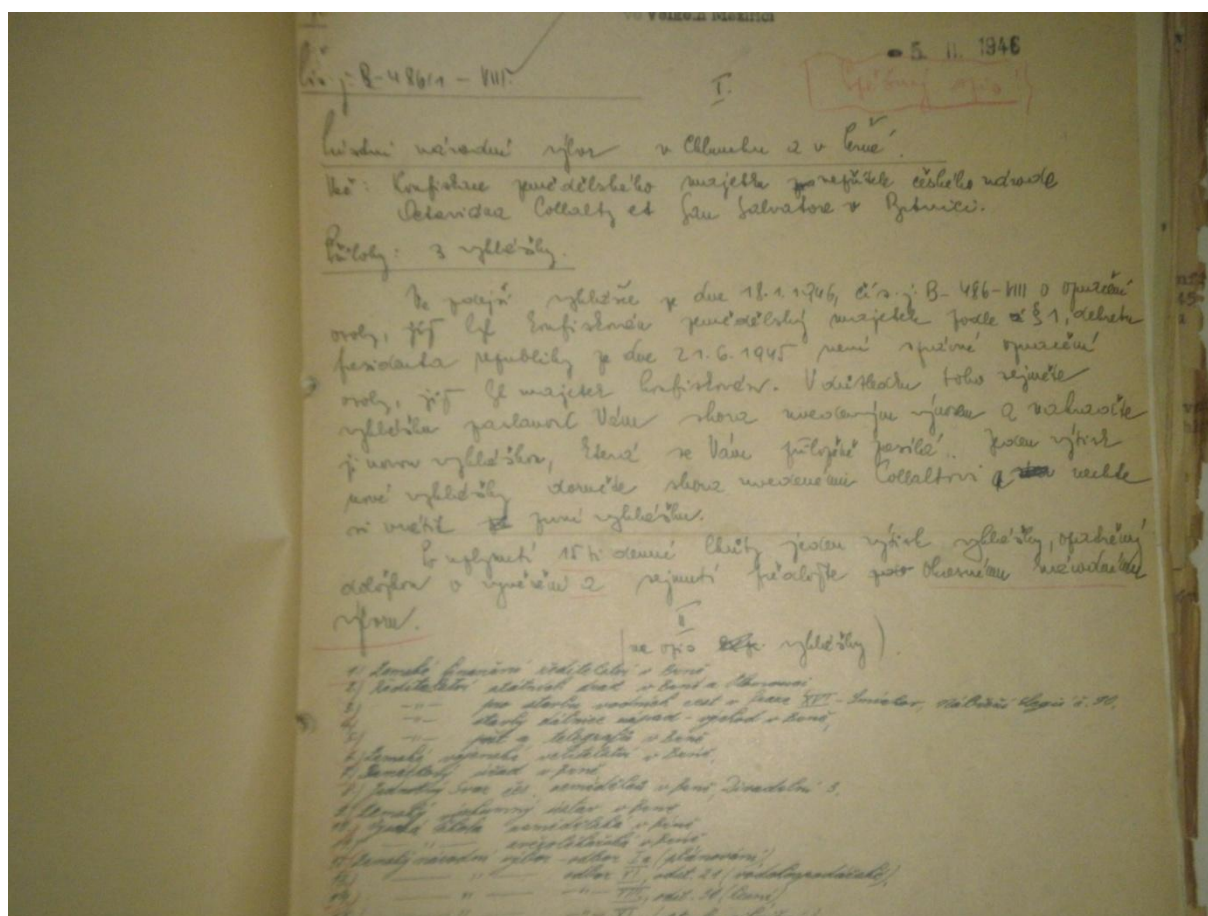

Obrázek č.5

Příloha k vyhlášce o konfiskaci, kde je vše opraveno a přepsáno, jedná se o označení z fašisty na nepřítele u pana hraběte Octaviána Collalta

Č.j. B – 486 – VIII.

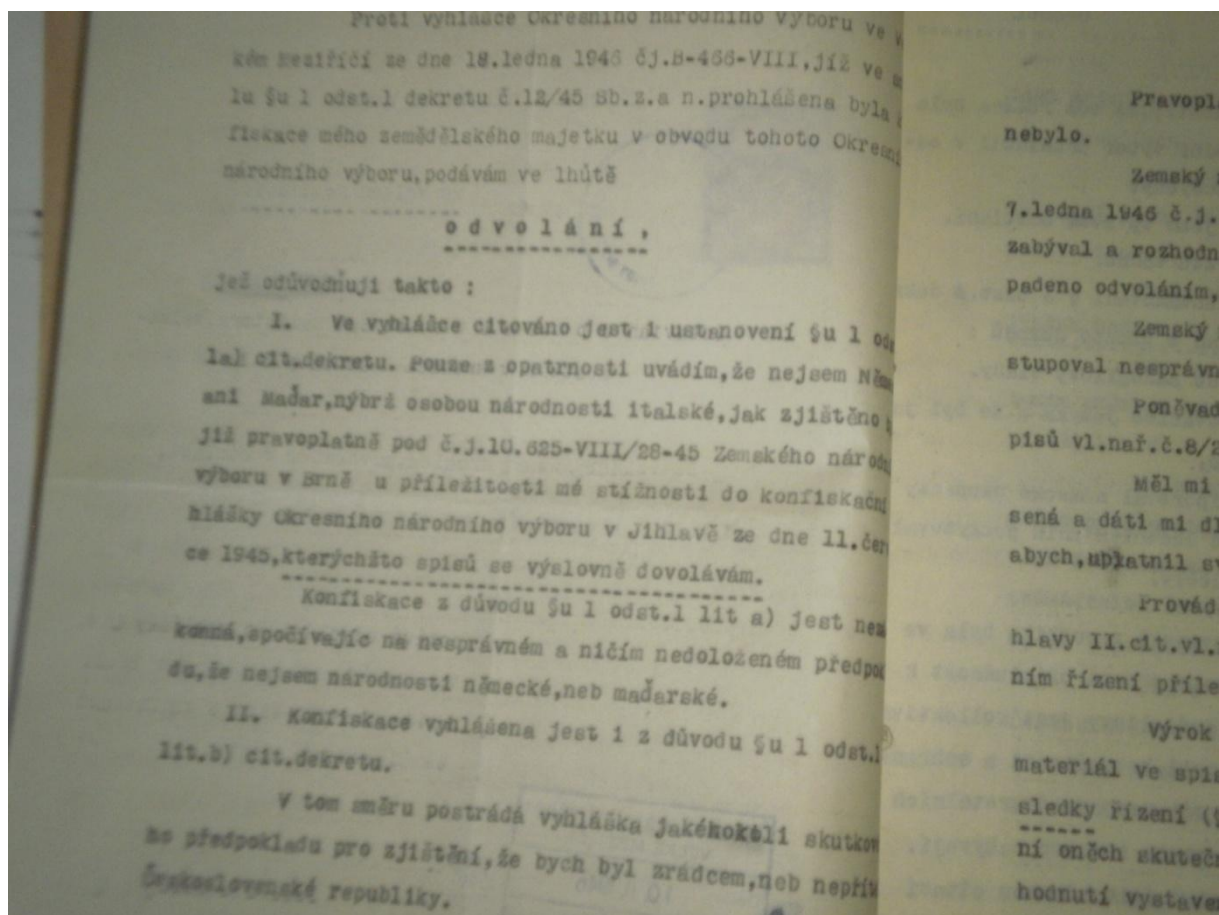
5.2.1946

Obrázek č.6

Odvolání proti dekretu

č.12/1945

Obrázek č.7

Prezident podepisuje dekrety

Literatura:

- Monografie:
- KLÍMA, K. Státověda. 2.vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 379 s.
- KNAPP, V. Teorie práva. C.H.Beck. Praha 1995, 226s.
- MANDLER, E. Benešova dekrety. 1. Vyd. Praha: Libri. 2002, s. 12
- MALÝ, K. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 3.vyd. Praha: Linde Praha, a.s. 513-516s.
- MATOUŠKOVÁ, M. Dekrety prezidenta republiky. 1.vyd.: Adonai, s.r.o. 2002, 6s.
- VOJÁČEK, L. SCHELLE, K. KNOLL, V. České právní dějiny. 2.vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 446s.
- SVATOŇ, J. Základy státovědy. 2.vyd. Brno: Masarykova univerzita. 1997, 18s.
- Rigorózní práce:
- HORÁK, O. Konfiskace a vyvlastnění. Brno. 2006.
- Internetové odkazy:
- <http://www.albumfotek.cz/jezekbrtnicky/?page=blog&kat=187>
- <http://blisty.cz/art/26873.html>
- http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/leg_aml_cft_13879.html
- <http://programy.mb-net.cz/mb-pravek-novovek/N12301.htm>
- <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/sjscr/sjscr1931-1.pdf>
- <http://leccos.com/index.php/clanky/konfiskace>

- Archivní fondy:
- JNV Jihlava-konfiskáty Brtnice :19 ič., 20 ič. Karton 5.

Contact – email
havape@seznam.cz

"VLASTNICTVÍ JE KOŘENEM ZLA, ALE NE JAKO INSTITUCE, NÝBRŽ JEHO ROZDĚLENÍ." MEZIVÁLEČNÁ PRÁVNÍ VĚDA A POZEMKOVÁ REFORMA

ONDŘEJ HORÁK

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Abstract in original language

Príspevok se bude věnovat názorům meziválečné právní vědy na pozemkovou reformu a na vlastnictví.

Key words in original language

Vlastnictví; pozemková reforma; meziválečná právní věda.

Abstract

The article deals with the opinions of interwar jurisprudence on land reform and property.

Key words

Property; land reform; interwar jurisprudence.

1. MEZIVÁLEČNÁ POZEMKOVÁ REFORMA¹

Výrazné zásahy do vlastnictví jsou spojovány zejména s autoritativními režimy. Je proto jistým paradoxem, že k narušení tradiční ochrany vlastnictví v Československu nedošlo po roce 1938, 1945 nebo 1948, ale už po roce 1918 v rámci tzv. první pozemkové reformy, která se navíc stala ústředním prvorepublikovým politickým tématem.² Po pobělohorských konfiskacích byla počítána za druhý největší zásah do pozemkového vlastnictví. Ne náhodou se „odčiňování Bílé hory“ stalo na dlouhou dobu vděčným argumentem i floskulí.³

V kontextu poválečné Evropy se nejednalo o nijak překvapivou záležitost ve smyslu zpochybnění dříve nabytých a garantovaných práv, protože pozemkové reformy byly v různých podobách

---

¹ Tento příspěvek byl připraven jako výstup z grantového projektu GAP 408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“.

² Pozemkové reformě byl věnován náležitý prostor v každé významnější prvorepublikové práci, která bilancovala a shrnovala vývoj poválečného Československa (Deset let Československé republiky, Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, Československá vlastivěda, Dvacet let československého zemědělství 1918-1938, Peroutkovo Budování státu a řada dalších).

³ Srov. RYCHLÍK, Jan. Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě (transformace mýtu v dějinném vývoji). In Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2001, s. 85-94.

provedeny ve dvaadvaceti státech Evropy.⁴ Přesto je důležité si uvědomit, o jak výrazný zásah do soukromého vlastnictví v meziválečném Československu vlastně šlo.⁵ Týkal se téměř třetiny veškeré půdy v republice (zhruba 4 mil. ha, z toho 1,3 mil. ha půdy zemědělské) a časově vyplnil téměř celé období první republiky. Stát přerozděloval zemědělské i lesní pozemky (pravidelně za náhradu, i když jen částečnou, výjimečně však i bez náhrady, jako u majetku bývalé panovnické rodiny).⁶ Z důvodu pozemkové reformy navíc Ústavní listina z roku 1920 zakotvila také možnost vyvlastňování bez náhrady (§ 109). Tato úprava pak byla převzata i do tzv. Ústavy 9. května (§ 9), která byla přijata již po převzetí moci komunisty v roce 1948.

Vzhledem ke svému protišlechtickému zacílení představovala pozemková reforma vítané a takřka celospolečensky podporované řešení. Na její konkrétní podobu se už názory rozcházely. Jako základní se vyprofilovaly dva modely – sociálně-demokratický (nižší hranice záboru, vytvoření a přiděly státním podnikům nebo družstvům) a agrárnícký (přidělování půdy zejména bezzemkům a rolníkům do vlastnictví). Nakonec zvítězilo méně radikální řešení agrárníků, což jim umožnilo získat prostřednictvím Státního pozemkového úřadu rozhodující vliv na provádění reformy a do značné míry také silnou pozici po celou dobu trvání první republiky.⁷

---

⁴ Srov. *Dvacet let československého zemědělství 1918-1938*. Praha : Ministerstvo zemědělství, 1938, s. 23-24. Jiné výsledky viz OTÁHAL, Milan. *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*. Praha : Československá akademie věd, 1963, s. 7-8. Otáhal uvádí kromě Ruska pouze třináct dalších států, ale mluví jen o zemích východní Evropy.

K tomu dále srov. příspěvky L. Slezáka, V. Laciny a J. Rychlíka ve sborníku *Československá pozemková reforma 1919-1935 a její mezinárodní souvislosti*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 1994, s. 3, 35 a 43.

⁵ Vzhledem k průmyslovému vlastnictví šlo současně o zásah osamocený. Již za Rakouska diskutovaná (zvl. v období 1907-1911), po převratu opět nastolená a až do roku 1921 velmi aktuální socializace uhelných dolů nakonec za první republiky neproběhla. K tomu nověji: ADAMOŤ, Karolína. K otázce zestátnění a socializace uhelných dolů v první Československé republice. In *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl II. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze 5.-8. 10. 1998*. Praha : CeFReS; Historický ústav AV ČR, 1999, s. 410-414.

⁶ Tzv. první pozemková reforma bývá kladena do let 1919 (přijetí tzv. záborového zákona č. 215/1919 Sb. z. a n.) až 1935 (zánik Státního pozemkového úřadu, který již v roce 1933 prohlásil předčasně reformu za skončenou). Ve skutečnosti však nebyla nikdy dokončena; ještě k 1. lednu 1938 zůstávalo v záboru přibližně 10 % veškeré zabrané půdy (435 668 ha). Srov. SLEZÁK, Lubomír. *Pozemková reforma v Československu 1919-1935*. In *Československá pozemková reforma*, s. 3-12.

⁷ Srov. zvl. MICHL, Jaroslav. *Revoluční ovzduší zrodu první československé pozemkové reformy a jeho odraz u českých politických stran*. *Historie a musejnictví*, 1956, roč. 1 (29), č. 1-3, s. 61-70, 101-116 a 205-220.

2. MEZIVÁLEČNÁ PRÁVNÍ VĚDA

Prvorepubliková literatura o pozemkové reformě je poměrně rozsáhlá i různorodá. Psali ji zástupcové několika politických a názorových proudů, obhájci zájmů šlechty, němečtí autoři dokládající národnostní nespravedlnosti a v neposlední řadě také právní teoretici. Její výběrový soupis (zachycující i některé zahraniční práce) byl v roce 1938 uveřejňován na pokračování v časopisu *Pozemková reforma*, který v letech 1920-1938 vydával Státní pozemkový úřad (19 ročníků). Nutno ovšem zdůraznit, že jde o soupis výběrový – řada právních prací, zvláště časopiseckých, v něm bohužel zachycena není.

Pozemková reforma se stala jedním z nejexponovanějších právních témat. Věnovali se mu civilisté Jan Krčmář (1877-1950), Jaromír Sedláček (1885-1945) a Emil Svoboda (1878-1948), národohospodáři a agraristé František Bilovský (1876-1956), Josef Macek (1887-1972), Cyril Horáček (1862-1943), Ladislav František Dvořák (1888-1953) a Dobroslav Krejčí (1869-1936), internacionalisté Antonín Hobza (1876-1954), Bohumil Kučera (1894-1980) a Michail Arturovič Zimmermann (1887-1935), konstitucionalisté Jiří Hoetzel (1874-1961) a František Weyr (1879-1951) i právní historici Miloslav Stieber (1865-1934), Karel Kadlec (1865-1928) a Jan Kapras (1880-1947).⁸

Záběr jejich aktivit byl poměrně široký. Nešlo jen o odborné publikace, ať už v podobě monografií (Sedláček), učebnic (Horáček, Krejčí, Krčmář, Bilovský), komentářů (Krejčí, Krčmář, Veith-Vít), sbírek judikatury (Pilík) a desítek článků, ale také o spolupráci při přípravě zákonů (Krčmář, Sedláček, Svoboda), zastupování před smíšenými rozhodčími soudy (Hobza) či o odborné expertízy („dobrá zdání“), ať už k jednotlivým problematickým otázkám, např. k otázce vyvlastnění bez náhrady jako revizi pobělohorských poměrů (Kadlec a Kapras⁹), nebo k jednotlivým konkrétním případům, např. tzv. koburský spor (Krčmář, Kafka a Svoboda¹⁰). Pozemková reforma byla diskutována v rámci výuky a studenti se jí zabývali v rámci svých seminárních prací (např. v semináři z občanského práva prof. Sedláčka nebo semináři z národohospodářské politiky prof. Krejčího, kde se srovnávala čsl. pozemková reforma s ostatními státy). Jako zajímavost můžeme zmínit, že při příležitosti úplně první slavnosti

---

⁸ K osobnostem meziválečné právní vědy srov. NAVRÁTIL, Michal (ed.). *Almanach československých právníků. Životopisný slovník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby.* Praha : nákl. vl., 1930. Nověji: SKŘEJPKOVÁ, Petra (ed.). *Antologie československé právní vědy v letech 1918-1939.* Praha : Linde, 2009.

⁹ Srov. SLEZÁK, Lubomír. Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy. In *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 1993, roč. 1, s. 197-217.

¹⁰ KRČMÁŘ, Jan. *Paměti. Díl II. Skoro státníkem. Díl III.* Edd. Jana Čechurová a Jan Kuklík. Praha; Pelhřimov : FF UK v Praze, 2007, s. 222-223.

promoce (*sub auspiciis*) na Masarykově univerzitě (11. 6. 1927) si Theodor Uhde vybral pro disertaci téma „O rolnických nedílech“.¹¹

Omezený prostor nedovoluje podrobněji rozebrat přínos jednotlivých autorů, proto se pokusíme ve stručnosti představit alespoň dvojici našich nejvýznamnějších meziválečných civilistů – prof. Jana Krčmáře z pražské právnické fakulty a prof. Jaromíra Sedláčka z brněnské právnické fakulty.¹² Krčmář sice ve srovnání se Sedláčkem o pozemkové reformě méně psal (uvedme alespoň jeho komentář k záborovému zákonu z roku 1919), výrazněji se však podílel na vlastní přípravě stěžejních zákonů pozemkové reformy, zejména záborového zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. (známé je jeho autorství termínu „zábor“¹³), dále přidělového zákona 81/1920 Sb. z. a n. (ustanovení o rolnických nedílech) a náhradového zákona 329/1920 Sb. z. a n. (převzetí zabrané půdy bez náhrady a vztah k mírovým smlouvám). Jako odborný poradce se pravidelně účastnil schůzí výboru pro pozemkovou reformu Národního shromáždění a později také docházel na Státní pozemkový úřad, kam se přesunulo těžiště legislativních prací.¹⁴

Prof. Sedláčkovi naopak otevřely dveře do Státního pozemkového úřadu až jeho četné a často také kritické příspěvky. O pozemkové reformě vydal v roce 1922 dokonce obsáhlou monografii *Pozemková reforma*. Pět civilistických úvah o záboru velkého majetku pozemkového a o tom, co se zábořem souvisí. Vzhledem k jeho vědecké erudici a současně nezávislosti na vrcholných státních institucích byl oslovován také kvůli sepsání posudků o právních důsledcích provádění pozemkové reformy na majetcích cizích státních příslušníků (posudek o Liechtensteinech vydal v roce 1928 tiskem).¹⁵

---

¹¹ Srov. WEYR, František. *Dějiny fakulty ve školních letech 1925/26 až 1926/27*. In *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně*, 1927, roč. 6, s. 272 a 275-276.

¹² Srov. HORÁK, Ondřej. „Musím Vám říci, že připadám si jako nejmladší dcera Learova.“ Jan Krčmář, Jaromír Sedláček a jedno skrývané napětí meziválečné civilistiky. In *Polemiky a spory v právní vědě*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2010, s. 41-48.

¹³ Ferdinand Peroutka v „kronice první republiky“ uvádí: „Poněvadž se zároveň i trvalo na vyvlastnění, i vyvlastnění vzbuzovalo obavy, byl pozván do pozemkového výboru odborník, univerzitní profesor JUDr. Jan Krčmář, aby našel nějaký termín. Jeho zásluha spočívá v tom, že objevil pro tuto potřebu slovo „zábor“, kterým se všichni uklidnili.“ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Díl II. 3. vyd. Praha : Lidové noviny, 1991, s. 558.

¹⁴ Srov. VONDRUŠKA, Edvard. Podíl prof. JUDra Jana Krčmáře na čl. pozemkové reformě. In *JUDr. Jan Krčmář*. Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin. Praha : V. Linhart, 1937, s. 182-184. Nověji: KUKLÍK, Jan. *Profesor Jan Krčmář*. Pozapomenutá osobnost pražské civilistiky. Praha : Univerzita Karlova v Praze; Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 2008, s. 56nn.

¹⁵ K prof. Sedláčkovi nověji srov. HORÁK, Ondřej. Jaromír Sedláček a brněnská normativní škola. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2010, roč. 18, č. 4, s. 388-394, a též. Bibliografie prof. Sedláčka. In SEDLÁČEK, Jaromír. *Obligační právo*. 3. díl. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2010, s. XIII-XX.

3. NÁZORY NA POZEMKOVOU REFORMU A NA VLASTNICTVÍ

Přístup k vlastnictví se po první světové válce výrazně proměnil a právě pozemková reforma byla jedním z hlavních impulzů k přehodnocení tradičních východisek v právní vědě. Místo tvrzení o výlučnosti a nedotknutelnosti vlastnictví se začala zdůrazňovat jeho sociální funkce, stále častěji se připomínalo, že vlastnictví nejen opravňuje, ale také zavazuje, že s ním jsou spojena nejen práva, ale i povinnosti. Právě v meziválečné éře se také někteří právní vědci (Dnistrjanský, Sedláček, Svoboda či Swoboda) odhodlali spojit již samotný pojem vlastnictví s jeho omezeností, což mohlo být vysvětlováno sociologicky i normativně.

Pro ilustraci jsme vybrali ukázky z proslovů dvou univerzitních profesorů v Národním shromáždění. První pronesl prof. Karel Engliš, jeden z našich neznámějších národohospodářů a opakovaně také ministr financí, druhý pak jeden z nejlepších řečníků v celé historii parlamentu, Englišův kolega z brněnské právnické fakulty, prof. Jaroslav Stránský. Dodejme ještě, že oba páni profesori byli původně členy Národní demokracie, tedy pravicové konzervativní strany.

Při projednávání vládního prohlášení všenárodní koalice Karla Kramáře z ledna 1919 prof. Engliš uvedl: „Pokud běží o budoucí reformy, které vláda chce uskutečnit, tu nejdůležitějším momentem jest průlom do principu vlastnictví soukromého, neboť odhodlána jest vláda, prolomiti soukromé vlastnictví, aspoň pokud běží o uhelné doly a latifundie. [...] Naše strana uznává též, že náprava sociální potřeby nejen opravy, nýbrž radikální změny společenského řádu. Celý sociální problém se dá shrnouti v jedinou otázku, jak rozdělití břemena a jak rozdělití plod práce. [...] Z té příčiny pravíme: vlastnictví je kořenem zla, ale ne jako instituce, nýbrž jeho rozdělení. Proto náš program jde za tím směrem, že musíme pracovati k rovnoměrnému rozdělení majetku. Jednou methodou je zajisté vyvlastnění výrobních prostředků u těch, kde jest to zralé a to je jistě zvláště u uhlí, velkostatků, lesů a šlechtických latifundií, u všech podniků, které mají monopolistický ráz a vyrábějí takové statky, které jsou tak důležité pro nás, jako voda a vzduch, na př. železo. (Výborně!) [...] Mám za to, že jest třeba vyvlastniti velkostatky, ale za tím účelem, abychom lépe rozdělili půdu. Půda má náležeti tomu, kdo na ní chce pracovati. Kdybychom tu půdu, latifundia, vzali dnes a umožnili každému, kdo pracovati chce, že jí může nabýti, račte uvážiti, jaký vliv by to musilo míti na celou otázku dělnickou, na celou úpravu příští, poněvadž nepůjde nikdo pracovati za mzdu nižší, než co vlastně prací na půdě může vydělati. Půdu vrátiti lidem. Není neštěstím latifundií, že jsou v soukromém vlastnictví, ale to rozdělení jest neštěstí. [...] Říká se, láska k rodné půdě, otecké půdě, na které můj otec a děd pracovali, že je jedním z psychologických momentů,

kteří zdvínají práci jednotlivce. Ale půda nesmí být podkladem bezplatné renty, nýbrž podkladem existence člověka. (Výborně!)¹⁶

Prof. Stránský se k problematice vlastnictví blíže vyjádřil při rozpravě o návrhu občanského zákoníku: „Pokud se naše zákonodárné thema týká úpravy soukromého vlastnictví, mělo by nás vést k tomu, abychom obecnou psychologickou shodou, kterou na tomto poli v sobě a mezi sebou zjišťujeme, modifikovali, mírnili a kontrolovali spory sociálně-hospodářských programů a teorií. Společná účast stran socialistických i nesocialistických na této práci není politickou nedůsledností, nýbrž naopak živým důkazem, že politická součinnost individualistických a kolektivistických směrů ve všech téměř našich parlamentních většinách a vládách republiky od převratu je podložena shodným cítěním a myšlením o nejkonkretnějších a nejtypičtějším občanských vztazích. Tu se nám objevuje soukromé vlastnictví ve dvojím zorném úhlu: Je to především instituce tkvící dosud hluboce v lidské přirozenosti, a to nejenom v přirozenosti vlastníků, nýbrž také v přirozenosti nevlastníků, kteří by vlastníky státi se chtěli. Zároveň je však soukromé vlastnictví právní funkce, jejíž existence a vývoj jsou podmíněny jejím souladem s nezbytnostmi lidské společnosti, čili soukromé vlastnictví je zároveň funkce sociální. § 365 rakouského občanského zákona, který to vyjadřoval, je recipován §em 144 osnovy, který jedná o povinném připuštění vyvlastnění, kde toho obecní zájem žádá. Psychologickou příbuznost účastníků i kritiku soukromého vlastnictví ukazuje nám pěkně dvojí zkušenost. První: Ani ten, kdo radikálně odmítá instituci soukromého vlastnictví, není ochoten dopustit se krádeže, i kdyby si byl jist, že nebude prozrazen, a i kdyby chtěl a mohl užítí odcizené hodnoty k nezištnému a dobročinnému účelu, právě proto, že cítí, že by se tím dostal do konfliktu s vlastní představou o počestnosti. Druhá: Proč se rozsah a velikost soukromého majetku považuje za cosi diskretního a otázka po něm za všetečnou a neslušnou i mezi lidmi a právě mezi lidmi, kteří zásadu soukromého vlastnictví nejhlučněji hlásají? Proč se bez rizika, že budeme považováni za nezvedence, klidně každého zeptáme, kolik má dětí, a proč ne také, kolik má peněz? Tato konvence nemá původ v ničem jiném než v tom, že společnost sama cítí hlubokým instinktem a v samém svědomí, že s majetkem je spojena odpovědnost před nemajetkem a nouzí, odpovědnost, která existuje a cítí se přes to, že společenské a právní řády se jí dosud nepřizpůsobily. Cítí se to však i tam, kde jde o vlastnictví nezakryté a veřejně zapsané, ba tam nejvíce. Bylo řečeno starým: "Země pak nebude prodávána; nebo má jest země a vy jste příchozí a podruzi u mne." Je-li nebo bude-li přes toto slovo Písma a proti němu všechna souše na této zeměkouli zapsána v gruntovních knihách jako majetek jen jedné části těch příchozích a podruhů, co s těmi ostatními? Je problém půdy, ale je právě proto problém bezzemků. Idea půdy je přece idea, tedy odhmotněnost toho nehmotnějšího, a znamená v podstatě myšlení o

---

¹⁶ Srov. stenoprotokoly z 15. schůze Národního shromáždění z 10. 1. 1919 [citováno 12. 12. 2011, 14:00 hod.], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/015schuz/s015004.htm>.

hmotě, a nabádá nás tedy i ona, i idea půdy, abychom se o těchto věcech dohodli a sjednotili. Zákon půdy není jen zákon toho, co máme, ale také toho, co jsme a v co se všichni obrátíme a navrátíme. A je to tedy i zde stejně jako se soukromým vlastnictvím veškerým: Má-li soukromé vlastnictví, jak to občanský zákoník chce, býtí panstvím člověka nad věcí, musí se jím teprve státi. Dnes je spíše panstvím věcí nad lidmi. (Tak jest!) Ne, co je naše, ale čím jsme my, je velký problém soukromého vlastnictví. (Výborně!)¹⁷

Konečně jako poslední ukázkou jsme vybrali závěr z pojednání prof. Sedláčka O vlastnictví, kterým se symbolicky uzavírá nejen bohaté dílo tohoto významného civilisty, ale v jistém smyslu také působení celé generace právních vědců spojených s první republikou. Práce vznikala za protektorátu a je napsána formou dialogu:

„Svatopluk: Jak chceš však zachrániti lidskou důstojnost pro všechny?

Jaroslav: Nebude to asi možno, aby se našla jednoduchá poučka, která by tuto otázku mohla vyřešiti. Kdo by ji našel, našel by jednoznačnou odpověď, našel by jednoznačné řešení otázky, jaký je poměr jednotlivce a společnosti, což není možné.

Svatopluk: Proč myslíš, že to není možné?

Jaroslav: Jde o základní otázku, která může býtí zodpovězena jedině pravidly lidského jednání, ale tato pravidla podléhají zásadě protikladu, a proto není možno lidským rozumem tuto otázku jednoznačně rozřešiti. Můžeme dospěti jen k tomu, že poznáme, jaké je napětí mezi oběma protichůdnými zásadami.

Svatopluk: Naše schopnost poznávací je tak omezena, ale toto není již naším úkolem. Pamatovati si však musíme, že právní řád není celkem v sebe uzavřeným bez jakéhokoliv vztahu. Právní řád je částí řádu, v němž žijeme. Kdo právními předpisy porušuje tento řád, páše zrovna takový zločin jako ten, kdo se staví proti právním předpisům. Proto mám za to, že není vhodné stavěti společnost a jedince proti sobě, že správné je za to míti, že člověk je tvor společenský, který se nedá oddělití od společnosti, a že společnost nedá se oddělití od jedince. Vše spojuje řád, který určuje jak jedince, tak i společnost. Nám je člověk tvor svobodný a každý člověk je tvor svobodný. Tím se musí zákonodárce řídití, když upravuje vlastnictví.

Jaroslav: Zákonodárci budou tato slova příliš obecná.

Svatopluk: Není účelem naší rozmluvy naléztí způsob moudrého zákona, jen meze možnosti chceme naznačiti. Je snad na čase, abychom uzavřeli naši rozpravu.

---

¹⁷ Srov. stenoprotokoly z 92. schůze Národního shromáždění z 15. 4. 1937 [citováno 12. 12. 2011, 14:00 hod.], dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/092schuz/s092006.htm>.

Jaroslav: Věru je již na čase a prosím tě, abys tak učinil.

Svatopluk: Právní řád upravuje jednání lidí vnějšími prostředky. Právní řád je stupňovitý, takže i jednotlivci mohou být tvůrci právních předpisů a záležití bude na soustavě té oné společnosti, zda stát je zařízen více centralisticky či více decentralisticky a podle toho, zda dává jednotlivcům větší či menší možnosti tvorby právních předpisů, při tom musí dbáti, aby lidská důstojnost byla zachována. Jinak právní řád není řádem, nýbrž pravidly, jimiž se řídí násilníci a nikoliv moudří vládcové.

Jaroslav: Nevíme tedy, zda vlastnictví je prospěšné či není.

Svatopluk: V takové šíři na to odpovědět nemůžeme, neboť to by předpokládalo, že máme jednoznačnou odpověď na to, jaký je poměr jedince a společnosti, o tom již víme, že takovým způsobem stanovená otázka je neřešitelná.

Jaroslav: Podle toho chybují stejně, kdož vlastnictví zbožňují, i ti, kdož je proklínají.

Svatopluk: Správně jsi řekl. Pravda není ani na tom, ani na onom konci, pravda je v tom, že úprava vlastnictví záleží [...] na složení té oné společnosti. Stěhovaví pastevcí neznají nějakého vlastnictví půdy. Vnitrozemští národové tíhnou k postátnění půdy, národové přímořští sledují zájmy soukromého vlastnictví, jak nám krásně ukazuje příklad starých Peršanů a Helénů. Nemůžeme říci, ani že měli pravdu Peršané, ani že měli pravdu Helénové. Každý z nich měl svou pravdu, neboť tak i onak lze zachovati rovnováhu mezi jedincem a společností. Lze ji porušit jak individualismem, tak i kolektivismem, zrovna tak oběma proudy je možno naopak zachovati rovnováhu mezi oběma.

Jaroslav: Lehký úkol nedáváš vládcům.

Svatopluk: Cesta moudrého vládce není pohodlná státní silnice, nýbrž úzká stezka mezi dvěma strmými srázy.¹⁸

Bylo by možné uvést řadu dalších ukázek, ale výše uvedené názory můžeme chápat jako reprezentativní. Představitelé právní vědy si byli dobře vědomi, že dochází k výrazným zásahům do ochrany soukromého vlastnictví, ale považovali je v zásadě za prospěšné. Současně však nabádali ke zdrženlivosti, upozorňovali na „omyly a nebezpečí“, snažili se o vyvažování různých radikálních přístupů a o obecně akceptovatelné řešení vztahu jedince a společnosti. I když si každá doba nutně hledá vlastní řešení, některé z meziválečných úvah mohou být stále inspirativní.

---

¹⁸ SEDLÁČEK, Jaromír. *O vlastnictví*. Ed. O. Horák. Olomouc : KTP, 2010, s. LXXVII-LXXIX.

Literature:

- BILOVSKÝ, František. *Základy práva soukromého se zřetelem na potřeby zemědělců a lesníků*. 2. vyd. Brno : Spolek posluchačů zemědělského inženýrství, 1946.
- HORÁČEK, Cyril. *Učebnice národohospodářské politiky*. Sv. II, Politika zemědělská a ostatních druhů prvovýroby. Praha : Všehrad, 1914.
- KADLEC, Karel. Agrární reforma v Československu, Rumunsku a Jugoslávii. *Sborník věd právních a státních*, 1924, roč. 24, s. 233-361.
- KRČMÁŘ, Jan. *Právo občanské*. Díl II. Práva věcná. 3. dopl. vyd. Praha : Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1946.
- Týž (ed.). *Zákon o zabrání velkého majetku pozemkového ze dne 16. dubna 1919 č. 215 Sb. z. a n. Zákon rámcový*. Praha : Bursík & Kohout, 1919.
- KREJČÍ, Dobroslav. *Učebnice zemědělské politiky*. Pro potřebu právníků i zemědělců. Sv. I, Úvod o politice vůbec a národohospodářské i zemědělské zvláště – zemědělská politika týkající se půdy. Brno : Čsl. akad. spol. „Právnick“, 1928.
- Týž (ed.). *Zákony o pozemkové reformě s příslušnými nařízeními*. Díl I. Zábor pozemkového majetku. Brno : Barvič & Novotný, 1921.
- MACEK, Josef. *Znárodnění a zlidovění české půdy*. Praha : A. Svěcený, 1918.
- SEDLÁČEK, Jaromír. *Pozemková reforma*. Pět civilistických úvah o záboru velkého majetku pozemkového a o tom, co se zábořem souvisí. Brno : Barvič & Novotný, 1922.
- Týž. *Právní posice rodu knížat z Liechtensteinu a na Liechtensteině podle práva československého*. Sv. I-II. Olomouc : nákl. vl., 1928.
- STIEBER, Miloslav. *Pozemková reforma*. *Právnick*, 1919, roč. 58, s. 177-183, 215-221, 248-257 a 277-290 /Též zvl. otisk; 1919, 42 s. včetně textu záborového zákona./
- VONDRUŠKA, Edvard (edd.). *Sbírka zákonů a nařízení o pozemkové reformě*. Část I-V. Praha : Státní pozemkový úřad, 1920, 1921, 1923, 1926 a 1932.
- ZIMMERMANN, Michail Arturovič. *Maďarsko a rumunská pozemková reforma*. Bratislava : Obchodná a priemyselná komora, 1928.

Contact – email

onhorak@post.cz

OBILNÍ MONOPOL V ČSR *MONIKA HORÁKOVÁ*

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR

Abstract in original language

Článek pojednává o opatření na ochranu československých zemědělců proti poklesu cen zemědělských plodin, tzv. obilním monopolu, zavedeným v roce 1934. Účelem tohoto příspěvku je pak charakterizovat tento veřejnoprávní zásah do volného trhu a zhodnotit jeho pozitivní i negativní aspekty.

Key words in original language

Československá republika, obilí, monopol, L. Feierabend

Abstract

This article describes the preventive measure to protect the czechoslovakian farmers from the underselling the agriculture plants, so called „the corn monopoly“, established in 1934. The aim of this article is to describe this statutory intervention into the laissez – faire and to evaluate the positive and negative aspects of this change.

Key words

Czechoslovakian republic, corn, monopoly, L. Feierabend

Třicátá léta 20. století byla pro mladou Československou republiku obdobím nejobtížnějším – kromě zhoršující se mezinárodní situace na ni tvrdě dopadala celosvětová ekonomická krize. Krize se přitom na Československu podepsala sice později, ale o to silněji a déle, jak dokládá tato tabulka, srovnávající HDP z let třicátých s rokem 1913¹:

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
152,3	147,1	142,1	136,5	130,7	125,7	124,5

Důsledky krize trvaly v podstatě až do konce První republiky, přičemž jako hlavní příčiny tohoto jevu bývají označovány nevýhodná struktura průmyslu, technologická zaostalost a přemrštěná závislost na

---

¹ Kubů, E.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum, 2000, 439 stran, ISBN 80-7184-716-X, s. 50.

zahraničním obchodě.² Řešení drastického poklesu ekonomiky byla zvláště od roku 1933 intenzivně hledána, v souvislosti s radikalizací společnosti se dokonce objevovaly úvahy nad stávajícím politickým systémem země. Eduard Beneš ještě jako ministr uvedl v jednom ze svých výroků (který však pochopitelně nemusí být určujícím v jeho názorech, je zde dokládán spíše pro ilustraci než pro bližší definování Benešových názorů na tuto problematiku), že: „Klasické parlamentní demokracii zvoní hrana, nastává konec kapitalismu a je třeba hledat nové, nekonvenční cesty.“³ Postupně tak byla formována tzv. silná demokracie, kdy byla posilována státní moc, aby byla schopna účinně a rázně zasahovat. Riziko, že od silné demokracie může být jen krůček k totalitarismu, si přitom mnozí uvědomovali již od počátku a bylo hojně diskutováno při parlamentních rozpravách, jak naznačuje mj. projev poslance Sterna na schůzi poslanecké sněmovny, kdy uvedl: „V takové době považuje i česká buržoasie za nutno vydati několik drobných [ ] zákonů, které mají vypadati tak, jako byste ještě chtěli hájiti demokracii, zatím co ve skutečnosti stále rychleji kráčíte po cestě fašisace.“⁴ Klíčovým nástrojem pro příklon k silné demokracii se stal zákon o mimořádné moci nařizovací pod číslem 95/1933 Sb. z. a n. Na jeho základě mohla vláda přijímat nařízení a opatření, která podléhala až dodatečnému schválení parlamentem, ovšem pouze v pečlivě vymezených oblastech - šlo například o ceny zemědělských a průmyslových výrobků, celní sazebník a další. Ačkoli byl zmocňovací zákon původně plánován pouze pro stávající vládu a pouze na rok, jeho platnost byla dvakrát prodloužena novelami, vždy o jeden rok, a to až do 30. června 1935. Prakticky se dozvuky zmocňovacího zákona ozývaly ještě v roce 1937. Za dobu působení zákona bylo vydáno celkem 306 vládních nařízení, z nichž se nejvíc (přibližně 129) týkalo zemědělských otázek, přičemž v těchto případech byla úprava mnohdy velmi podrobná – od povinného přidávání másla do umělých tuků po regulaci prodeje mléka ve městech. Asi největší dopad na zemědělství mělo z uvedených vládních zásahů vládní nařízení č. 137/1934 Sb. z. a n., o úpravě obchodu s obilím, moukou a mlýnskými výrobky a některými krmivky, nazývané také obilní monopol.

Přijetí obilního monopolu

---

² Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 41.

³ Klimek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 338.

⁴ Projev poslance Sterna na 291. schůzi Poslanecké sněmovny, 7. července 1933, publikováno, na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/291schuz/s291001.htm> .

Jednalo se o opatření na ochranu československých zemědělců proti poklesu cen zemědělských plodin, který dokládá tato tabulka:⁵

Ceny obilí a dalších zemědělských plodin 1928- 1933 v Kč za 1q

Rok	pšenice	žito	ječmen	brambory	Cukrovka
1928	214	211	204	42	16
1933	153	86	87	34	12

S ohledem na uvedené není překvapením, že jen k 1. říjnu 1934 bylo na inventář zemědělců vyhlášeno 439 000 exekucí a ohroženo bylo dalších minimálně 210 000 hospodářství.⁶ Cíle obilního monopolu byly stanoveny již v ust. § 1 odst. 1 vládního nařízení, a to jako zajištění a usměrnění odbytu a cen domácího obilí. Ceny za zemědělské produkty tedy nadále nebyly tvořeny na Plodinové burze poměrem poptávky a nabídky, ale vládou na každý jednotlivý rok tak, aby zajišťovaly alespoň minimální rentabilitu zemědělského hospodaření. Systém byl důkladně propracován, stanovoval ceny i podle regionů, čímž byli znevýhodněni zemědělci z chudších oblastí, nejvíce ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Je však třeba podotknout, že celkově se rozdíl ve výkupních cenách obilí mezi západní a východní částí republiky zmenšily.⁷ Vzhledem k tomu, že přijaté vládní nařízení bylo poměrně zásadním zásahem do tržního mechanismu fungujícímu na plodinových burzách, jeho přijetí nebylo zcela bezproblémové. Jako významný odpůrce monopolu se stejně jako u devalvace projevil vrchní ředitel Živnobanky, Jaroslav Preiss, který jej hodnotil: „Je to zoufalá politika, která nechává ze stranických důvodů trpět stát.“⁸

Fungování obilního monopolu

---

⁵ Lacina, V. : Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, Praha: Academia, 1984, 217 stran, ISBN 2-0883.141, s. 142.

⁶ Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 54.

⁷ Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930- 1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 85.

⁸ Klimek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 385.

Jaroslav Preiss měl částečně pravdu, politický motiv agrárníků byl při prosazování této reformy zcela zřejmý vzhledem ke složení jejich voličské základny. Z hlediska vnitřní politiky museli agráři při prosazování obilního monopolu v mnoha ohledech ustoupit jiným politickým stranám jaksi na oplátku. Přestože lze z dobových pramenů usuzovat povšechný souhlas s tím, že kritická situace československých zemědělců musí být řešena⁹, nebyl již vzápětí po svém ustavení obilní monopol ušetřen výrazné kritiky. Důvodů bylo hned několik. Pravděpodobně nejzávažnějším byl fakticky dvojitý účinek opatření, protože sice pomáhalo chudým zemědělcům tím, že ceny obilí a mlýnských výrobků byly drženy na stabilní úrovni a oni nemuseli zlevňovat, na druhou stranu však v neúrodných letech napomohlo ke zdražování potravin právě tím, že vyšší cenová hladina zůstala zachována. Celé fungování obilního monopolu bylo také poměrně administrativně náročné, což především menší zemědělci nesli obzvláště nelibě – na jejich popud byla celá záležitost projednávána také v poslanecké sněmovně, kde na ni poukázal ve svém projevu např. poslanec Stern : „Když příslušníci mlynářského stavu poznali a viděli, že se prováděním monopolu sleduje vlastně docela jiný záměr, že se byrokracie roztahuje a každému jednotlivci hází do domu haldu spisů a knih, spojily se v poslední době svazy německého a českého stavu k velkým protestním projevům a přál bych pánům, aby byli viděli v neděli v Olomouci velký protestní projev asi 700 drobných a středních mlynářů německé a české národnosti.“¹⁰ Významným nástrojem určujícím zemědělskou politiku na celém území Československa se stal obilní monopol také tím, že v ust. § 18 odst. 3 stanovil povinnost osevu ploch jednotlivými plodinami pouze v souladu s vládním nařízením. Pochopitelně pak docházelo k tomu, že se regionální produkce musela podřizovat celostátním zájmům, což nebylo jednoduché a mnohdy to na zemědělce kladlo vysoké nároky, na což poukázal např. senátor

---

⁹ Mj. viz projev poslance Šamalíka na 246. schůzi Poslanecké sněmovny, 7. února 1933, publikováno

<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/246schuz/s246001.htm>, kdy uvedl: „Náš zemědělec má o 2/3 menší tržbu, nezdolá daní a úroků, nemůže kupovat, je koupě neschopen. Živnosti a průmysl pak nemohou tržít a nemohou vyrábět. Proto propouštějí dělnictvo a vzniká nezaměstnanost. Proto náš celý venkov volá po záchraně výroby rostlinné i živočišné. Náš venkov netouží po inflaci, ale žádá spravedlivé usměrnění cen svých produktů.“ Podobně také poslanec Viereckl na téže schůzi : „Dejte zase zemědělství přiměřené ceny, nenuťte nás, abychom musili své výrobky napolo darovati a velká část hospodářské krise bude napravena a s ní i větší část nezaměstnanosti.“

¹⁰ projev poslance Sterna na 349. schůzi Poslanecké sněmovny, 28. listopadu 1934, publikováno na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/349schuz/s349010.htm>.

Füssy.¹¹ Problematickým se stalo rovněž ust. § 18 odst. 1, jímž se stát zavazoval odebrat prostřednictvím zřízené Československé obilní společnosti ihned obilí pouze do množství 20 q. Pokud zemědělec prodával více, musel zbylé obilí uskladnit a bylo státem přebíráno postupně – ve čtvrtletní frekvenci, tudíž také se čtvrtletními splátkami kupní ceny, protože cena odebraného obilí byla splatná při dodání do nakládací stanice (§ 23 odst. 1 vl. nařízení). Na uskladněné obilí byly zemědělcům vystavovány zástavní listy, což s sebou opět přinášelo poměrně složitou administrativní proceduru.¹² Zemědělcům toto ustanovení přinášelo rovněž nesnáze s uskladňováním dosud neodebraného obilí, na které upozorňoval již v červnu 1933 poslanec Zadina při projevu ve sněmovně,¹³ a s evidencí – ty byly nakonec řešeny prostřednictvím vládního nařízení č. 133/1935 Sb. z. a n., o soupisu zásob pšenice a žita a mlýnských výrobků z pšenice a žita, jež však spíše zemědělce ještě více administrativně zatěžovalo, stejně jako povinnost hlásit výměru své orné půdy a jednotlivých plodin.¹⁴ Vzhledem k tomu, že fungování obilního monopolu bylo pro stát finančně náročné, byla vládním nařízením č. 175/1935 Sb. z. a n., o příspěvcích k úhradě nákladů spojených s prováděním úkolů podle vládního nařízení ze dne 13. července 1934, č. 137 Sb. z. a n., stanovena povinnost zemědělců přispívat na celý systém částkou 1,00 Kčs až 1,50 Kčs na každých 100 kg obilnin prodaných Československé obilní společnosti. V neposlední řadě pak vládní nařízení tím, že ceny obilí byly stanovovány vždy jednou ročně a pro konkrétní část území republiky samostatně, vedlo jednak k nejistotě zemědělců, kteří až do září zpravidla nevěděli, kolik přesně za prodané obilí utrží, a také rozdmýchávalo nacionalistické vášně v době již tak bouřlivé. Zaostalé oblasti s nižší kupní silou měly totiž také sníženou výkupní cenu plodin, přičemž stanovené cenové mapy byly některými skupinami opakovaně označovány jako nevyhovující. Je však nutno v této souvislosti podotknout, že oblasti zvláště postižené např. živelními událostmi, měly nárok na poskytnutí obilí z centrálních zásob za zvýhodněných podmínek.¹⁵ Obilní monopol

---

11 Projev senátora Füssyho dostupný na <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/stena/038schuz/S038004.htm>

12 Více viz např. Rouček, Fr. : Zákon o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích, Praha: Linhart, 1933, 320 stran.

¹³ projev poslance Zadiny na 288. schůzi Poslanecké sněmovny, 28. června 1933, publikováno na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/288schuz/s288001.htm>.

Podobně posléze poté, co bylo vládní nařízení v praxi realizováno, také senátor Modráček na 278. schůzi Senátu, 7. listopadu 1934, publikováno na <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/278schuz/S278002.htm>.

¹⁴ Stanovena vládním nařízením č. 135/1935 Sb. z. a n., o zjištění rozsahu obilních ploch v některých zemědělských závodech v roce 1935.

¹⁵ Jak dokládá např. vládní nař. 48/1936 Sb. z. a n., o dodávkách osiva a krmiv na úvěr zemědělcům v obcích zvláště těžce postižených živelními pohromami.

také představoval formu ochrany před zmiňovaným obrovským množstvím exekucí uvalených na zemědělce – a to tím, že v ust. § 16 odst. 6 zakotvuje povinnost uvědomit o povolení exekučního prodeje Československou obilní společností a poskytnout jí lhůtu 14 dnů na vykoupení daného obilí a tím poskytnutí potřebných finančních prostředků zemědělcům.

Československá obilní společnost

Pro faktickou realizaci těchto cílů byla dne 13. července 1934 na základě vládního nařízení č. 137/1934 Sb. z. a n. ustavena Československá obilní společnost (dále jen „Společnost“), ve formě akciové společnosti tvořené několika komisioňáři, a to Centrokooperativou, svazem jednot hospodářských družstev republiky Československé v Praze, Zájmovým ústředím družstevních svazů, Ústředním nákupním a prodejním družstvem obchodních mlýnů v republice Československé, Společností pro obchod obilím, Moravobílem, sdružení moravskoslezských obchodníků s obilím, moukou, zemědělskými plodinami a potřebami, Slovenskou obilnou účastinnou společností v Bratislavě a Obilní společností pro Podkarpatskou Rus, akciová společnost. V čele Společnosti, která dostala monopolní práva na nákup a prodej obilí, mlýnských výrobků a krmiv od zemědělců, včetně dovozu těchto produktů ze zahraničí, stál dřívější ředitel Kooperativy, Ladislav Feierabend, pozdější ministr. Společnost měla povinnost odebrat od zemědělců všechno obilí, které budou mít zájem za stanovené ceny prodat. Případné ztráty Společnosti měly být hrazeny z jejích rezervních fondů, případně státem (§ 13 odst. 1 vl. nař.). Společnost byla povinna kontrolovat při výkupu obilí také jeho jakost, v případě sporu pak rozhodovala znalecká komise příslušné plodinové burzy, a to dle burzovních pravidel (§ 24 odst. 1, 2 vl. nař.). Při všech svých činnostech podléhala Společnost státnímu dozoru prováděnému vládním komisařem, kterého do funkce jmenoval ministr financí. Pravomoci tohoto komisaře přitom nebyly malé, mohl mj. pozastavovat platnost usnesení Společnosti a předkládat je ke schválení ministru financí. Co se týká dobového zhodnocení působení Společnosti, objevily se k její činnosti výtky zejména ze strany mlynářů, které se projevíly hned v několika interpelacích příslušných ministrů,¹⁶ aniž by však nacházely širší oporu u ostatních zemědělců.

Dopad obilního monopolu na zahraniční vztahy ČSR

Obilní monopol měl významný dopad zejména na výrazné ochlazení vztahů s malodohodovými spojenci, kteří potřebovali československý odbyt svých zemědělských výrobků, přičemž toto negativní působení významně přispělo k pozdějšímu úpadku celé ideje Malé dohody. Na druhé straně je však nutno přiznat, že obilní monopol nebyl zdaleka výjimečným typem opatření, ba naopak, v době hospodářské krize

---

16 Viz např. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0946_01.htm, http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0450_00.htm.

sahalo k ochraně vlastních výrobců mnoho států, byla zaváděna nová cla atd. Celou situaci poměrně dobře ilustruje J. Macek ve své knize: „U nás je v proudu velké tažení proti cizozemské mouce, která prý poškozují naše mlynáře a jejich dělnictvo. Má se dovážet jen zrní – a to ještě zdražené clem, protože prý dovoz cizího obilí poškozují naše zemědělce. V těchže novinách, které ‚bojují‘ proti cizí mouce, čítáme lamenta na to, že Německo nechce od nás kupovat prkna, nýbrž kulatinu, a z té si pak prkna řeže samo. Dělá tedy tutéž politiku co my s moukou. Jenže my německou politiku odsuzujeme jako nepřátelskou, a svoji politiku považujeme za spravedlivou.“¹⁷ Lze tak konstatovat, že šlo do jisté míry o poměrně standardní opatření, které bylo v souladu s dobovým náhledem na řešení ekonomické krize.

Zhodnocení přínosu obilního monopolu

Obilní monopol byl výrazně restriktivním a omezujícím opatřením, které bylo nadto prosazeno formou vládního nařízení na základě zákona o mimořádné moci nařizovací, č. 95/1933 Sb. z. a n. Přestože doba jeho účinnosti byla původně předpokládána jako přibližně roční, nakonec šlo o několikaletou kontrolu státu nad zemědělstvím. Podrobněji byly jednotlivé klady a zápory této úpravy vyhodnoceny v předchozích kapitolách, nicméně lze shrnout, že šlo o opatření, které mělo většinu negativ spojených s centrálním plánováním, ovšem s tím, že zároveň zachránilo nemalé procento zemědělců před exekucemi či konkurzy, jimž byly do té míry vystaveni v poměrně masivním měřítku. Lze se přiklonit také k některým názorům,¹⁸ že právě obilní monopol a další podobná opatření vedla později k centrálně řízenému hospodářství, tak nechvalně proslulému po roce 1948. Obilní monopol je tak jedním z důkazů postupného levicového odklonu československé politiky. Nelze však obilní monopol zcela odsoudit, v době vrcholící krize byl pro československé zemědělce jednou z velmi mála cest, jak zachovat výrobu. Celkové hodnocení obilního monopolu je tak dodnes předmětem mnohaletých sporů.

---

¹⁷ Macek, J.: Hospodářská pravověrnost, in: Macek, J.: Práce, peníze a politika. Praha: Jan Laichter, 1932, s. 32.

¹⁸ Např. Němeček, Jan et al.: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století : hledání východisek, Praha: Historický ústav AV Praha, 2010, 489 stran, ISBN 978-80-7286-156-9. Dostupné také z http://kie.vse.cz/wpcontent/uploads/2009/11/WP_6_2010.pdf.

Literature:

- Kubů, E.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum, 2000, 439 stran, ISBN 80-7184-716-X , s. 50.
- Kárník, Zd.: České země v éře První republiky (1918- 1938). Díl druhý Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha: Libri, 2002, 577 stran, ISBN 80-7277-031-4, s. 41.
- Klímek, A. : Boj o Hrad II [Kdo po Masarykovi?], Praha: Panevropa a Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1998, 592 stran, ISBN 80-86130-02-9, s. 338.
- Lacina, V. : Velká hospodářská krize v Československu 1929 – 1934, Praha : Academia, 1984, 217 stran, ISBN 2-0883.141, s. 142.
- Macek, J.: Hospodářská pravověrnost, in: Macek, J.: Práce, peníze a politika. Praha: Jan Laichter, 1932, s. 32.
- Němeček, Jan et al.: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století : hledání východisek, Praha: Historický ústav AV Praha, 2010, 489 stran, ISBN 978-80-7286-156-9.
- Rouček, Fr. : Zákon o obilních zástavních listech a o veřejných obilních skladištích, Praha: Linhart, 1933, 320 stran.
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/291schuz/s291001.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/246schuz/s246001.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/349schuz/s349010.htm>
- <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/stena/038schuz/S038004.htm>
- <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/288schuz/s288001.htm>
- <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/278schuz/S278002.htm>
- http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0946_01.htm
- http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/4vo/tisky/T0450_00.htm

Contact – email

monika.horakova@email.cz

FORMY VEŘEJNOPRÁVNÍ INTERVENCE DO SOUKROMNÉHO PRÁVA NA POZADÍ ÚSTAVNOSTI BĚHEM VELKÉ DEPRESE VE SPOJENÝCH STÁTECH

JAN CHUDOBA

Zásahy veřejného práva do soukromoprávní sféry obecně představují bezpochyby významný jev v každém státním zřízení, v každém společenství, bez ohledu na to, zda v jeho právním řádu lze soukromé právo, jak jej dnes alespoň v kontinentálním právním systému chápeme, od veřejného práva vůbec odlišit nebo dokonce oddělit. Totiž soukromé či "osobní" záležitosti v nejširším slova smyslu existují vždy a všude, přičemž otázka, jaký význam jim právo v tom či onom zřízení přisuzuje, není v této rovině úvahy podstatná. Je však neoddiskutovatelné, že v právních řádech, v nichž se tato distinkce projevuje dostatečně zřetelně, vystupuje veřejnoprávní zásah do soukromého práva daleko výrazněji. Zvláště patrné jsou pak ty intervence, jejichž rozměr a intenzita mají ústavněprávní dosah. Za příklad projevů tohoto druhu možno považovat celou řadu legislativních opatření administrativy prezidenta F. D. Roosevelta v období vrcholící Velké deprese první poloviny 30. let minulého století v rámci realizace Nového údělu. Cílem této stati není vytvořit vyčerpávající pojednání o všech formách a případech zasahování do soukromého práva prostředky veřejného práva, neboť takový úkol by si vyžádal daleko větší prostor, vezmeme-li v úvahu rozmanitost a širokou škálu jednotlivých případů, které spolu souvisely ve větší či menší míře. Příspěvek se proto soustředí pouze na veřejnoprávní zásahy do vlastnictví zlata v jeho různých formách v kontextu federálního zákonodárství, účelem jehož přijetí byla měnová stabilita.

Na začátku 30. let, kdy se (nejen) Spojené státy potýkaly s velkými hospodářskými problémy, začali Američané hromadit drahé kovy, zejména zlato, aby uchránili kupní sílu svých finančních prostředků před důsledky dosud nevídané hospodářské krize. Nebudeme se zde podrobně zabývat předpoklady a ekonomickými důvody, které k tomu vedly a které později vyvolaly situaci, jež byla důvodem pro zásah ze strany federální vlády, přesto se sluší přinejmenším v základních obrysech nastínit, jakou roli do té doby zlato hrálo ve Spojených státech, obzvláště v některých závazkových vztazích, abychom v tomto směru mohli Rooseveltovy činy lépe pochopit.

Ústava Spojených států ve svém čl. I oddíl 10 stanoví, že státy Unie nebudou uznávat jako zákonné platidlo nic jiného než zlaté a stříbrné mince ("*No State shall [...] make any Thing but gold and silver coin a Tender in Payment of Debts*"), takže zlato a stříbro byly (a stále jsou) zákonnými penězi Spojených států s tím, že Ústava explicitně zapovídá emisi pokladních poukázek (*Bills of Credit*), tedy vlastně ničím nekrytého oběživa jednotlivými státy. Nejvyšší soud USA však ve svém rozhodnutí *Bronson v. Rodes* [74 U.S. 229 (1868)] poukázal také na to, že Kongres disponuje na základě svého ústavního práva "razit peníze, regulovat jejich hodnotu, jakož i hodnotu cizích mincí" (ve smyslu čl. I oddílu 8 Ústavy) pravomocí znehodnocovat mince

Spojených států nebo snižovat jejich váhu nebo obojí, a to dle svého vlastního uvážení, přičemž takto znehodnocená mince je stále zákonným platidlem v rámci celé země. Z toho soud dovodil, že Kongres je oprávněn vydávat legislativní akty, které mohou za zákonné platidlo prohlásit federální státní poukázky, resp. "státovky".

Drahé kovy, především pak zlato, byly považovány za určité stabilní měřítko hodnoty, takže druhy sloužily jako ochrana proti znehodnocení měny zejména v případech, kdy soluce dlužného závazku prostřednictvím měny by byla v důsledku poklesu její kupní síly znamenala plnění snížené hodnoty než té, která z příslušného závazkového vztahu vyplývala. Z těchto důvodů smlouvy velmi často (převážně v obchodněprávních vztazích) obsahovaly ujednání, která umožňovala věřiteli přijmout plnění ve zlatě či jeho ekvivalentu, resp. zavazovala dlužníka, aby za předem dohodnutých a v kontraktu stanovených podmínek uhradil svůj dluh ve zlatě, popř. v jeho ekvivalentu. V americkém právu se tato ujednání či smluvní ustanovení označují jako *gold clauses*.¹ Je zřejmé, že taková ujednání mohou být pro věřitele velmi cenná, obzvláště jedná-li se o dlouhodobý kontrakt, který může být ovlivněn celou řadou vnějších faktorů, nejčastěji inflací, ale i nepříznivou situací na trzích apod. *Gold clauses* se staly zavedeným a soudy vymahatelným instrumentem právě od doby, kdy Nejvyšší soud rozhodl vzpomínaný případ z roku 1868.

14. března 1900 schválil Kongres zákon o zlatém standardu (*Gold Standard Act*; 31 Stat. 45), který stanovil zlato jako jediné aktivum, které bylo lze vydat oproti papírovým penězům, čímž se stalo rezervním aktivem kryjícím papírovou měnu (2. oddíl zákona). Součástí tohoto měnového systému byla fixace hodnoty amerického dolaru k trojské unci zlata v poměru \$20,67 za jednu trojskou unci. Zákon o zlatém standardu zajisté ještě více posílil důvěru ve zlato, stejně tak ale posílila i jím krytá papírová měna

V roce 1913 byl přijat zákon o Federálním rezervním systému (*Federal Reserve Act*; 38 Stat. 251), jímž bylo zřízeno a uvedeno v život centrální bankovníctví na federální úrovni po téměř 80 letech od doby, kdy vypršela platnost statutu Druhé banky Spojených států. Podstatné však je, že Federální rezervní banka (tj. jednotlivé banky – „pobočky“ Federálního rezervního systému, dále též „FED“) byla nadělena výsostným právem emise bankovek, které se dle zákona staly novou měnou Spojených států, jejich zákonným platidlem (společně a vedle amerického zlatého dolaru, jak jej vymezoval zmíněný zákon o zlatém standardu). Bankovky FEDu byly sice kryté, neboť v ustanovení 16. oddílu stálo, že jsou vyměnitelné za zlato na žádost podanou Ministerstvu financí Spojených států, a to buď ve Washingtonu, anebo v kterékoli rezervní bance, nikoli však plnohodnotně. Totéž ustanovení totiž ve svém druhém odstavci

---

¹ Holzer, H. M. *The Gold Clause: What It Is and How to Use It Profitably*. 2. vydání. Lincoln: iUniverse.com, 2000, pp. 1 – 3.

zakotvilo povinnost federálních rezervních bank uchovávat rezervy zlata *nebo* "zákonných peněz"² nejméně do výše 35 procent svých vkladů a rezervy výhradně ve zlatě nejméně do výše 40 procent veškerého existujícího oběživa FEDu. Z toho je naprosto zřejmé, že měna FEDu byla kryta méně než z poloviny. Zákon o FEDu byl mnohokrát novelizován, přičemž většina novelizací směřovala ke stále volnějším podmínkám vázanosti bankovek Federálního rezervního systému na zlato.³ To ve svém důsledku vedlo k expanzi měny tohoto druhu nejen za první světové války, kdy bylo třeba financovat válečné výdaje, ale také v průběhu 20. let, kdy rostl celkový objem poskytovaných půjček a hypoték. Navyšování měnové zásoby, které ji znehodnocovalo, byl zajisté významný faktor, který měl vliv na užívání institutu *gold clauses* v soukromoprávních vztazích.

Na přelomu 20. a 30. let se začaly projevovat první symptomy Velké deprese, předně pak nechvalně proslulý krach na newyorské burze v říjnu 1929, jakož i nájezdy (či "po americku" runy) na banku, *bank runs*, kdy lidé ztráceli důvěru v bezpečí svých uložených finančních prostředků a začali ve velkém vybírat tyto své vklady. Povinnost FEDu dodržovat čtyřicetiprocentní krytí všech bankovek v oběhu zlatem mohlo být dle našeho názoru jedním z faktorů, které způsobily sérii pádů amerických bank, protože FED nedisponoval v té době dostatečnými nástroji k tomu, aby krachujícím bankám dokázal účinně pomoci. Masové vybírání vkladů a hlavně realizace výměny bankovek za zlato podle citovaných ustanovení zákona o Federálním rezervním systému, hospodářskou krizi značně prohlubovaly. Lidé se začaly obracet zpět k zákoným penězům Spojených států, ponejvíce ke zlatu. Čím více fyzické a právnické osoby přecházely na zlato, které získávaly výměnou bankovek FEDu u různých federálních rezervních bank, tím méně prostředků tyto měly ke krytí svých bankovek v oběhu. Z toho důvodu bylo třeba snížit celkovou měnovou zásobu, aby zákonná hranice byla dodržena.

V roce 1933 se tehdy čerstvě zvolený prezident Roosevelt nechal slyšet, že abnormální hromadění zlata i jeho export do zahraničí podkopávaly stabilitu měnového systému, zejména pokud jde o bankovní sektor.⁴ Roosevelt vyšel z voleb v roce 1932 jako jasný vítěz, což ještě umocnila skutečnost, že Demokráté získali nevídanou převahu v obou komorách Kongresu, pohodlné kvalifikované

---

² Zákonými penězi je zde třeba chápat měnu v jakékoli formě, jež nepochází z Federálního rezervního systému. Krom již uvedených zlatých a stříbrných mincí se může jednat o státovky, nejrůznější pokladní poukázky Ministerstva financí USA či třeba o jeho dluhopisy.

³ Viz zejména novela z 30. ledna 1934, 48 Stat. 337.

⁴ McKenna, M. C. *Franklin Roosevelt and the Great Constitutional War: The Court-packing Crisis of 1937*. 1. vydání. New York: Fordham University Press, 2002, p. 48.

(dvoutřetinové) většiny, což vytvořilo nezbytný základ k tomu, aby nově zvolený prezident mohl uskutečňovat své plány. "Politická a ekonomická situace dala Novému úřadu šanci, spolu s obrovskými většinami v Kongresu, přijmout zákony, které by do té doby byly téměř nemyslitelné".⁵

6. března 1933 prezident Roosevelt svým prohlášením č. 2039⁶ vyhlásil bankovní prázdniny, což fakticky znamenalo úplné zavření bank, ač v prohlášení se hovoří o pozastavení bankovních operací všeho druhu, včetně zákazu vyplácení a exportu zlatých či stříbrných mincí nebo cihel, resp. o zákazu jakýchkoli činností, které by mohly usnadnit jejich hromadění. K tomuto právnímu aktu je třeba říci, že se po formální stránce nejednalo o prezidentské nařízení (*executive order*). Název "Prohlášení", jak naň pohlížíme v našem prostředí, vypovídá spíše o právně nezávazném charakteru nebo přinejmenším nikoli o obecné závaznosti, přesto tomu tak není. Není vhodné se zde věnovat ústavněprávní delimitaci prezidentských nařízení a prohlášení, jejich ústavněprávními charakteristikami, proto pro účely této práce vyjdeme z toho, že jde o právní předpisy *secundum et intra legem constitutionemque*, jež ke své platnosti tudíž vyžadují ústavní nebo zákonný základ,⁷ přičemž rozdíl mezi prohlášením a nařízením spočívají spíše v odlišném formálním označení než jejich materiální povaze, i když prezidentská nařízení jsou zpravidla adresována vládním institucím a chování soukromých osob upravují jen nepřímo, kdežto účinky prohlášení se vztahují primárně na tyto osoby.⁸

S ohledem na obsah preambule tohoto prohlášení, v němž se Roosevelt odvolává na zákon o obchodu s nepřítelem z roku 1917 (*Trading with the Enemy Act*; 40 Stat. 411), smyslem jehož úpravy bylo "definovat, upravit a trestat obchod s nepřítelem",⁹ vystupuje do popředí otázka zákonnosti, resp. ústavnosti prezidentova postupu. Tento zákon, který byl přijat 6. října 1917 za účelem kontroly obchodu s Německem, aby jím nebyla jeho válečná ekonomika jakkoli podporována, ve svém původním znění obsahoval řadu zmocňovacích ustanovení, která prezidentovi dávala, inter alia, i právo vlastní reglementací *zakázat export ... zlatých a stříbrných mincí nebo cihel*, ovšem toliko za válečného stavu, jelikož v příslušném ustanovení

---

⁵ Friedman, L. M. *A History of American Law*. 3. vydání. New York: Simon & Schuster, 2005, p. 560.

⁶ 48 Stat. 1689.

⁷ Blíže k těmto rysům viz rozhodnutí Nejvyššího soudu USA v případech *Armstrong v. United States* [80 U.S. 154 (1871)] a *Youngstown Sheet and Tube v. Sawyer* [343 U.S. 579 (1952)].

⁸ Podrobněji k této otázce viz Contrubis, J. *Executive Orders and Proclamations*. CRS Report for Congress, 1999, p. 1.

⁹ Úplný název předpisu zněl *An Act to define, regulate, and punish trading with the enemy, and for other purposes*.

oddílu 5 poddílu b) se hovořilo jen o době války (*During the time of war, the President may...*). Na samém konci první světové války došlo k novelizaci tohoto zmocnění, kdy zákonem z 24. září 1918¹⁰ byl rozšířen výčet způsobů nakládání se zlatem a stříbrem, které mohly být podrobeny "prezidentskému" zákazu či omezením, konkrétně se jednalo o hromadění a tavení zlatých a stříbrných mincí či cihel. Novela také prodloužila platnost zmocnění na další dva roky poté, co dojde k ukončení války mezi Spojenými státy a Německem. K tomu došlo 11. listopadu 1918. Téhož dne roku 1920 lhůta vypršela a prezident pozbyl svého zákonného oprávnění jakkoli zasahovat do vlastnického práva soukromých osob ve vztahu ke zlatu a stříbru, jakož i zasahovat do soukromoprávních vztahů, jejichž předmětem tyto drahé kovy byly.

Vraťme se však zpět do března 1933 a prohlášení č. 2039. V jeho preambuli bylo vyhlášení bankovních prázdnin, tedy zavření všech bank, odůvodněno tím, "že oddíl 5(b) zákona z 6. října 1917 (...), ve znění pozdějších dodatků, stanoví, že prezident smí vyšetřit, upravit nebo zakázat, za takových pravidel a předpisů, které stanoví, prostřednictvím licencí nebo jinak, jakékoli transakce v cizí měně a export, hromadění, tavení nebo deponování zlatých či stříbrných mincí nebo cihel nebo měny." Tato delegace právo tvorby moci výkonné však v době vydání prohlášení č. 2039 nemohla být využita, neboť vzpomínaný zákon o obchodu s nepřítelem v té době postrádal ustanovení, která by opravňovala sáhnout k takovým opatřením v mírové době, navíc ze skutečnosti, že temporální omezení jejího využití se explicitně vázalo na válečný konflikt s Německem, lze dovodit, že veškeré normy zákona z 6. října 1917 byly uplynutím výše uvedené dvouleté lhůty de iure "deaktivovány". I když zákon nadále zůstal součástí právního řádu Spojených států, jeho novelizace ze září 1918 nasvědčuje tomu, že vypršením dvou let od skončení válečného stavu se vyčerpal jeho potenciál, čímž se stal stejně tak obsoletním normativním právním aktem, jakým je kupř. v dnešní době náš ústavní zákon č. 515/2002 Sb. Podmínky pro jeho použití proto splněny nebyly, čímž je možno na prohlášení č. 2039 nahlížet jako na protiprávní, ústavně nekonformní akt. Je evidentní, že Roosevelt se snažil pro svůj krok nalézt alespoň nějaké právní ospravedlnění, třebaže v tomto případě bylo více než chabé.

Prezident si však byl vratké právní a zejména ústavní opory dobře vědom, na což můžeme usuzovat z jeho spěšných snah prosadit návrh zákona o pomoci bankám v nouzi (*Emergency Banking Relief Act*; 48 Stat. 1). Ten byl přijat již 9. března.

Své obavy o prohlubující se bankovní krizi prezident tlumočil také ve svých slavných *fireside chats*, "rozhovorech u krbu", které se živě vysílaly na rádiu, jež si v té době našlo cestu k milionům Američanů po celé zemi. V prvním z těchto rozhovorů, který se vysílal 12. března 1933, se prezident věnoval příčinám krachu mnohých bank,

---

¹⁰ 40 Stat. 965.

dosavadním opatřením, která učinil sám či ve spolupráci s Kongresem, a předpokládanému vývoji událostí následujících dnů v souvislosti se znovuotevřením některých ozdravených bank.¹¹ Mimo jiné se zmínil také o tom, jak v praxi fungovaly (a stále fungují) minimální povinné rezervy, resp. co se děje s penězi, které lidé ukládají do svých bank:

"Ze všeho nejdříve mně dovolte, abych konstatoval prostý fakt, že když uložíte peníze do banky, banka tyto peníze neuloží do trezoru. Investuje vaše peníze do mnoha různých forem úvěrů - do dluhopisů, směnek, hypoték a do mnoha dalších druhů půjček. Jinými slovy, banka zapojí vaše peníze do práce, aby se kola průmyslu a zemědělství nezastavila. Relativně malá část peněz, které vložíte do banky, se ponechá v měně, množství, které je za normálních okolností plně dostačující k tomu, aby pokrylo potřeby průměrného občana. Jinými slovy, celkové množství veškeré měny v zemi je jen relativně malou částí všech vkladů ve všech bankách."¹²

Stran zlata Roosevelt poznamenal:

"Co se tedy stalo během několika posledních dní únorových a několika prvních dní březnových? Kvůli podryté důvěře ze strany veřejnosti došlo u velké části našeho obyvatelstva k celkovému honu na bankovní vklady za účelem jejich přeměny na měnu nebo zlato. K honu tak velkému, že ani ty nejzdravější banky nedokázaly získat dostatek měny, aby uspokojily poptávku."

Rooseveltovy rozhovory u krbu vytvořily důležitý podklad pro jeho záměr zakázat, až na výjimky, soukromé vlastnictví většiny forem zlata jeho odkoupením za pevně stanovenou cenu tak, aby zlaté rezervy Spojených států byly znovu naplněny, aby jimi podložená měna se stala pevnou. Domnívám se, že hovoříme-li o formách veřejnoprávní intervence do soukromého práva v kontextu Rooseveltova Nového údelu, nelze přihlížet jen k čistě právním otázkám, ale je vhodné zohlednit i některé mimoprávní prvky, obzvláště ty, které objasňují nebo jinak osvětlují záměr autora příslušné právní normy, to jest které jsou jakousi neoficiální důvodovou zprávou. Ostatně jak v jedné ze svých publikací píše

---

¹¹ *Fireside Chat 1: On the Banking Crisis (March 12, 1933)*. Přepis rádiového záznamu i samotná nahrávka je dostupná na adrese URL: "<http://millercenter.org/president/speeches/detail/3298>". [1.12.2011, 20:23]. Je třeba poznamenat, že text se v některých svých částech od nahrávky odchyluje, nikdy ovšem podstatným způsobem.

¹² Nemohu si na tomto místě odpustit jízlivou poznámku, že takový projev prezidenta Spojených států by v dnešní době pravděpodobně vedl spíše k nedůvěře než důvěře v bankovní systém.

Friedman, "Franklin Delano Roosevelt byl se svým plynulým, libozvučným hlasem mistrem v komunikaci. Jeho *fireside chats* pomohly vytvořit imperiální prezidentství; prostřednictvím rádia oslovil téměř každou domácnost národa."¹³ Prezident také cítil, že vhodně cílené poselství mu může zajistit náklonnost veřejnosti, což bylo nezbytné ve chvíli, kdy "právní a juristická" náklonnost absentovala.

Zákon o pomoci bankám v nouzi byl doslova bezprecedentním legislativním počinem, který do té doby neměl obdoby. Z hlediska našeho zájmu o formy veřejnoprávní intervence tu byly tři zásadní roviny. Hned první oddíl zákona stanovil, že "činy, předpisy, pravidla, licence, nařízení a prohlášení *dosud nebo následně* podniknuté, vyhlášené, učiněné nebo vydané prezidentem Spojených států nebo ministrem financí v době od 4. března 1933 v souladu s pravomocí svěřenou pododdílem (b) oddílu 5 zákona z 6. října 1917 ve znění následujících dodatků, *se tímto schvalují a potvrzují.*" Na jedné straně byla provedena generální ratihabice všech dosavadních opatření hlavy státu, na druhé straně se Rooseveltovi dostalo generálního *bianco šeku*, zmocnění dělat to, co sám uzná za vhodné, aniž by byl prakticky čímkoli omezen. Tím, že Kongres provedl ratihabici prezidentových aktů, vlastně potvrdil, že o nezákonný (a v posledku i o protiústavní) akt se z pohledu zákonodárné moci jedná pouze tehdy, nedejde-li ani k jeho uznání ani *ex post*. Ratihabice má vždy retroaktivní účinky *per definitionem*. Problém tohoto dodatečného schválení tkvěl v tom, že byly stvrzeny ústavně nekonformní akty, což celkový rozměr rozporu s Ústavou Spojených států ještě více podtrhlo.

Druhá rovina spočívala v novelizaci zákona o obchodu s nepřítelem, kdy prezident získal pravomoc realizovat mimořádná opatření také v mírové době, a sice v období nouzového stavu. Podíváme-li se na aktualizované znění onoho oddílu 5(b), vedle výrazu *During time of war* byla doplněna další podmínka *or during any other period of national emergency declared by the President*, tedy "nebo během jakéhokoli jiného období nouzového stavu, vyhlášeného prezidentem". Co bylo lze považovat za období nouzového stavu, záleželo plně na úvaze hlavy státu. Třetí rovinu potom představovalo doplnění zákona o Federálním rezervním systému o nové ustanovení, oddíl 11(n), který dával ministru financí prakticky ničím neomezené právo požadovat po fyzických a právnických osobách, aby tyto odevzdaly Ministerstvu financí USA zlaté mince, cihly nebo certifikáty, které se nacházely v jejich vlastnictví. Je ovšem namístě připomenout, že se nejednalo o žádnou formu konfiskace, jelikož tentýž předpis zavazoval stát, aby za takto odevzdané zlato zaplatil ekvivalentní částku v papírové měně. Přesto se jednalo o vynucený "kontrakt" a zásah do obsahu vlastnického práva, do *ius disponendi*. Do jisté míry můžeme tento zásah přirovnat k expropriaci, i když se

---

¹³ Friedman, L. M. *American Law in the 20th Century*. 1. vydání. New Haven, London: Yale University Press, 2002, p. 560.

od vyvlastnění některými vlastnostmi lišil, hlavně co do kvalitativní stránky účelu takového kroku.

F. D. Roosevelt vzápětí využil nově vzniknuvšího zmocnění a s odkazem na něj vydal 10. března nařízení (výnos) č. 6073,¹⁴ kterým jednak pověřil ministra financí, aby zvážil a rozhodl, které banky je možno znovu otevřít a které prozatím zůstanou zavřené, jednak přímo zakázal vlastníkům zlata jeho vývoz nebo jiné nakládání, v jehož důsledku by se ocitlo mimo jurisdikci Spojených států, ledaže ministr financí udělí výjimku.

Necelý měsíc poté se prezident odhodlal k dosud nejrazantnějšímu opatření. Dne 5. dubna 1933 vydal neblaze proslulé nařízení (výnos) č. 6102, který nesl název "Nařízení zakazující hromadění zlatých mincí, zlatých cihel a zlatých certifikátů" (*Executive Order Forbidding the Hoarding of Gold Coin, Gold Bullion, and Gold Certificates*). V preambuli se odvolal na ono novelizované ustanovení zákona o obchodování s nepřítelem s tím, že v novelizujícím aktu, tedy v zákoně o pomoci bankám v nouzi, Kongres prohlásil, že nastal stav vážné nouze a že je absolutně nezbytné co nejrychleji přistoupit k jednotné nápravě v celonárodním měřítku. Dle prezidenta tento stav nadále přetrvává, a proto zakazuje hromadění zlatých mincí, zlatých cihel a zlatých certifikátů ze strany fyzických i právnických osob v rámci kontinentálních Spojených států. Výnos obsahoval i legální definici hromadění, kterým se prakticky rozumělo jakékoli nakládání se zlatem mimo oficiální obchodní kanály (oddíl 1), tedy kupříkladu i jeho prostá úschova doma.

Aby tento zákaz dostal své realizace, byly všichni adresáti, kteří ke zlatu ve zmíněných formách nabyli vlastnického práva do 28. dubna 1933 včetně, povinni odevzdat k 1. květnu 1933 všechno vlastněné zlato, a to buď federální rezervní bance nebo její pobočce či agentuře, anebo kterékoli členské bance Federálního rezervního systému (oddíl 2). Nařízení připouštělo jen nepatrné výjimky, uvedená povinnost se například nevztahovala na zlato, jehož hodnota nepřesahovala 100 dolarů nebo třeba na množství zlata, které podléhá zpracování v průmyslu nebo umění "v dohledné době" apod. V zásadě nešlo o nikterak významné odchylky. Vlastníci, již své právo nabyli po 28. dubnu, rovněž nebyli ničeho ušetřeni. Rozdíl mezi oběma skupinami "dotčených" byl pouze v tom, že na osoby, které zlato získaly do svého vlastnictví po 28. dubnu, se již mohly vztahovat některé výjimky udělené Ministerstvem financí v podobě licence na obchod s takovými produkty.

Opět se nejednalo o odebrání zlata bez náhrady. V souladu s ust. oddílu 4 byla federální rezervní banka nebo členská banka FEDu povinna vyplatit za takto odevzdané zlato odpovídající množství jakýchkoli jiných mincí nebo zákonné měny, tedy papírových bankovek FEDu. Ministr financí však byl povinen proplatit všem,

---

¹⁴ 31 C. F. R. § 120.3 (1972).

kteří řádně splnili svou povinnost, náklady související s dopravou, pojištěním, ochranou a dalšími podobnými a nutnými výdaji. V této souvislosti výnos poskytl zmocnění vydávat předpisy různého druhu k provedení a naplnění jeho ustanovení. Nakonec nelze přehlédnout ani to, že záměrné porušení povinností stanovených nařízením č. 6102 bylo trestáno buď pokutou do výše až 10.000 dolarů, anebo, jednalo-li se o fyzickou osobu, trestem odnětí svobody až na 10 let, nebo cumulative. Je však třeba říci, že výnos novou skutkovou podstatu nezaložil, protože stejné znění už obsahovalo novelizované ustanovení zákona o obchodování s nepřítelem. V tomto ohledu lze devátý oddíl výnosu považovat za zcela nadbytečný. Účelem jeho včlenění patrně bylo zdůraznit hrozbu trestem, aby vynikla imperativnost a neúprosnost celého aktu.

Veřejnoprávní intervence do soukromého práva ve věci zlata se ale vydáním nařízení č. 6102 nevyčerpala. Velkou hrozbu odlivu zlata z vládních rukou představovaly právě *gold clauses*, které byly u soudu vymahatelné, přičemž viditelně největší "riziko" ztělesňovaly ty, které byly uzavřeny před "znárodněním" zlata. Toho si byl prezident také dobře vědom a již 5. června byla schválena společná rezoluce Sněmovny reprezentantů a Senátu Kongresu Spojených států (HJR 192), která ukončila klasický zlatý standard a zrušila platnost všech dosavadních i budoucích *gold clauses*.¹⁵ Shora uvedený zákon o zlatém standardu z roku 1900 byl dotčen obecnou derogační klausulí této rezoluce v oddílu (a), a to bez doplnění byť i demonstrativního výčtu předpisů, které se ruší. To vneslo do celého problému jistou neurčitost a nejasnost, nicméně ze znění citovaného oddílu rezoluce, kde se - s pomocí obratu "dolar za dolar" (*dollar for dollar*) - hovořilo o placení výhradně v "měně, která je v době platby zákonným platidlem pro veřejné a soukromé dluhy". Ve světle toho nemohla patřičná ustanovení zákona o zlatém standardu obstát. Ostřejší se však situace jevila právě pro *gold clauses*. Kongres výslovně prohlásil tato smluvní ujednání za odporující "veřejné politice" s tím, že tyto doložky brání pravomoci Kongresu regulovat hodnotu peněz Spojených států a že "jsou neslučitelné s deklarovanou politikou Kongresu stále udržovat rovnocennou sílu každého dolaru ... na trzích a při placení dluhů".

Roosevelt později vydal řadu dalších nařízení a prohlášení, která se týkala zlata a nakládání s ním, už však neměla výraznější dopad na soukromoprávní sféru. Zlato, které se mezitím v důsledku prezidentem a Kongresem přijatých opatření nahromadilo ve federálních rezervních bankách, bylo na základě zákona o zlatých rezervách z 30. ledna 1934 (*Gold Reserve Act*; 48 Stat. 337) převedeno na vládu USA, resp. na Ministerstvo financí. V té době se však právní úprava zákazu soukromého vlastnictví zlata a neplatnosti *gold clauses* již nezadržitelně blížila k Nejvyššímu soudu Spojených států. Netřeba

---

¹⁵ McKenna, M. C., op. cit., p. 48.

dodávat, že mnohým investorům do zlata se Rooseveltova "zlatá legislativa" nelíbila ani trochu. Nucené odebrání zlata a jeho proplacení papírovými penězi řada z nich pokládala za surový útok na jejich vlastnictví. Ostatně jak ve své knize píše McKenna, "ve většině případů bylo proplacení v papírových penězích přijato s výhradou; nicméně držitelé bdělí práva podali k federálnímu soudu žalobu, aby otestovali platnost kroků podniknutých prezidentem a Kongresem, zvláště společné rezoluce z 5. června 1933".¹⁶

Složení Nejvyššího soudu v té době rozhodně neodráželo vůli voličů při volbách do Sněmovny reprezentantů a Senátu. Jestliže v obou komorách Kongresu měli Demokráté zajištěny pohodlné kvalifikované většiny, pak ideologické či "hodnotové" rozložení Nejvyššího soudu vykazovalo spíše opak. Hooverova administrativa úspěšně navrhla dva své kandidáty, a sice J. J. Parkera a pozdějšího předsedu (*Chief Justice*) Ch. E. Hughese, proti jejichž nominaci liberální Demokráté vehementně brojili. Parker do funkce soudce Nejvyššího soudu USA nakonec potvrzen nebyl. Liberálové však byli v druhé polovině 20. let stále více přesvědčeni o tom, že většina soudců hájila spíše zájmy bohatých, s čímž se F. D. Roosevelt ztotožňoval.¹⁷ V době, kdy se případy začaly přesouvat z federálních soudů na půdu Nejvyššího soudu v důsledku apelace, hrozilo nebezpečí, že by soud mohl vyslovit protiústavnost "zlaté legislativy", což by dle zastánců Nového úředu znamenalo odepření práva Kongresu regulovat měnu v době národní hospodářské katastrofy, což by vyvolalo finanční chaos v podobě zvýšení dluhu země o takřka 70 miliard dolarů.¹⁸

Před Nejvyšším soudem se ocitly celkem čtyři případy, a to *Norman et al. v. Baltimore & Ohio Railroad Company* [294 U.S. 240 (1935)], *United States v. Bankers Trust Co.* [294 U.S. 240 (1935)], *Nortz v. United States* [294 U.S. 317 (1935)] a *Perry v. United States* [294 U.S. 317, 330 (1935)]. Nebudeme se zde podrobně zabývat skutkovými okolnostmi jednotlivých případů a ani zde není prostor pro zevrubné pojednání, a tak zvýrazníme pouze ty právní otázky, které byly pro posouzení ústavnosti přijatých opatření naprosto klíčové. Úvodem je třeba říci, že vláda všechny případy ustála, ovšem těsnou většinou 5 ku 4. Čtyři soudci Nejvyššího soudu byli výrazně proti, což neváhali dát zřetelně najevo ve svých odlišných stanoviscích. *Chief Justice* Hughes sepsal většinové rozhodnutí ve

---

¹⁶ McKenna, M. C., op. cit., p. 51.

¹⁷ Leuchtenburg, W. E. *The Supreme Court Reborn: The Constitutional Revolution in the Age of Roosevelt*. 1. vydání. New York: Oxford University Press, 1995, p. 83.

¹⁸ Leuchtenburg, W. E., op. cit., p. 86.

všech případech, přičemž dva případy týkající se dluhopisů železničních společností spojil v jeden.

V prvně uvedeném případě (s aplikací i na "doprovodný" případ č. 2) Hughes ve vztahu ke společné rezoluci z 5. června 1933 zdůraznil, že soud se nezabýval otázkou racionality, která stála na pozadí legislativy, nýbrž otázkou toho, zda Kongres disponuje právem regulovat měnu a zda ve spojitosti s realizací této pravomoci může prohlásit za neplatné *gold clauses*. Dospěl ke kladné odpovědi s tím, že důležitým předpokladem je skutečnost, že taková ujednání narušují kontrolu měnového systému. Nadto poněkud zvláště argumentoval, že *gold clauses* nejsou ve skutečnosti kontrakty na platbu ve zlatě, ale obecně v penězích, což celou konstrukci těchto doložek spíše zatemňovalo nežli objasňovalo.

Ve třetím případě Hughes konstatoval, že vláda nepřekročila své pravomoci tím, že nahradila zlaté certifikáty jinými formami měny odpovídající hodnoty, to jest papírovou měnou. Protože držitelé certifikátů dostali ekvivalentní sumu papírové měny, stěželi byli schopni dokázat finanční ztrátu, a tudíž neměli právo žalovat stát u soudu. Zajímavé však je, že většina soudců se vůbec nevypořádala s otázkou ústavnosti zákona o pomoci bankám v nouzi, tedy zda šlo o odebrání majetku bez řádného procesu zaručeného V. dodatkem k Ústavě Spojených států.

Oproti předchozím případům došlo k názorovému posunu v posledně uvedeném případě, kde Hughes zcela jasně a otevřeně prohlásil: "Máme za to, že společná rezoluce ... šla za hranici pravomocí Kongresu". K tomu dodal, že vláda neměla právo porušit své vlastní závazky (tím, že certifikáty přestala vyměňovat za zlato v rozporu s ujednáním na nich). Žalobce však neuspěl, neboť opět nebyl schopen doložit žádnou finanční újmu, která mu mohla vzniknout. Z tohoto posledního případu však zřetelně plyne, že soudci si byli alespoň částečně vědomi, jaký dopad by jejich rozhodnutí mělo na již tak zostřenou ekonomickou situaci, a je docela možné, že kdyby takové důsledky nebyly hrozily, neústavnost těchto aktů by vyslovena byla.

Velmi rezolutně se však proti názoru většiny postavili přehlasování soudci. Tak např. soudce Stone ve svém odlišném stanovisku k případu *Perry* označil počínání většiny, která dle něj diktovala rozsah měnových oprávnění Kongresu, za "čistou uzurpaci".

Tuto práci bych rád uzavřel odlišným stanoviskem soudce McReynoldse, které hovoří za vše a v němž McReynolds poznamenal:

"Podle naříkaných zákonů se praví, že Spojené státy uskutečnily zisky ve výši 2,8 milionu dolarů. To však předpokládá, že zisku lze dosáhnout legislativním opatřením (legislative fiat - pozn. J. Ch.). Takové podvodné zisky by neznaly žádných mezí; s každým novým znehodnocením dolaru by se rozšířily. Dvě miliardy by mohly prudce stoupat do nekonečna - na dvacet, třicet nebo na kolik chcete. Ztráta reputace za čestné nakládání nám přinese bezbřehé ponižení."

Zda se předpověď soudce McReynoldse opravdu vyplnila, necht' si každý posoudí sám.

VYBRANÉ ASPEKTY RODINNÉHO PRÁVA V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

JAN KAZDA

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Autor v předloženém příspěvku „Vybrané aspekty rodinného práva v Protektorátu Čechy a Morava“ pojednává o diskriminaci židovského obyvatelstva a jejich blízkých v oblasti rodinného práva v době nesvobody na území Protektorátu Čechy a Morava. Blíže se příspěvek také zabývá náležitostmi uzavírání manželství a rozvodů ve světle tehdejší literatury a judikatury.

Key words in original language

Protektorát Čechy a Morava, Židé, rodinné právo, manželství, rozvod, rozluka.

Abstract

Author of this subscription named „Selected aspects of family law in Protectorate of Bohemia and Moravia” is dealing with discrimination of Jewish citizens and their the area of family law in Protectorate of Bohemia and Moravia in the time of injustice. The contribution also closer deals with the formalities of marriage and divorce in light of the then literature and jurisprudence.

Key words

Protectorate of Bohemia and Moravia, Jews, family law, marriage, divorce, separation.

1. ÚVOD

Rodinné právo bylo v dobách Česko-slovenské republiky a Protektorátu Čechy a Morava upraveno jakožto součást obecného zákona občanského z roku 1811. Od doby účinnosti císařského patentu, kterým se tento zákon vydával, do doby, kterou má tento příspěvek postihnout, prošel tento předpis samozřejmě jistými změnami. Výraznou novelou byl pak zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství (dále jen "rozlukový zákon").¹ Tento zákon je unikátní zejména tím, že do

---

¹ Blíže k rozboru zákona č. 320/1919 Sb. z. a n. např. Veselá, R.: Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva, in Sborník z konference Dny práva 2008, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2008, str. 552, ISBN 978-80-210-4733-4 nebo Veselá, R. - Vojáček, L. - Schelle, K. - Tauchen, J.: An introduction to history of czech private law, Brno: Masaryk university, 2011, str. 160 an., ISBN 978-80-210-5592-6.

československého právního řádu zavádí vedle sňatku církevního ještě sňatek civilní.

Vzhledem k úzkému zaměření² tohoto příspěvku je zapotřebí zmínit zejména právní úpravu možnosti uzavřít manželství a taktéž manželství ukončit. Autor tohoto příspěvku chce na tomto případě poukázat na zásah veřejného práva do institutu manželství a to už jak na zásah přímý (zákaz uzavírat sňatek s Židy či míšenci), tak i na zásahy nepřímé (donucení manžela, který nebyl Židem, opustit manželský svazek s Židem/Židovskou skrze veřejnoprávní regulaci). Aby byla tato problematika lépe srozumitelná, dovolil jsem si začlenit na začátek článku krátký exkurs do vybraných institutů rodinného práva.

Při tvorbě tohoto příspěvku budu vycházet z dobové judikatury a své závěry ze zpracování této problematiky uvedu na dobovém příkladě.

2. PŘEKÁŽKY V UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ

Obecný zákoník občanský ve svém § 44 uvádí, že manželskou smlouvu může uzavřít každý, komu v tom nebrání žádná zákonná překážka. Tyto překážky jsou pak děleny do tří podskupin a to: 1) nedostatek materiálních předpokladů platného manželského konsensu, 2) překážky manželství v pravém slova smyslu a za 3) tzv. zákazy.³

Co se nedostatku materiálních předpokladů platného manželského konsensu týče, uvádí se blíže např. nedostatek způsobilosti stran, totiž dospělosti a zdravého rozumu, dále nedostatek svobodného a vážného přivolení a samozřejmě i omyl.

Překážkami v pravém smyslu se rozuměla překážka již existujícího manželství, příbuzenství a švagrovství, nemožnost zabezpečit rodinu, vraždy manžela a impotence⁴.

---

² Poněkud širší rozbor protektorátního práva soukromého, tedy i rodinného nalezneme např. in Tauchen, J.: Vývoj soukromého práva v období nacistické okupace (1939 - 1945), in Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy, Brno: Masarykova univerzita, 2011, str. 175-189, ISBN 978-80-210-5557-5, či in Tauchen, J.: Vývoj soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava. In: Tauchen, J. (Ed.) Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky. Brno, The European Society for History of Law 2010, str. 66 - 91, ISBN 978-80-904522-8-2 nebo in Tauchen, J.: Die Grundcharakteristik des Privatrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. Journal on European History of Law. London, Vol. 2, 2011, No. 1, str. 56 - 60, ISSN 2042-6402.

³ Viz Rouček, F - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 381-2.

⁴ O těchto překážkách manželství je v komentáři od prof. Sedláčka a Roučka uveřejněna velice zajímavá judikatura. Blíže Rouček, F; Sedláček, J. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské

Mezi zákazy uzavření sňatku patřilo zejména předčasné uzavření sňatku vdovou a dále pak např. nedostatek úředního svolení ke sňatku konzulárních úředníků.⁵

3. VYBRANÉ ASPEKTY UKONČENÍ MANŽELSTVÍ

Dle prvorepublikové právní úpravy bylo možné nepřekonatelnou manželskou krizi řešit zásadně dvěma způsoby, a to rozlukou a rozvodem.⁶

Rozlukou se rozumí zrušení manželského svazku. Obecný zákoník občanský pak znal dva druhy rozluky: soudním výrokem a smrtí. Jak uvádí komentář k obecnému zákoníku občanskému, soudní rozlukou pominulo pohlavní společenství manželů t.j. manželé se nemohli nadále tělesně stýkat. Pokud by se manžel domohl na manželce soulože, šlo by o násilné smilstvo. Dítě, které by bylo počato z takového styku, by bylo považováno za nemanželské. Z výše uvedeného vyplývá, že tehdejší institut rozluky je spíše podobný dnešnímu rozvodu.⁷

Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n. v § 13 uvádí, že o rozlukou manželství lze žalovat:

dopustil-li se druhý manžel cizoložství

byl-li manžel pravomocně odsouzen do žaláře nejméně na tři léta...

opustil-li manžel svého manžela zlomyslně a nevrátil-li se na soudní vyzvání do šesti měsíců

ukládal-li druhý manžel o manželův život nebo zdraví

nakládal-li jím (manželem) vícekrát zle, ubližoval-li mu těžce, nebo ho opětovně urážel na cti

vede-li manžel zhýralý život

---

právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 419 an..

⁵ Tento zákaz byl stanoven nařízením ministerstva zahraničí ze dne 2. Května 1899 č. 24.437.

⁶ Jak je ale výslovně uvedeno v § 93 obecného zákona občanského, nebylo možno manželství zrušit např. vzájemnou dohodou, ačkoli mělo v podstatě podobu smlouvy.

⁷ Blíže Rouček, F. - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 251.

pro trvale nebo periodicky probíhající duševní chorobu, která trvá tři léta...

nastal-li tak hluboký manželský rozvrat, že na manželích nelze spravedlivě požadovat, aby v manželství setrvali

pro nepřekonatelný odpor.

Pro účely tohoto příspěvku je potřebný především § 13 písm. h), který dále uvádí, že "rozluku nelze vyslovit k žalobě manžela, který je rozvratem převážně vinen."⁸

Rozvodem se manželské společenství nerušilo. Nebyla zde již ale povinnost společně bydlet a tělesně se stýkat, z toho důvodu byl rozvod znám pod pojmem „rozvod od stolu a lože“. Soulož mezi rozvedenými manželi byla tedy stále souloží manželskou, manželé se jí ale nemohli navzájem domáhat.⁹ Rozvod spočíval v několikanásobné "promluvě do duše" manželům ze strany církevního hodnotáře.¹⁰ Důležitým faktem je, že rozvod zásadně umožňoval obnovu manželství.

4. ZMĚNY V PRÁVU V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Dne 16. března 1939 vydal Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler výnos, jímž zřídil Protektorát Čechy a Morava.¹¹ Část území, které patřilo dříve Česko-slovenské republice a bylo obsazeno německými vojenskými jednotkami, nyní náleželo k Německé říši, což mělo jisté právní důsledky.

Dle čl. 2 výše uvedeného výnosu se stali obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava, kteří byli příslušníky německého národa, německými příslušníky a dle říšského práva o říšských občanech i říšskými občany. Na ně se pak, vzhledem k nacistické personifikaci

---

⁸ § 13 písm. h) zákona č. 320/1919 Sb. z. a n., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.

⁹ Blíže Rouček, F - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: Nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 252.

¹⁰ K tomu např. Petr, P.: Rozluka manželství - zapomenutý institut?, in sborník z Konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2255, ISBN 978-80-210-4990-1.

¹¹ K vzniku a pojmu Protektorátu Čechy a Morava blíže např. Sobota, E.: Co to byl Protektorát, Praha: Kvasnička a Hampl, 1946.

práva, vztahovalo právo říšské.¹² Ostatní obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava se stali příslušníky protektorátními a tudíž se na ně vztahovalo právo protektorátní.¹³

Z tohoto vyplývá určitá stratifikace obyvatelstva Protektorátu na příslušníky německé, protektorátní a ostatní. Kategorie ostatní se sestávala zejména z Židů a Romů a byla charakteristická tím, že její příslušníci pozbyli jistá občanská práva. U Židů pak právní řád rozlišoval ještě židovské míšence¹⁴ a to buďto prvního stupně nebo druhého stupně.

Zatímco se právní poměry příslušníků Protektorátu Čechy a Morava stále řídily právem československým (v tomto konkrétním případě tedy úprava obsažená v obecném zákoníku občanském a v zákoně č. 320/1919 Sb. z. a n. ve znění pozdějších předpisů), poměry německých státních příslušníků (tedy i těch, kteří byli před vznikem Protektorátu Čechy a Morava československými občany) se řídili právem domoviny a to především v oboru práva osobního, rodinného a dědického. Výnos o zřízení protektorátu pro ně stanovil aplikaci německého statusového práva i německou soudní pravomoc.

"K provedení uvedeného výnosu bylo již 20. července 1939 s účinností od 1. srpna téhož roku vydáno nařízení o použití německého práva pro německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava. V prvním paragrafu nařízení bylo jednoznačně určeno, že na právní poměry německých státních příslušníků - tedy i postavení bývalých československých státních příslušníků německé národnosti, prohlášených dne 16. března 1939 Hitlerem za německé státní příslušníky „jest v Protektorátu Čechy a Morava použito práva jejich domoviny (německého práva), pokud toto právo stanoví použití zákonů domovského státu“. Zároveň bylo zdůrazněno, že právo domoviny platí zvláště v oboru práva osobního, rodinného a dědického. Zvláštní odstavec věnovalo nařízení otázkám sňatku a

---

¹² Nutno podotknout, že se na německé státní příslušníky žijící na území Protektorátu vztahovalo říšské rodinné a rasové právo již předtím. Svou povahou bylo totiž statusové. Blíže k tomu např. Hoffman, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, nakladatelství Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941, str. 1184.

¹³ Blíže k tomu např. Tauchen, J. – Schelle, K.: Grundriss der Tschechoslowakischen Rechtsgeschichte. München (SRN), Verlag Dr. Hut 2009. 196 s. (ISBN 978-3-89963-935-3) nebo Tauchen, J. – Schelle, K.: Recht und Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren. München (SRN), Verlag Dr. Hut 2009. 124 s. ISBN 978-3-86853-052-0.

¹⁴ Židovský míšenc prvního stupně byl ten, kdo pocházel z dvou plně židovských prarodičů, míšencem druhého stupně byl ten, kdo měl jednoho plně židovského prarodiče.

*rozvodu. Pro formu sňatku určilo použití německého práva v případě, že muž byl německým státním příslušníkem.*¹⁵

Právní poměry Židů, jakožto diskriminované vrstvy obyvatelstva, byly upraveny dle jejich příslušnosti. Prvním zásadním protektorátním předpisem, který upravoval statusové právo Židů-protektorátních příslušníků, bylo vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o vyřazování Židů z veřejného života.¹⁶

5. ŽIDOVSKÁ PŘÍSLUŠNOST JAKOŽTO PŘEKÁŽKA UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ

Vládní nařízení ze dne 7. března 1942 ve svém § 2 stanovilo, že se zakazuje uzavřít manželství mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl Žid nebo míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči. Šlo tedy o jakýsi další zákaz, který způsobil překážku v možnosti uzavřít manželství.

Židovští míšenci protektorátní příslušnosti se dvěma úplně židovskými prarodiči potřebovali dle § 2, č. 2 výše uvedeného nařízení k uzavření manželství s protektorátním příslušníkem, který není Žid nebo židovský míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči speciální povolení, které vydával ministr vnitra.¹⁷

Dále výše jmenované nařízení stanovilo, že se nemají uzavírat manželství mezi míšenci protektorátní příslušnosti, kteří mají jednoho úplně židovského prarodiče a také zakázalo pohlavní styk mezi Židy či míšenci a protektorátními příslušníky, kteří Židé ani míšenci nebyli.

Pokud by bylo uzavřeno manželství, a to třeba i v cizině, které by nebylo uzavřeno v souladu s výše uvedenými pravidly, bylo neplatné. Neplatnost takovýchto manželství se vyšetřovala z úřední povinnosti.

Snoubenci byli povinni před sňatkovým úřadem písemně prohlásit, že neexistují překážky pro uzavření tohoto manželství jak podle práva protektorátního (tedy dle § 2 nařízení, jímž se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích), tak podle předpisů říšských.

---

¹⁵ Veselá, R.: Změny rodinného práva za protektorátu, in Sborník z konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2794, ISBN 978-80-210-4990-1

¹⁶ Tauchen, J.: Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno, Masarykova univerzita, 2010, str. 742-752, ISBN 978-80-210-5151-5

¹⁷ Jen těžko si lze ale představit, jak často bylo toto povolení Richardem Bienertem uděleno. Dá se ale předpokládat, že situace byla podobná jako s ostatními výjimkami ve prospěch Židů, tedy, že se tato povolení neudělovala.

V této věci spatřuji přímý zásah práva veřejného do práva soukromého. De facto tedy přibyla další překážka v možnosti uzavřít manželství a to ve formě zákazu.

6. ROZVRAT MANŽELSTVÍ Z DŮVUDU ŽIDOVSKTVÍ JEDNOHO Z MANŽELŮ

Co se rozluky týče, nenastala v Protektorátu Čechy a Morava žádná legislativní změna, co do důvodů rozluky. Je však třeba zaměřit se na změnu smyslu, či spíše rozšíření konkrétního důvodu a to na základě nových skutečností. V této souvislosti uvádím již dříve zmíněný §13 odst. 1, písm. h) rozlukového zákona z roku 1919. Toto ustanovení uvádí, že důvodem pro rozluky byl i takový rozvrat manželství, že nebylo na manželích možno spravedlivě požadovat, aby zůstali ve svazku manželském. Jak již bylo sděleno, dikce ustanovení se nikterak nezměnila, jeho význam v rámci protektorátní rozhodovací praxe nabyt na důležitosti, což níže ukáži na konkrétním případě.

Vrchní soud v Praze rozhodl usnesením ze dne 10. 6. 1940 č. j. R IX 94/1940 mimo jiné došel k závěru, že samotné židovství jednoho z manželů nezpůsobuje takový rozvrat manželství, aby mohlo být manželství rozloučeno. Je však třeba brát v potaz další skutečnosti, které jsou přímo spojeny s židovstvím jednoho z manželů. Soud dále ve své argumentaci dospěl k názoru, že židovství jednoho z manželů sice nezpůsobuje automaticky rozvrat manželství, ale vzhledem k veřejnoprávním omezením té doby, mohlo kvalifikovaný rozvrat vyvolat.

K tomuto si dovoluji citovat odůvodnění žaloby na rozluky. Na citovaném úryvku pak jasně poukážu na jednotlivá nebezpečí pro manžela "árijsce", který setrval v manželství s Židovkou.

"Naše manželství bylo v poslední době úplně rozvráceno. V důsledku nařízení o neárijských nemohl jsem nadále vystupovati před veřejností se svou manželkou, navštěvovati s ní veřejné místnosti, divadla, biografy atd. Naši přátelé a známí přestali se s námi stýkati. Dospívající naše dcera, která právě v této době nejvíce potřebuje péče a rady své matky, těžce postrádá, že její matka nemůže ji všude doprovázeti, a její duševní vývoj trpí stálým zdůrazňováním židovského původu její matky před veřejností. V naší domácnosti dochází proto k stálým různicím, výčitkám, hádkám, takže rodinný život stal se nesnesitelným."¹⁸

Dále žalobce uvádí k jeho situaci v manželství se židovskou následující:

"Jako manžel židovsky podléhám těžkým majetkovým újmám, neboť dle nařízení min. financí ze dne 23. 1. 1940 veškeré platy v můj

---

¹⁸ Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní praxe - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: nakladatelství V. Linhart, 1940, str. 271

prospěch jsou skládány na vázané konto. U mého zaměstnavatele hrozí mi propuštění. Mé jmění nestačí pak, abych mohl své rodině poskytovat prostředků na udržení slušné dosavadní životní úrovně. Dalším soužitím se žalovanou byl bych proto existenčně zničen a se mnou i moje dcera. Vším tím způsobem byl mezi mnou a žalovanou takový rozvrat manželský, že nelze na nás spravedlivě požadovati, abychom v manželském společenství setrvali."¹⁹

V této věci je nutno podotknout, že žalobcem uváděná omezení jsou pouze příkladná a vztahující se k jeho případu. Dále byli Židé a s nimi i jejich manželé omezení např. ve výkonu veřejné služby, notářského povolání²⁰, vlastnictví nemovitého majetku atd.²¹

Jak je ale zřejmé, v tomto případě nejde o přímý zásah práva veřejného do práva soukromého. Jde spíše o sérii veřejnoprávních prostředků, které na soukromoprávní vztahy, v tomto případě institut manželství, působily.

7. ZÁVĚR

Pokud tedy jde o zásahy veřejného práva do práva soukromého v Protektorátu Čechy a Morava v oblasti překážek v uzavírání manželství a popř. jeho ukončení je možné rozlišit jak zásahy přímé, tak zásahy nepřímé. Přímým zásahem je pak zcela zřejmě ustanovení židovství jakožto překážky pro uzavření manželství. Za nepřímý zásah je možno považovat souhrn takových opatření, které z židovství jednoho z manželů nepřímě dělají důvod k rozluce pro takový rozvrat manželství, že na manželech není možno dále spravedlivě požadovat, aby v manželství setrvali.

Literature:

- Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní prakse - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: nakladatelství V. Linhart, 1940.
- Hoffman, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941.

---

¹⁹ Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní prakse - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: Právnícké nakladatelství V. Linhart, 1940, str. 271

²⁰ K tomu např. Hoffmann, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941, str. 204-5.

²¹ K tomu např. blíže Kazda, J.: Protižidovské zákonodárství v Protektorátu Čechy a Morava, 2011, Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnícká fakulta. Vedoucí práce JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen Ph.D., LL.M., Eur. Int. (Dresden). Dostupné také z IS MU: http://is.muni.cz/th/210156/pravf_m?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dkazda%20agenda:th%26start%3D1 nebo Hoffmann, J.: Židovská otázka, in Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1940, str. 5-8.

- Kazda, J.: *Protižidovské zákonodárství v Protektorátu Čechy a Morava*, 2011, Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen Ph.D., LL.M., Eur. Int.(Dresden). Dostupné také z IS MU: http://is.muni.cz/th/210156/pravf_m?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dkazda%20agenda:th%26start%3D1.
- Petr, P.: *Rozluka manželství - zapomenutý institut?*, in sborník z Konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2255, ISBN 978-80-210-4990-1.
- Rouček, F. - Sedláček, J.: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Praha: nakladatelství V. Linhart, Praha, 1935.
- Sobota, E.: *Co to byl Protektorát*, Praha: Kvasnička a Hampl, 1946
- Tauchen, J. – Schelle, K.: *Grundriss der Tschechoslowakischen Rechtsgeschichte*. München, Verlag Dr. Hut 2009. 196 s., ISBN 978-3-89963-935-3.
- Tauchen, J. – Schelle, K.: *Recht und Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren*. München, Verlag Dr. Hut 2009. 124 s., ISBN 978-3-86853-052-0.
- Tauchen, J.: *Die Grundcharakteristik des Privatrechts im Protektorat Böhmen und Mähren*. Journal on European History of Law. London, Vol. 2, 2011, No. 1, s. 56 - 60., ISSN 2042-6402.
- Tauchen, J.: *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*. In: COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno, Masarykova univerzita, 2010, s. 742-752, ISBN 978-80-210-5151-5.
- Tauchen, J.: *Vývoj soukromého práva v období nacistické okupace (1939 - 1945)*, in *Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy*, Brno: Masarykova univerzita, 2011, str. 175-189, ISBN 978-80-210-5557-5.
- Tauchen, J.: *Vývoj soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava*. In: Tauchen, J. (Ed.) *Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky*. Brno, The European Society for History of Law 2010, str. 66 - 91, ISBN 978-80-904522-8-2.
- Veselá, R. - Vojáček, L. - Schelle, K. - Tauchen, J.: *An introduction to history of czech private law*, Brno: Masaryk university, 2011, str. 160 an., ISBN 978-80-210-5592-6.
- Veselá, R.: *Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva*, in *Sborník z konference Dny práva 2008*, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2008, str. 552, ISBN 978-80-210-4733-4.
- Veselá, R.: *Změny rodinného práva za protektorátu*, in *Sborník z konference Dny práva 2009*, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2794, ISBN 978-80-210-4990-1.

Contact – email

kazda@atlas.cz

LEVIRÁT (U CHETITŮ A HEBREJCŮ)

MICHAELA KNOLLOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek zaměřený na levirátní manželství se v první řadě zabývá kořeny levirátu a jeho výskytem ve starověkých společnostech s podrobnějším zaměřením na Chetitskou říši. Další část pojednává o Hebrejcích, kteří levirát převzali, přizpůsobili svým potřebám včetně zavedení možnosti jeho odmítnutí prostřednictvím obřadu zvaného chalica. V závěru je upraven vývoj levirátu v židovském právu až do moderní doby včetně snah o zrušení tohoto značně omezujícího institutu.

Key words in original language

Chetitě, Hebrejci, Židé, levirát, rodinné právo, manželské právo

Abstract

In the first place the paper focused on levirate marriage deals with the roots of levirate and occurrence of levirate in the ancient societies especially in the Hittite empire. The next section discusses about Hebrews who took levirate, customized to their needs including the introduction of the possibility of rejection by the ceremony called chalica. In conclusion are described the development of levirate in Jewish law to modern times including efforts to cancel this restrictive institute.

Key words

Hittites, Hebrew, Jews, Levirate, Family Law, Marriage Law

1. ÚVOD

Tento příspěvek se zabývá zásahem veřejné moci do oblasti rodinného práva, který překvapivě nesměřuje k omezení práv, ale naopak snaží se o jejich rozšíření. Jak vyplývá již z názvu, klíčovým institutem, který byl právě tím omezujícím prvkem posléze eliminovaným je levirát, respektive levirátní manželství, tedy povinnost švagra oženit se s vdovou po svém bratrovi.

Kořeny tohoto institutu jsou velmi hluboké a nelze proto s jistotou určit, který národ byl jeho původcem. V této souvislosti bývají zmiňovány Babylónie, Asýrie, Chetitská říše či Ugarit. Nicméně při bližším pohledu na právní řády těchto států je patrné, že Babyloňané ani Asyřané tento institut nevyužívali, neboť daného cíle dosahovali jiným způsobem.¹ Stejně tak úpravu v Ugaritu nelze

---

¹ O. R. Gurney, *The Hittites*, The Penguin Books, London, 1990, str. 83.

považovat za typický levirát.² Zakotvení levirátního manželství v klasické podobě nalezneme toliko v právním řádu Chetitské říše, tedy státního útvaru vzniklého na území dnešního Turecka ve 2. tisíciletí před Kristem.

2. CHETITÉ A LEVIRÁT

Chetitě považovali problematiku rodinných vztahů za značně důležitou. Rodina zde měla, stejně jako ve většině starověkých zemí, patriarchální charakter, kdy ženy byly v podřízeném postavení nejprve ve vztahu ke svému otci a později ve vztahu k manželovi. Přesto nebylo jejich postavení zcela nevýznamné, neboť disponovaly řadou práv, a to zejména v majetkové oblasti. Došlo-li k zániku manželství z důvodu úmrtí muže, k čemuž mohlo mimo jiné s ohledem na četnost válečných konfliktů docházet poměrně často, vyvstával problém na jedné straně s možným přetržením rodové linie (bylo-li manželství bezdětné) a jednak s dědictvím. Tyto problémy řešilo právě levirátní manželství.

Právní zakotvení levirátu³ nalezneme v § 193 tzv. Chetitských zákonů: „Pokud má muž ženu a pak muž zemře, ženu si vezme jeho bratr, pak si ji vezme otec. Pokud také otec zemře, jeden z bratrových synů si vezme ženu. Nebude trest.“⁴ Jak tedy vyplývá z posloupnosti, která stanoví povinnost sňatku vdovy nejprve se švagrem, popřípadě tchánem a nakonec synovcem, neponechávali Chetitě nic náhodě a snažili se zajistit, aby bylo možné levirát v daném případě vždy aplikovat a ženu opět k rodině pevně připoutat. Levirátním manželstvím došlo de facto k dědění majetku v rámci rodiny, přičemž předmětem dědictví byl nejen majetek, ale i žena sama.

3. EXKURS - CHETITÉ A RODINNÉ VZTAHY

Citované ustanovení obsahuje dodatek značící beztrestnost takového vztahu respektive soulad takového jednání se zákonem. Toto ustanovení je důležité v kontextu chetitského rodinného práva. Jak bylo již zmíněno, považovali Chetitě oblast rodinného práva za velmi důležitou a rodinné vztahy byly zákonem velmi přísně regulovány. Vztahy sexuálního charakteru mezi rodinnými příslušníky byly považovány za velmi závažný trestný čin, a to dokonce za hrdelní⁵.

---

² Srov. D. A. Leggett, *The Levirate and Goel Institutions in the Old Testament, With Special Attention to the Book of Ruth*, Mack Publishing Company, Cherry Hill, New Jersey, 1974, str. 9-27.

³ Levirátní manželství, levirátní – z latinského *levir* (švagr).

⁴ A. Götze, *The Hittite Laws*, in: J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton University Press, Princeton, 1950, str. 196.

⁵ V překladu B. Hrozného a E. Neufelda není trest přímo definován, respektive B. Hrozný překládá jako „*nastane trest*“, E. Neufeld uvádí „*je to ohavnost*“. A. Götze ve svém překladu jasně hovoří o trestu smrti: „*je to hrdelní zločin*“. § 189 chetitských zákonů in: B. Hrozný, *Code Hittite*.

V této souvislosti je nutné zmínit, že v chetitských zákonech byl, na rozdíl od jiných starověkých právních řádů, trest smrti zmíněn jen výjimečně, a to za nejzávažnější trestnou činnost (odpor proti vládci či státnímu zřízení, čarodějnictví a sexuální delikty). Zmíněný trest smrti se vztahoval jak na vztahy mezi biologickými příbuznými tak i na příbuzenství vzniklé sňatkem. "Pokud se muž ožení s ženou a potom také leží s její matkou nebo sestrou je to ohavnost."⁶ Stejně tabuizovaný byl i vztah syna k nevlastní matce.⁷ Skutečnost, že Chetitě nebrali incestní vztahy na lehkou váhu, potvrzují i úryvky smlouvy mezi chetitským králem Šuppiluliumou a králem země Hajaša Huqqanou, ve kterých je král Huqqana důrazně poučován o chetitské morálce: „...Ale v zemi Chatí je důležitým pravidlem, že bratr nesmí mít (sexuální) vztah se svou sestrou nebo sestřenicí, to není dovoleno. V Chatí, kdo spáchá takovýto čin, nezůstane naživu, ale je usmrcen (...) A v případě, že sestra tvé ženy, nebo žena tvého bratra nebo sestřenice přijde za tebou, dej jí najíst, napít a vesel jí! Ale nechtěj si ji vzít (sexuálně). Není to dovoleno a lidé jsou usmrceni za takovýto čin.“⁸

Zatímco vztahy mezi biologickými příbuznými byly zapovězeny navždy, v případě příbuzenství vzniklého sňatkem existoval způsob, kdy se z takto striktně odsuzovaného vztahu stal vztah dovolený. Další ustanovení chetitských zákonů nám osvětlují, za jakých podmínek se mohl stát vztah beztrestným: „Jestliže muž hřeší s nevlastní matkou (tady nebude) žádný trest; ale pokud je jeho otec naživu, (je to) ohavnost.“⁹ Podobné ustanovení řeší další situaci: „Jestliže ženatý muž ovdoví (a) ožení se se sestrou své manželky; nebude žádný trest.“¹⁰ Dané ustanovení nelze vykládat jako ochranu morálky či manželské věrnosti, neboť cizoložství nebylo v případě

Libraire orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1922, str. 147, E. Neufeld, *The Hittite Laws*, Luzac & Co. Ltd, London, 1951, str. 54, A. Götze, *The Hittite Laws...*, str. 196. V originálním znění je chetitský výraz *hu-u-ur-ki-il*, který v překladu znamená ohavnost, horor či rozhořčení. I bez explicitního vyjádření trestu znamenalo dle E. Neufelda využití tohoto výrazu v zákonném ustanovení trest smrti. E. Neufeld, *The Hittite Laws, ...*, str. 189.

⁶ § 195 chetitských zákonů in: E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 55 a násl.

⁷ Vztahy takového typu zakazuje i § 195. E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 56.

⁸ I. Singer, *Mythological Aspect in the Hittite Colonization of Anatolia*, *Electronic Antiquity*, Virginia Polytechnic Institute and State University, in: Virginia Tech, Digital Library and Archives, [cit. 5. 10. 2011]. URL: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/EIant/V11N1/pdf/singer.pdf>>, str. 16.

⁹ § 190 chetitských zákonů in: E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 54.

¹⁰ § 192 chetitských zákonů in: A. Götze, *The Hittite Laws...*, str. 196.

muže (na rozdíl od ženy¹¹) v chetitském právu trestným jednáním – nejenže se jednalo o jednání dovolené, ale s ohledem na charakter společnosti velmi běžné. Zákon tedy zjevně chránil příbuzenské vztahy, přičemž v případě, že by tyto vztahy v důsledku smrti zanikly, zanikla i tato ochrana.

4. VÝZNAM LEVIRÁTU

Jak zmiňovalo již výše citované ustanovení § 193, v určitých případech se ze zakázaného jednání stalo jednání nejen dovolené, ale nařízené. Existovala tedy povinnost jiného mužského příslušníka oženit se s vdovou. Tato povinnost byla velmi přesně v daném ustanovení specifikována, stejně jako pořadí v jakém přicházeli jednotliví muži v rodině v úvahu. Coby příčiny existence tohoto institutu jsou na jedné straně uváděny důvody pro zachování rodové linie, což zahrnuje i pozici syna coby obětníka, jenž udržuje kult mrtvých předků a tím zajišťuje věčný život rodu.¹² Druhý důvod byl ekonomický. Chetitská žena, bez ohledu na své podřízené postavení, mohla disponovat s majetkem, a to jednak s tím, který coby vdova zdědila po zemřelém manželovi a jednak s tím, který obdržela od svého otce při uzavření sňatku¹³. Majetek věnovaný otcem představoval ženin podíl na otcově majetku a byl jejím výlučným vlastnictvím. Pouze v případě její smrti jej mohl její manžel zdědit.¹⁴ V případě ženina ovdovění tedy hrozilo riziko, že se tento majetek dostane mimo dosah rodiny jejího manžela, čemuž ustanovení § 193 relativně spolehlivě zabránilo.¹⁵ V pramenech chetitského práva

---

¹¹ Naopak ženská nevěra se posuzovala velmi přísně, a to i v případě, že se jednalo o znásilnění. Srov. § 197 chetitských zákonů. Viz např. in: A. Götz, *The Hittite Laws...*, str. 196.

¹² Starý zákon. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium, Kalich, Praha, 1974, str. 285.

¹³ Jde o případ klasického a převládajícího typu manželství, kdy žena přicházela do manželova domu. V opačném případě, kdy šlo o tzv. manželství Erebu, byla majetková situace jiná. K tomu dále E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 124, 141 a násl., 151 a násl.

¹⁴ T. Bryce, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Oxford, 2002, str. 120.

¹⁵ Dalším vysvětlením T. Bryce je naopak situace, kdy by se ovdovělá žena mohla dostat do finanční tísně (např. pokud by jí věno nestačilo na budoucí živobytí), v takovém případě by ustanovení o levirátu naopak znamenalo ochranu vdovy ze strany rodiny jejího zemřelého muže. Jako paralelu uvádí T. Bryce ustanovení mezopotamského práva ochraňujícího vdovy a sirotky. T. Bryce, *Life...*, str. 132. S tímto tvrzením ovšem nekoresponduje skutečnost, že oproti mezopotamskému právu chetitské právo neobsahuje ustanovení ochraňující vdovy či sirotky a nevyjadřuje žádnou zvýšenou ochranu slabých a potřebných.

přítom není zmíněna žádná možnost, jakým způsobem by se muž či žena mohli z povinnosti levirátního manželství vyvázat.¹⁶

Zmíněné ekonomické aspekty lze považovat za převládající důvod zřízení institutu levirátu, a to již s ohledem na skutečnost, že chetitské prameny žádným způsobem nestanoví, odlišné posuzování situace, kdy vdova již se zemřelým manželem měla potomky a rodová posloupnost byla zachována. Jediným vodítkem může být skutečnost, že se povinnost znovu se provdat vztahovala na vdovu ve věku plodném,¹⁷ ale i zde může být patrný ekonomický význam, neboť žena, která již překročila plodný věk, zpravidla již v rodině zůstala a možnost dalšího sňatku se tak jevila méně pravděpodobnou.

Další vývoj levirátu v chetitském právu bohužel zkoumat nelze, neboť okolo roku 1190 před Kristem Chetitská říše zanikla. Poslední ránu slábnoucí říši zasadily tzv. "mořské národy".¹⁸ Hlavní město Chattušaš bylo zničeno a říše padla.¹⁹ Přesto můžeme další vývoj levirátu zkoumat, a to díky skutečnosti, že stejně jako jiné právní řády starověkých států ovlivňovaly své sousedy, bylo tomu tak i kulturou a právem chetitským. Chetitské právo ovlivnilo zejména Kanaánce a Hebrejce.²⁰ Dle některých teorií je Hebrejský národ z části tvořen právě národem chetitským.²¹

5. LEVIRÁT A HEBREJCI

---

¹⁶ Ani skutečnost, že se jednalo již o ženatého muže, nebyla překážkou a naopak se zde ve své podstatě v monogamní společnosti (až na příslušníky královské rodiny) otevírá možnost polygamního vztahu, a to pro všechny vrstvy obyvatel. K tomu T. Bryce, *Life...*, str. 132-133.

¹⁷ E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 192.

¹⁸ Pojmem mořské národy se označují kmeny, které se nejspíše v důsledku populačního růstu a klimatických změn v oblasti karpatsko-dunajské daly do pohybu směrem na jih do východního Středomoří. Mezi tyto kmeny patřily např. Šardani, Šekleši, Pelešeti, Lukové, Turšové, Vešešové a další. K tomu M. Verner, L. Bareš, B. Vachala, *Encyklopedie starověkého Egypta*, Libri, Praha, 2007, str. 311 a násl. Jiní autoři však mezi ně zařazují Filištíny, Tekkery, Dananuy a další kmeny. Srov. např. C. Lalouettová, *Ramessova říše, Vláda jedné dynastie*, Levné knihy a.s., [Praha], 2009, str. 231.

¹⁹ Chetitě ovšem tohoto roku všichni nevymizeli ze zemského povrchu. Asimilovali se s ostatními kmeny v této oblasti, jako byli například Lúvijci. Jejich kultura a stejně tak jejich právo bylo tak sice smíšeno s jinými národy, přesto zcela nezaniklo a dále existovalo, byť ve zmodifikované podobě.

²⁰ K tomu E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 94 a násl.

²¹ F. von Lyschan, *Jews and Hittites*, in: *Science*, Vol. 23, No. 571, American Association for the Advancement of Science, Washington, 1894, str. 21.

6. POČÁTKY A PRAMENY LEVIRÁTU V HEBREJSKÉM PRÁVU

Jak bylo již uvedeno, levirát se dostal do hebrejského rodinného²² práva coby cizí institut v důsledku vlivu jiných kultur. S ohledem na specifika hebrejské kultury a společnosti prošel několika proměnami.²³ Základními prameny k levirátu jsou příběh Judy a Támar, Kniha Rút a zejména pak ustanovení Deuteronomia. Jediným relevantním zdrojem informací o levirátu je ovšem Deuteronomium, neboť v příběhu Judy a Támar ani Rút a Boaze nejde o klasickou aplikaci levirátu.

V Deuteronomiu najdeme ustanovení: „Když budou bydlet bratři spolu²⁴ a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele.“²⁵

Hlavní modifikace oproti chetitskému právu je patrná v závěru ustanovení, kdy za hlavní cíl levirátu je označováno zachování jména a rodové linie.²⁶ Stejně jako v případě Chetitů byl levirátní sňatek výjimkou, která povolovala jinak přísně zakázaný vztah muže se švagrovou.²⁷

7. PŘÍBĚH JUDY A TÁMAR

Vrátíme-li se zpět k pramenům levirátu v hebrejském právu, pak je třeba zmínit, příběh Judy a Támar.²⁸ Jak již bylo zmíněno, není tento případ považován za typický příklad užití levirátu u Hebrejců,

---

²² K vývoji hebrejského (židovského) manželského rodinného práva stručně česky P. Damohorská, *Vývoj manželského a rodinného práva v Judaismu*, in: *Právněhistorické studie 40*, Karolinum, Praha, 2009, s. 379-391.

²³ K tomu dále M. Burrows, *Levirate Marriage in Israel*, in: *Journal of Biblical Literature*, Vol. 59, No. 1, Society of Biblical Literature, Georgia, 1940, str. 25 a násl.

²⁴ Výraz „bratři, kteří žijí spolu“ respektive jeho výklad se stal předmětem dalších diskuzí, kde se setkáváme s různými názory na to, zda se jedná o případ, kdy je patriarcha rodiny (tj. tchán dotyčné ženy) stále naživu a společné soužití tedy vychází z ekonomické závislosti synů nebo, zda je již mrtev. K tomu D. A. Leggett, *The Levirate...*, str. 42-48.

²⁵ Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...*, str. 285.

²⁶ Srov. již citované ustanovení § 193 chetitských zákonů.

²⁷ Srov. Lv 18,16, in: *Starý zákon. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus*, Kalich, Praha, 1975, str. 300.

²⁸ Srov. Gn 38, in: *Starý zákon. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis*, Kalich, Praha, 1968, str. 222-227.

neboť je značně prodchnut kanaánskými prvky a tedy i zvyklostmi.²⁹ Ve zkratce lze říci, že Tamar je po smrti manžela Ery je znovu provdána za Erova bratra Onana. Cílem nového manželství je zplození syna, který by byl právně posuzován jako syn Támařina prvního zemřelého muže. Jelikož i toto manželství je bezdětné a záhy ukončeno smrtí Támařina druhého muže, má Tamar nárok na sňatek s nejmladším Erovým bratrem Šelou. Její tchán Juda se ovšem zdráhá k tomuto sňatku svolit – ze strachu, že Šela bude následovat osud svých bratrů – a sňatek odkládá. Tamar posléze prostřednictvím lsti syna počne, a to přímo se svým tchánem Judou. Tento příběh je netypický jednak tím, že hebrejské právo (oproti chetitskému) stanoví povinnost levirátního manželství toliko pro bratry zemřelého nikoli pro otce. Přesto je příběh koncipován tak, že se Tamar „domohla spravedlnosti“. Skutečnost, že prvorozený syn Tamar a Judy je považován za Judova syna a nikoli vnuka, pak ukazuje, že se levirát v tomto případě nerealizoval a Támařin syn nebyl považován za Erova potomka.³⁰

8. VÝZNAM LEVIRÁTU

Oproti ustanovení v chetitských zákonech, které nám explicitně příčinu existence tohoto institutu nesdělují, v pramenech hebrejských se setkáváme s odůvodněním, a to jak v příběhu Judy a Tamar, který poukazuje na „předání zaslíbení Hospodinovo“, tak i v Deuteronomiu, kde je přímo uvedeno „aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele“.³¹ Hlavní zmíněnou příčinou je tedy zachování rodové linie. Zachování rodu je třeba chápat v kontextu s mesiášským očekáváním, neboť v každém izraelském synu byl spatřován příslib Božího zachránce.³² I z ostatních pasáží Starého zákona je zjevný význam, jaký má pro muže syn a levirát je způsobem jakým je možné právo na syna realizovat i po smrti.³³ Ekonomická stránka se tedy může zdát být nepodstatnou, přesto její význam nelze opomíjet.

Z již uvedeného by mohlo poměrně jednoznačně vyplývat, že Hebrejci levirát převzali a následně jej přizpůsobili potřebám své společnosti. Jeho primární ekonomický význam ustoupil do pozadí a do popředí se dostala snaha o zajištění mužského dědice, a tím zachování rodové linie. Ekonomický důvod levirátu tím však zcela nezaniká. Snaha zachovat majetek v neporušené podobě v rámci rodiny je ostatně typická pro právo v tomto vývojovém stupni. V případě, že se švagr ožení s vdovou po svém bratrovi, stává se

---

²⁹ Srov. M. Burrows, *Levirate Marriage...*, str. 22.

³⁰ D. A. Leggett, *The Levirate...*, str. 36-37.

³¹ Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...* 3, str. 285.

³² *Starý zákon...* 3, str. 285.

³³ M. Burrows, *Levirate marriage...*, str. 31.

jediným dědicem zemřelého³⁴, zatímco v opačném případě by došlo k zákonnému rozdělení dědictví.³⁵ Zároveň, pokud, že se nerealizuje levirátní sňatek opouští bezdětná vdova rodinu bez nároku na dědictví po manželovi³⁶, ale zato se svými finančními prostředky, což mohlo být v určitém případě pro švagra dobrou motivací k uzavření předepsaného sňatku. V opačném případě, kdy neměla vdova vlastní finanční prostředky, mohl být naopak pro ni levirátní sňatek výhodným.³⁷

E. W. Davies dokonce uvádí, že předmětné zachování jména znamenalo výslovně zachování majetku zemřelého³⁸. Opírá se přitom o starozákonní ustanovení o Dědictví Selofchadových dcer. V tomto případě je řešena situace dědictví po muži, který zemřel bez mužského potomka. Jeho dcery se zde dožadují dědictví, a to za účelem zachování otcova jména, neboť v tomto kontextu je jméno muže zachováno v Izraeli pouze v tom případě, když jemu a jeho rodu zůstane v zaslíbené zemi půda v dědičném držení.³⁹

9. KNIHA RÚT

Levirát dále zmiňuje kniha Rút⁴⁰, kde je v části Rút a Noemi s politováním konstatováno, že bezdětná vdova Rút nemůže uzavřít levirátní manželství, neboť její tchyně Noemi je vdovou a všichni její synové zemřeli. Následuje příběh Rút a Boáze, který coby vzdálenější příbuzný ve své podstatě význam levirátu naplní. S ohledem na to, že není švagrem, nejde o levirát jako takový. Boáz není povinen se s Rút oženit, není zavázán povinností zachovat jméno jejího zemřelého muže. Tuto povinnost na sebe přebírá zcela dobrovolně a to tím, že

---

³⁴ E. W. Davies uvádí, že se muž po sňatku stal toliko správcem jmění pro budoucího syna a teprve v případě, že by se z manželství syn nenarodil, přešel by majetek na něj. E. W. Davies, *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 3, International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, Leiden, 1981, str. 258-259.

³⁵ M. Mielziner, *The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of the State*, Fred B. Rothman & Co., Littleton, Colorado, 1987, str. 55.

³⁶ E. W. Davies, *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 2. International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, Leiden, 1981, str. 139.

³⁷ E. W. Davies, *Inheritance Rights ... 1*, str. 143.

³⁸ E. W. Davies, *Inheritance Rights ... 1*, str. 141.

³⁹ Nu 27,1-11, in: *Starý zákon... 3*, str. 145–146.

⁴⁰ B. Hrozný považoval za možné, že původ jména Rút není hebrejský, ale jde o odvozeninu chetitského jména Rutaš. *Starý zákon. Překlad s výkladem 4. Jozue – Soudců – Rút, Kalich*, Praha, 1969, str. 216.

vykoupí pozemky patřící Rút i její tchyni Naomi. Koupí na sebe v tomto příběhu přebírá zároveň závazek zachovat jméno zemřelého a zároveň získává Rút za manželku.⁴¹

10. ODMÍTNUTÍ LEVIRÁTU

Uzavření levirátního sňatku mohlo být tedy dle konkrétní situace pro švagra jak výhodné, tak nevýhodné. V případě, že by sňatek uzavřít nechtěl, umožňoval mu Starý zákon levirát odmítnout: „Avšak jestliže si ten muž nebude chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: "Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratrovi jméno v Izraeli, není svolný vůči mně užít práva švagrovství." Předvolají ho tedy starší jeho města a promluví s ním. Když bude stát na svém a řekne: "Nechci si ji vzít", přistoupí k němu před staršími jeho švagrová, zuje mu stěvíc, plivne mu do tváře a prohlásí: "To si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům." I bude mít v Izraeli přezdívku: "Dům vyzutého".“⁴²

Tento obřad se nazýval *chaliza* a jak je z výše uvedeného textu patrné, umožňoval odmítnutí realizace levirátu pouze v případě nesouhlasu muže. Toto odmítnutí ovšem nebylo zcela snadné a navíc bylo pro muže ostudným. Ustanovení předpokládá v první fázi iniciativu ženy, která se obrátí na starší s požadavkem řešení nastalé záležitosti. Cílem ženina jednání ovšem nemusí být snaha o uzavření levirátního sňatku, ale i úsilí celou věc vyřešit, aby mohla uzavřít jiný sňatek či se popřípadě vrátit do otcovského domu. Na základě ženiny iniciativy tedy musí švagr předstoupit před radu starších, která ho zjevně přesvědčuje ke splnění povinnosti vůči bratrovi. V případě, že odmítne, musí postoupit ponižující rituál, kdy mu vdova zuje stěvíc⁴³, plivne do tváře a vyřkne stanovenou formuli. Ze samotného rituálu⁴⁴ jasně vyplývá, že se jednalo o nepříjemnou a dehonestující záležitost. Dle některých výkladů mohlo jít o natolik nepříjemnou záležitost, že dotyčný raději levirátní sňatek uzavřel.⁴⁵

---

⁴¹ Rt 4,1-22, in: Starý zákon... 4, str. 224-227.

⁴² Dt 25,5-10, in: Starý zákon... 3, str. 285.

⁴³ Dle některých autorů je stěvíc jakýmsi ztělesněním majetku po zemřelém a „zutím“ tedy dochází ke vzdání se tohoto vlastnictví. K tomu a rovněž také podrobněji k významu stěvice v Bibli J. Chinitz, *The Role of the Shoe in the Bible*, in: S. Bacon (ed.), *Jewish Bible Quarterly*, Vol. 35, No 1, Jewish Bible Association, Jerusalem, 2007, str. 41-46.

⁴⁴ Průběh rituálu popisuje například J. H. Greenstone, *Halizah*, in: *Jewish Encyclopedia. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyklopedia*. [cit. 20. 10. 2011]. URL: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>.

⁴⁵ K tomu srov. M. Friedländer, *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd., 1904, in: *Seforim on-line*. [cit. 10. 9. 2011]. URL:

V průběhu doby byl kladen důraz na slavnostní ráz a veřejnost tohoto obřadu. Ten se odehrával v synagoze, v domě rabína či vdovině domě. Byly také stanoveny dny, kdy nesměl být obřad prováděn a byly rovněž specifikovány osoby, které obřad prováděly. V některých případech nesměla být chalica prováděna – např. u hluchých či němých osob.⁴⁶ Důležitou podmínkou je ovšem dodržení lhůty 90 dnů ode dne smrti manžela, neboť po uplynutí této lhůty bylo již možné konstatovat, že vdova není se zesnulým manželem těhotná.

Provedením obřadu chalica došlo k definitivnímu zániku povinnosti levirátního sňatku a povinnost tedy nepřešla ani na další bratry zesnulého.

11. VÝVOJ LEVIRÁTU A STÁT IZRAEL

Zatímco v případě Chetitské říše, která zanikla v roce 1190 př. Kr., nebylo možné pozorovat další vývoj tohoto institutu, v případě hebrejského práva, které dále existovalo a dosud stále kontinuálně existuje jako právo židovské, tomu je jinak. Levirát jako institut vhodný pro život agrární společnosti však v dalším vývoji ztrácel postupně svůj význam, přičemž vyvstala řada dalších aplikačních problémů. Například od definitivního prosazení monogamie⁴⁷ vyvstal problém v případě, kdy by byl bratr zesnulého již ženatý a chalica byla tedy úkonem nezbytným.

Ukázalo se také nemožné vycházet toliko z ustanovení Deuteronomia, neboť neřešilo další možné problémy, které přinášel život. Levirátnímu sňatku mohlo bránit příbuzenství mezi švagrem a vdovou (mohlo jít např. o sestru jeho ženy či dceru). Vyvstávaly i další otázky např. kdo je povinným subjektem levirátu, zda jen jeden bratr či všichni, nebo zda je povinností zavázán i švagr, který se narodil až po smrti svého bratra. Problematika levirátu je podrobně

<http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>, kapitola 49.

⁴⁶ J. H. Greenstone, Halizah...

⁴⁷ Pro státní útvary vzniklé v období starověku na Blízkém východě byla polygamie povoleným typem manželství, přesto zpravidla nepřilíš rozšířeným (z důvodů zvýšené ekonomické zátěže). Stejně tak hebrejské právo v biblickém a talmudickém období ji striktně nezakazovalo, přesto byl monogamní svazek preferován. Monogamie byla zavedena do židovské rodiny v průběhu vrcholného středověku. A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), *International Encyclopedia of Comparative Law*, Volume IV., *Persons and Family*, Mohr Siebeck, Tübingen, Martinus Nijhoff Publishers Leiden, Boston, 2007, str. 31. K polygamii dále také M. Mielziner, *The Jewish Law...*, str. 30 a násl.

zpracovaná v rámci talmudického traktátu Jebamot.⁴⁸ Ten zodpovídá na řadu otázek, od základních, zda v daném případě je či není možné aplikovat levirát (např. zákaz z důvodu blízkého pokrevního příbuzenství švagra a vdovy), přes další související otázky (případně těhotenství vdovy), až po specifikaci podmínek obřadu chalica (počet přítomných a jejich specifikace, dobu, kdy je možné obřad provést, upřesnění užití obuvi apod.).⁴⁹

Jak je patrné z Talmudu i Rabínských zákonů, názory na to, zda preferovat levirát či chalicu se různily. Lze však obecně pozorovat snižování četnosti levirátních sňatků a větší rozšíření chalicy, jejíž dehonestující charakter byl postupně výrazně oslaben.

Problematika levirátu a chalicy se stala posléze předmětem řady diskusí. Výsledkem konference amerických rabínů konané v roce 1869 ve Filadelfii bylo jednomyslné schválení usnesení, kterým označil levirátní manželství i chalicu za pravidlo, které pozbylo významu, důležitosti a i závaznosti. Stejně tak uznala tento institut zastaralým Židovská synoda v Augsburgu v roce 1871.⁵⁰

Stalo se dokonce zvykem řešit problém případné budoucí levirátní povinnosti, a to dokumentem nazvaným Shetar Chalizta, který na svatbě podepsali všichni bratři ženicha. Tímto dokumentem vyjádřili závazek v případě nastalých okolností vykonat obřad chalica. V případě, že by některý z bratrů byl v důsledku věku nezpůsobilý k podpisu dokumentu, zavázal se jeho otec k výplatě určité sumy peněz nevěstě v případě, že by situace nastala a syn odmítl obřad chalica podstoupit.⁵¹

Otázka levirátu a chalicy či spíše otázka jeho zachování či odstranění byla znovu otevřena po vzniku státu Izrael, neboť povinnost žen uzavřít sňatek se švagrem proti své vůli ostře kontrastovala s principy rodinného práva moderního státu. Pro stát Izrael je typický úzký vztah práva⁵² a židovského náboženství, a to i přes skutečnost, že judaismus není náboženstvím státním, ale je pouze jedním ze států uznávaných. Vliv náboženství na právo je patrný zejména v oblasti rodinného práva, neboť zákonem o sňatku a rozvodu

---

⁴⁸ I. W. Slotki, Yebamoth. Translated into English with Notes, Glossary and Indices, in: I. Eppstein (Ed.), *Soncino Babylonian Talmud*. [cit. 25. 9. 2011]. URL: <<http://halakhah.com>>.

⁴⁹ I. W. Slotki, Yebamoth....

⁵⁰ M. Mielziner, *The Jewish Law*..., str. 58.

⁵¹ J. H. Greenstone, *Halizah*....

⁵² K pramenům hebrejského, respektive židovského práva viz nejnověji T. Pezl, *Prameny židovského civilního práva*, in: V. Knoll - P. Beránek (eds.), *Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí*. *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2011, Plzeň: Aleš Čeněk, v tisku.

(Rabbinical Courts Jurisdiction Law) z roku 1953 byly veškeré sňatky a rozvody Židů, kteří jsou izraelskými občany, podřízeny výlučné pravomoci ortodoxních rabínských soudů.⁵³

Názory se levirát se ovšem různily, zatímco Aškenázové⁵⁴ byli nakloněni k ohleduplnému přístupu k ženám, orientální tradice byla zaměřena opačně, Sefardové či spíše jejich přístup pak byl někde mezi těmito názory.⁵⁵ Například nezavrhovali jednoznačně chalicu a souhlasili s jejím využitím třeba pro situace, kdy byl švagr již ženatý.⁵⁶ Znovuprovdání ženy bez vyřešení otázky levirátu může na jedné straně vyvolat pochybnosti o platnosti druhého manželství, přičemž se však přesto rabínské soudy stavějí váhavě k rezolutnímu prohlášení dalšího manželství za neplatné, na druhé straně pak může mít dopad v oblasti práva dědického. Jak bylo již uvedeno, dávají orientální židé přednost levirátu před chalicou, proto se vdově doporučuje uhájit si svou svobodu (či právo na jiného manžela) postoupení až poloviny dědického podílu po zemřelém manželovi.⁵⁷ Z tohoto jasně vyplývá, že hlavním motivací švagra pro aplikaci levirátu je pravděpodobně spíše finanční prospěch než snaha o zachování rodové linie.

Jak již bylo výše zmíněno, evropští Židé a jejich potomci důsledně levirát odmítají a prosazují uvolnění vdovy prostřednictvím obřadu chalice, který je nezbytný pro možnost uzavření dalšího sňatku bezdětné vdovy. O rozšíření práv žen, respektive o zamezení direktivní povinnosti uzavřít sňatek se švagrem proti jejich vůli usiloval i první Vrchní aškenázský rabín státu Izrael Jicchak Halevi

---

⁵³ V těchto případech tedy není možné uzavřít civilní sňatek. Jedinou možností je uzavřít civilní sňatek v zahraničí, který je pak následně v Izraeli uznán. M. Čejka, Náboženství a konfliktní linie v Izraeli a jejich vliv na izraelský stranicko-politický systém, disertační práce, Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, obhájena 2006, [cit. 21. 11. 2011]. URL: <http://is.muni.cz/th/15933/fss_d/>, str. 92-93. Viz také P. Damohorská, Vývoj..., s. 387.

⁵⁴ Aškenázští židé jsou původem převážně z evropských zemí a jižní Ameriky, Sefardští pak z mediteránních oblastí a Blízkého východu, tj. hlavně ze Španělska, jižní Evropy, severní Afriky, také z Etiopie, Sýrie, Libanonu, Iráku, Íránu, Indie či bývalých sovětských středoaasijských republik. M. Čejka, Náboženství..., str. 27.

⁵⁵ E. Westreich, Levirate Marriage in the State of Israel, Tel Aviv University Law Faculty Papers, No. 68, Tel Aviv University Law School, Tel Aviv, 2008, str. 428-429.

⁵⁶ E. Westreich, Levirate Marriage ..., str. 456.

⁵⁷ A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), International Encyclopedia..., str. 47.

Herzog⁵⁸, který se v této oblasti angažoval již před vznikem Izraele coby vrchní aškenázský rabín Palestiny.

Stejný postoj, tedy upřednostnění chality před levirátem zaujal v roce 1950 i Vrchní rabinát⁵⁹ v podobě tak zvaného Jeruzalémského zákazu (Jerusalem Ban).⁶⁰ Nařízení vrchních rabinů řešilo důležité otázky rodinného práva včetně zákazu bigamie pro příslušníky všech etnických skupin v Izraeli. Zároveň byla zakotvena přednost chality před levirátem s tím, že levirát má být povolen jen ve výjimečných případech a pouze se souhlasem obou Vrchních rabinů.⁶¹ Nařízení neobsahovalo žádnou sankci ani způsob donucení muže k provedení chality. Měla však zásadní dopad pro posuzování ženy, která by odmítla levirát. Na tu se v tomto případě nevztahovaly sankce pro odporující ženy (zejména postih v oblasti finanční).⁶² Dalším výrazným pokrokem byla povinnost švagra poskytovat výživné vdově, po dobu než poskytl souhlas s provedením chality. Je třeba vyzdvihnout, že působení rabína Herzoga spadalo do období, kdy byla aškenázská komunita početnější, což usnadňovalo prosazení jeho myšlenek. K celé věci přispěl i sefardský přístup, který jak již bylo uvedeno, nestál v přímé opozici k aškenázskému.

Posléze však došlo k znovuotevření této problematiky. Prosazování opačného postoje, tedy levirátu, je spojeno i se jménem rabína Ovadia Yossefa, který vystoupil proti Jeruzalémskému zakazu a vyvracel základní argumenty s tím, že zákaz levirátu nelze odůvodnit ani „nesprávnými důvody“ pro uzavírání levirátního sňatku, ani požadavkem společného přístupu pro všechny etnické skupiny z důvodu jednoty.⁶³ Jeho pozice byla posílena po jeho jmenování vrchním sefardským rabínem v roce 1973.⁶⁴ Rabín Yossef přistupoval k Jeruzalémskému zakazu jako k neplatnému ustanovení, neboť dle něj jeho tvůrci překročili svou pravomoc.⁶⁵ Další sefardský vrchní

---

⁵⁸ K němu blíže D. Mayer, Rabín dr. Jicchak Halevii Herzog – muž, v němž se snoubily víra s vědou, in: Maskil, ročník 8, Bejt Simcha, Praha, 2009, str. 2.

⁵⁹ V čele Vrchního rabinátu stojí dva vrchní rabíni (sefardský a aškenázský). Jde o nejvyšší instituci v záležitostech Halachy, tedy celkového souhrnu židovského náboženského práva.

⁶⁰ A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), International Encyclopedia..., str. 47.

⁶¹ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 443-444.

⁶² E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 446.

⁶³ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 475.

⁶⁴ Zastával rovněž funkci předsedy rabínského odvolacího soudu.

⁶⁵ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 485.

rabín Slomo Mashash zpochybnil Jeruzalémský zákaz s tím, že žádný orgán nemůže přijmout rozhodnutí, kterým by zakázal ustanovení z Tóry. Přesto tento zákaz jako takový zcela neodmítal, neboť souhlasil s možností odmítnutí levirátu pro překážky manželství, věku či nemoci.⁶⁶

12. ZÁVĚR

Problematika levirátu a chalicy je tedy i v moderní době stále živým problémem. V současné době není levirát ani nijak zásadně rozšířen, nicméně ani zcela odstraněn (například u izraelských beduínů je nadále aplikován, a to bez ohledu na sociální postavení dotyčných).

Závěrem lze tedy říci, že ani nejstarší právní dějiny nejsou zcela odtržené od současnosti a že i téměř zapomenutý stovky let starý institut může být součástí platného právního řádu. Zároveň je patrné, že nelze podceňovat ani starobylou civilizaci, jež se na mapě světových dějin zdála být jen malým a nepřilíš důležitým útvarem.

Literature:

- Burrows, M.: Levirate Marriage in Israel, in: *Journal of Biblical Literature*, Vol. 59, No. 1, Georgia: Society of Biblical Literature, 1940, str. 23-33
- Bryce, T.: *Life and Society in the Hittite World*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 312 str., ISBN 0-19-924170-8
- Čejka, M.: *Náboženství a konfliktní linie v Izraeli a jejich vliv na izraelský stranicko-politický systém*, disertační práce, Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, obhájena 2006, [cit. 21. 11. 2011]. URL: <http://is.muni.cz/th/15933/fss_d/>, 211 str.
- Damohorská, P.: *Vývoj manželského a rodinného práva v Judaismu*, in: *Právněhistorické studie*, roč. 40, Praha: Karolinum, 2009, str. 379-391, ISBN 978-80-246-1522-6
- Davies, E. W.: *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 2, Leiden: International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, 1981, str. 138-144
- Davies, E. W.: *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 3, Leiden: International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, 1981, str. 257-268
- Friedländer, M.: *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd., 1904, in: *Seforim on-line*. [cit. 10. 9. 2011]. URL: <http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>

---

⁶⁶ E. Westreich, *Levirate Marriage...*, str. 500.

- Götze, A.: The Hittite Laws, in: Pritchard, J. B.: Ancient Near Eastern Texts, Princeton: Princeton University Press, 1950, str. 188-197
- Greenstone, J. H.: Halizah, in: Jewish Encyclopedia. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyklopedia. [cit. 20. 10. 2011]. URL: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>
- Gurney, O. R.: The Hittites, London: The Penguin Books, 1990, 203 str., ISBN 0-14-012601-51
- Hrozný, B.: Code Hittite, Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1922, 156 str.
- Chinitz, J.: The Role of the Shoe in the Bible, in: Bacon, S. (ed.), Jewish Bible Quarterly, Vol. 35, No 1, Jerusalem: Jewish Bible Association, 2007, str. 41-46
- Chloros, A., Rheinstein, M., Glendon, M. A., (eds.), International Encyclopedia of Comparative Law, Volume IV., Persons and Family, Tübingen: Mohr Siebeck - Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, 1324 str., ISBN 9789004164833
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis, Praha: Kalich, 1968, 285 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus, Praha: Kalich, 1975, 348 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium, Praha: Kalich, 1974, 339 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 4. Jozue – Soudců – Rút, Praha: Kalich, 1969, 229 str.
- Lalouetová, C.: Ramessova říše, Vláda jedné dynastie, [Praha]: Levné knihy a.s., 2009, 383 str., ISBN 978-80-7309-673-1
- Leggett, D. A.: The Levirate and Goel Institutions in the Old Testament, With Special Attention to the Book of Ruth, Cherry Hill (New Jersey), Mack Publishing Company, 1974, 351 str.
- Lyschan, F. von: Jews and Hittites, in: Science, Vol. 23, No. 571, Washington: American Association for the Advancement of Science, 1894, str. 21
- Mayer, D.: Rabín dr. Jicchak Halevii Herzog – muž, v němž se snoubily víra s vědou, in: Maskil, roč. 8, Praha: Bejt Simcha, 2009, str. 2
- Mielziner, M.: The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of the State, Littleton (Colorado): Fred B. Rothman & Co., 1987, 149 str., ISBN 0-8377-2432-5
- Neufeld, E.: The Hittite Laws, London: Luzac & Co. Ltd, 1951, 209 str.
- Pezl, T.: Prameny židovského civilního práva, in: Knoll, V., Beránek, P. (eds.): Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011, Plzeň: Aleš Čeněk, v tisku

- Singer, I.: Mythological Aspect in the Hittite Colonization of Anatolia, *Electronic Antiquity*, Virginia Polytechnic Institute and State University, in: Virginia Tech, Digital Library and Archives, [cit. 5. 10. 2011]. URL: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/EIAnt/V11N1/pdf/singer.pdf>>
- Slotki, I. W.: Yebamoth. Translated into English with Notes, Glossary and Indices, in: Eppstein, I. (ed.): *Soncino Babylonian Talmud*. [cit. 25. 9. 2011]. URL: <<http://halakhah.com>>
- Verner, M., Bareš, L., Vachala, B.: *Encyklopedie starověkého Egypta*, Praha: Libri, 2007, 527 str., ISBN 978-80-7277-306-0
- Westreich, E.: *Levirate Marriage in the State of Israel*, Tel Aviv University Law Faculty Papers, No. 68, Tel Aviv: Tel Aviv University Law School, 2008, str. 427-500

Contact – email

uhlirovam@centrum.cz

VEŘEJNOPRÁVNÍ ZÁSAHY STÁTU DO PRÁVNÍCH VZTAHŮ VZNIKAJÍCÍCH PŘI VÝKONU ZÁVISLÉ PRÁCE

JANA KOMENDOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Předkládaný příspěvek se zabývá počátky přijímání právní úpravy, která představovala zásah veřejné moci do právních vztahů mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Zaměřuje se na regulaci pracovních podmínek, jakými jsou bezpečnost a ochrana zdraví při práci, pracovní doba, doby odpočinku a odměňování, a na ochranu některých skupin pracovníků zejména na omezení dětské práce a ochranu mladých lidí při práci prostřednictvím zvláštních pracovních podmínek.

Key words in original language

Námezdní práce; zaměstnavatel; zaměstnanec; pracovní podmínky; bezpečnost a ochrana zdraví při práci; zákaz dětské práce; ochrana mladých pracovníků; zvláštní pracovní podmínky.

Abstract

The present paper deals with commencements of adoption of legal regulation representing an intervention of public power in legal relations between an employer and an employee. It aims at the regulation of working conditions such as health and safety at work, working hours, rest periods and remuneration. Moreover, it focuses on the protection of specific categories of workers, in particular restriction of child work and protection of young people at work by providing their special working conditions..

Key words

Mercenary work; employer; employee; working conditions; health and safety at work; prohibition of child work; protection of young employees; special working conditions.

Úvod

Pracovní právo je odvětvím soukromého práva, v němž se ve značné míře projevují veřejnoprávní zásahy ze strany státu, jejichž cílem je ochrana určitých společenských zájmů, zejména ochrana zaměstnance, který je považován za slabší stranu pracovněprávního vztahu. Od doby vzniku pracovního práva jako právního odvětví nabývají veřejnoprávní zásahy ze strany státu na významu tak, že v některých oblastech úpravy pracovního práva je uplatňována veřejnoprávní metoda regulace. Pracovní právo se tak dostává na pomezí mezi právem soukromým a právem veřejným. V této souvislosti probíhá v posledních dvou desetiletích diskuze o nutnosti liberalizace právní úpravy, zejména o potřebě omezení veřejnoprávních zásahů ze strany státu a posílení smluvní volnosti účastníků pracovněprávních vztahů.

Jedním z hlavních argumentů zastánců nutnosti liberalizace pracovněprávních vztahů je jejich soukromoprávní charakter a blízkost předmětu úpravy pracovního práva s právem občanským. V souvislosti úvahami o nutnosti omezit veřejnoprávní zásahy ze strany státu do pracovněprávních vztahů mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem bývají někdy zmiňovány i oblasti, jež jsou tradičním předmětem úpravy pracovního práva a o nichž se dá jen s malou nadsázkou říci, že jejich regulace vedla ke vzniku pracovního práva jako samostatného právního odvětví. Tento příspěvek se zabývá veřejnoprávními zásahy do vztahů vznikajících při výkonu námezdní práce v minulosti a vzniku a vývoji pracovního práva jako právního odvětví, které je těmito zásahy výrazně ovlivněno. Nejprve jsou zmíněny příklady regulace námezdních vztahů ještě před vznikem pracovního práva jako samostatného právního odvětví, následně jsou rozebrány společenské jevy a podmínky, jež byly příčinou vzniku a formování pracovního práva, a první normy pracovněprávního charakteru.

První doložené počátky úpravy námezdní práce

Ačkoli o formování pracovního práva jako samostatného právního odvětví lze hovořit až v průběhu 19. století, kdy se pracovní právo začalo postupně vydělovat z práva občanského, počátky úpravy vztahů vznikajících při výkonu námezdní práce sahají daleko do minulosti. Již ve středověku byly upraveny některé oblasti, jež v dnešní době tvoří nedílnou součást pracovněprávní regulace. Nejstarším dokumentem upravujícím výkon námezdní práce na našem území je *Horní zákon Václava II* (*Ius regale montanorum* někdy rovněž nazývaný *Constitutiones iuris metalici*), který vznikl mezi lety 1300, kdy začala ražba pražských grošů, až 1305, kdy Václav II zemřel. Redakci Horního zákoníku řídil zřejmě sám král Václav II a na jeho tvorbě se kromě domácích tvůrců podílel italský právník Gozzius z Orvieta, který vycházel z římského a kanonického práva, což se projeвило v obsahu i formě zákona.

Původní znění Horního zákona bylo sepsáno latinsky, později byl přeložen i do dalších jazyků (češtiny, němčiny a španělštiny).¹ Jeho podoba byla vytvořena podle vzoru *Institutio Imperii* císaře Justiniána. Horní zákon se skládal ze čtyř knih, přičemž pro výkon práce v dolech měla největší význam kniha první pojednávající o osobách (*de personibus*). Upravovala postavení osob podílejících se na těžbě nerostů, zejména úředníků báňské správy, důlních podnikatelů, dozorců a dělníků. Druhá kniha se zabývala způsobem nabývání a provozem dolů (*de rebus*). Třetí kniha upravovala tržní a závazkové poměry (*de obligationibus*). Poslední kniha pak obsahovala procesní právo (*de processibus*), a to rozhodování hornických sporů a soudní řád.

---

¹ Za zmínku stojí skutečnost, že tento zákon platil s pozdějšími změnami v českých zemích bezmála 600 let, k jeho definitivnímu zrušení došlo až horním zákoníkem z roku 1854.

Přestože hlavním účelem Horního zákona Václava II byla regulace těžby vybraných nerostů na území státu, obsahoval na tehdejší dobu poměrně pokrokovou úpravu pracovních a sociálních podmínek. Pozornost je věnována zejména podmínkám výkonu práce tak, aby nedocházelo nejenom k materiálním škodám, ale také ke škodám na zdraví a na životech horníků. Horní zákon upravoval například povinnosti tesařů, jejichž úkolem bylo mimo jiné zabezpečit, aby nedocházelo ke zřícením a následně závalům. Významným opatřením směřujícím k ochraně životů a zdraví horníků bylo rovněž počítání horníků před začátkem směny a po jejím skončení, které prováděli strážníci.

Horní zákon věnoval poměrně velkou pozornost pracovní době a jejímu rozvržení. Pracovní doba byla rozdělena do čtyř směn nazývaných šichta během 24 hodin, každá směna tedy trvala 6 hodin, přičemž bylo výslovně zakázáno pracovat dvě směny po sobě. Pracovní týden byl pětidenní, k výkonu práce nedocházelo v neděli ve svátek a o vigiliích. Církví stanovené dny odpočinku a svátky tak do jisté míry nahrazovaly dovolenou. *„Je pozoruhodné, že zákonodárce nesledoval pouze plynulost těžby, ale z duchu textu je zřejmé i starost o životy a zdraví horníků, a to i tam, kde bychom dnes očekávali pouze starost o zisk.“*²

Další důležitou pracovní podmínkou, kterou Horní zákon upravoval, bylo odměňování dělníků. Mzda se vyplácela v penězích, pouze některým skupinám pracovníků, například opravářům vodních měchů, rozdělovačům a třídičům rudy a ohlašovatelům hodin mohla být vyplácena v rudě.³ V těchto pravidlech lze spatřovat základ regulace podmínek pro výplatu naturální mzdy. Ve vztahu ke mzdě obsahoval Horní zákon v jistém smyslu právo na spravedlivou odměnu za práci, neboť mzda dělníků měla být vyplácena v takové výši, aby pokryla náklady na jejich obživu a na obživu jejich rodin. dělníci dostávali mzdu za práci, kterou skutečně vykonali, případná nepřítomnost v práci byla ze mzdy odečtena. Zřejmě tedy docházelo k evidenci docházky na pracoviště a k evidenci směn. Horní zákon dále upravoval pravidla pro výplatu mzdy, a to tak, že mzda byla vyplácena jedenkrát za týden, dělníkům v sobotu, kovářům v úterý před polednem. Velmi pokrokovým pravidlem byl zákaz zdržování mzdy po dobu delší než dva týdny. Pokud mzda nebyla dělníkům v této lhůtě vyplacena, náleželo jim zástavní právo na dílu, na němž pracovali.

Kromě pracovních podmínek a podmínek odměňování práce upravoval Horní zákon právo na spolčování, ve kterém lze spatřovat

---

² Šimečková, E.: Pracovněprávní ustanovení horního zákoníku Václava II. – k 800. výročí vydání Horního zákoníku, Právník 3/2000, str. 307.

³ Důvody, proč uvedeným skupinám námezdních pracovníků byla vyplácena mzda formou rudy nejsou zcela známy. Horní zákon zde zřejmě zachytil obyčejové právo používané v praxi.

předchůdce kolektivního pracovního práva. K zakládání spolků sdružujících různé skupiny námezdních dělníků zřejmě na dolech docházelo, neboť tyto skupiny prosazovaly své, mimo jiné sociální zájmy, docházelo rovněž ke stávkám pro nevyplacení mzdy Horní zákon na toto spolčování reagoval například ustanoveními o zákazu sdružování se kovářů za účelem stávky.

Úprava některých námezdních vztahů ve vrcholném středověku

Ve středověku, pro nějž bylo charakteristické feudální uspořádání společnosti, byla práce vykonávána převážně lidmi, kteří nebyli svobodni. Z pohledu současné právní vědy docházelo k výkonu práce ve vztazích, jež nenaplnují charakteristiku námezdní popřípadě závislé práce, neboť nebyl naplněn základní znak této práce, kterým je odměna za práci. Přesto se v tomto období začala rozvíjet tzv. *čelední smlouva* jako specifický druh smlouvy směřující k úpravě výkonu práce, za niž náleželo určité plnění. Za čeled' byly považovány osoby, které konaly domácí a hospodářské práce za stravu, ubytování, ošacení a v některých případech i za úplatu. Podle svého postavení byla čeled' dělena do několika skupin (přístavná, náchlebná, vandrovní). Postavení čeledína bylo chápáno tak, že nepronajímá druhému subjektu - pánovi pouze svou pracovní sílu, neboť předmětem čelední smlouvy byla osoba čeledína jako celek. „Čeledín na základě smlouvy vstupoval do rodiny svého pána a poddával se jeho soudní a trestní pravomoci.“⁴ Mezi pánem a čeledínem tedy existoval mocenský vztah, v němž pán mohl čeledína trestat, přičemž bylo používáno i tělesných trestů. Proto některé právní knihy upravovaly mimo jiné meze trestání čeledínů a sankce za nepřiměřený výkon tělesného trestu.⁵

V průběhu 16. století docházelo na území našeho státu k formulování písemných předpisů – tzv. *čeledních řádů*, které upravovaly podrobnější pravidla pro uzavírání čeledních smluv a upřesňovaly jejich obsah. Zřejmě se jednalo o kodifikaci obyčejového práva, užívaného na našem území. Čelední řády byly usnášené a vyhlášené zemskými sněmy.⁶ Na rozdíl od výše zmiňovaného horního práva neupravovaly čelední řády například pracovní dobu, neboť se vycházelo ze zásady, že čeledín měl pracovat podle potřeby a služba, kterou pro svého pána vykonával, byla chápána tak, že měl sloužit ze všech svých sil. O nedělích a církevních svátcích však zpravidla k výkonu práce nedocházelo nebo byly konány jen práce nezbytně nutné. Jak již bylo uvedeno výše, službu čeledín vykonával zpravidla

---

⁴ Adamová, K.: Dějiny soukromého práva ve střední Evropě, Praha, C-H-Beck, 2001, str. 60.

⁵ Jako příklad lze uvést Malé právo císařské, které povolovalo bití čeledi pouze rukou nebo holí a řešilo situace, kdy byl čeledín při výkonu trestu či v jeho důsledku zmrzačen nebo dokonce zemřel.

⁶ Jako příklad lze uvést čelední řád schválený na českém zemském sněmu v roce 1547.

za stravu, ošacení, ubytování a mzdu, přičemž mzda nebyla vyplácena pravidelně, ale jednorázově po skončení služebního poměru. Ten byl uzavírán na poměrně dlouhou dobu, zpravidla na jeden rok, přičemž v Čechách byl datem uzavírání čelední smlouvy svatý Martin. V teorii pracovního práva jsou čelední smlouvy přirovnávány k pracovním smlouvám na dobu určitou.⁷

Některé čelední řády upravovaly podmínky pro skončení čelední smlouvy, a to tak, že stanovily důvody pro její ukončení před uplynutím sjednané doby. Účelem této úpravy byla zřejmě ochrana obou stran čelední smlouvy tak, aby se pán náhle neocitl bez pracovní síly a aby čeledín neztratil zdroj obživy. Pán mohl například propustit čeledína pouze z vážných důvodů, jakými byly nakažlivá nemoc, nemravný život, neposlušnost čeledína nebo lenivost. Čeledín mohl vystoupit ze služby z důvodu spočívajících na straně jeho pána (například neposkytování dostatečné stravy, uvalení církevní klatby, majetkového úpadku nebo nepořádnosti pána) nebo z důvodů vzniklých na jeho straně, přičemž za vážné důvody pro skončení čelední smlouvy byly v českých zemích uznávány rozhodnutí vstoupit do kláštera, uzavření sňatku, odchod k rodičům, poručenství nad jinou osobou nebo výkon poutní cesty.

Počátky vzniku sociálního zákonodárství

Významnou událostí, která ve své podstatě byla příčinou pozdějšího vzniku a rozvoje sociálního zákonodárství zahrnujícího i úpravu pracovních podmínek, bylo zrušení nevolnictví císařem Josefem II. K tomu došlo *patentem o zrušení nevolnictví* z 1. listopadu 1781 (Leibeingschaft), jehož účelem bylo kromě zlepšení postavení venkovského obyvatelstva umožnit získávání pracovní síly pro rozvíjející se manufakturní výrobu. Tento patent zrušil osobní závislost poddaných obyvatel na vrchnosti a umožnil jejich odchod mimo hranice panství, k němuž patřili. Obyvatelé z venkova mohli odejít do města za účelem vyučení se či výkonu řemesla, studia nebo výkonu námezdní práce. Zrušení nevolnictví mělo za následek přesun většího množství obyvatelstva z venkova do měst za účelem výkonu práce v rozvíjející se nemanufakturní a později i průmyslové výrobě.

Postupně se začaly formovat výrobní vztahy charakteristické pro kapitalistický model hospodářství. Osoby, jež vykonávaly práci, již nebyly nevolníky majícími povinnost konat práci pro vrchnost, ale pronajímaly svou pracovní sílu zaměstnavateli za účelem získání prostředků ke své obživě a k obživě svých rodin. Vztahy, ve kterých docházelo k výkonu práce, již vykazovaly základní znaky charakteristické pro závislou práci, jež je předmětem úpravy současného pracovního práva. „*V té době však stát, v souladu s liberalistickým přístupem k zákonodárství o práci, do stanovení podmínek námezdních pracovních sil prakticky nezasahoval.*“⁸

⁷ Srov. Bělina, M. a kol.: Pracovní právo, Praha, C-H-Beck, 2010, str. 26.

⁸ Bělina, M. a kol.: Pracovní právo, Praha, C-H-Beck, 2010, str. 27.

Pracovní podmínky byly ponechány na smluvním ujednání mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, což ale s rozvojem větších průmyslových podniků zaměstnávajících větší počet dělníků znamenalo, že zaměstnavatel určoval podmínky, za kterých byla práce vykonávána včetně podmínek odměňování, a zaměstnanci zbyla možnost tyto podmínky buď přijmout či nepřijmout. Zaměstnavatel tak určoval například délku pracovní doby a její rozvržení, rozhodoval o poskytnutí či neposkytnutí přestávek v práci, zabezpečení či nezabezpečení alespoň minimální úrovně ochrany zdraví při práci, výši mzdy za práci a její výplatě a dalších podmínkách. Nebyl omezen ani minimální věk pro výkon námezdní práce, zaměstnávání dětí bylo poměrně obvyklým jevem, přičemž děti často vykonávaly práci za stejných podmínek jako dospělí.

První počátky ochranného sociálního zákonodárství jsou datovány do období vlády Josefa II., který v roce 1786 vydal dvorský dekret upravující základní požadavky na hygienu pro pracující děti. Později začala potřeba regulace pracovních podmínek nabývat na významu, neboť rozvoj průmyslové výroby a zvýšení podílu obyvatel konajících práci v často neúnosných podmínkách se projevoval na zhoršujícím se zdravotním stavu dělníků. „*Nepříliš známou skutečností je, že mnoho mladých mužů z pracující třídy bylo shledáno neschopnými výkonu vojenské služby, což bylo dokladem jejich rychle se zhoršujícího zdravotního stavu zapříčiněného podmínkami, ve kterých žili a pracovali. Těžce pracující masy obyvatelstva byly postupně natolik fyzicky opotřebovány, že jejich stav mohl narušit výrobní a dokonce i strategické postavení dotčených států.*“⁹ Důvody vedoucí k přijímání ochranného zákonodárství nebyly tedy čistě humanitní povahy, významnou úlohu sehrával rovněž zájem státu na udržení popřípadě posílení bojeschopnosti ozbrojených sil a zamezení vypuknutí sociálních nepokojů.

Úprava námezdní smlouvy ve Všeobecném rakouském občanském zákoníku

K úpravě smlouvy, která upravovala podmínky výkonu námezdní práce, došlo přijetím *Všeobecného rakouského občanského zákoníku* (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch - dále jen ABGB) vyhlášeného 1. června 1811. Tento zákon, který byl výsledkem dlouholeté snahy o vypracování jednotného občanského kodexu, představoval základní předpis upravující společenské vztahy mezi občany.¹⁰ Smlouvy upravené v ABGB byly postaveny na konstrukci rovnosti smluvních

⁹ Servais, J.-M.: *International Labour Law*, The Hague, Kluwer Law International, 2005, str. 21.

¹⁰ Pokusy o vypracování předpisu upravujícího soukromoprávní vztahy sahají do 50. let 18. století, kdy byla zřízena komise, jejímž cílem bylo vypracovat návrh zákona, který se měl jmenovat *Codex Theresianus universalis*. Návrh tohoto kodexu počítal mimo jiné s úpravou čelední smlouvy. Práce na kodifikaci soukromého práva, které by sjednocovalo právní úpravu v jednotlivých zemích, však byly ještě za vlády Marie Terezie zastaveny.

stran, což se projevovalo ve velmi široké smluvní volnosti subjektů právních vztahů. Tato konstrukce se projevila i v podobě právního vztahu založeného tzv. *námezdní smlouvou*, jež byla upravena v hlavě XXVI. nazvané O smlouvách úplatných v příčině, služeb a práci, konkrétně v ustanoveních § 1151 - 1563. Námezdní smlouva představovala závazek za mzdu vyplacenou v penězích konat službu nebo zhotovit dílo. *"Na začátku 19. století tedy zákonodárce vnímal smluvní strany jako dva zcela rovnoprávné subjekty, které projevem svobodné vůle v mezích zákona vymezují vzájemná práva a povinnosti v situaci, kdy se jedna strana pro druhou za úplatu zavazuje vykonat určitou práci (služby)."*¹¹

Námezdní smlouva v původní úpravě obsažené v ABGB v sobě zahrnovala dva smluvní typy, a to *smlouvu služební* (locatio conductio operarum) a *smlouvu o dílo* (locatio conductio operis). Pracovník, který uzavřel námezdní smlouvu, měl povinnost vykonávat práci osobně.¹² Za vykonanou práci mu náležela mzda, která byla mezi pracovníkem a jeho zaměstnavatelem dohodnutá, v případě že mzda dohodnutá nebyla měl pracovník právo na přiměřenou mzdu. V této souvislosti je třeba podotknout že ujednání o mzdě nebylo povinnou náležitostí námezdní smlouvy. Mzda mohla být časová nebo úkolová a byla vyplácena buď na konci dohodnutého období nebo při odvedení díla.

Závazek konat pro jiného po určitý čas služby za úplatu, byl využíván nejen v podmínkách výkonu práce, kde existoval přímý osobní kontakt mezi pracovníkem a jeho zaměstnavatelem a kde rovné postavení stran námezdní smlouvy nemusel nutně pro pracovníka představovat ohrožení jeho sociálního postavení, ale i v podmínkách masové tovární výroby, kdy zaměstnavatel prakticky jednostranně určoval podmínky výkonu práce. V této situaci se postupně ocitaly stále větší masy osob vykonávající zejména dělnické práce. Postupem doby bylo třeba upravit nejpálčivější otázky výkonu práce, zejména výkon práce dětí. V roce 1842 byl vydán dvorský dekret, který povolil zaměstnávání dětí až od 9 let, a to za předpokladu, že alespoň tři roky navštěvovaly školní docházku, pokud děti nenavštěvovaly školu vůbec, což nebylo v té době výjimkou, mohly být zaměstnány až od 12 let. Tento dvorský dekret dále představil omezení pracovní doby dětí. Pro děti do 12 let byla pracovní doba omezena na 10 hodin denně, pro děti od 12 do 16 let na 12 hodin denně. Ve druhé polovině 19. století byla přijímána legislativa obsahující ochranná ustanovení vztahující se zejména k úpravě pracovních podmínek továrních

---

¹¹ Vojáček, L.: Pracovní smlouva v ABGB a v zákoníku práce, In Soukromé právo v proměnách věků, sborník příspěvků z letní školy, Brno, Masarykova univerzita, 2011 str. 99.

¹² ABGB zvláště neomezoval způsobilost pracovníka uzavřít námezdní smlouvu. Závazek osobně konat službu nebo zhotovit dílo tedy mohla uzavřít kterákoli osoba starší 7 let, pokud se nejednalo o osobu duševně nemocnou. Osoby žijící pod otcovskou poručnickou nebo opatrovnickou smlouvou však k uzavření námezdní smlouvy potřebovaly souhlas svého zástupce nebo soudu.

dělníků. Za zmínku stojí zejména novela živnostenského řádu z roku 1885 vyhlášena jako zákon č. 22/1985 ř.z. Významným faktorem ovlivňujícím rozvoj sociálně ochranného zákonodárství byl vznik a rozvoj organizovaných sdružení pracovníků, která mnohdy poměrně radikální formou prosazovala své požadavky.

Významnou změnu v pojetí námezdní smlouvy přinesla v pořadí třetí novela ABGB z roku 1916. Námezdní smlouva byla rozdělena na dva samostatné smluvní typy - *smlouvu služební* a *smlouvu o dílo*. Kritériem odlišujícím tyto dva smluvní typy byla délka trvání smlouvy, kdy služební smlouva směřovala k opakujícímu se výkonu práce, kdežto o smlouvu o dílo se jednalo v případě jednorázového výkonu práce. Smlouvu služební tak lze přirovnat k dnešní pracovní smlouvě zakládající pracovní poměr, v němž dochází k opakujícímu se výkonu práce zaměstnance pro zaměstnavatele, smlouvu o dílo k dohodě o provedení práce, která směřuje k vykonání dohodnutého úkolu.

Ke vzniku služební smlouvy došlo pokud se někdo zavázal vykonávat po určitý čas službu pro jiného. Charakteristickými znaky služební smlouvy tedy byl závazek výkonu služby pro jiný subjekt a doba trvání služebního poměru. Jak bylo výše uvedeno, služební smlouvu je možné chápat jako obdobu dnešního pracovního poměru, na rozdíl od pracovního poměru však služba vykonávána na základě služební smlouvy mohla být bezúplatná. Ačkoli mezi podstatné náležitosti služební smlouvy stejně jako námezdní smlouvy nepatřila úplata, v případě, že nebyla mzda sjednaná nebo služební smlouva nebyla sjednána jako bezúplatná, náležela pracovníkovi přiměřená mzda. Ke skončení služebního poměru založeného služební smlouvou zpravidla docházelo uplynutím doby, na kterou byl sjednán. ABGB umožňoval i výpověď služební smlouvy, kdy služební poměr končil uplynutím výpovědní doby, která byla pro obě strany stejná a činila 14 dnů. Smlouva o dílo vznikala, pokud se někdo zavázal zhotovit dílo za úplatu.

ZÁVĚR

Veřejnoprávní zásahy ze strany vládnoucí moci do některých společenských vztahů vznikajících při výkonu námezdní práce jsou na území našeho státu doloženy již od středověku. Tyto zásahy směřovaly zejména k regulaci pracovní doby a dob odpočinku a práva námezdního pracovníka na mzdu. O vzniku ochranného sociálního zákonodárství zahrnujícího i pracovněprávní problematiku však lze hovořit až na přelomu 18. a 19. století. Kořeny regulace moderních pracovněprávních vztahů lze spatřovat v námezdní smlouvě upravené v ABGB z roku 1811. Původní koncepce této smlouvy vycházela z rovnosti obou smluvních stran - pracovníka a zaměstnavatele a ze smluvní volnosti účastníků námezdního vztahu. Uvedené pojetí však bylo v průběhu doby modifikováno v důsledku přijímání legislativy, jejímž účelem byla regulace dílčích pracovních podmínek a ochrana pracovníků. Tato legislativa tvoří základ, z něhož se postupně vyvinulo pracovní právo jako samostatné právní odvětví upravující specifika společenských vztahů vznikajících při výkonu námezdní

práce. Lze ji rovněž chápat jako vyjádření odlišnosti pracovněprávních vztahů od vztahů občanskoprávních.

V dnešní době se vyskytují snahy usilující o omezení veřejnoprávních zásahů ze strany státu do právních vztahů vznikajících při výkonu námezdní práce. Zastánci těchto snah argumentují mimo jiné soukromoprávní povahou pracovněprávních vztahů, jejíž kořeny hledají v úpravě námezdní smlouvy upravené v původním znění ABGB. Návrat ke konstrukci právní rovnosti subjektů pracovněprávních vztahů v podmínkách, kdy je často založena jejich faktická nerovnost, by znamenal návrat ke koncepci, která se v praxi neosvědčila a která ve své podstatě vedla ke vzniku pracovního práva jako takového.

Literature:

- Adamová, K.: Dějiny soukromého práva ve střední Evropě, Praha, C-H-Beck, 2001, 136 s., ISBN 8071792837;
- Bělina, M. a kol. Pracovní právo, Praha, C-H-Beck, 2010, 575 s., ISBN 9788074001864;
- Galvas, M. a kol.: Pracovní právo, Brno, Masarykova universita, 2004, 671 s., ISBN 8021035587;
- Jánošíková, P., Knoll, V., Rundová, A.: Mezníky českých právních dějin, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, 215 s., ISBN 9788073802516;
- Kadlceová, M., Schelle, K., Veselá, R., Vlček, E.: Dějiny českého soukromého práva, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 279 s., ISBN 9788073800413;
- Komendová, J.: Vznik mezinárodní normotvorby v oblasti pracovního práva, In Sborník příspěvků z mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy univerzity 29.4.-1.5.2011 v Brně, Brno, Masarykova univerzita, 2011, 10 s., ISBN 9788021055827;
- Kotous, J.: Ke kořenům pracovního práva, In Aplikované právo 2/2004, Praha, Vysoká škola aplikovaného práva, 15 s., ISSN 1214 4878;
- Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha, Leges, 2010, 640 s., ISBN 9788087212394;
- Marečková, M.: České právní a ústavní dějiny - stručný přehled a dokumenty, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, 449 s., ISBN 802441502X;
- Servais, J.-M.: International Labour Law, The Hague, Kluwer Law International, 2005, 346 s., ISBN 904112392;
- Schelle, K.: Vývoj kodifikace pracovního práva, In Vývoj právních kodifikací, Brno, Masarykova universita, 13 s., ISBN 8021036109;
- Šimečková, E.: Pracovněprávní ustanovení horního zákoníku Václava II. - k 800. výročí vydání horního zákoníku, In Právník 3/2000, Praha, Ústav státu a práva AV, 16 s., ISSN 02316625;

- Valticos, N., von Potobsky, N.: *International Labour Law*, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1995; 322 s., ISBN 9065447199;
- Vojáček, L.: *Pracovní smlouva v ABGB a zákoníku práce*, In. *Soukromé právo v proměnách věků*; sborník příspěvků z letní školy, Brno, Masarykova univerzita, 2011, 23 s., ISBN 9788021055575;
- Vojáček, L., a kol.: *České právní dějiny*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2008, 684 s., ISBN 9788073801274.

Contact – email

Jana.Komendova@law.muni.cz

TOOLS OF THE GOVERNMENT BANKING LAW IN POLAND 1945-1989

KATARZYNA MARKIEWICZ

Faculty of Law, University of Silesia, Poland

Abstract in original language

W okresie powojennym polski system bankowy dwukrotnie przeszedł radykalne zmiany: w 1946r., gdy ze stworzonego w warunkach gospodarki rynkowej sektora przekształcony został w scentralizowaną strukturę, całkowicie podporządkowaną kolejnym rządów i wykorzystywaną do wprowadzania i umacniania nowego politycznego i społecznego-ekonomicznego ustroju; oraz ponownie w 1989r., gdy z upadkiem komunizmu uległ transformacji w dwupoziomowy, kierujący się zasadami rynkowymi niezależny system. Celem tego artykułu jest zbadanie wpływu prawa publicznego i prawa prywatnego na kształt i funkcjonowanie tego systemu w omawianym czasie

Key words in original language

System bankowy; nacjonalizacja; scentralizowana gospodarka; czynności bankowe

Abstract

The Polish banking system in its post-war history underwent two radical changes: in 1946 - when from a profit-orientated system it was turned into a monobank structure, which became a tool used for decades by governments to implement and strengthen the new political and economic regime; and in 1989 - when with the fall of communism once again it was reshaped into a two-tier, market-orientated, independent and efficient system. The aim of this article is to analyse the relation between the public law and the private law regulating the legal framework of the Polish banking system in that period.

Key words

banking sector; nationalisation; centralised economy; bank services

1. THE PERIOD OF RESTORATION: 1945

The end of the Second World War found the Polish banking system totally ruined, and there was no doubt that it had to be quickly rebuilt. But as with the liberation came with the change of the political regime, such alteration had had a direct impact on the new shape of legal and institutional framework of that system. Funds were needed to reconstruct the economy and to strengthen the new political powers, such funds could have been only generated and distributed by banks, therefore knowing that the new communist government instantly started the process of recreation of the banking system. That process had two stages: the reactivation of banks in the same legal and institutional form as they used to have before the war (but recreated were only those which used to belong to the state, those communal,

those which were organised as cooperatives and only two in a form of joint stock companies), while the second stage was their nationalisation.

As early as January 1945 with a promulgation of the Decree on the National Bank of Poland a new institution was created, which became an issuing bank and regulator of monetary and credit market.¹ Initially, the NBP adopted principles taken from the statute of the Bank of Poland. The assumption was that it would be a central bank, not involved in the direct funding of enterprises. At the same time the Treasury Ministry drafted a scheme for reorganisation of the Polish banking sector, a scheme where instead of the banks' management the ministry officials and the Polish United Workers' Party were setting banks' key policy directions. That rebuilt banking system was to be adjusted to match the new model of economy, a centralised one, where the market mechanism was replaced with the plan and banks were turned into tools of the state, used in the process of an implementation of that plan. Already at that stage of implementation of the new economic system banks no longer could exist as a system of market banking enterprises striving mainly for profits, they were reduced to the role of executors of the will of planners. Financial services became licensed, while the government had a right to revoke it, if the activity of the licensed institution was recognized as harmful to the public interest.

Absence of market infrastructure, direct management of physical resources based on bureaucratic regulations had limited activities of financial system to administrative agencies providing passive accountancy and provision of funds according to decision of the government, where no attention was being paid to the financial standing of the beneficiaries. Banks were simply obliged to grant credits to certain state owned enterprises (those of which current account they were managing) strictly according to decisions of planners, also to provide financial control of those entities, and to assist them in their financial matters.

There was very restricted variety of financial assets, essentially the only financial asset was money, in forms of cash and deposits. What is more, the financial system of that time was not designed to transform savings into investments, its only role was to pass funds according to decision of planning authorities. The banking system worked on a "one bank – one client" principle, the activities of every bank (and even its branches) were strictly assigned to specific spheres of economy, and therefore no competition existed. So limited activities had a strong impact on the shape of that system's institutional framework – what was functioning was a monobank – an institution combining the functions of both central and commercial banks. Even the National Bank of Poland was gradually becoming a monobank - a

---

¹ Decree from 15th of January 1945 on the National Bank Of Poland (Dz. U. Nr 4, poz.14)

monopoly not only with regard to the issue of currency but also with respect to extending loans and collecting savings.

Very quickly the communists decided that the National Bank of Poland, initially as an issuing bank which should not be involved in a direct funding of enterprises, in the command-and-control economy had to lose its independence and become dependent on external political and administrative decisions. The NBP became directly responsible to the Ministry of Finance, while the president of the NBP served as Undersecretary of the State at the ministry.² Already at the beginning of 1946 the NBP was entrusted with the financial supervision and direct funding of coal mining, metallurgy and the textile industry. Such bias to prioritise industry, especially heavy industry was a characteristic trait of centrally planned economy, another one was to disregard services. Communists used to view services as being non-productive, and as such not contributing to economic development. A list of such not adding value to the socialist definition of wealth services included insurance, real estate, stock-broking, some financial and legal services as well as marketing and advertising³.

The process of allocation of funds was based on credit plan developed by the Central Planning Board or the political bodies, the central bank used that plan to create a cash plan regarding the provision of funds, and on basis of that money was channelled to specialized banks representing various sectors of economy for lending to enterprises⁴.

2. THE DECREE OF 1948

Polish communists tolerated the banking system in such pre-war form till 1948. But in their opinion the activities of banks were affected by negative attitude originating from the old regime, and lack of understanding for socialist planning that led to not satisfying them level of involvement in the process of transition of the economy⁵.

---

² Mondschean T., Opiela T: *Banking reform in a transition economy: The case of Poland*, <http://tcnh.ntt.edu.vn/images/banking/25.pdf>

³ Stefaniak J.: *Service sector in transitional economies. Case of Poland*, <http://www.reser.net/file/75411/>

⁴ Palubinskas G., Stough R.: *Common causes of bank failures in post-communist countries*, <http://www.sba.muohio.edu/abas/1999/palubigi.pdf>

⁵ Gluck L.: *Ciągłość i zmiana (uwagi o rozwoju struktury aparatu bankowego w PRL)*, *Bank i Kredyt*, 1985, nr 9

This attitude triggered the reformatory steps, which brought the promulgation of the new banking reform decree⁶.

That act set a closed list of credit institutions and divided them into 3 types: state-owned banks, auxiliary banks and co-operatives, at the same time making them submissive to the Minister of Finance (art. 2 of the Decree). The NBP became directly responsible to the Ministry of Finance, while the president of the NBP served as Undersecretary of the State at the ministry. Each one of them was designated to perform their own list of strictly limited duties, and by such designation the legislator granted them the monopoly on offering bank services (art.1 of the Decree). But the term “bank services” did not have anymore the same meaning as in times of the pre-war banking, the new act simply replaced the definition of bank services with a list of tasks, no longer characteristic only to activities of credit institutions.

The aim of those reforms of banking system was to reshape financial sector in order to facilitate an implementation of the Six-Year Plan (1950-1955), viewed as a plan of establishing socialism in Poland. Consequently the planners supported a predominance of heavy industry, large enterprises, a top-down centralized bureaucracy controlling every aspect of production. Considerations such as consumer demand and worker job satisfaction, familiar in Western capitalist systems, were ignored.⁷ Isolated from the processes of the marketplace, pricing and production levels were set to advance the master plans of the ruling party. Such policy very quickly unsettled the balance between the demand and supply, what triggered an inflation and led to social unrest in 1956 year.

3. YEARS OF STRICT CENTRALIZATION

Even the planners realized that some changes in the model of economy were a must, therefore some first steps towards decentralization of the processes of planning and management were taken⁸. But the banking system was not included in those reforms, still strong was the opinion that banks should be nothing else but a tool in the hands of the Minister of Finance - a centralized and because of that a very powerful tool.⁹ The new Banking Act of 1960

---

⁶ Decree from 25th of October 1948 on the banking reform (Dz.U. Nr 52, poz 412 z późn.zm)

⁷ Gluck L.: *Ciągłość i zmiana (uwagi o rozwoju struktury aparatu bankowego w PRL)*, Bank i Kredyt, 1985, nr 9

⁸ Wolniak J., Denek E., Sobiech J.: *Finanse publiczne*, Warszawa, PWN, 2005

⁹ Olesiak K, Zawadzki A.: *Podstawy bankowości. Podręcznik dla studentów bankowości i ubezpieczeń*, Warszawa, 2000

year only strengthened its centralization¹⁰. It also brought a new catalogue of bank services, a very short one as consisting of only five tasks. That catalogue was matching the role of banks with the ruler's attitudes, therefore those tasks were not only limited in number but also restricted only to certain conditions, as for instance it did not include commercial loans, while non-cash settlements were listed but only if their beneficiaries were state entities, or if they were ordered by them. As bank services that regulation enumerated also some activities which were never regarded as typical of that sector, like financing investments, while in case of banks' dealings with individuals, the scope of their operations was restricted only to acceptance of savings deposits from the Poles and passing them on the state treasury, in the form of deposits.

The new Act on Banking once again confirmed the monopolistic structure of the banking system by providing a closed list of banks which were allowed to offer bank services. That list was short and consisted of: (1) state banks such as Bank Rolny, Bank Inwestycyjny, Powszechna Kasa Oszczędności and Bank Gospodarstwa Krajowego, (2) banks in a form of joint stock companies owned by state such as Bank Handlowy w Warszawie S.A. and Polska Kasa Opieki SA, (3) and small cooperative banks anchored locally, predominantly in rural areas.

As reforms of that time did not change the economic situation and Poland was suffering severe macroeconomic imbalances, leading to a crises, the ruling party decided to decentralize partly the process of planning and management and to introduce to it some elements of an economic calculation.¹¹ For a first time since the war companies were expected to generate profits.¹²

Unfortunately those changes did not include the banking system, here except for some structural adjustments (Bank Inwestycyjny became a part of the NBP) no reformatory steps were taken. Only in 1972 was PKO authorised to grant cash loans to individuals. In 1974 it serviced nearly 32 million savings books and expanded its product offer to include the savings and checking account (ROR) for individuals.¹³ In 1975 with an enactment of the new Act on Banking came the

---

¹⁰ Act on Banking from 13th of April 1960 (Dz. U. Nr 20, poz 121 z późn. zm)

¹¹ Uchwała nr 224 Rady Ministrów w sprawie postępu ekonomicznego w gospodarce uspołecznionej I organizacji służb ekonomicznych, 29.07.1964 (M.P. nr. 55, poz. 260)

¹² Jaworski W., Zawadzka Z.: *Bankowość. Podręcznik akademicki*, Warszawa, 2005

¹³ Bank PKO's website:
http://www.pkobp.pl/index.php?id=e_rys_01/section=ogol

structural change when PKO was merged with the structures of the National Bank of Poland (NBP)¹⁴. From that time the Polish banking sector consisted of the NBP, Bank Polska Kasa Opieki S.A., Bank Handlowy w Warszawie S.A. and a new bank called Bank Gospodarki Żywnościowej – a union bank for cooperative banks. They remained responsible to the Minister of Finance, and still as their main activities in that Act listed were such tasks as accumulation of funds and passing them on the state treasury to supply credit to key industries, in accordance with national social and economic plans. Modified again had been only the list of bank services as banks were allowed to grant loans (this time without restricting it only to state enterprises), also non-cash settlements, of which individuals were parts, became allowed.

4. YEARS OF UNREST

During the 1980s, due to a big economy crises the government began reforming the system, allowing some independence and self-governance to institutions, in order to create a hybrid of market economy with a planned one, in a hope it may stop an economic decline of Poland. Already in 1982 in Poland there were attempts to change the traditional bureaucratic economy and turn it into what was called reform socialism, but while there were modifications in corporate finance and price and tax system, only very small changes were introduced into the banking system. To adjust this sector to the new situation, the Act on Banking of 1982 separated not only the NBP from the Ministry of Finance but also other banks, stating that: “banks are independent entities” (art. 2 of that Act), although that independence did not include the right to decide about limits and kinds of their activities (art. 75 and 80 of that Act). That act brought also the end to the concept of monobank by legalization of the formation of private banks as joint stock companies.¹⁵ Banks still were obliged to cooperate with the ruling party as well as with the state enterprises in activities that contributed to the realization of the economy, and still they were not allowed to base their activities on self-financing. The biggest novelty in that act was that for a first in the post-war history of the Polish banking an open catalogue of bank services was introduced, leaving space for an implementation of some new services, should there be a demand for such. Loans were to be granted on basis of a civil contract, not any more because some plan obliged banks to do that. However, that act preserved some solutions existing in previous regulations, for instance the list of tasks of the NBP still included not only those typical of central bank activities but also those of commercial banks.

The government, trying to reduce the inflationary pressure tried to introduce tight monetary policy by placing ceilings on limits of

---

¹⁴ Act on Banking from 12th of June 1975 (Dz.U. Nr 20, poz. 108)

¹⁵ Act on Banking from 26th of February 1982 (Dz.U. Nr 7, poz 56)

working-capital which banks were allowed to grant to state-owned enterprises. Such policy was introduced twice: for a first time in years 1983-1985, for a second time in 1987. But then instead of rearranging their business in order to make it more cost-effective, those enterprises started to postpone the repayment of credits and tax, while in order to cover the insufficiency of working-capital they also created a kind of inter-firm trade credit.¹⁶ In autumn 1988 the last communist government started new reforms – the central planning and bureaucratic restraints were abolished, as well as control on credit-lending activities, but such partial changes led only to sharp rise in inflation rate. There were major shortages, the country was in external debt default, its international reserves were nearly spent and it had virtually no external or domestic credibility in economic policymaking¹⁷.

5. SYSTEMIC CHANGES OF 1989

Year 1989 brought a collapse of that regime, when the country was on a verge of a bankruptcy, troubled by hyperinflation. In an atmosphere of great social expectations, the new non-communist government decided to introduce a shock therapy by decontrolling prices, minimizing subsidies and reducing import barriers. A new rigorous monetary policy was adopted, systemic reforms of the financial system had been initiated, which implemented not only the development and reform of market systems but also a new legal framework, new legal institutions, and the development of market skills and institutions in the private sector. Three changes were considered to be of primary importance:

1. changes in the structure of ownership on a scale that would contribute in raising efficiency throughout the economy;
2. the full introduction of market mechanisms and institutions, making it possible to attain economic equilibrium, increase the supply of goods, and improve their quality;
3. reform of the financial and banking system, laying the basis for the convertibility of the zloty and thus for opening up the Polish economy to the rest of the world.¹⁸

---

¹⁶ Zbigniew Polański: The Financial System in Post-Communist Countries: the Polish Lesson, <http://ideas.repec.org/a/spr/intere/v27y1992i6p261-268.html>

¹⁷ Hanna Gronkiewicz-Waltz: *Poland and the IMF*, http://www.nikolaynenovsky.com/index.php?page=reading-list-2&hl=en_US

¹⁸ Hanna Gronkiewicz-Waltz: *Poland and the IMF*, http://www.nikolaynenovsky.com/index.php?page=reading-list-2&hl=en_US

That ultimate reform was started in 1989 by two new acts: the Banking Act and the Act on National Bank of Poland, when the commercial activities of the NBP were transferred to nine newly established banks that were created out of the NBP's local branches. With that step the two-tier banking system was set up as together with already existing banks those new credit institutions created the basis for building the system of commercial banking enterprises while the NBP became a real modern central bank. The Act on Banking granted banks a lot of freedom in shaping their services, allowing them to create their own regulations within the frames set by the Civil Code and banking supervision. Finally the banking sector regained almost complete independence, except for the minimal government intervention taking the form of risk-reducing regulation. Such liberalisation allowed the growth of the financial services market: new autonomous, profit-orientated, competitive commercial banks were created, new financial instruments were introduced, while individuals and households gained unrestricted access to banks' offer.

Banks in their activities are highly influenced by the social and political system, and as crucial parts of an apparatus of the financial system of the state, they are frequently obliged to fulfil numerous tasks set for them by the state. Those tasks affect their role and activities, in various models of economy, but nowadays they no longer remain just tools in hands of governments. They play a crucial role in market economy, serving as key elements of monetary payments mechanism, without which markets can function only at high cost, therefore the public law nowadays regulates usually only matters concerning the safety of that sector.

Literature:

- Legal acts:
- Decree from 15th of January 1945 on the National Bank Of Poland (Dz. U. Nr 4, poz.14)
- Decree from 25th of October 1948 on the banking reform (Dz.U. Nr 52, poz 412 z późn. zm.)
- Act on Banking from 13th of April 1960 (Dz. U. Nr 20, poz 121 z późn. zm.)
- Act on Banking from 12th of June 1975 (Dz.U. Nr 20, poz. 108 z późn. zm.)
- Act on Banking from 26th of February 1982 (Dz.U. Nr 7, poz 56 z późn. zm.)
- Uchwała nr 224 Rady Ministrów w sprawie postępu ekonomicznego w gospodarce
- uspołecznionej I organizacji służb ekonomicznych, 29.07.1964 (M.P. nr. 55, poz. 260)
- Baka W.(Ed): Transformacja bankowości polskiej w latach 1988-1995. Studium monograficzno-porównawcze, Warszawa, Biblioteka Menadżera i Bankowca, 1997, 1031, 838577629X,

- Bank PKO's website:
http://www.pkobp.pl/index.php/id=e_rys_01/section=ogol
- Ciepiela I.: Czynności bankowe jako przedmiot działalności banków, Warszawa, Wolters Kluwert Polska, 2010, 345, 9788326404290
- Gluck L.: Ciągłość i zmiana (uwagi o rozwoju struktury aparatu bankowego w PRL), Warszawa, Bank i Kredyt, 1985, nr 9
- Gronkiewicz-Waltz H.: Poland and the IMF, Retrieved November 17, 2011 from
http://www.nikolaynenovsky.com/index.php?page=reading-list-2&hl=en_US
- Jaworski W.Zawadzka Z.: Bankowość. Podręcznik akademicki, Warszawa, Poltext, 2005, 949, 978-83-8884-011-8
- Lipton D., Sachs J.: The Consequences of Central Planning in Eastern Europe, Retrieved November 20, 2011 from
<http://faculty.vassar.edu/kennett/Lipton.htm>
- Mondschean T., Opiela T.: Banking reform in a transition economy: the case of Poland, Retrieved
November 20, 2011 from
<http://tcnh.ntt.edu.vn/images/banking/25.pdf>
- Olesiak K, Zawadzki A.: Podstawy bankowości. Podręcznik dla studentów bankowości i ubezpieczeń, Warszawa, Wyższa Szkoła Ubezpieczeń i Bankowości, 2000, 223, 83-87065-39-0
- Palubinskas G., Stough R.: Common causes of bank failures in post-communist countries, Retrieved
November 12, 2011 from
<http://www.sba.muohio.edu/abas/1999/palubigi.pdf>
- Polański Z.: The Financial System in Post-Communist Countries: the Polish Lesson, Retrieved November 14, 2011 from
<http://ideas.repec.org/a/spr/intere/v27y1992i6p261-268.html>
- Stefaniak J.: Service sector in transitional economies. Case of Poland, Retrieved November 20,
2011 from
<http://www.reser.net/file/75411/>
- Wolniak J., Denek E., Sobiech J.: Finanse publiczne, Warszawa, PWN, 2005, 256, 83-01-13517-4

Contact – email

kaja.markiewicz@gmail.com

FENOMÉN SOUKROMÝCH ARCHEOLOGICKÝCH SBÍREK A VÝVOJ VLASTNICTVÍ ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZŮ

KLÁRA PROKOPOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova Univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Tento příspěvek se zabývá archeologickými sbírkami jako předmětem vlastnického práva, jeho vývojem, vývojem právní úpravy a postupným ovlivňováním státní mocí. Článek by měl analyzovat problematiku zásahů státu do vlastnictví archeologických nálezů a aspektů s tímto spojených, v historii až do současnosti.

Key words in original language

Vlastnictví, archeologické nálezy

Abstract

This contribution deals with the phenomenon of archaeological collections as a subject of property, its evolution, legislation and interference by the state authority. The contribution should analyze issues of state action towards property of archaeological findings and adjacent aspects, seen in history and up to current state.

Key words

Property, archaeological findings

Archeologická sbírka je souborem archeologických nálezů a zásadních informací vztahujících se k minulosti lidstva. V průběhu historie se na archeologické sbírky, respektive na nálezy, vždy pohlíželo jako na významnou součást kulturního dědictví a tak i předmět veřejného zájmu, avšak ne vždy ve světle zájmu státního. V dnešní době jsou archeologické nálezy, a tedy i jejich soubory - sbírky, ve vlastnictví státu či územních samosprávných celků. V minulosti probíhaly archeologické výzkumy neméně intenzivně než nyní, avšak vlastnické právo stát tak pevně v rukou nedržel. Státní vlastnictví, či vlastnictví veřejnoprávních subjektů, je v tomto ohledu však velmi důležité z hlediska efektivního zachování kulturního dědictví společnosti.

Je možné říci, že v oblasti archeologie, zejména ve vztahu nálezce/archeologa, státu a samotných archeologických nálezů došlo během posledních dvou set let k významným proměnám.

Jak vyplývá již z názvu příspěvku, týká se rozebíraná problematika archeologických sbírek, archeologických nálezů. Je nutno proto vysledovat, kdy se objevují tyto pojmy na legální úrovni a je tedy možné spojovat s jejich vlastnictvím speciální podmínky či vztahy. Lze tedy hovořit o situaci, kdy nálezy kulturně cenných věcí přestaly být „pouze“ pokladem či skrytou věcí podle občanského práva, ale začaly vyjadřovat vědeckou hodnotu. Nutno však zahrnout i období,

kdy archeologické nálezy kodifikovány nebyly a jejich režim se řídil obecnými předpisy.

1. ARCHEOLOGIE A ABGB¹

První archeologické výzkumy, které by byly kvalifikovatelné jako vědecká činnost, a nálezy z nich pocházející, či nálezy náhodné, které doba již rozeznávala jako archeologické, lze najít ještě dlouho před prvními pokusy archeologickou památkovou péčí jako takovou kodifikovat. Nezbyvá tedy než se zaměřit na analogicky nejbližší instituty, jimiž jsou věci nalezené – tedy věci skryté, případně poklad.

Je nutno vzít v potaz právě jak věci skryté, definované jako věci neznámého vlastníka zakopané, zazděné nebo jinak skryté,² tak i poklad, který je uveden coby věci v peněžích, šperku, nebo jiných drahocennostech,³ protože obě kategorie spadají na prozatím nedefinované archeologické nálezy.⁴

Hranice mezi pojmy poklad a archeologický nález ale není a nemůže být jasná, protože obě tyto věci často splývají, i když ne zcela. Například již ve vymezení pokladu najdeme rozdíl. P. Salák uvádí pojmové znaky pokladu: jde o věc ukrytou, cennou, ukrytou dlouhodobě.⁵ Již v prvním bodě je však možné vidět rozpor s pojetím archeologického nálezu, jelikož ten je sice skryt, ovšem často chybí podmínka ukrytí úmyslnou lidskou činností. Dále je otázka „cennosti“ archeologického nálezu, kdy jeho hodnota je často spíše vědecká než materiální.

Vlastníkem skrytých nálezů se stává nálezce⁶. U nálezů pokladu však již lze spatřovat zásah státu, nikoli však z důvodu ochrany archeologických památek, ale pro vysokou hodnotu nálezů. Státu pak

---

¹ Zákon č. 946/1811 Sb. z. s. v překladu z: Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl druhý (§§285-530). Praha. 2002. s. 970.

² §395 ABGB.

³ §398 ABGB.

⁴ Pozdější Osnova návrhu nového občanského zákoníku z r. 1937 uvádí pod pojmem poklad i výtvoř s hodnotou vědeckou a uměleckou, tudíž i věci, jež jsou archeologickými nálezy, avšak do původní definice se nevešly. Například lze jmenovat nálezy keramiky.

⁵ Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: *Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy*. 2011. Brno. s. 11-25.

⁶ Zákon sice uvádí podmínku uplynutí tříleté promlčecí lhůty, a dobu jednoho roku, aby se mohl přihlásit původní majitel, což je však podmínka u archeologických nálezů irelevantní.

případá jedna třetina pokladu, nálezci druhá třetina a vlastníku pozemku, kde byl nález učiněn, třetina poslední. Po roce 1946, kdy proběhla novela⁷ zmiňovaného ustanovení ABGB, která již dělila poklad polovinou nálezci a druhou polovinou vlastníku pozemku. To sice odpovídá římskoprávní úpravě⁸, avšak příliš nesleduje tendence k ochraně archeologického dědictví, tedy jakousi ochranu památek převodem do státního vlastnictví.

Toto období tak díky právní úpravě nabývání nálezů přálo amatérské archeologii, i když k provádění výzkumů bylo potřeba značné finanční zajištění (nutnost vyplácet vlastníky pozemků, před rokem 1946 ještě stát). Díky tomuto přístupu a uvědomění osob provádějících výzkumy se etablovala archeologie, vznikly archeologické instituce a postupně si situace vynutila novou, vlastní právní úpravu⁹.

2. PRVNÍ KODIFIKACE ARCHEOLOGIE

Archeologii, nálezy a další situace s tímto spojené, můžeme poprvé nalézt jmenovány ve vládním nařízení 274/1941 Sb., o archeologických památkách¹⁰.

Právní řád rozlišuje nabývání vlastnictví k náhodným nálezům a nálezům učiněným při výkopech (archeologických výzkumech), a stále ještě připouští soukromé vlastnictví osob odlišných od státu. Zejména v případě náhodných nálezů, tedy nálezů učiněných mimo oficiální výzkum archeologického ústavu.

V případě náhodných nálezů se nabývání vlastnického práva řídí občanským právem, tedy podle ABGB, později občanským zákoníkem č. 141/1950 Sb.¹¹

Památky (tedy nálezy) movité, získané výkopy, náleží do vlastnictví státu. Lze předpokládat, že památky nemovité sledují vlastnictví pozemku.

---

⁷ Dekretem dvorské kanceláře č. 970/1946.

⁸ Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: *Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy*. 2011. Brno. s. 11-25.

⁹ Zejména také proto, že se amatérská archeologie, oproti nově vzniklé odborné, přesunula do roviny nežádoucí.

¹⁰ Šlo o první předpis, upravující archeologickou památkovou péči. Před tímto dokumentem byl úspěšný pouze pokus o zřízení archeologické komise při zemském výboru, usnesením zemského sněmu z roku 1894. In: Štoncer, P. Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 - 1938. In: *Zprávy památkové péče*. 2005, roč. 65, č. 3. s. 246-252.

¹¹ Nabytí vlastnictví věcí skrytých je zde upraveno v §121, který uvádí nabytí věci ceny nikoli jen nepatrné státem, věc ceny nepatrné nabývá nálezcem.

Státní zásah, tedy zásah veřejné moci, lze v této době spatřovat v několika aspektech. Jedním je určité omezení dispozice s vlastněnou archeologickou památkou. Vlastník, případně ten, kdo má archeologickou památku v moci, je povinen o památku pečovat, podrobit se nařízením a strpět opatření na její ochranu. Vlastníkovi nakonec, ale logicky, nezůstává ani právo věc měnit, či zničit, protože stát již chápe zachování archeologického dědictví jako veřejný zájem¹².

Druhou významnou ingerenci státu představuje možnost státu archeologický nález vykoupit. Šlo o institut, který měl do vlastnictví státu převést nejvýznamnější archeologické nálezy. Zemský úřad mohl dokonce nařídit odevzdání věci již před zaplacením náhrady¹³. Toto ustanovení však platilo pouze pro nálezy učiněné v době platnosti nařízení a tudíž archeologické nálezy, které se již ve vlastnictví osob odlišných od státu nacházely, nebyly tímto dotčeny.

3. NABÝVÁNÍ VLASTNICTVÍ K ARCHEOLOGICKÝM NÁLEZŮM VÝHRADNĚ STÁTEM

Prvním předpisem, který zcela vylučuje nabytí vlastnictví archeologických nálezů (objevených v době platnosti předpisu) nálezci či jinými osobami, které nejsou státem, je zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Struktura ochrany archeologických památek není nepodobná té současné, i když vlastnictví archeologických nálezů a sbírek bylo v zásadě ovlivňováno státem výrazněji než je tomu nyní.

Jak již bylo uvedeno, od roku 1958 spadaly veškeré nálezy archeologicky cenných movitých předmětů do národního majetku, ať byly učiněny oficiálními archeologickými výzkumy, či náhodně, v čemž je možné spatřit posun od úpravy předchozí, která ponechávala náhodné nálezy v rukou nálezce.¹⁴ Úprava nálezů tak opouští obecná ustanovení občanského práva a přerůstá do roviny veřejnoprávní.

Zásadní zásah státu do soukromých práv osob lze spatřovat v povinnostech, které zákon, případně státní orgány ukládají vlastníkově památky. Nejedná se o nálezy učiněné v době platnosti zákona, jelikož ty vylučují nabytí vlastnického práva k archeologickému nálezu, ale jedná se o archeologické nálezy či sbírky těchto nálezů, jež byly učiněny ještě před rokem 1958. Jde

---

¹² Jak ostatně uvádí hned v §1 vládního nařízení 274/1941 Sb.

¹³ Náhrada se skládala z obecné ceny drahé suroviny a přiměřené náhrady vzniklých výdajů a mohla být případně zvýšena právě v případě významných nálezů.

¹⁴ Jak již bylo uvedeno výše, nálezy pokladu, kterým archeologický nález mohl být, se dělily na třetiny mezi stát, nálezce a vlastníka pozemku, případně po r. 1846 mezi vlastníka pozemku a nálezce.

právě o jedny z nejvýznamnějších archeologických sbírek největších osobností československé archeologie. Zákon 22/1958 Sb. nehovoří konkrétně o archeologických nálezech, nýbrž o „památkách“¹⁵. Vlastník je pak povinen o památku, ať již zapsanou, či nezapsanou ve státním seznamu¹⁶, pečovat na vlastní náklad o její zachování, udržovat ji, hlásit závažné ohrožení, v případě ohrožení památky může zásah státu dojít až k vyvlastnění věci.

Jak vyplývá z uvedeného stručného přehledu kodifikace vlastnictví archeologických nálezů, jejich sbírek, stejně jako archeologie samotné, tendence jsou velmi snadno pozorovatelné. Původní situace, kdy archeologická památková péče upravena nebyla a nabývání archeologických nálezů se řídilo předpisy občanského práva, logicky nemohla být vyhovující. Zejména s přihlédnutím k nekontrolovatelnosti vyzvedávání nálezů, romantismu hledání „pokladů“ a nemožnosti státu chránit vlastní kulturní dědictví. Existovalo mnoho archeologů¹⁷, kteří na vlastní náklady prováděli výzkumy a jim také následné nálezy připadaly do vlastnictví. Tak se také začaly formovat první archeologické sbírky¹⁸. Ač šlo v podstatě o činnost v zásadě neovlivňovanou státem, archeologické výzkumy byly i tak společností chápány jako veřejný zájem na poznání a zachování kulturního dědictví a tak se mnohé soukromé sbírky dostávaly do muzeí darem či prodejem¹⁹.

---

¹⁵ Památku chápe jako „kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin kultury.“ (§2 zákona č. 22/1958 Sb.). Tato široká definice tak zahrnuje veškeré historicky cenné předměty, které naplňují uvedené podmínky. V pochybnostech rozhodují krajské národní výbory. V takto vydefinovaném pojmu „památky“ lze najít také prostor pro archeologické památky, také s přihlédnutím k odstavci 2 citovaného zákona, který se vztahuje k souborům takových věcí („považuje se za památku i soubor, i když některé z věcí nejsou památkami“).

¹⁶ Tudíž prakticky jakoukoli věc kulturní hodnoty.

¹⁷ V této době šlo o osobnosti archeologie, většinou s dostatkem finančních prostředků na provádění archeologických výzkumů. Stát si prozatím nenáročoval vlastnické právo k nálezům, ale také neposkytoval finanční prostředky k jejich výzkumu.

¹⁸ Například sbírky J. Wankela, M. Kříže a dalších osobností české archeologie konce 19. století. In: Vignatiová, J.: Přehled vývoje archeologického bádání na Moravě do začátku XX. století. In: *Zprávy Československé společnosti archeologické XVII/3*. 1975. s. 93-125.

¹⁹ Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: *Památky a příroda 15*. 1990. s. 595-601.

Na počátku dvacátého století proběhlo pod tlakem sílící odborné archeologické obce několik návrhů na kodifikaci archeologické památkové péče, která zejména vyzdvihovala důležitost předkupního práva státu k archeologickým nálezům, avšak neúspěšně.²⁰

Postupem času se ale archeologie prosadila jako samostatná věda i do právního povědomí, zejména pak nařízením z roku 1941. V této době již začal zasahovat do vlastnictví archeologických nálezů stát, i když stále ponechával určitou „volnost“ v možnosti vlastnictví nalezených pozůstatků minulosti společnosti, byť pouze u nálezů náhodných. V této době pak již nutnost ochrany archeologických (stejně jako jinak kulturně hodnotných) památek dosáhla úrovně určitých zásahů státu do soukromých práv ve formě zákonné nutnosti o památky pečovat, případně podrobit se určeným nařízením a opatřením, zejména ve vztahu k situaci ve společnosti – rozvoji průmyslu, těžby a jiné činnosti narušující archeologická naleziště. Dále bylo nutné z pohledu ochrany archeologických památek a jejich vědeckého potenciálu zamezit amatérským výkopům. Nakonec po roce 1950 přiznalo občanské právo státu vlastnictví cenných náhodných nálezů a vlastnictví mohl nabýt nálezce již pouze k nálezům věci nepatrné ceny.

Následovalo období výrazných zásahů státu do dispozice s kulturními památkami, potažmo archeologickými nálezy, přičemž vlastnictví nalezených archeologicky cenných předmětů již plně připadalo státu.

Stát tak začal intencionálně zasahovat do vlastnictví archeologických nálezů až po kodifikaci speciální úpravy týkající se kulturních památek.

V dnešní době probíhá decentralizace archeologické památkové péče, včetně nabývání vlastnictví k archeologickým nálezům. Do novely z roku 2005²¹ byly (movité) archeologické nálezy podle zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči, státním majetkem. Aktuálně se vlastnictví rozpadá mezi stát a územní samosprávné celky (obce a kraje) a závisí v zásadě na území a na organizaci provádějící archeologický výzkum.

Samostatnou kapitolu tvoří vlastnictví nemovitých archeologických nálezů. Předkládaný článek se zabývá vlastnictvím zejména nálezů movitých, protože otázka nemovitostí dalece přesahuje rozsah konferenčního příspěvku a její zodpovězení je problematické ještě i v současné době.

---

²⁰ Jde zejména o návrhy A. Stockého a J. A. Helferta. In: Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: *Památky a příroda* 15. 1990. s. 595-601.

²¹ Novelizace proběhla zákonem č. 3/2005 Sb.

Pomineme-li nabývání vlastnictví, je nutno ještě zmínit současný vliv státu na již vlastněné archeologické nálezy, jejich sbírky. Aktuálně stát ukládá povinnosti pečovat o archeologické sbírky (či nálezy) pouze v případě, že jsou prohlášeny kulturními památkami²². Zákon o státní památkové péči pak přikazuje vlastníku o památku na vlastní náklady pečovat, chránit ji, počítat s nabídkovou povinností při zamýšleném převodu vlastnictví apod.

Archeologie byla vždy atraktivním oborem a v minulosti se jí i díky tomu podařilo prosadit mezi ostatní vědní obory, avšak z důvodu vysokých nároků na odbornost ochrany kulturního dědictví bylo třeba archeologii profesionalizovat a vlastnictví nálezů převést do rukou subjektů schopných zajistit jejich ochranu a vědecké poznání. K dnešnímu datu tedy úprava vlastnictví archeologických nálezů a jejich sbírek prošla dlouhým vývojem, a nyní odpovídá požadavkům veřejného zájmu, tedy zachování archeologického dědictví. Stále se však potýká s problémy amatérských soukromých archeologických sbírek, v současnosti shromažďovaných protizákonně.

Literature:

- Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl druhý (§§285-530). Praha. 2002. s. 970.
- Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy. 2011. Brno. s. 11-25.
- Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: Památky a příroda 15. 1990. s. 595-601.
- Štoncner, P. Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 - 1938. Zprávy památkové péče. 2005, roč. 65, č. 3. s. 246-252.
- Vignatiová, J.: Přehled vývoje archeologického bádání na Moravě do začátku XX. století. In: Zprávy Československé společnosti archeologické XVII/3. 1975. s. 93-125.

- Dekret dvorské kanceláře č. 970/1946.
- Vládní nařízení 274/1941 Sb., o archeologických památkách.
- Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., Obecný zákoník občanský.
- Zákon č. 141/1950 Sb., Občanský zákoník.
- Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.
- Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

---

²² Na rozdíl od úpravy předchozí.

- Zákon č. 3/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 62/1988 Sb., o geologických pracích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství (horní zákon), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 61/1988 Sb., o hornické činnosti, výbušninách a o státní báňské správě, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Contact – email

Klara.Prokopova@law.muni.cz

VEŘEJNOPRÁVNÍ NÁSTROJE K ODNĚTÍ A OMEZENÍ SOUKROMNÉHO VLASTNICTVÍ ZEMĚDĚLSKÝCH A LESNÍCH POZEMKŮ V ČESKOSLOVENSKU V OBDOBÍ LET 1945-1989

IVANA PRŮCHOVÁ

Právnická fakulta Masarykovy Univerzity, ČR

Abstract in original language

Příspěvek se zabývá základními nástroji k omezení vlastnického práva k pozemkům v České republice v období po roce 1945. Věnuje se konfiskacím, II. pozemkové reformě, jejichž cílem bylo odnětí vlastnického práva k pozemkům. Pozornost je věnována i užívacím vztahům (nucené nájmy, družstevní užívání a další instituty), které sloužily k vyloučení možnosti užívat pozemky jejich vlastníky. V závěru příspěvku jsou naznačeny základní prostředky určené k odstranění těchto deformací pozemkových vztahů v České republice po roce 1949.

Key words in original language

Pozemkové vlastnictví, zemědělské pozemky, lesní pozemky, konfiskace, pozemková reforma, kolektivizace zemědělství, restituce.

Abstract

The paper deals with the basic instruments of limitation of land property rights in the Czech Republic in the period after 1945. It is focused on the confiscations and the second agrarian reform aimed at the ejection from land property rights. The attention is also paid to beneficial use relationships (forced lease, cooperative beneficial use and other institutes) which served to exclusion of the possibility of land use by their owners. In conclusion, there are outlined the basic means for removal of these land relationship deformations in the Czech Republic after 1949.

Key words

Land property right, agricultural land, forest land, confiscation, agrarian reform, agriculture collectivization, restitution.

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA

Vývoj vztahů k půdě resp. pozemkům představuje vždy v určitém historicko-společenském kontextu zásadní náhled společnosti na respektování principu ochrany vlastnického práva obecně a vlastnického práva pozemků zvláště, náhled na svobodné podnikání a rovný přístup k němu a konečně náhled na svobodný pohyb „zboží“ a v rámci něho náhled na trh s pozemky. Ve srovnání s jinými objekty vlastnického práva jsou mechanismy k eventuálním nuceným zásahům do vlastnického práva k pozemkům ovlivněny vždy i

zvláštnostmi půdy ve srovnání s jinými věcmi, který je zejména její omezené množství, polyfunkčnost a dále, že je významnou složkou životního prostředí. Respektování a ochrana soukromého vlastnictví k pozemkům vypovídá o právní kultuře příslušného státu. Naopak veřejným či jiným obecným zájmem neodůvodněné zásahy do soukromého vlastnictví pozemků jsou projevem deformovaného a nepřijatelného zásahu do vlastnického práva jako základního lidského práva. Je obecně známou skutečností, že neodůvodněné zásahy do soukromého vlastnického k pozemkům byly průvodním jevem postupných tendencí zespolenštění vlastnictví a užívání půdy v Československu v období po roce 1945, zejména pak v období 1948 až do roku 1989. Specificky se deformace vnímání obsahu vlastnického práva k pozemkům projevovaly ve vztahu k zemědělským a lesním pozemkům. Jeví se vhodné věnovat se těmto otázkám nejen z hlediska jejich historicko právního vývoje, ale i s ohledem na to, jak se podařilo v období po roce 1989 majetkové vztahy k pozemkům v České republice, speciálně pak ve vztahu k zemědělským a lesním pozemkům, uspořádat.

2. OBECNÁ VÝCHODISKA PRO VEŘEJNOPRÁVNÍ ZÁSAHY DO SOUKROMÉHO POZEMKOVÉHO VLASTNICTVÍ

V obecné rovině je možné říci, že za veřejnoprávní zásahy do vlastnického práva k pozemkům lze označit všechny způsoby, kterými dochází k jeho omezení nebo odnětí. Toto omezení či odnětí se může dít přímo ze zákona či administrativním rozhodnutím. Za způsob omezení vlastnického práva lze dále jistě považovat situace, kdy je soukromoprávní úkon vlastníka pozemku, který se týká realizace obsahu jeho vlastnického, podmíněn souhlasem státního orgánu nebo jiného subjektu (např. uživatelské organizace).

Je vhodné zdůraznit, že ne každé omezení či odnětí vlastnického práva k pozemku musí být nutně projevem diskriminace a nástrojem k oslabení postavení pozemkového vlastníka. Sám o sobě autoritativní způsob omezení či odnětí vlastnického práva neznamena diskriminaci. Ovšem je-li zákon či rozhodnutí přijímané na jeho základě obsahově namířeno proti určité skupině osob, může představovat nepřijatelný zásah do principu nedotknutelnosti vlastnického práva. A právě takovým způsobem bylo v období od roku 1945 resp. zejména pak od roku 1948 postupně přistoupeno ke koncipování právních prostředků, jejichž cílem bylo přerozdělit vlastnictví a užívání zemědělské a lesní půdy v České republice.

Je třeba zdůraznit, že v časové ose tendence postupného omezování soukromého vlastnictví a užívání zemědělských a lesních pozemků nabývala prostřednictvím konkrétně zvolených právních konstrukcí různých podob a i právní předpisy se svým obsahem týkají různých společenských vztahů.

V první řadě šlo především i předpisy II. pozemkové reformy zahájené v roce 1945, která však co do zásahů do vlastnického práva

vykazovala významné odlišnosti ve svých jednotlivých na sebe navazujících etapách (viz dále).

Dalšími předpisy, jimiž byla tato tendence sledována, byly právní předpisy týkající se kolektivizace zemědělství. Budiž zdůrazněno, že mnohé z těchto předpisů upravující vztahy v zemědělství po roce 1948 resp. jejich konkrétní právní normy se svými formulacemi a terminologií dokonce „tvářily“ tak, že jsou založeny na principu dobrovolnosti a ve svých důsledcích nepopírají existenci soukromého vlastnictví pozemků a dokonce i jeho využívání přímo vlastníkem. Nicméně „doprovodné“ nástroje, ukládající vlastníkům pozemků hospodařícím samostatně na vlastních pozemcích řadu povinností vůči státu (např. povinné dodávky) a celkové společensko-politické klima vedlo k tomu, že někteří vlastníci ukončili individuální hospodaření na svých pozemcích a vstupili do družstva a půdu, na které hospodařili, do něho sdružili. Je velmi složité posoudit, zda se někteří vlastníci – individuálně hospodařící zemědělci, nerozhodli pro vstup do tehdy zakládaných jednotných zemědělských družstev skutečně dobrovolně.¹ Spíše lze mít ale zato, že i ti, kteří se vstupu jevově výslovně nebránili, tak činili ne z přesvědčení o správnosti ukončení svého individuálního obhospodařování svého pozemkového a s ním spojeného dalšího majetku, ale proto, že si uvědomili nereálnost v daných společenských podmínkách zvládnout zemědělské podnikání tak, aby z jeho výnosů získali dostatečné prostředky jak pro obživu své rodiny, tak pro péči o půdu, stavby a živý a mrtvý inventář a současně i pro splnění autoritativně předepsaných povinností vůči státu. A rovněž proto, že mohli – a mnohdy jistě měli – i obavy z možných persekčních tlaků na ně a osoby jim blízké v případě, že by odmítli do zakládaných jednotných zemědělských družstev vstoupit.. Paradoxem tehdejší právní úpravy z hlediska vztahu k půdě byl navíc příslib zákonodárce², že pokud ukončí společné podnikání (např. vystoupením z družstva), tak získají opětovně právo hospodařit na svých (příp. jiných – „náhradních“) pozemcích za tím účelem vyčleněných ze společného obhospodařování jednotným zemědělským družstvem. Nesporně existovala velká skupina individuálně hospodařících zemědělců, kteří kolektivizaci zemědělství a v rámci ní vytváření jednotných zemědělských družstev vnímali jednoznačně jako nucený způsob ukončení jejich zemědělského podnikání. V územích, v nichž byla zakládána jednotná zemědělská družstva, docházelo nejen ke sdružování půdy do jednotných zemědělských družstev jeho členy, ale část půdy tato družstva získávala i prostřednictvím tzv. nucených nájmu (blíže vid dále).

---

¹ Viz blíže např. F.J. VOHRYZKA-KONOPA. *Venkov v temnu.*, Vydala Mezinárodní rolnická unie“ 109 Amherst Street, Hightland Park N.Y. 08904.USA, třetí doplněné vydání 1989, pojednávající o násilné socializaci čs. Zemědělství.

² Viz. zák.č. 59/1949 Sb., o JZD ve spojení se vzorovými stanovami

Vedle cesty vytváření kolektivního hospodaření v zemědělství prostřednictvím vytváření jednotných zemědělských družstev byly v zemědělství v tehdejší Československu vytvářeny i státní statky, a to v konkrétním území buď vedle jednotných zemědělských družstev nebo naopak jako výlučná forma. Pro tento způsob zajištění zemědělské výroby v území byly typické státně mocenské zásahy do vlastnictví pozemků, a to až již přímo odnětím vlastnického práva či nuceným omezením prostřednictvím tzv. nucených nájmu.

Za zcela krajní a nepřijatelné je v celé časové ose od roku 1945 třeba považovat situace, kdy byla ztráta vlastnictví pozemků realizovaná v souvislosti s trestněprávním postihem konkrétních osob, a to ukládáním trestu propadnutí majetku (ve vztahu k zemědělství se jednalo např. o trestné činy sabotáže, narušování jednotného hospodářského plánu). Konečně je třeba uvést, že některé případy odnětí či omezení vlastnického práva k zemědělským a lesním pozemkům byly ze strany státu realizovány bez právního důvodu a k jejich nápravě došlo společně s ostatními výše naznačenými situacemi až v období po roce 1989³ v rámci restitučních a transformačních procesů.

Právní rámec realizace tendence postupného odnímání a omezování soukromého vlastnictví k pozemkům s důrazem na zemědělské a lesní pozemky netkvěl pouze v právních předpisech, jimiž se realizovala pozemková reforma a kolektivizace zemědělství, ale byl dán i ústavním zakotvením ochrany vlastnického práva, resp. postupným oslabením ochrany soukromého pozemkového vlastnictví. Svoji roli hrála i příslušná ustanovení občanských zákoníků, která se však týkala pouze dílčích otázek a základ právní úpravy byl obsažen

---

³ Je vhodné zdůraznit, že určitý dílčí pokus o rehabilitaci vč. majetkových náhrad křivd způsobených v období po roce 1948 se uskutečnil v krátkém období po roce 1968, a to jmenovitě zák.č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci. Cílem tohoto zákona bylo odčinění křivd, k nimž v České republice došlo porušováním zákonnosti na úseku trestního soudnictví s cílem „obnovení obecné a plné důvěry v socialistickou zákonnost a spravedlnost“. Jmenovitě podle § 26 odst. 2 cit. zákona se ze zákona se rušily v trestních věcech spadajících do věcné působnosti zákona výroky o vedlejším trestu propadnutí jmění v části týkající se majetku, který mohl být osobním vlastnictvím nebo v osobním užívání. § 27 odst. 1 písm. f) cit. zákona týkající se náhrady škody, obsahoval nárok na odškodnění „vrácení věci nebo majetku, byl-li uložen trest propadnutí věci nebo trest propadnutí majetku“. Pokud nebylo vrácení dobře možné nebo účelné, příslušela peněžní náhrada, a to za věci nemovité podle předpisů o náhradách při vyvlastnění. Současně však bylo stanoveno, že nemovité věci, které nemohly být podle tehdejších předpisů v osobním vlastnictví nebo v osobním užívání, nemusí být vráceny ani za ně nemusí být poskytnuta náhrada. A takými věcmi byly právě pozemky.

ve zvláštních předpisech upravujících zemědělské družstevnictví a zvláštní uživatelské instituty k zemědělským a lesním pozemkům.⁴

3. NÁSTROJE K ODNĚTÍ VLASTNICKÉHO PRÁVA K POZEMKŮM PO ROCE 1945

3.1 POZEMKOVÁ REFORMA

Pozemková reforma realizovaná po roce 1945 - tradičně označována za II. pozemkovou reformu - a právní předpisy, kterými byla realizována, představují základní rámec pro změny v pozemkovém vlastnictví k zemědělské a lesní půdě v tehdejším Československu. Vnitřně je ji třeba s ohledem na cíle, které sledovala, vnímat diferencovaně s ohledem na její jednotlivé etapy.

V 1. etapě II. pozemkové reformy, která se týkala konfiskace majetku, se zemědělského majetku týkaly stejně jako konfiskace jiného majetku dekrety presidenta č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Specifika konfiskace zemědělského majetku byla upravena dekrety č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. Svůj význam pro konfiskaci zemědělského majetku má však i dekret č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, neboť dle něho mohl být konfiskován i ten zemědělský majetek, pokud ke konfiskaci nedošlo podle dekretu č. 12/1945 Sb. Vlastnictví ke konfiskovanému majetku přecházelo na základě dekretů presidenta republiky ex lege, ke dni účinnosti jednotlivých dekretů. Přerozdělení státem nabytého zemědělského majetku upravoval výše uvedený dekret č. 28/1945 Sb., podle něhož mohli – také získávaly – na základě přidělů nejen fyzické osoby, ale i právnické osoby (typicky obce, případně zemědělská družstva vytvořená z přidělců).

2. etapa II. pozemkové reformy se týkala revize I. pozemkové reformy a byla realizována zák.č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, ve znění pozdějších změn a doplnění.

Aniž bychom zabíhali do podrobností, zákon o revizi I. pozemkové reformy „směřoval“ ve svých záměrech odnětí vlastnického práva dále než předpokládal původní zákon č. 215/1919 Sb. o zabránění velkého pozemkového majetku, a to zejména ve vztahu k velikosti záboru

---

⁴ Blíže viz např. BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V (EDS.) . Komunistické právo, MU, Brno, 209, s. 454 a násl.

(výměra přesahující 50 ha) a dále ve vztahu ke zbytkovým statkům, u nichž mohlo jít i o zábor s menší výměrou vč. možnosti odejmout celý zbytkový statek. Zabraný majetek (pokud nezůstal z důvodů veřejně prospěšných státu) byl přidělován jak fyzickým osobám, tak zemědělským družstvům či obcím.

Na tomto místě se hodí uvést, že zabrání velkého nemovitého majetku tj. i pozemkového se týkal dále i zákon č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou („lex Schwarzenberg“).⁵

Poslední etapu II. pozemkové reformy reprezentuje především zák.č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě), ve znění pozdějších předpisů. Již z čísla, pod kterým byl tento zákon vydán ve Sbírce zákonů (o pouhá dvě čísla vyšší než novela zák.č. 142/1947 Sb. realizovaná zák.č. 44/1948 Sb.) plyne, že společensko-politická vůle směřovala již delší dobu k omezení podmínek pro rozsáhlejší individuální zemědělské podnikání. Maximální výměra půdy ponechávaná ve vlastnictví dosavadních vlastníků byla zák. č. 46/1948 Sb. byla sice stanovena ve výši 50 ha, nicméně dalšími kritérii („půda patří těm, kdo na ni pracují“) vytvořila předpoklady pro další omezení individuálního soukromého podnikání v tehdejším Československu. Je třeba říci, že zákon obsahoval řadu důvodů, které byly na překážku záboru půdy, na druhou stranu obsahoval § 1 odst. 3 výčet případů, které zakládaly právo na zábor („výkup“ půdy) bez zřetele na její výměru (půda, na které vlastníci trvale nepracovali s určitými výjimkami) a dále striktně upravovaly zábor tzv. spekulční půdy.

Podle cit. zákona bylo možné ponechat půdu i církvím a náboženským společnostem, a to tehdy, měl-li její výnos sloužit k jejich „vydržování“, a to nejvýše do výměry 30 ha.

K paradoxům českého právní úpravy představované zák.č. 215/1919 Sb., zák.č. 142/1947 Sb. a zák.č. 46/1948 Sb. nesporně patří, že nebyly nikdy výslovně zrušeny (až § 32 zák.č. 229/1991 Sb. stanovil, že se tyto zákony ode dne účinnosti zákona o půdě (tj. od 24.6.1991) nepoužijí).

To, že nedošlo v období do roku 1989 ke zrušení výše uvedených předpisů, by bylo možno na jednu stranu vnímat jako projev respektování poměrně rozsáhlého pozemkového vlastnictví (50 ha). Nicméně zásahy prostřednictvím „nucených nájmu“ a dalších uživatelských institutů k půdě byly případy, kdy na zemědělských pozemcích ponechaných ve vlastnictví fyzických osob, tyto osoby i osobně hospodařily, spíše ojedinělé.

---

⁵ K cit. zákonu blíže srov. Nález ÚS Pl. ÚS 45/97

Pro úplnost představy uvedme již nyní, že za zábory („výkupy“) dle zák.č. zák.č. 142/1947 Sb. a zák.č. 46/1948 Sb. nebyly v rozporu se zákonem poskytovány náhrady, a proto byly tyto případy ztráty pozemkového vlastnictví bez náhrady zařazeny mezi restituční skutkové podstaty do zák.č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů.

3.2 SDRUŽOVÁNÍ PŮDY DO JZD

Jak bylo uvedeno výše, institut sdružování půdy do společného hospodaření jednotných zemědělských družstev představoval základní prostředek k odnětí možnosti individuální ho zemědělského obhospodařování pozemků jejich vlastníky jejich jménem a na jejich účet. Právní úprava se vyvíjela poměrně komplikovaně a byla reprezentována především zákony a jednotných zemědělských družstevch a s nimi souvisejícími vzorovými stanovami a stanovami jednotlivých zemědělských družstev. Předmětem sdružování byly pozemky bez ohledu na jejich druh, tedy nejen zemědělské, ale i ostatní, jmenovitě lesní.

První zákon o JZD – zák.č. 59/1949 Sb., o JZD vymezoval ve vztahu k půdě jako předmět své činnosti scelování půdy. Právo družstevního užívání půdy výslovně upravil na zákonné úrovni až zák.č. 69/1959 Sb., když v § 23 stanovil členům družstva povinnost sdružit pozemky včetně lesních a odevzdat ostatní výrobní prostředky do společného družstevního hospodaření v rozsahu a za podmínek určených stanovami. Výslovně zakotvil, že vlastnictví k pozemkům, sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření, zůstává zachováno. Právo družstevního užívání opravňovalo družstvo k užívání pozemku ve stejném rozsahu, v jakém by náleželo vlastníku. Družstvu náleželo vše, co na pozemku vzešlo, mělo právo měnit jeho podstatu a čerpat z ní, a provádět na něm stavby. Právo družstevního užívání opravňovalo družstvo k přidělení půdy jako záhumenku rodině družstevníka. Pozemek v družstevním užívání mohlo družstvo pronajmout, a to v odůvodněných výjimečných případech. Družstvo však nemohlo pozemek zatížit ani zcizit. V prvních etapách kolektivizace družstevní předpisy nevyklučovaly možnost vyčlenění sdružené půdy v souvislosti se zánikem členství v družstvu případně počítaly s tím, že v případě nemožnosti vyčlenit tyto pozemky, budou osobě, která členství ukončí, poskytnuty jiné pozemky. Tato konstrukce byla v „poslední“ fázi zemědělského družstevnictví v období po nabytí účinnosti zák.č. 122/1975 Sb., o zemědělském družstevnictví vyloučena, neboť dle jeho § 42 odst. 1 mohlo napříště dojít k zániku družstevního užívání pouze a toliko převodem nebo přechodem sdruženého pozemku do socialistického společenského vlastnictví s výslovným zdůrazněním, že jinou změnou vlastnictví není právo družstevního užívání dotčeno.

I nadále bylo možno sice pozemky jeho vlastníky zcizovat, nicméně dle § 41 odst. 2 zák.č. 122/1975 Sb., pouze se souhlasem družstva, kterého nebylo zapotřebí pouze v případě, že se jednalo o

darování pozemku v družstevním užívání státu. Kromě souhlasu družstva bylo třeba ke zcizení pozemku souhlasu místního národního výboru dle § 490 odst. 2 OZ.

Po celou dobu postupného působení všech zákonů o JZD byly určité pozemky vyloučeny z povinnosti je sdružit ke společnému obhospodařování (jednalo se o pozemky sloužící uspokojení „osobní“ potřebě - pozemky, na nichž byla obytná budova, event. pozemky do určité výměry).

Z výše uvedené stručné charakteristiky družstevního užívání plyne, že se stalo jedním ze základních nástrojů likvidace možnosti realizovat vlastníky svobodně dle své vůle obsah jejich pozemkového vlastnictví.

3.3 „NUCENÉ“ NÁJMY A PŘECHODY VLASTNICTVÍ ZEMĚDĚLSKÉ PŮDY NA STÁT

Prostředkem k nucenému omezení obsahu vlastnického práva v zemědělství a lesnictví byly tzv. „nucené nájmy“. I jejich pojetí a obsah se postupně vyvíjel. Základ byl položen zák. č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, ve znění zákonů č. 132/1948 Sb. a č. 244/1949 Sb., dle kterého mohlo dle § 3 cit. zákona dojít v případě, že vlastník neobdělával zemědělskou půdu, k přikázání jeho půdy do tzv. povinného pachtu, případně půdu mohl převzít do svého hospodaření přímo národní výbor.

Dalším právním předpisem v řadě, který představoval možnost nuceného zásahu do vlastnického práva, bylo vládní nařízení č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, ve znění pozdějších předpisů. Vztahovalo se na vlastníky zemědělské půdy nacházející se v různých pozicích. Zákon diferencovaně reguloval přístup ve vztahu k malým a středním rolníkům, ke kulakům a k vlastníkům zemědělských pozemků, kteří nebyli výkonnými zemědělci.

Ve vztahu k výkonným zemědělcům bylo jeho cílem působit na dosud individuálně hospodařící zemědělce, aby vstoupili do jednotných zemědělských družstev.

V případě, že malí a střední zemědělci nadále hospodařili samostatně a neplnili povinnosti, ukládala vládní nařízení orgánům státní správy, aby uzavřeli se „zemědělským závodem socialistického sektoru“ smlouvu o odevzdání části své půdy (popř. provozního zařízení či celého hospodářství do užívání k zajištění výroby, a to na dobu nejméně šesti let. Právní úprava počítala s tím, že dohoda by mohla být zrušena, tudíž opět se „tvářila“ tak, že práva vlastníka nejsou blokována zcela a napořád.

Speciální třídně zacílené ustanovení obsahovala právní úprava ve vztahu k zajišťování zemědělské výroby na půdě kulaků. Dle § 8 cit.

vl. nař. byl kulak v případě, že nemohl zajistit řádné hospodaření na své usedlosti pro nemoc, stáří apod., povinen oznámit to prostřednictvím výkonného orgánu místního národního výboru zemědělskému odboru rady okresního národního výboru. Zemědělský odbor rady okresního národního výboru v součinnosti s výkonným orgánem místního národního výboru projednal s kulakem zajištění řádného hospodaření na jeho usedlosti. Kulak měl v zásadě dvě možnosti. Buď „dobrovolně“ nabídnout státu, aby převzal usedlost bezplatně do vlastnictví, anebo dát souhlas, aby jeho usedlost byla bezplatně přikázána do užívání zemědělskému závodu socialistického sektoru. V případě, že nebylo možné, aby usedlost převzal do užívání zemědělský závod socialistického sektoru, došlo dle § 9 vl.nař. k bezplatnému převzetí usedlosti do užívání rozhodnutím zemědělského odboru rady okresního národního výboru na dobu, než bude v obci zřízeno jednotné zemědělské družstvo, strojní a traktorová stanice.

Konečně § 10 cit. vl.nař. stanovil pravidla pro zajišťování zemědělské výroby na zemědělské půdě vlastníků, kteří nebyli výkonnými zemědělci.

Každý vlastník zemědělské půdy, který na ní trvale nehospoďaril, byl povinen sám se postarat o její obdělání. Jestliže vlastník na této půdě sám nehospoďaril a byly splněny ostatní podmínky pro výkup půdy podle zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, měl být proveden výkup půdy. Provede-li se výkup půdy, zemědělský odbor rady okresního národního výboru, byla odevzdána vykoupená půda do trvalého užívání jednotnému zemědělskému družstvu nebo byla převedena do správy státního statku (výzkumného nebo školního statku). Vlastník však mohl vždy také dobrovolně nabídnout státu, aby jeho půdu převzal bezplatně do vlastnictví. Pokud nebylo možno zajistit obdělání půdy výše uvedenými způsoby, mohl ji přikázat výkonný orgán místního národního výboru do užívání zemědělského závodu socialistického sektoru a pokud by to nebylo možné, tak malým a středním rolníkům, kteří byli schopni tuto půdu řádně obdělávat.

Posledním právním předpisem v řadě byl ve vztahu k „nuceným nájům“ resp. k institutu užívání k zajištění výroby zák. č. 123/1975 Sb., užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, ve znění pozdějších předpisů. Pokračoval v trendu „vyblokovat“ obsah vlastnického práva k pozemkům, které se již ke dni jeho účinnosti nacházely v užívání tehdejších socialistických organizací a stejně jako v případě družstevního užívání podle zák.č. 122/1975 Sb. zakotvil jeho nezrušitelnost s výjimkou převodu či přechodu těchto pozemků do socialistického společenského vlastnictví. Podle § 5 odst. 2 právo užívání náleželo zemědělské organizaci dokonce i k obytným částem zemědělských usedlostí a stavebním pozemkům, na nichž jsou zřízeny, pokud zemědělská organizace převzala celou usedlost do užívání před 1. dubnem 1964 a užívala ji ke účinnosti zák.č. 123/1975 Sb. Ustanovení § 6 zák.č. 123/1975 Sb. upravovalo vznik práva užívání k zajištění výroby po nabytí účinnosti zákona.

Především zákon stanovil, že vlastník zemědělské půdy, která není v užívání socialistické organizace, je povinen zajistit v souladu s dosaženým stupněm rozvoje zemědělské výroby její řádné obdělávání ve shodě se zájmy společnosti a využívat ji k zajištění produkce společensky žádoucích zemědělských výrobků. Nemohl-li vlastník zemědělské půdy tyto povinnosti plnit, byl povinen oznámit to bezodkladně prostřednictvím místního národního výboru okresnímu národnímu výboru. Okresní národní výbor měl působit k tomu, aby vlastník zemědělské půdy, který neplnil nebo nemohl plnit povinnosti uvedené v odstavci 1, daroval své zemědělské pozemky státu nebo uzavřel se zemědělskou organizací písemnou dohodu, kterou jí odevzdá své zemědělské pozemky, popřípadě i jiný zemědělský majetek, který zemědělská organizace potřebuje, do užívání. Nedošlo-li k darování zemědělských pozemků státu ani k uzavření dohody podle odstavce 2, bylo autoritativně zřízeno právo užívání k zemědělské půdě, popřípadě i k jinému zemědělskému majetku, který zemědělská organizace potřebuje, a to rozhodnutím okresního národního výboru.

Právo užívání k zajištění výroby nezřizovalo k pozemkům, na nichž byly zřízeny stavby, které mohly být v osobním vlastnictví, k nádvořím, jakož i k zahradám, které souvisely s pozemkem, na kterém byla obytná budova, nebo jsou v zastavěné části obce (intravilánu), jestliže jejich výměra nepřesahuje 0,10 ha. Výjimečně se nezřídilo právo užívání k zahradě, přesahující tuto výměru, jsou-li pro to důvody hodné zvláštního zřetele, zejména pokud by zbývající část pozemku, přesahující 0,10 ha, nemohla být zemědělskou organizací účelně využita.

Zákon č. 123/1975 Sb. pamatoval i na to, aby při event. zániku jednotného zemědělského družstva jeho přechodem do státní zemědělské organizace, byly zachovány užívací vztahy k pozemkům dosud užívaných z titulu družstevního užívání. A to tak, že přechodem jednotného zemědělského družstva do státní zemědělské organizace, vzniklo této organizaci dnem přechodu právo užívání k pozemkům, k nimž mělo družstvo právo družstevního užívání. Tato konstrukce jen potvrdila nemožnost zániku užívání pozemků.

Vlastník pozemku mohl pozemek sice zcizit, ovšem ke smlouvě o převodu vlastnictví k pozemku, k němuž náleželo zemědělské organizaci právo užívání, bylo třeba jejího souhlasu, ledaže šlo o darování pozemku státu.

Právo užívání zanikalo přechodem nebo převodem užívaného majetku do socialistického společenského vlastnictví. Jinou změnou vlastnictví nebylo právo užívání dotčeno.

Vzhledem k tomu, že k lesním pozemkům v tu dobu existoval zvláštní užívací institut, zakotvil zák. č. 23/1975 Sb. konstrukci, podle níž právo užívání zanikalo rovněž v případě, jestliže pozemky byly podle zvláštních předpisů rozhodnutím orgánu státní správy určeny k

zalesnění a byly převedeny do užívání státní organizace lesního hospodářství.

3.4 SPECIFIKA LESNÍCH POZEMKŮ

Lesní pozemky byly rovněž předmětem výše uvedených autoritativních zásahů do postavení pozemkových vlastníků, a to jak v rámci II. pozemkové reformy, tak v souvislosti s vytvářením jednotných zemědělských družstev. Nicméně lesního majetku resp., lesních pozemků se týkala i určitá specifika. Ta vyplývala i z nazírání na obhospodařování lesního majetku v historických souvislostech. Především je vhodné upozornit na velký význam lesních družstev v období 1. republiky i těsně v období po roce 1945, a to včetně lesních družstev, jejich členy byly obce. Následně se hledaly cesty pro jejich likvidaci, a to mimo jiné tlakem na nucené slučování lesních družstev s jednotnými zemědělskými družstvy.

Na úseku lesního majetku si právní úpravy „vypomáhala“ konstrukcemi, které byly propracovány pro oblast zemědělských pozemků. Jmenovitě např. podle § 22 zák.č. 166/1960 Sb. o lesích mohl okresní národní výbor, jestliže uživatel lesa nezajistil plnění povinností stanovených tímto zákonem nebo předpisy vydanými k jeho provedení, přikázat les organizaci vykonávající odbornou správu lesů do užívání přiměřeně podle předpisů o opatřeních k zajištění zemědělské výroby (viz blíže bod. 3.3. – „nucené nájmy“).

Definitivní jednoznačnou podporu trendu omezit výkon vlastnického práva individuálních vlastníků pak představovala právní úprava obsažená v pořadí dalším lesním zákoně. Právo užívání lesních pozemků k zajištění lesní výroby a ostatních funkcí lesa upravily § 12 a násl. zák.č. 61/1977 Sb., o lesích. Týkalo se jednak lesních pozemků užívaných socialistickými organizacemi ke dni účinnosti cit. zákona, jednak podmínek pro vznik tohoto institutu po nabytí jeho účinnosti. Stejně jako u užívání k zajištění zemědělské výroby bylo cit. užívání koncipováno jako časově neomezené a bezúplatné. Vlastník pozemku s ním sice mohl disponovat, ale pouze se souhlasem uživatelské organizace a se souhlasem místního národního výboru, ledaže se jednalo o bezplatný převod lesních pozemků do vlastnictví státu. Jeho zánik byl možný rovněž pouze převodem předmětných pozemků do socialistického společenského vlastnictví, jinou změnou vlastnictví nebylo právo užívání lesních pozemků dotčeno.

Specifický způsob zániku nastával v případě, že lesní pozemky byly trvale vyňaty z lesního půdního fondu a podle zvláštních předpisů rozhodnutím orgánu státní správy prohlášeny za součást zemědělského půdního fondu. V takovém případě vznikalo právo užívání k zajištění zemědělské výroby.

Smyslem provedené charakteristiky právní úpravy užívacích institutů k zemědělským a lesním pozemkům bylo poukázat, že ač

jejich existence předpokládala i nadále zachování soukromého pozemkového vlastnictví, byl jejich obsah postupně koncipován tak, že ve výsledku (v návaznosti na účinnost zák.č. 122/1975 Sb.m, o zemědělském družstevnictví, zák.č. 123/1975 Sb., o užívání k zajištění zemědělské výroby a zák.č. 61/1977 Sb., o lesích) oslabily postavení vlastníků natolik, že bylo možno jejich vlastnictví označit za „dominum nudum“ resp. „holé vlastnictví“. Pozemky byly nadále děditelné. Z obsahu vlastnického práva byla vlastníkům zachována pouze dispoziční oprávnění, a to navíc vázané na udělené souhlasu uživatelskou organizací a místním národním výborem (s výjimkou případů darování pozemků státu). Navíc šlo o užívací instituty bezúplatné. Právní úprava upravila rovněž specificky vlastnictví trvalých porostů, a tak, že nebyly ve vlastnictví vlastníka pozemku, ale ve vlastnictví uživatelské organizace, což se mimo jiné projevilo např. při vyvlastňování těchto pozemků, kdy náhrada za trvalé porosty příslušela uživatelské organizaci (byť se např. jednalo o trvalé porosty, které se na pozemcích nacházely již v době vzniku užívání socialistickou organizací). Deformace postavení vlastníka pozemku v užívání socialistických organizací našla svůj výraz i ve stanovení ceny těchto pozemků. Ta se rovněž mohla projevit (a velmi často projevovala při získávání těchto pozemků pro realizaci veřejného zájmu ať již smluvním převodem či vyvlastněním). Cena těchto pozemků ve srovnání se stejnými pozemky, které se však nenacházely v užívání socialistických organizací podle výše charakterizovaných užívacích institutů, postupně snižovala, až byla stanovena na 0,40 Kč za 1 m².⁶ Tato částka způsobila, že osoby, kterým za ni byly pozemky ve veřejném zájmu (stavba sídlišť, komunikací, letišť) vykupovány či vyvlastňovány, převod či přechod vnímaly jako blížící se bezúplatné ztrátě pozemkového vlastnictví.

3.5 MÍSTO ZÁVĚRU – ZÁKLADNÍ NÁSTROJE K ODSTRANĚNÍ NUCENÝCH DEFORMACÍ VLASNICKÉHO PRÁVA K ZEMĚDĚLSKÝM A LESNÍM POZEMKŮM Z MINULOSTI PO ROCE 1989

První reakcí na společenské změny po roce 1989 ve vztahu k deformacím vlastnického práva k zemědělským pozemkům byla v návaznosti na ústavní zákon č. 100/1990 Sb. novela zák.č. 123/1975 Sb. realizovaná zák.č. 114/1990 Sb. Preambule zákona byla výslovně doplněna o dikci, podle níž: "Zrovnoprávnění všech forem vlastnictví vyžaduje, aby vlastníci mohli v plném rozsahu užívat svou zemědělskou půdu a jiný zemědělský majetek a aby byly odstraněny veškeré překážky, které brání ve výkonu tohoto jejich práva." Z těchto důvodů byla nově zařazeným § 12a zakotvena možnost „zrušení“ dosud časově neomezeného užívání k zajištění výroby. Šlo o ustanovení, na které navázala právní úprava obsažená v § 22 odst. 1

---

⁶ „Ztráta“ pozemkového vlastnictví za tuto cenu nebyla v polistopadovém období v rámci restitucí „uznána“ za majetkovou křivdu s argumentací, že cena odpovídala tehdejšími cenovými předpisům“.

písm. a) a násl. zák.č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, na základě kterého došlo k zániku těchto užívacích vztahů a jejich přeměn na nájmy ex lege.

Případy, kdy v období let 1945 až 1989 došlo k odnětí vlastnického práva k zemědělským a lesním pozemkům, byly pak postupně řešeny restitučními⁷ zákony, ve vztahu k zemědělským a lesním pozemkům pak především zák. č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k zemědělské půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů, zák.č. 243/1992 Sb., ve specifických případech i zák.č. 403/1990 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd. Bez významu nejsou i další právní předpisy (jmenovitě např. zák.č. 95/1999 Sb., o převodu zemědělských a lesních pozemků ve vlastnictví státu na jiné osob, ve znění pozdějších předpisů). Ve vztahu restituční zemědělských lesních pozemků, jejichž původním vlastníkem byly obce (příp. lesní družstva, jejichž členy byly výlučně obce) pak významnou roli sehrál zák.č. 172/1991 Sb., o přechodu majetku z vlastnictví ČR do vlastnictví obcí, ve znění pozdějších předpisů. Nedokončen zůstává problém event. majetkové restituční církevního zemědělského a lesního pozemkového majetku.

V obecné rovině lze jistě uzavřít, že v období více než 20 let od roku 1989 byly mnohé z deformací pozemkového vlastnictví zemědělských a lesních pozemků vyřešeny. Nabízí se však otázka, zda úmysl zákonodárce, který při koncipování obsahu těchto restitučně-transformačních předpisů sledoval, byl skutečně naplněn. Nalezení odpovědi na tuto otázku však bude podle mého soudu vyžadovat provedení důkladných historicko-právních analýz⁷. Jedině tak bude možno s určitým časovým odstupem uzavřít, jaké podmínky byly v polistopadovém období vytvořeny pro vlastníky (resp. jejich právní nástupce), vůči nimž byly v období od roku 1945 do roku 1989 uplatňovány nástroje omezující jejich vlastnické právo k pozemkům.

Contact – email

Ivana.Pruchova@law.muni.cz

---

⁷ Jsem přesvědčena, že za jeden takový počín lze ve vztahu k restitučním procesům označit studii BENDA, J.: Restituční majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 10/2010, prosinec 2010.

DĚDICKÉ PRÁVO 1948-1989 OPTIKOU PRÁVA ŘÍMSKÉHO¹

PAVEL SALÁK JR.

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno, Česká republika

Abstract in original language

velkými zásahy, jakými jsou např. pozemková reforma či znárodnování. Stejně tak však ale veřejná moc může omezit soukromá práva jedince skrze právní úpravu občanského práva a jeho institutů. Příkladem nám může být právní úprava dědického práva v období let 1948-1989. Měřítkem je nám naopak právo římské, jež se stalo základem právní úpravy kontinentálního práva soukromého. Římské právo od okamžiku rozpadu rodové společnosti stavělo v oblasti dědického práva na preferenci vůle zůstavitele.

S ohledem na odlišné politické ideje bylo pochopitelně toto římskoprávní pojetí pro komunisty nepřijatelné. Zákon č. 141/1950 Sb., tzv. střední občanský zákoník, oddělil ve své úpravě dědické právo do věcných práv a posunul jej až za právo oblihační. V praxi tuto skutečnost pak zákoník uvedl především tím, že obrátil poměr testamentu a intestátní posloupnosti ve prospěch posloupnosti intestátní. Nejzávažnějším zásahem však bylo nastavení poměru povinného dílu nepominutelným dědicům. Socialistický zákoník 40/1964 Sb., pak šel ještě dál a zrušil dědickou substituci i odkaz.

Praktickým dopadem této právní úpravy je zejména skutečnost, že u cennějších věcí, typicky u nemovitostí, vzniká nuceně spoluvlastnictví. Tato situace pak s sebou nese další problémy, zejména v situaci, kdy jeden z dědiců nemovitost užívá, zatímco jiní nikoliv, a finanční situace často neumožňuje dědici své spoludědice vyplatit.

Key words in original language

římské právo, dědické právo, testament, intestátní posloupnost, odkaz, ABGB, Střední kodex, zákon č. 40/1964 Sb., komunismus

Abstract

Public law influences upon private law are done not only through confiscation or land reforms, but also via new codification of civil law by restriction or prohibition of some institutes. As an example we can take the legal regulation of the law of succession between 1948-1989 on the territory of Czechoslovakia. We can see this influence on the relation of these years codifications to the Roman law. Since The Law of Twelve Tables /Lex XII Tabularum/ was enacted, the Roman law preferred the will of testator over intestate succession. Many institutes

---

¹ Tento text je výstupem z grantu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky.“

of civil law were developed in Roman law, that are used for modification on the will of testator / e. g. substitution of heirs, condition in testament, legacy/.

We can find the same institutes in ABGB /Austrian civil code from 1811/ and in Osnova 1937 / never realized Proposal of Czechoslovak Civil Code from 1937/. In the year 1948 the political situation in Czechoslovakia changed. The Communists usurped the power in the state. Unlike in capitalism the communists did not respect the private ownership but they preferred collective ownership. New legal regulation presented by „Middle civil code“ /Act No. 141/1950 Coll. – Civil code 1950/ corresponded to these ideas.

In the structure of the code, the regulation of law of succession was torn away from the rights in rem and was situated behind the law of obligation. This symbolized the preference of family relations over the will of testator and cumulation of the estate. The main differences between communists' law compared to the Roman law was the preference of intestate succession over the testament. The conditions in the testament and legacy were no more valid /except collation/, the falcidian quarter was in adverse position – all legacies together could not represent more than ¼ of the estate.

The Civil code 1964 /Act No. 40/1964 Coll./ went more further – abrogated the institute of legacy and also the possibility of heir's substitution. By this regulation the testament became de facto not binding – the treaty of heirs is essential for inheritance.

This code is still in force, and the novelization after the year 1989 did not change the communists character of the regulation of law of succession. The result of this legal regulation is forced co-ownership, especially concerning the real estates.

Key words

Roman Law, Decedent's Estate, Testament, Intestate Succession, Legacy, ABGB – Austrian Civil Code 1811, Middle Civil Code 1950, Socialist Civil Code 1964, Communism

Působení státní moci na soukromé právo se pochopitelně může dít velkými zásahy, jakými jsou např. konfiskace, znárodnění atp., nicméně stejně dobře může stát zásadně ovlivnit soukromoprávní vztahy pomocí právní úpravy práva občanského a jeho institutů. Tyto důsledky nejsou na první pohled viditelné a třeba se zdají být i nepatrné, nicméně z dlouhodobého hlediska se pak stávají kořenem řady problémů. Příkladem nám může být právní úprava práva dědického obou občanských zákoníků z let 1948-1989, tedy občanského zákoníku č. 141/1950 Sb. /dále též jako Střední kodex/ a občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. /dále též jako Socialistický občanský zákoník/. Jejich právní úprava dědického práva bude porovnávána s právem římským.

1. ŘÍMSKOPRÁVNÍ POJETÍ DĚDICKÉHO PRÁVA

Římské právo totiž přichází na svou dobu s myšlenkou, jež je do určité míry revoluční a která předznamenala další vývoj práva. Zásadním rozdílem mezi římským pojetím dědického práva a pojetím ostatních národů je fakt, že Římané v otázce dědického práva začínají prosazovat vůli zůstavitele. Tento jev zcela evidentně souvisí s rozpadem rodové společnosti. Nejenže novým kritériem dělení obyvatelstva se stává právě majetek a již ne jeho původ a příbuzenské vazby, ale majetek se stává základním stavebním kamenem římské společnosti a její ekonomiky. Proto také se ochrana soukromého vlastnictví těší značné pozornosti.

Přesné kořeny poslední vůle – testamentu – jako delačního důvodu v římském právu nelze zcela přesně vyhledat, každopádně již zákon dvanácti desek jej zná jako vyvinutý institut.² Zůstaviteli tak byla dána možnost, aby o své vůli pořídil, kdo bude jeho nástupcem, jeho dědicem. Testamentu byla dána přednost před posloupností intestátní, která vycházela z rodinných vazeb. Tato pozice byla ještě více posílena skutečností, že – až na výjimky jakou byl vojenský testament – nebylo možno obě tyto posloupnosti kombinovat: „NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTES.“³ Pořízení testamentu pochopitelně podléhalo již od počátku zvláštním pravidlům a formalitám, jejichž nesplnění mělo za následek jeho neplatnost. Postupný vývoj však ukazoval, že stejně jako Římané dali přednost vůli zůstavitele před příbuzenskými vazbami, tak i v otázce konfliktu formálních náležitostí a vůle zůstavitele můžeme říci, že postupe času nabývá vůle zůstavitele vrchu. Dochází k tomu především díky činnosti praetora a zejména pak díky jurisprudenci, což asi nejlépe ukázala tzv. Causa Curiana.⁴ Nebyla to však jen cesta výkladu, ale i vytváření nových institutů, jakými byl např. privilegované testamenty. Tyto testamenty jednak snižovaly formální náležitosti a proces pořízení poslední vůle tak zjednodušovaly (zde typicky vojenský testament), nebo sice přidávaly další formální náležitosti, ale jen proto, aby umožnily pořádat testament i osobám, jež doposud testamenti factio activa postrádaly (typicky slepecký testament, vyžadující vyšší počet svědků). Nelze

---

² Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského práva soukromého. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910, s. 982. Zákon XII. Desek, deska V.3.

³ D 50, 17, 7 Pomponius ad Sabinum: „*Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est "testatus" et "intestatus".*“

⁴ Dostálík, P., Causa Curiana - i slavní právníci prohrávají spory, Bulletin advokacie 2010, č. 1-2., též k samotné taktice jednotlivých aktérů. Brtko, R., Kauza Curiana. In: Súdne reči a veľké súdne procesy podľa justiniánských Digest a iných prameňov rímskeho práva . Zborník príspevkov z 11. konferencie právnych romanistov SR a ČR, Trnava 15.-16. máj 2009 (Edd.: Mach, P., Pekarik, M.). Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 17-16.

řící, že by římské právo absolutizovalo vůli zůstavitele, takže by zcela mohl pominout rodinné vazby, naopak, existoval zde systém ochranných pák, typicky ochrana práv nepominutelných dědiců, přesto však šlo spíše o jakési zajištění „nutného minima.“

Jaké důvody ale vedly Římany k této absolutizaci vůle zůstavitele? Bylo cílem ochudit vlastní rodinu? Bezesporu ne, ostatně asi nejstarší testament, tzv. kalátní, počítal se situací, kdy zůstavitel nemá přirozených dědiců. Hlavní idea testamentu, nebo přesněji římského práva dědického /a dlužno dodat nejen římského/, bylo zamezení štěpení majetku. Nesmíme zapomínat, že v nejstarších dobách se bavíme o příbuzenských vazbách založených na agnátském, tedy právním příbuzenství, které mohl otec pomocí institutu emancipace do určité míry korigovat. V ideálním případě totiž měl být dědic jeden, typicky prvorozený syn. Své důvody to má pochopitelně ve skutečnosti, že dědické právo bylo v té době ne jen právem majetkové povahy, ale mělo i aspekt náboženský. Na druhou stranu, bavíme se o společnosti zemědělské a pro zemědělce je pochopitelně značným nebezpečím štěpení a tříštění rodinného majetku mezi potomky. O tom, že nešlo problém čistě římské společnosti svědčí např. proces pauperizace drobné šlechty v průběhu 14. stol. na území našeho státu.

Ve valné většině případů skutečně zůstavitel volil v testamentu dědice z řad svých potomků či jiných blízkých příbuzných. Testament mu však dával na rozdíl od intestátní posloupnosti možnost upravit velikost jednotlivých dílů, případně podmínit nabytí dědictví splněním podmínky. Stejně tak mohl i pro případ, že by se označený dědic dědictví neujal stanovit náhradníky a opět s poměry podílů dle jeho vůle. Práva nepominutelných dědiců pochopitelně byla zajištěna, nicméně nemuselo jít o postavení spoludědice, římské právo k jejich zajištění umožňovalo využít typicky např. institut odkazu, věna a nelze zapomínat i na tzv. kollační povinnost, tedy povinnost započítat do svého dědického dílu majetek nabytý od zůstavitele za jeho života.⁵

2. POJETÍ DĚDICKÉHO PRÁVA V ZÁKONÍCÍCH Z LET 1948-1989

Poměr komunistů k soukromému vlastnictví je všeobecně znám. Jakmile se dostali k moci, jejich snaha vedla přes omezení soukromého vlastnictví až k jeho skrytí, když už se jim ho nepodařilo zrušit úplně. Je nasnadě, že poměr k soukromému vlastnictví se odrazí nejen v otázce dispozice s majetkem za života vlastníkov, ale i po jeho smrti.

Charakter rozdílného pojetí oproti pojetí římskoprávnímu je patrný již na první pohled ze struktury obou soukromoprávních kodexů ze sledovaného období. Dědické právo je odděleno od právní úpravy

---

⁵ Tato povinnost byla zavedena praetory, aby zrovnoprávnila při dědění děti emancipované, jež při emancipaci nějaký majetek dostaly, a neemancipované, které logicky ani žádný majetek mít nemohly.

věcněprávní, která vycházela právě z římskoprávní struktury dané Gaiovými a Justiniánskými institucemi a mezi obě tyto oblasti se vklínilo právo obligační. Nešlo přitom o jev náhodný, neboť důvodová zpráva občanského zákoníku z r. 1950 výslovně uváděla, že: „Dědění ze zákona je odůvodněno poměrem rodinným a je posílením rodinného svazku jako základny rozvoje národa...“⁶ a posílení rodinných vazeb jako základní rys nového zákoníku chápala i dobová odborná literatura.⁷

Faktické posílení rodinných vztahů se pak dalo skrze samotnou právní úpravu jednotlivých institutů. Cílem této úpravy byla prioritizace intestátní posloupnosti, před posloupností testamentární. Nebylo tomu však tak, že by testament přicházel do úvahy jen v případě, že by nebylo zákonných dědiců. Již výše zmiňovaná římskoprávní zásada o nemožnosti kombinovat více dědických titulů vzala postupem doby za své, a tak již ABGB nejenže znalo možnost kombinace těchto dvou titulů, ale ještě pro manžele uvádělo další titul a tím byla dědická smlouva.⁸

Faktické omezení vůle zůstavitele se bylo provedeno především právní úpravou institutu testamentu. V občanských zákonících období nesvobody tak můžeme sledovat jednak zrušení některých institutů, jednak jejich omezení a zcela převrácení jejich smyslu.

V případě testamentu došlo ke značné omezení vůle svobody zůstavitele tím, že z právní úpravy vymizely privilegované testamentsy, které snižovaly formální nároky. Je pochopitelné, že zde nemám na mysli vojenský testament, který pochopitelně neznalo ani ABGB, nicméně např. testamentsy počítající s různými přírodními pohromami, epidemiemi, či válkou. Dlužno dodat, že argumentace proč dochází k jejich zrušení, byla leckdy až absurdní – např. v případě válečného testamentu se argumentovalo tím, že není možné, aby stát, který usiluje o celosvětový mír, měl ve své úpravě závět' počítající s válečným stavem.

Dalším omezením, jež postihlo dispoziční možnosti zůstavitele, byl zákaz podmínek, přiložených k testamentu. Pochopitelně, že ani Říman nemohl vázat dědictví na splnění jakékoliv podmínky. Předně nebylo možno podmínit testament podmínkou rezolutivní, což by

---

⁶ Občanský zákoník, Praha. Orbis, 1950, s. 296 komentář k § 512.

⁷ Blažke, J.: Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951, s. 234.

⁸ Dědická smlouva byla pochopitelně Středním kodexem rovněž zrušena. Nebude jí v našem textu věnována další pozornost, přesto i zde je možné, že tento institut římskému právu jako takovému cizí má své kořeny v právu římském. K tomu viz Černochoch, Radek. Postavení dědice v římském právu. Diplomová práce. PrF MU. Brno, vlastním nákladem, 2011, s. 15,16.

vedlo k popření zásady „SEMELHERES, SEMPER HERES“⁹, zejména pokud by se podmínka přičila dobrým mravům, mohla být považována za neplatnou. Na druhou stranu podmínky mohly být poměrně účinným argumentem, jak potenciálního dědice donutit k určitému chování /např. aby přestal vést rozmařilý život/ a zajistit tak, že dědictví skutečně přijde do správných rukou, v nichž nepadne v niveč. Bylo výslovně uvedeno, že není možno vázat testament na podmínku. Jedinou výjimkou z této zásady bylo zachování kollační povinnosti.

Omezení se dočkal rokem 1950 i jiný institut dědického práva – odkaz. Odkaz na rozdíl od dědictví spočíval v tom, že se odkazovníkovi poskytuje určitá věc či soubor věcí. Jde tedy, na rozdíl od dědictví o sukcesy singulární, jejíž naplnění však předpokládá proběhnutí sukcese univerzální. Tento institut se v Římě vyvinul na zajištění určitého majetku pro vdovu, nicméně nabyl později značné obliby a rozšíření. Zpravidla tak byl dědicem učiněn prvorozený syn a ostatní členové rodiny byli zajištěni odkazy. Odkazy však byly činěny i ve prospěch jiných osob a obliba tohoto institutu pak vedla k tomu, že se často stávalo, že dědictví bylo nad míru zatíženo odkazy, což bylo nevýhodné ne jen pro dědice, ale de facto i pro samotné odkazovníky, neboť pokud neproběhla sukcese univerzální, nenastala ani sukcese singulární. Římské právo tak hledalo způsoby, jak tuto dispozici omezit. Tyto snahy vyvrcholily r. 40 př. Kr. přijetím tzv. Falcidiova zákona o odkazech, který stanovil, že jedna čtvrtina čistého majetku musí zůstat dědici nezatížena odkazy. Tzv. falcidiánská kvarta pak v římském právu našla odezvu i u institutu nepominutelných dědiců. Rakouský občanský zákoník, ABGB, šel v otázce vůle zůstavitele mnohem dále, neboť neznal omezení podobné falcidiánské kvartě. Její návrat nastává až r. 1950 spolu s tzv. středním kodexem /zákon č. 141/1950 Sb., občanský zákoník/¹⁰. Podobně jako i v jiných oblastech, byla však úprava institutu odkazu v tomto zákoně velmi stručná a značně omezená.

3. POSTAVENÍ NEPOMINUTELNÝCH DĚDICŮ

Nejúčinnějším nástrojem omezení zůstavitele v dispozici s majetkem se však ukázal institut nepominutelných dědiců. Tím, že římské právo nepřipouštělo kombinaci intestátní a testamentární posloupnosti a zcela jasně preferovala testament, tedy vůli zůstavitele, mohlo dojít k situaci, kdy by zůstavitel zcela pomínul příbuzenské vazby a svou rodinu zcela pomínul. Přestože vůle zůstavitele hrála zásadní roli, takovýto přístup byl bezesporu nepřijatelný. Proto právo vytvořilo nástroje, kterými omezovalo absolutnost vůle zůstavitele. Již byla řeč

---

⁹ Tento požadavek vycházel z náboženských souvislostí v dědickém právu. ABGB již oproti římskému právu tuto zásadu neuznávalo a rezolutivní podmínky připouštělo (§§ 696, 708 ABGB).

¹⁰ K tomu srovnej např. SKALOŠ, M.: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 - 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 296.

o tom, že podmínky jež byly v rozporu s dobrými mravy – tedy s nějakými obecně uznávanými morálními pravidly - byly považovány za neplatné. Podobně bylo obecně společností považováno za nepřijatelné, že by zůstavitel ve svém testamentu nezmínil své nejbližší příbuzné. Pokud tak neučinil, chápalo se to za natolik podivné, že se zjevně nabízela otázka, zda vůbec zůstavitel byl při smyslech a tedy, zda byl způsobilý závěť pořídit. Civilní právo však uznávalo nepominutelným dědicům pouze nárok formální – tedy na to, aby v testamentu byli zmíněni, přičemž výslovně musel být zmíněn ten, jehož dědická pozice byla obecnou zvyklostí ve společnosti předpokládána – prvorozený syn. Pod pojmem „být zmíněn“ je však třeba rozumět jmenování, nikoliv to, že reálně nějaký majetek musí dostat – mohlo dojít i k vydědění, přičemž v nejstarších dobách nebyly taxativně důvody vydědění dány. Postupem času došlo k tomu, že římské právo začalo nepominutelným dědicům přiznávat i nárok materiální, který vedl k tomu, že jim musel připadnout minimálně určitý díl jejich zákonného dílu. Původně byl tento díl určen po vzoru odkazů na jednu čtvrtinu. Justiniánská právní úprava Novelou 18 zavedla složitější systém. Pokud by totiž dědici měl připadnout dědický podíl čítající jednu čtvrtinu celého dědictví a více, měl nárok na třetinu svého zákonného dílu. Pokud by mu však měla připadnout méně než jedna čtvrtina, měl dostat polovinu svého zákonného dílu. Novela 115 z r. 542 pak provedla další změny v oblasti nepominutelných dědiců, tato novela se však netýkala velikosti povinného dílu. Došlo jí však ke sloučení formálního a materiálního práva nepominutelných dědiců.

Právní úprava středního kodexu otázku nepominutelných dědiců řešila v ustanovení § 551. Práva na povinný díl podle této právní úpravy měly pochopitelně především děti, zároveň však i rodiče a prarodiče /terminologií zákona „staří rodiče“/. S nárokem rodičů a prarodičů však zákon počítal jen v situaci, kdy „je v době zůstavitelova úmrtí v nouzi a už práce neschopný.“ Toto ustanovení je pak, dle judikatury vykládat v souvislosti s § 72 zákona o právu rodinném.¹¹ Velikost povinného dílu v případě nedospělých jedinců čítá jejich celý zákonný díl, v případě ostatních – tedy plnoletých potomků a rodičů či prarodičů pak tři čtvrtiny jejich zákonného dílu.

Obdobná problematika je v zákoně 40/1964 Sb.¹² v ustanovení § 479. Podle tohoto paragrafu zůstává zachováno, právo nezletilých osob na celý zákonný díl. Podobně i právo zletilých potomků na tři čtvrtiny jejich dílu. Práva rodičů a prarodičů však již z této právní úpravy zcela vypadla.

---

¹¹ Rozhodnutí krajského soudu v Liberci (Rc) 5 Co6/53 citováno dle ASPI.

¹² K tomuto zákonu více viz např. SKALOŠ, M.: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 - 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 304.

4. VYDĚDĚNÍ

Pokud nebyly nepominutelní dědicové zajištěni dostatečně již za života, jediným způsobem, jak zamezit jejich dědění, bylo vydědění. Tento institut znalo opět již římské právo, kde institut vydědění navíc nefungoval jen jako „trest“, nýbrž měl velmi často i charakter preventivního opatření na ochranu testamentu. Vydědění často stíhalo potomka, který byl počat až po zřízení poslední vůle. Nešlo o projev „nelásky“, tímto krokem totiž zůstavitel zajistil, že narození nového potomka nebude mít vliv na platnost testamentu.¹³ Pro vydědění měla zásadní vývoj již zmíněná novela 115, neboť v ní došlo ke stanovení důvodů, jež mohly vést k vydědění. Těchto důvodů pro descendenty bylo dáno čtrnáct, pro ascendenty osm. Vedle úkladů proti zůstaviteli či obecně nedobrému chování k němu zde však jako vydědovací důvod nalezneme i odpadnutí od křesťanské víry či výkon „nizkého“ povolání /např. kejklířského/. Stran podmínek vydědění i zde se projevovala doba, v níž ta která právní úprava vznikla. Jestliže ABGB v původním znění, podobně jako justiniánská kodifikace původně znalo jako vydědovací titul odpadnutí od katolické víry. Střední občanský zákoník pak pro změnu jako důvod k vydědění uvádí, že je možno dědice vydědit, odpírá-li trvale pracovat.

Oba občanské zákoníky poválečné však omezují zůstavitele v tom ohledu, že mu přikazují, aby byl důvod vydědění výslovně uveden, což ABGB výslovně nevyžadovalo a dokázání důvodu bylo pak na dědici samém. Zejména však ani střední zákoník, ani zákon 40/1964 Sb. nepočítají s vyděděním podmíněným. Zatímco tedy dle ABGB bylo možno ustanovit, že pokud by např. dědic v budoucnu vedl „nemravný“ život, bude vyděděn. Od r. 1950 dodnes již je možno vydědit jen pro důvod, který v době vydědění již nastal.

5. ZÁVĚREM

Zákonodárcům let 1948 – 1989 se podařilo prostřednictvím změn v občanském právu výrazně proměnit podobu práva dědického, což zároveň má závažný dopad na majetkové poměry obyvatelstva.

Omezení provedla právní úprava ve dvou směrech:

1. omezení „majetkové“, kdy velikostí podílu nepominutelných dědiců zbývá zůstaviteli relativně malá část majetku, jímž může disponovat ve prospěch jiných než nepominutelných dědiců.

2. omezení autonomie vůle, kdy zůstaviteli byla odebrána možnost učinit testament pod podmínkou, či stanovit zůstaviteli substituta.

---

¹³ Je třeba si uvědomit, že římské právo civilní zakládalo toliko formální návrh na to, aby nepominutelný dědic byl v testamentu zmíněn. proto i pouhé vydědění potomka, který se narodil po pořízení testamentu, platnost testamentu neovlivnilo. Naopak kdyby takovýto dědic nebyl zmíněn vůbec, testament by mohl být napadnutelný. Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského práva soukromého. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910, s. 1029, 1060.

Zejména znemožněním podmínek zůstavitel přišel o možnost ekonomické páky k usměrnění chování potenciálního dědice.

Ideálem komunismu bylo, že se časem podaří odbourat touhu po soukromém vlastnictví a spolu s tím i dědické právo jako takové bude přežitkem. Předpokládalo, že omezením zůstavitele dojde k posílení rodinných vazeb.

Omezení, jež právní úprava zavedla vedou k tomu, že řada osob se poměry, jež mají nastat po jeho smrti, snaží uspořádat pořízenými inter vivos. Tato situace však navozuje další problém – zda skutečně osoba, s níž toto jednání uzavíráme, nějakým způsobem naši důvěru „nezradí.“ Z nedávné doby je možno uvést příklad majitele kosmetické firmy, který, aby zamezil nechtěným dědicům, převedl firmu na svou manželku s tím, že sám zůstal jednatelem ve firmě. Došlo však k tomu, že manželka jej na pozici jednatele nahradila svým bratrem a tak jej zcela „vyšachovala“ z jeho firmy.

Reálný dopad této právní úpravy však řada běžných zůstavitelů ani dědiců nerozezná. Je to proto, že tyto následky se projevují často nikoliv v okamžiku dědického nápadu, nýbrž často až po mnoha letech. Velká hodnota některých součástí dědictví, typicky nemovitostí, vede k tomu, že nuceně vzniká spoluvlastnictví. Nebezpečná je zejména situace, kdy jeden dědic nemovitost užívá, a tedy do ní i investuje, zatímco druhý dědic, který ji neužívá, k péči o ní nijak nepřispívá. Pokud totiž v budoucnu dojde k rozdělení spoluvlastnictví, bude se hodnota věci počítat dle stavu v době rozdělení, takže dědic nemovitost obývající nakonec možná bude muset druhému zaplatit hodnotu, která vznikla jeho vlastním přičiněním. I v případě, že dědic, který nemá zájem o obývání nemovitosti požádá druhého dědice o vyplacení hned, nemusí to mít příznivé následky. Vysoká hodnota nemovitostí vede k tomu, že málokdo má na to, aby vyplatil ostatní dědice. Za dané situace pak nezbývá, než nemovitost prodat, a co nejrychleji to jde, tedy i za nižší cenu. Není žádným tajemstvím, že nejvýnosnější je nakupování nemovitostí rozvádějících se párů a právě nemovitostí z pozůstalosti.

Jestliže tedy právní úprava sledovala „podporu rodinných vazeb“, pak se svým účinkem zcela minula. V příbuzenstvu vlivem této úpravy dochází jen k dalším rozbrojům a to i dlouho po rozdělení dědictví, ale zejména ochuzuje dědice, kteří rychle a pod cenou musí prodat ten který předmět z dědictví, jen aby mohli uspokojit dědice žádající o vyplacení. Jediné, komu tak tato právní úprava prospívá, jsou spekulanti s realitami.

Literature:

- Blažke, J.: Odkaz v novém právu dědickém. Právník, 1951.
- Brtko, R., Kauza Curiana. In: Súdne reči a veľké súdne procesy podľa justiniánských Digest a iných prameňov rímskeho práva . Zborník príspevkov z 11. konferencie právnych romanistov SR a

- ČR, Trnava 15.-16. máj 2009 (Edd.: Mach, P., Pekarík, M.).
Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010.
- Černocho, Radek. Postavení dědice v římském právu. Diplomová práce. PrF MU. Brno, vlastním nákladem, 2011
  - Dostálík, P., Causa Curiana - i slavní právníci prohrávají spory, Bulletin advokacie 2010, č. 1-2.
  - Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského práva soukromého. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910.
  - Občanský zákoník, Praha. Orbis, 1950.
  - Skaloš, M.: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945-1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, 428 s., ISBN 978-80-557-0156-1.

Contact – email

10908@mail.muni.cz

CONFISCATION FOR THE CHURCH IN JUSTINIANIC LAW

PÁL SÁRY

University of Miskolc, Hungary

Abstract in original language

In ancient Rome confiscation was imposed as a principal or an ancillary punishment in case of many crimes. First of all, the property of the executed or exiled traitors was seized. Confiscation was not ordered in every case for the state. In the Christian Roman Empire – especially in the age of Justinian – assets could be confiscated for the church, a monastery, or a charitable institution. For example, all property of the bishops having violated some legal provisions, the meeting places of the heretics, and the synagogas built illegally by the Jews were confiscated for the local Catholic church. The monasteries were often used as prisons by the orders of Justinian. The adulteresses and the persons having divorced without a legal reason were closed in monasteries for which their property partly or wholly was seized. Justinian tried to prevent the sale of the offices. If a superintendent of a poor house, a hospital or other charitable institution was proved to have bought his office, the money or other property given for the appointment was to be confiscated for the institution.

Key words in original language

Confiscation, Acquisition of ownership, Church, Monastery, Roman law, Justinian.

After the Constantinian change the ecclesiastical property continuously increased. The local churches obtained many financial privileges by the Christian emperors. The ecclesiastical property grew in the first place by pious donations and testamentary grants, but the local Catholic churches, the monasteries and the charitable institutions could acquire assets by seizure, too. This form of acquisition of ownership by the church became specially frequent during the reign of Justinian (A.D. 527–565).

The emperor issued numerous ecclesiastical constitutions.¹ Among others, he regulated the conditions of the election and consecration of bishops circumstantially. For example, he forbade family men to obtain the episcopal office. According to the Justinianic provisions, the bishop who had consecrated a person not being legally consecrable

---

¹ Cf. Pfannmüller, Gustav, *Die kirchliche Gesetzgebung Justinians hauptsächlich auf Grund der Novellen*. Berlin, 1902; Knecht, August, *System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes*. Stuttgart, 1905; Alivisatos, Hamilcar S., *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I.* Berlin, 1913.

was to be expelled from his office for a year, and all of his property was to be confiscated for the local church.²

Before the bishop consecration anyone could bring an accusation against the nominee stating that the said person was not legally consecrable. The accusation was to be investigated carefully. The bishop having consecrated an accused person without the required investigation was to be subjected the above mentioned punishment: he was to be ejected from his office for a year, and all of his property was to be seized for his church.³

Justinian dealt with simony very severely. If it was proven that somebody had bought his episcopal office, the money or other property given for the consecration was to be seized for the local church. If a laic person had received gold or other property for furnishing aid in connection with the consecration, he had to pay double that amount to the church.⁴

The sale of any kind of office was strictly forbidden by the emperor. The superintendents of the hospitals, poor houses, infirmaries and other charitable institutions who had given anybody anything for their appointment were to be deprived of their offices, and the objects of the illegal allotments were to be confiscated for the institutions. If a layman had received anything, or had been a mediator, he had to pay double that amount to the ecclesiastical institution.⁵

Justinian forbade the ecclesiastical persons from some activities. The emperor did not permit a bishop, steward, or clergyman of any rank, or a monk, either on his own account, or on account of the church or monastery, to become a receiver or collector of fiscal tribute or a lessee of taxes or of the possessions of another or a curator of a house or a procurator of a lawsuit or a surety in such cases. If a bishop had broken the law, all of his property was to be confiscated for the local church.⁶

The church canons forbade the presbyters, the deacons and the subdeacons to contract marriage after their ordination.⁷ This prohibition was incorporated into a law by Justinian. According to this imperial constitution, the children born in the unlawful marriages of

---

² Nov. 123,1. Cf. Pfanmüller, op. cit., 50; Alivisatos, op. cit., 54.

³ Nov. 123,2. Cf. Pfanmüller, op. cit., 51; Alivisatos, op. cit., 55.

⁴ Nov. 6,1; 123,2. Cf. Pfanmüller, op. cit., 46; Knecht, op. cit., 89; Alivisatos, op. cit., 55.

⁵ Nov. 123,16. Cf. Knecht, op. cit., 90.

⁶ Nov. 123,6. Cf. Pfanmüller, op. cit., 55; Knecht, op. cit., 90–91.

⁷ Cf. Can. Apost. 26.

these clerics were unworthy of succession to the property of their fathers, and they were not allowed to take gifts from them. All illegal grants made to them by their fathers were to be seized for the church they belonged to.⁸

The deaconesses were expected to lead an immaculate moral life. According to the 6th Novel of Justinian, the deaconesse who had dishonored her ordination, or left her holy order and contracted marriage, or chosen any dishonorable mode of life had to receive a capital punishment and her whole property was to be confiscated for her local church or her monastery.⁹

Later Justinian modified these provisions. In 546 the emperor gave the following orders: "a deaconess, moreover, shall not live with any man, in connection with whom a suspicion of a dishonorable life may arise. If she fails to comply herewith, the bishop under whom she is shall warn her to expel such man from her habitation. If she fails to do so, she shall be deprived of her ministry and her emoluments and shall be delivered to a monastery in which to spend the rest of her life. Her property, moreover, shall be divided among her and her children, if she has any, according to the number of persons, the portion received by the woman to go to the monastery to support her. If she has no children, her property shall be divided in equal portions between the monastery into which she is sent and the church in which she was previously appointed."¹⁰

Justinian did not permit laymen to conduct religious ceremonies without clerics.¹¹ If a laic person carried on or permitted others to carry on divine services in his house or his suburban villa or on his landed possessions without the local clergy, the house, villa or landed possessions could be claimed by the local church. If a procurator or a lessee did so or permitted to do so without the knowledge of the owner of the place, such owner remained unpunished, but the procurator or lessee was to be expelled from the province, and his property was to be seized for the church.¹²

---

⁸ C. 1,3,44. Cf. Knecht, op. cit., 87–88.

⁹ Nov. 6,6. Cf. Pfannmüller, op. cit., 72; Alivisatos, op. cit., 72.

¹⁰ Nov. 123,30. The English translation is Fred H. Blume's with a little amendment (I think in this text the word *ιερευς* means not priest but bishop). Cf. Pfannmüller, op. cit., 72–73; Knecht, op. cit., 87; Noethlichs, Karl Leo, *Das Kloster als „Strafanstalt“ im kirchlichen und weltlichen Recht der Spätantike*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 80 (1994), 35; Krause, Jens-Uwe, *Gefängnisse im Römischen Reich*. Stuttgart, 1996, 58.

¹¹ The church canons also forbade the ceremonies of this kind. Cf. Conc. Gangr. (c. 362), can. 6.

¹² Nov. 131,8. Cf. Knecht, op. cit., 86.

Already in the first half of the 5th century many constitutions were issued which stated that the houses and the fields illegally used by heretics for religious purposes were to be confiscated for the local Catholic churches.¹³ Similar orders were given also by Justinian.¹⁴

If an orthodox person alienated or delivered a real estate on which there was a church building, either by emphyteusis, lease or for any other purpose, to a Jew, Samaritan, pagan, Montanist, Arian, or other heretic, the real estate was to be confiscated for the local church. If the owner knew that he had leased his real estate to a non orthodox person, the local Catholic church was able to claim also the income specified in the contract.¹⁵

Already the emperor Theodosius II forbade the Jews to build new synagogas.¹⁶ This prohibition was confirmed by Justinian. According to the emperor's 131st Novel, the ownership of the new Jewish synagoges illegally constructed could be claimed by the local Catholic churches.¹⁷ It is worthy of note that after the reconquest of North-Africa (A.D. 534) the local synagoges were to be transformed to Catholic churches by the order of Justinian.¹⁸

The Christian emperors changed the classical legal rules of divorce. First of all, they specified the just causes of unilateral divorce. These causes were different common crimes and various marital offences. Persons who repudiated their consorts without a legitimate reason had to suffer a punishment. The punishment of frivolous repudiation was often modified. According to the 117th Novel of Justinian, a wife who had repudiated her husband without a just cause had to return his prenuptial gifts, lost her dowry, and had to be sent to a monastery for life. When such a woman had children, two-thirds of her property was to be given to them, and the other third to the monastery she was sent to. When she was childless, but had parents, two-thirds of her property

---

¹³ CTh. 16,5,43.52.54.57.65. It was a new procedure, because earlier the meeting places of the heretics had been confiscated for the state (CTh. 16,5,3-4.8.12.21.30.33-34.36.40).

¹⁴ Nov. 42,3; 132. Cf. Knecht, *op. cit.*, 86.

¹⁵ Nov. 131,14. Cf. Pfannmüller, *op. cit.*, 30–31; Irscher, Johannes, *The Jews under the reign of Justinian. Eos 78* (1990), 160; Rabello, Alfredo Mordechai, *The Samaritans in Justinian's Novellae. Proceedings of the Fifth International Congress of the Societé d'Etudes Samaritaines* (Helsinki, 2000). Geuthner, 2005, 235.

¹⁶ CTh. 16,8,25.27. Cf. De Giovanni, Lucio, *Il libro XVI del Codice Teodosiano. Alle origini della codificazione in tema di rapporti chiesa-stato.* Napoli, 1985, 153–154.

¹⁷ Nov. 131,14. Cf. Irscher, *op. cit.*, 160.

¹⁸ Nov. 37. Cf. Irscher, *op. cit.*, 159.

was to be transferred to the monastery, and the other third to her parents. Where she had neither living children nor parents, all her property was to be given to the monastery.¹⁹

By his 127th Novel Justinian modified the penalty of the husband who repudiated his wife without a legitimate reason. He decreed that in such cases men, like women, were to be relegated to a monastery for life.²⁰ Although the Novel passed over the financial consequences of this relegation, we may be sure that the property of the husband was to be confiscated for the monastery as it happened in the cases of women.

In 542 Justinian prohibited divorce by consent except for the purpose of living a life of monastic chastity.²¹ In 556 the emperor ordained that if the consorts divorced by consent for any other reason, both of them were to be closed in a monastery for the remainder of their lives, and their property was to be divided in fixed portions between the monastery and their descendants or ascendants, or failing such blood relatives all their property was to be transferred to the monastery.²²

Adulteresses were punished in a similar way: they were to be confined in a monastery, and their property was to be shared between the monastery and their descendants or ascendants. If they had neither descendants nor ascendants, or they had only ascendants who aided them in their crime, all of their property was to be seized for the monastery.²³

Rape (*raptus*) was put among the most serious offences by the Christian emperors. Rape of a holy woman was considered as a specially grave crime, which was regulated by Justinian in the following manner: "If any one ravishes, or tempts, or corrupts a female ascetic or deaconess or nun or any other woman who leads a religious life or wears a religious garb, his property and the property of all participants of the crime shall be claimed for the venerable place in which such woman lived..., and the persons committing such offence and the participants of the crime shall be subjected to capital punishment; such woman shall be searched for everywhere, and together with her property shall be thrown into a monastery, in which

---

¹⁹ Nov. 117,13. Cf. Noethlichs, op. cit., 34; Reynolds, Philip Lyndon, *Marriage in the Western Church: the Christianization of marriage during the patristic and early medieval periods*. Leiden – New York, 1994, 59; Krause, op. cit., 57–58; Hillner, Julia, *Monastic Imprisonment in Justinian's Novels*. *Journal of Early Christian Studies* 15 (2007), 208.

²⁰ Nov. 127,4.

²¹ Nov. 117,10.

²² Nov. 134,11. Cf. Noethlichs, op. cit., 36.

²³ Nov. 134,10.12. Cf. Noethlichs, op. cit., 36; Reynolds, op. cit., 60.

she may be more safely guarded, lest she may again be found in such crime. If she is a deaconess and she had legitimate children, the legal portion (of the property) shall be given to the latter. If such property is not claimed by the venerable houses within a year after such crime is known, we direct that it shall be adjudged to the fisc...²⁴

Summing up, in Justinianic law the local churches, the monasteries, and the charitable institutions were able to acquire assets also by confiscation. This mode of punishment was usually imposed in the following cases: violation of the ecclesiastical disciplinary rules, breaking some prohibitions of the public worship, committing crimes against connubiality and sexual morality. Clerics and laics, Catholics and heretics, Christians and Jews alike could be penalized in this way. The object of the confiscation could be the whole or a fixed part of the offender's property, or a certain real property (a building or a plot of land), and finally, a sum of money or other movable property which had illegally been given.

Literature:

- Alivisatos, Hamilcar S., Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I. Berlin, 1913.
- De Giovanni, Lucio, Il libro XVI del Codice Theodosiano. Alle origini della codificazione in tema di rapporti chiesa-stato. Napoli, 1985.
- Hillner, Julia, Monastic Imprisonment in Justinian's Novels. *Journal of Early Christian Studies* 15 (2007), 205–237.
- Irmscher, Johannes, The Jews under the reign of Justinian. *Eos* 78 (1990), 155–161.
- Knecht, August, System des Justinianischen Kirchenvermögensrechtes. Stuttgart, 1905.
- Krause, Jens-Uwe, Gefängnisse im Römischen Reich. Stuttgart, 1996.
- Noethlichs, Karl Leo, Das Kloster als „Strafanstalt“ im kirchlichen und weltlichen Recht der Spätantike. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 80 (1994), 18–40.
- Pfannmüller, Gustav, Die kirchliche Gesetzgebung Justinians hauptsächlich auf Grund der Novellen. Berlin, 1902.
- Rabello, Alfredo Mordechai, The Samaritans in Justinian's Novellae. *Proceedings of the Fifth International Congress of the Société d'Etudes Samaritaines* (Helsinki, 2000). Geuthner, 2005, 227–236.

---

²⁴ Nov. 123,43. (trans. by F. H. Blume). In the text of the Novel the phrase "legal portion" means the forced share (*debita portio*).

- Reynolds, Philip Lyndon, *Marriage in the Western Church: the Christianization of marriage during the patristic and early medieval periods*. Leiden – New York, 1994.
- Sály, Pál, *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései (= The Church-Political Provisions of the Emperor Justinian)*. Budapest, 2012. (forthcoming)

Contact – email

jogsary@uni-miskolc.hu

PRÁVNÁ ÚPRAVA POZEMKOVÉHO VLASTNÍCTVA V ČESKOSLOVENSKU DO PRIJATIA OBČIANSKEHO ZÁKONNÍKA Z ROKU 1950

JUDR. MARTIN SKALOŠ, PHD

Katedra teórie a dejín štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita
Mateja Bela, Komenského 20, 974 01 Banská Bystrica.

Key words in original language

pozemkové vlastníctvo – vlastnícke právo – nehnuteľnosť – pozemok
– stavba – pozemková reforma - obmedzenie vlastníckeho práva
k pozemku – vyvlastnenie.

ÚVOD

Vlastnícke právo k pozemku je už od staroveku dôležitým právnym inštitútom, ovplyvňujúcim existenciu a fungovanie spoločnosti ako celku. V priebehu historického vývoja dochádzalo pravidelne vo väčšej či menšej miere k jeho obmedzovaniu pre účely súkromné i verejné.

V staršom práve sa stieral rozdiel medzi vlastníctvom a držbou, nakoľko vlastníctvo k pôde bolo do veľkej miery obmedzené aviticitnou a donačnou sústavou. Donačná sústava a aviticitný princíp boli v Uhorsku zrušené zák. čl. XV/1848¹.

Základom právnej úpravy vlastníckych vzťahov k pozemkom pre krajiny rakúskej monarchie s výnimkou Uhorska sa na začiatku 19. storočia stal Všeobecný občiansky zákonník z roku 1811 (ABGB), postavený na zásade neobmedzenosti a nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva. Rozvoj priemyslu v druhej polovici 19. storočia si však vyžiadala zásahy aj do zásady neobmedzenosti pozemkového vlastníctva.

---

1) Bližšie k tejto problematike a k zrušeniu stavovských rozdielov medzi šľachticmi a nešľachticmi, resp. dôsledkov v oblasti civilnoprávnej pozri napr.: ŠOŠKOVÁ, I., Niekoľko poznámok k úprave manželskoprávných pomerov na území Slovenska pri vzniku 1. ČSR. In: SCHELLE, K., VOJÁČEK, L. (eds.): Stát a právo v letech 1848–1918 ve středoevropském kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Bratislavě 1.-2. června 2006. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, s. 248-257.

Zachovanie šľachtických veľkostatkov po vzniku samostatného československého štátu v roku 1918 a dopyt po pôde prevyšujúci jej reálnu ponuku na trhu vyvolali potrebu vykonania pozemkovej reformy. Táto reforma smerovala tiež k presunutiu vlastníctva veľkej časti pôdy na území Československa, ktorá bola vo vlastníctve cudzej šľachty, českým a slovenským vlastníkom.

V rámci prvej pozemkovej reformy nedošlo k prerozdeleniu všetkého zamýšľaného majetku. Časť pôdy bola vylúčená či prepustená zo záboru a nedošlo ani k uspokojeniu všetkých potencionálnych záujemcov o prídel pôdy. Ďalším faktorom bola snaha o vyporiadanie sa s niektorými majetkovými prevodmi v období okupácie. Už v Košickom vládnom programe bola preto znovu uvedená požiadavka prevedenia pozemkovej reformy.

Po 2. svetovej vojne bola v troch etapách uskutočnená tzv. druhá pozemková reforma. Na rozdiel od prvých dvoch fáz pôda vyvlastnená v tretej fáze bola prednostne pridelená štátnym majetkom a JRD, to znamená, že pôdu už nedostávali samotní malí roľníci, tak ako to bolo dovtedy.

1. PRÁVNÁ ÚPRAVA VLASTNÍCKEHO PRÁVA K POZEMKU V ABGB

Významnou kodifikáciou občianskeho práva 19. storočia je rakúsky Všeobecný občiansky zákonník (ABGB) z roku 1811 pre krajiny rakúskej monarchie s výnimkou Uhorska. ABGB nadviazal na francúzsky napoleonský Code civil z roku 1804. Vychádzal z ochrany súkromného vlastníctva, ktoré v podstate považoval za neobmedzené.

V ustanovení § 353 upravil pojem vlastníctvo v objektívnom zmysle: „všetko, čo niekomu patrí, všetky jeho hmotné a nehmotné veci, nazývame jeho vlastníctvom“. V nasledujúcom ustanovení § 354 upravil pojem vlastníckeho práva v subjektívnom zmysle: „vlastníctvo, ako právo, je oprávnenie s podstatou a úžitkami veci podľa svojej vôle nakladať a každého iného z toho vylúčiť“.

Všeobecný občiansky zákonník vychádzal ešte z lénnej organizácie² a z teórie deleného vlastníctva³ – po roku 1848 a 1862 (vtedy bola zrušená inštitúcia lén zákonom č. 192/1862 r. z.) zostali ustanovenia o delenom vlastníctve a lénach len mŕtvymi (zrušené výslovne neboli).⁴

---

²⁾ K lénnemu zriadeniu bližšie pozri: MALÝ, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 2. vydanie, Praha: Linde, 1999, s. 41 – 42.

³⁾ Podľa tejto koncepcie sa vlastnícke právo delilo na dve zložky – vlastníctvo k podstate (dominium directum) a vlastníctvo k užitku (dominium utile).

⁴⁾ ADAMOVÁ, K., *Dějiny soukromého práva v střední Evropě*. Stručný nástin. 1. vydanie, Praha: C. H. Beck, 2001, s. 12.

Rozvoj priemyslu v druhej polovici 19. storočia si však vyžiadala zásahy aj do koncepcie neobmedzeného práva vlastníka nad vecou a to najmä pozemkového vlastníctva. Išlo o viacero zákonov, ktoré mali umožniť napr. vykonávanie vodných stavieb, stavbu železníc, pozemných komunikácií a pod.⁵

Všeobecný občiansky zákonník v § 417 až § 419 upravoval pomer stavby k pozemku, na ktorom bola postavená, pričom vychádzal zo zásady „superficies solo cedit“.⁶ Táto zásada, špecifikovaná v § 297 ABGB, znamenala, že stavba nebola samostatnou vecou, ale súčasťou pozemku a vlastníkom stavby bol teda vlastník pozemku. Veci, ktoré boli na pozemku zriadené s tým úmyslom, aby tam trvale zostali, ako domy a iné budovy, boli súčasťou nehnuteľnosti. Teda ak bola budova zriadená s úmyslom, aby tam trvale zostala, stala sa súčasťou pozemku. Ak bola budova zriadená dočasne, súčasťou pozemku sa nestala.

Vlastník pozemku sa stal vlastníkom stavby na ňom zriadenej bez ohľadu na osobu stavebníka. Pokiaľ bol podľa § 418 ABGB vety druhej staviteľ poctivý, mohol žiadať náhradu potrebných a vynaložených nákladov. Proti staviteľovi nepoctivému sa postupovalo ako voči tomu, kto nebol na to splnomocnený alebo tiež tomu, kto konal bez príkazu.

Výnimku zo zásady „superficies solo cedit“ obsahoval § 418 ABGB veta tretia, podľa ktorého, ak vlastník pôdy vedel, že sa stavia tomu, kto staval poctivo, a ihneď mu to nezakázal, mohol žiadať len všeobecnú hodnotu za pozemok. Poctivý stavebník sa stal vlastníkom pozemku a stavby.

V prípade, že chcel stavebník stavať na cudzom pozemku, musel mať k tomuto pozemku vecné právo, a to tzv. právo stavby. Právo stavby nebolo predmetom úpravy vo Všeobecnom občianskom zákonníku, ale bolo upravené v osobitnom predpise, ktorým bol zákon č. 86/1912 r. z. o práve stavby.⁷

Právo stavby bolo právom vecným, a to scudziteľným a dediteľným. Zriadené mohlo byť iba ako právo dočasné a bolo považované za vec

---

⁵⁾ Išlo najmä o zákon č. 93/1869 r. z., zákon č. 117/1884 r. z., zákon č. 71/1870 r. z. a zákon č. 30/1878 r. z..

⁶⁾ Bližšie k tejto problematike pozri napr.: SALÁK, P., The principle "Superficies solo credit" in Czech law. In: LISZEWSKI, G. - RADVAN, M. (ed.), Real Estate in Czech and Polish Law. Białystok : Wydział prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Temida 2, 2008, Białostockie studia prawnicze - zeszyt 4, s. 59-64.

⁷⁾ Tento bol s účinnosťou od 10.7.1947 nahradený zákonom č. 88/1947 Zb. o práve stavby.

nehnutel'nú. Stavba nebola vecou samostatnou, podľa zákona č. 86/1912 r. z. bola príslušenstvom práva stavby a podľa zákona č. 88/1947 Zb. bola súčasťou práva stavby.

2. MEDZIVOJNOVÉ OBDOBIE

V období prvej Československej republiky (1918 – 1938) sa zrušili dočasné predpisy o voľnom nakladaní s nehnuteľnosťami a upravili sa predpisy o vyvlastňovaní nehnuteľností. Došlo k uzákoneniu pozemkovej reformy, ktorá predstavovala výrazný zásah do sféry pozemkového vlastníctva fyzických i právnických osôb s cieľom novo ju upraviť a súčasne odrážala potreby rôznych sociálnych skupín spoločnosti.⁸

2.1 ZÁKONOM URČENÉ OBMEDZENIA PRÁVA VLASTNÍCTVA

V § 109 ods. 1 Ústavnej listiny republiky Československej (zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. z. 29. februára 1920) je výslovne stanovená zásada, že súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom. Zákony obmedzujú užívacie právo vlastníka v najrôznejších smeroch. Tieto obmedzenia buď to zakazujú vlastníkovi, aby svoj pozemok nejakým označeným spôsobom užíval (alebo toto užívanie činia závislým od úradného povolenia), alebo aby nejaké určité užívanie svojho pozemku stále udržiaval.

Dôležité zákonné obmedzenia práva vlastníctva obsahujú pravidlá banského práva, podľa ktorých dolovanie niektorých nerastov je úplne vyňaté z dispozičnej moci vlastníka.

Zákonné obmedzenie práva vlastníctva prinášajú aj tie pravidlá, že je vlastník medzi istými okolnosťami nútený namiesto svojho doterajšieho pozemku iný pozemok prijať (sceľovanie = komasácia), alebo svoju nehnuteľnosť za odškodné v peniazoch inému prepustiť (vyvlastnenie).⁹

2.2 VYVLASTNENIE

Podľa odseku 2 § 109 Ústavnej listiny republiky Československej vyvlastnenie je možné len na základe zákona a za náhradu, pokiaľ zákonom nie je alebo nebude stanovené, že sa náhrada dať nemá. Prípady vyvlastnenia sú určené v rôznych zákonoch.

---

⁸HUBENÁK, L., Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945. Banská Bystrica: PrF UMB, 1998, s. 127.

⁹FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. 3. vydanie, Šamorín: Heuréka, 1998, s. 84 a 87.

Predmetom vyvlastnenia sú len nehnuteľnosti alebo práva, vzťahujúce sa na nehnuteľnosti. Sú však prípady, keď vo verejnom záujme aj hnutel'né veci možno odňať vlastníčkovi.

Tak napríklad pre účely vojenskej za mobilizácie a vo vojne, ako aj za mimoriadneho povolania zálohy v čase mieru môže štát požadovať dopravné prostriedky (zvieratá, vozidlá s príslušenstvom) podľa zákona č. 117/1924 Zb. z. a n.,¹⁰ za určitých predpokladov môže ich štát požadovať len na účely podľa uvedeného zákona a zákona č. 68/1932 Zb. z. a n.¹¹ z 12. mája 1932 o požadovaní dopravných prostriedkov pre vojenské účely v čase mieru.¹²

2.3 PRVÁ POZEMKOVÁ REFORMA

Právo vlastníctva v značnej miere je obmedzené aj zákonnými ustanoveniami o pozemkovej reforme. V priebehu rokov 1919 až 1935 došlo k prerozdeľovaniu pôdy a ďalšieho lesného a poľnohospodárskeho majetku. Tento štátom regulovaný a vykonávaný proces je označovaný ako prvá pozemková reforma.¹³

Vlastná pozemková reforma bola vykonaná tromi základnými zákonmi prijatými Národným zhromaždením v rokoch 1919 až 1920. Prvým z nich bol tzv. záborový zákon (č. 215/1919 Zb. z. a n.) zo 16. apríla 1919, ktorý obsahoval hlavné zásady na prevzatie a rozdelenie veľkého pozemkového majetku. Právo nakladať so zabratým a prevzatým majetkom patrilo Pozemkovému úradu, ktorého právomoci vymedzil zákon č. 330/1919 Zb. z. a n. z 11. júna 1919 o pozemkovom úrade.

Nadväzujúcim právnym predpisom bol tzv. pridelový zákon (č. 81/1920 Zb. z. a n.) z 30. januára 1920, obsahujúci zásady o spôsobe pridelovania zabratej pôdy. Určoval aj okruh osôb, ktorým mala byť

---

¹⁰Zákon z 13. mája 1924, č. 117 Zb. z. a n. o požadovaní dopravných prostriedkov pre účely vojenskej, v znení zákona č. 25/1936 Zb. z. a n. zo 4.2.1936 a opatrenia Stáleho výboru č. 295/1938 Zb.z. a n. zo dňa 16.11.1938.

¹¹Podľa § 1 ods. 1 tohto zákona možno za náhradu požadovať dopravné prostriedky pre vojenské dopravné účely v čase mieru v prípadoch, v ktorých sa tieto dopravné prostriedky nepožadujú podľa zákona z 13. mája 1924, č. 117 Zb. z. a n. o požadovaní dopravných prostriedkov pre účely vojenskej.

¹²FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. 3. vydanie, Šamorín: Heuréka, 1998, s. 93 a 97.

¹³Pozemková reforma v Československu nebola v európskom kontexte po prvej svetovej vojne výnimkou, k podobným reformám dochádzalo aj v ďalších európskych krajinách.

pôda pridelená do vlastníctva alebo do prenájmu. Posledný tzv. náhradový zákon (č. 329/1920 Zb. z. a n.) z 8. apríla 1920 určil postup prevzatia zabratého majetku štátom a preberáciu cenu.

2.4 OBDOBIE SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Jediným najväčším zákonodarným počinom v období slovenského štátu bolo prijatie tzv. Židovského kódexu (vl. nar. č. 198/1941 Sl. z. z 9.9.1941 o právnom postavení Židov). Tzv. Židovský kódex svojim obsahom zasahoval aj do oblasti vlastníckeho práva, a to obmedzeniami v oblasti úpravy majetkových dispozícií, núteného odnímania vlastníctva a pod.¹⁴

Do majetkového práva hlboko zasiahol aj zákon č. 46/1940 Sl. z. z 22.2.1940 o pozemkovej reforme, ktorým sa mala riešiť komplexne pozemková držba. Pozemková reforma mala dať pôdu, ktorá sa nachádzala v rukách nekresťanov a neslovákov do rúk slovenských roľníkov a napraviť aj nedostatky československej pozemkovej reformy. V roku 1942 bolo prijaté aj vládne nariadenie s mocou zákona č. 151/1942 Sl. z. z 8.7.1942 o konfiškovaní majetku vyst'ahovaných Židov.¹⁵

3. DRUHÁ POZEMKOVÁ REFORMA

V Československu prebehla pozemková reforma prvýkrát po roku 1919, keď boli vyvlastnené pozemky o rozlohe nad 150 ha poľnohospodárskej pôdy alebo 250 ha všetkej pôdy. Po 2. svetovej vojne bola v troch etapách uskutočnená tzv. druhá pozemková reforma. Prvou etapou bola konfiškácia pôdy „Nemcov, Maďarov a zradcov národa“, ktorá bola uzákonená nariadením predsedníctva SNR z 27. februára 1945, Košickým vládnym programom a tvorila tiež obsah prezidentských dekrétov z 21. júna a 20. júla 1945. Druhou etapou bola revízia prvej pozemkovej reformy vykonaná prostredníctvom šiestich poľnohospodárskych zákonov v rokoch 1946-1948, ktorá sa začala uskutočňovať potom, čo vstúpil do platnosti zákon č. 142/1947 o revízii prvej pozemkovej reformy z roku 1919. Tretia etapa pozemkovej reformy sa začala realizovať zákonom č. 46/1948 o novej pozemkovej reforme. Formuloval ju tzv. Hradecký program v roku 1947 a vykonaná bola až po februári 1948. V nej bola zabratá a rozdelená všetka pôda nad 50 ha, resp. aj menšie pozemky, ak majitelia na nich sami nepracovali. Táto tretia etapa druhej

---

¹⁴VLČEK, E. – MATES, P. – SCHELLE, K., Československé dejiny štátu a práva 1918 – 1960. Brno: Masarykova univerzita, 1988, s. 146.

¹⁵Bližšie pozri: JÁGER, R., Dictatorship and discrimination, and its consequences in law during war time Slovak Republic. In: Právni a ekonomické problémy súčasnosti III. Sborník prací. Ostrava: Key publishing, 2007, s. 9 alebo Jáger, R., Changes in business of Slovak Republic during the wartime. In: Zborník príspevkov z vedeckých a odborných seminárov : právne postavenie podnikateľov. Banská Bystrica: BIVŠ, 2011, s. 159.

pozemkovej reformy bola de facto zrušená zákonom č. 299/1991 Zb., resp. jeho následnými novelami. Na rozdiel od prvých dvoch fáz pôda vyvlastnená v tretej fáze bola prednostne pridelovaná štátnym majetkom a JRD. Teda pôdu už nedostávali samotní malí roľníci, ako to bolo dovtedy.¹⁶

3.1 KONFIŠKÁCIA PÔDY A POZEMKOVÁ REFORMA

Prvá etapa pozemkovej reformy prebiehala od mája 1945 do jari nasledujúceho roku v českých krajinách a do roku 1948 na Slovensku. Súvisela s osídľovaním pohraničia po odsunutých Nemcoch. Síce ťažisko prvej etapy pozemkovej reformy ležalo v českom pohraničí, ale reforma ovplyvnila aj pomery vo vnútrozemí. Fakticky odstránila súkromné veľkostatky a zmenila sociálnu štruktúru dediny odchodom sociálne najnižších vrstiev obyvateľov do pohraničia, rovnako nedostatok pracovných síl v poľnohospodárstve sa zväčšil a stal sa trvalým javom. Pozemková reforma splnila predpokladaný politický cieľ osídliť pohraničie Čechmi a Slováckmi a tiež sociálny zámer zmierniť sociálne napätie v spoločnosti vytvorením vrstvy nových stredných roľníkov z bezzemkov a deputátnikov.¹⁷

Prvým právnym predpisom pre druhú pozemkovú reformu sa stal dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Zb. o neplatnosti niektorých majetkovoprávných konaní z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov. Predmetom dekrétu boli majetkové prevody po 29.9.1938 pod nátlakom okupácie alebo národnej, politickej či rasovej perzekúcie.

Na tento dekrét v prvej fáze pozemkovej reformy nadväzovali dekréty prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku a č. 28/1945 Zb. o osídlení poľnohospodárskej pôdy.¹⁸ Dekrét č. 12/1945 Zb. vymedzil poľnohospodársky majetok, ktorý s okamžitou platnosťou konfiškoval uvedeným skupinám subjektov. Takto skonfiškovaný majetok prešiel na štát ex lege. Dekrét č. 28/1945 Zb. upravoval pridelenie pôdy stanoveným fyzickým a právnickým osobám, ktoré sa prevádzalo za úhradu. Prvá etapa pozemkovej reformy bola ukončená zákonom č.

---

¹⁶Vo všetkých troch etapách bolo rozdelených 4 143 149 ha všetkej pôdy. Cez 2 milióny hektárov patrilo k ornej pôde. Zhruba 60 % tejto pôdy dostali do rúk drobní vlastníci.

¹⁷Bližšie pozri: SKALOŠ, M., Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 55 – 58.

¹⁸V plnom názve dekrétu prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa a č. 28/1945 Zb. o osídlení poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov a iných nepriateľov českého a slovenského národa.

90/1947 Zb. o vykonaní knihového poriadku.¹⁹ Knihový poriadok vykonával Národný pozemkový fond na základe pridelových listín.²⁰

Pre agrárno-priemyselné Slovensko v roku 1945 s relatívnym i absolútnym prebytkom poľnohospodárskeho obyvateľstva mala pozemková reforma meritórny význam. Predsedníctvo SNR vydalo ešte v Košiciach nariadenie č. 4/1945 Sb.n. SNR o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, zradcov a nepriateľov slovenského národa. Trestný majetkový postih bol zvýraznený formuláciou, že sa konfiškujú poľnohospodársky majetok na území Slovenska s okamžitou platnosťou a bez náhrady.²¹

Novelizácia spojená s úplným znením nariadenia o pozemkovej reforme bola publikovaná pod č. 104/1945 Sb.n. SNR z 23. augusta 1945. Rozširovala okruh osôb, ktorých poľnohospodársky majetok podliehal okamžitej konfiškácii bez náhrady, o právnické osoby (ak správa obchodnej spoločnosti zámerne a aktívne slúžila nepriateľskému vedeniu vojny alebo fašistickým a nacistickým účelom).

Do okruhu noriem o pozemkovej reforme patrí aj nariadenie č. 52/1945 Sb.n. SNR, ktorým sa zrušili nadobudnutia nehnuteľností spadajúcich pod československú pozemkovú reformu, ktoré sa uskutočnili na území dočasne okupovanom maďarským štátom. Nariadením sa realizovalo restitutio vlastníckych práv k pôde status quo ante. Obnovili sa vlastnícke pomery z obdobia pred Viedenskou arbitrážou, ale iba u tých osôb, ktoré si zachovali štátne občianstvo ČSR, resp. ho nestratili. Bolo to 100 – 120-tisíc osôb, ktoré si po Viedenskej arbitráži zachraňovali životy a telesnú integritu útekem pred násilníctvom maďarských okupantov.²²

---

¹⁹⁾Zákon č. 90/1947 Zb. o vykonaní knihového poriadku ohľadne nepriateľského majetku a o úprave niektorých právnych pomerov vzťahujúcich sa na pridelený majetok.

²⁰⁾Národný pozemkový fond bol zriadený pri Ministerstve poľnohospodárstva.

²¹⁾V rámci tejto tzv. prvej etapy pozemkovej reformy, ktorú upravovali nariadenia SNR o konfiškácii a urýchlennom rozdelení pôdy Nemcov, Maďarov, zradcov a nepriateľov slovenského národa, sa skonfiškovalo 545 546 ha všetkej pôdy, z toho 245 946 ha poľnohospodárskej pôdy. Z celkovej výmery skonfiškovanej poľnohospodárskej pôdy sa bezzemkom a malým roľníkom pridelilo 66,7 %.

²²⁾BEŇA, J., Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava: Belimex, 2002, s. 73 – 74.

3.2 ŠEŠŤ POĽNOHOSPODÁRSKYCH ZÁKONOV A BUDOVATEĽSKÝ PROGRAM

Cieľom druhej etapy pozemkovej reformy²³ v rokoch 1946 až 1948 bola revízia 1. pozemkovej reformy z rokov 1919 až 1935. Právnym základom bol zákon č. 142/1947 Zb. z 11.7.1947 o revízii prvej pozemkovej reformy.²⁴ Zákon obmedzoval rozsah statkárskeho vlastníctva na 150 ha pôdy a 250 ha všetkej pôdy bez výnimiek, ktoré obsahoval tzv. záborový zákon z roku 1919 a umožňoval likvidáciu zvyškových majetkov. Vykúpená pôda sa mala prideliť bezzemkom a maloroľníkom. Na rozdiel od vyvlastnenia pôdy Nemcov, maďarských vlastníkov nad 50 ha, nepriateľov a zradcov, ku ktorému došlo v prvej etape, sa mala na základe revízie pôda odobrať za náhradu podľa podmienok prvej pozemkovej reformy. Parlament novelizoval tento zákon 21. marca 1948.²⁵

Otázka nového agrárneho programu bola prerokovaná v Národnom fronte už na jar 1946 v súvislosti s programom budúcej vlády. Okrem už spomínaného zákona o revízii prvej pozemkovej reformy sa komunisti snažili rozvinúť svoju poľnohospodársku politiku aj presadením ďalších zákonov. V máji 1947 bol prijatý zákon č. 90 Zb. o zaknihovaní prídeltov pôdy. Tento zákon mal vlastne zaviesť poriadok do nových vlastníckych vzťahov, najmä čo sa týka skonfiškovanej pôdy.

Zákon č. 139 Zb. o rozdelení pozostalosti s poľnohospodárskymi podnikmi a zamedzení drobenia pôdy bol prijatý 3. júla 1947. Mal zamedziť drobeniu poľnohospodárskej pôdy za života ale aj po smrti vlastníka. Tento zákon vlastne stanovoval, že k predaju pôdy mohlo dôjsť len so súhlasom rady ONV, čím vlastne štát získal kontrolu nad pohybom pôdy medzi vlastníkmi. Príslušný štátny orgán teda mohol kedykoľvek zamietnuť akúkoľvek transakciu týkajúcu sa pôdy.

---

²³V druhej etape reformy na Slovensku zmenilo vlastníka 94 541 h poľnohospodárskej pôdy, z toho drobný prídelt predstavoval iba 8 %. Ostatná poľnohospodárska pôda prešla do vlastníctva Štátnych majetkov a družstiev.

²⁴Išlo o najdôležitejší zákon z tzv. Ďurišových zákonov, t. j. návrhov osnov šiestich roľníckych zákonov pripravených Ministerstvom poľnohospodárstva v roku 1946. Boli to návrhy osnov týchto zákonov: zákona o revízii pozemkovej reformy z predmníchovskej republiky, zákona o technicko-hospodárskych úpravách pozemkov, poľovníckeho zákona, zákona o zaknihovaní prídeltov zo skonfiškovaného a iného poľnohospodárskeho majetku a zabezpečení úhrad za pridelený majetok, zákona o zabezpečení poľnohospodárskeho výrobného plánu a zákona o úprave delenia poľnohospodárskych podnikov v pozostalostnom konaní a o zamedzení drobenia pôdy.

²⁵Dňa 21. marca 1948 parlament schválil ďalšie zo šiestich poľnohospodárskych zákonov, vrátane zákona o trvalej úprave vlastníctva poľnohospodárskej a lesnej pôdy. Zákon stanovil maximálnu výmeru súkromného vlastníctva pôdy na 50 ha.

Zákon č. 47 Zb. o sceľovaní pôdy bol prijatý až 21. marca 1948. Pred februárovým prevratom sa ho komunistom nepodarilo presadiť pre všeobecný odpor. Odporcov tohto zákona komunisti napádali, že vraj jeho prijatiu bránia preto, lebo by postihol najmä kulakov a statkárov. Je však jasné, že najmä majetnejší roľníci sa tomuto zákonu potešiť nemohli, pretože spravidla vlastnili najkvalitnejšiu pôdu.

Významným medzníkom v poľovníctve na Slovensku bolo prijatie tzv. „Ďurišovho zákona o poľovníctve“ č.225/1947. Bol to konečne nový na tie časy moderný zákon, nakoľko do roku 1947 platil takmer 62 rokov zákonný článok XX/1883. V dôsledku platnosti tohto zákona sa zakladajú v roku 1948 nové poľovnícke spoločnosti, organizujú sa skúšky kandidátov z poľovníctva, skúšky poľovníckych hospodárov a iné opatrenia.²⁶

Súbor osnov šiestich roľníckych zákonov (svojím charakterom patrí sem aj návrh zákona o jednotnom zväze roľníkov, vypracovaný už skôr, ale zápas o jeho uzákonenie časovo splynul s Ďurišovými osnovami) tvorí ucelený komplex, ktorý do popredia stavia roľnícku otázku.

Jednotný zväz slovenských roľníkov (JZSR) – dobrovoľná záujmová organizácia roľníkov – vznikol z iniciatívy KSS roku 1945. V jeho prípravnom výbore mali rovnaké zastúpenie obidve politické strany, DS i KSS. Jednou z úloh zväzu bolo nahradiť Roľnícku komoru s povinným členstvom, ktorá vznikla r. 1941. JZSR bol uzákonený 11. júla 1947 (č. 145 Zb. o organizácii roľníkov republiky Československej).²⁷

3.3 HRADECKÝ PROGRAM A TRETIA ETAPA POZEMKOVEJ REFORMY

Vrcholom poľnohospodárskej politiky KSČ v snahe získať si malých a stredných roľníkov bol Hradecký program zo 4. apríla 1947, vyhlásený v Hradci Králové komunistickým ministrom poľnohospodárstva J. Ďurišom. Nadväzoval na predchádzajúcu pozemkovú reformu a na šesť poľnohospodárskych zákonov z roku 1946. Požadoval vyvlastnenie a rozdelenie všetkej pôdy vo výmere nad 50 h, ktorá bola vlastníctvom jednej rodiny. To isté sa týkalo aj výmer menších, pokiaľ na nich vlastníci sami nepracovali. Hradecký program požadoval už teda tretiu, záverečnú etapu pozemkovej reformy. Obsahoval aj návrhy, ktoré znamenali demokratizáciu pomerov v československom poľnohospodárstve.

---

²⁶⁾Zákon č. 225/1947 Zb. o poľovníctve, ktorý rozhodujúcou mierou prispel k zľudoveniu poľovníctva, bol zrušený zákonom č. 23/1962 Zb. o poľovníctve.

²⁷⁾KOVÁČ, D. a kol., Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Praha: Fortuna Print, 1999, s.323.

Usiloval sa o riešenie cenových nožníc medzi priemyslom a poľnohospodárstvom. Žiadal zaviesť roľnícke poistenie, demokratizáciu družstevníctva, uzákonenie roľníckych organizácií, poskytovanie poľnohospodárskeho úveru, zavedenie jednotnej poľnohospodárskej dane, uskutočnenie rýchlej mechanizácie poľnohospodárstva za pomoci štátu, zlepšenie postavenia roľníckych žien a mládeže. Hradecký program pokračoval v línii novej roľníckej politiky, nadväzoval na Košický vládny program i program Gottwaldovej vlády.

Hradecký program narazil na odpor demokratických síl, komunisti ním však posilnili svoj vplyv medzi roľníkmi. Po februári 1948 ho začali realizovať, ale začiatkom 50. rokov prešli k politike kolektivizácie.²⁸

Dňa 21. marca 1948 ešte pred skončením prvej a druhej etapy pozemkovej reformy prijalo Národné zhromaždenie zákon o trvalej úprave vlastníctva poľnohospodárskej a lesnej pôdy, ktorým sa začala tretia etapa pozemkovej reformy. Bola to súčasť rozsiahlych zmien vo vlastníckych pomeroch uskutočňovaných krátko po februárovom prevrate. Týchto zmien sa komunisti domáhali už pred februárom 1948 a na zjazdoch závodných rád (22. februára) a roľníckych komisií (28. februára) sa prezentovali ako požiadavky pracujúceho ľudu. Šlo o novú pozemkovú reformu a znárodnenie. Tretia etapa pozemkovej reformy postihovala dve kategórie vlastníkov: majiteľov poľnohospodárskych podnikov s výmerou nad 50 ha pôdy a vlastníkov pôdy bez ohľadu na jej veľkosť, ktorí na pôde nepracovali, ale ju prenajímali iným osobám. Podľa zákona mal tieto pozemky vykúpiť štát a prideliť ich roľníkom. Na Slovensku sa tak získalo 78 253 ha poľnohospodárskej pôdy, ale súkromne hospodáriacim roľníkom sa z nej neušlo nič. Pridelila sa Štátnym majetkom a vznikajúcim roľníckym družstvám. Sľuby dané roľníkom KSČ teda nesplnila.²⁹

4. Z Á V E R

Priemyselná revolúcia v 19. storočí prináša potrebu zmien v držbe a vlastníctve pôdy, ktorá predstavuje základný výrobný prostriedok. V českých krajinách a na Slovensku dochádza k prevratným zmenám v 20. storočí, keď reakcie na nové usporiadanie Európy po prvej svetovej vojne a vznik samostatného československého štátu vyvolali potrebu razantných zmien v pozemkovom vlastníctve.

---

²⁸⁾Bližšie pozri: SKALOŠ, M., Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 58 – 60.

²⁹⁾KOVÁČ, D. a kol., Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Praha: Fortuna Print, 1999, s.329.

Obmedzovanie pozemkového vlastníctva v Rakúsko – Uhorsku predstavovali napríklad zákony umožňujúce výstavbu vodných diel a železníc. V československých podmienkach išlo najmä o vyvlastňovaciu pozemkovú reformu, spočívajúcu v troch zákonoch – záborovom (č. 215/1919 Zb. z. a n.), prídelovom (č. 81/1920 Zb. z. a n.) a náhradovom (č. 329/1920 Zb. z. a n.). Ďalšia pozemková reforma prebehla počas druhej svetovej vojny na Slovensku a bola namierená proti židovským vlastníkom rozsiahleho pozemkového vlastníctva. Následne v roku 1945 na základe Benešových dekrétov a zákona o revízií pozemkovej reformy (z. č. 142/1947 Zb.) došlo k ďalším zásahom do súkromného vlastníctva. V roku 1948 zasa nastala ďalšia fáza pozemkovej reformy (v rámci ktorej sa mal skonfiškovať všetok majetok nad 50 ha).

Od druhej polovici 20. storočia však dochádza k zásadným zmenám v politickej a hospodárskej organizácii spoločnosti a s tým súvisiacemu hromadnému obmedzovaniu práv vlastníkov pozemkov, za účelom realizácie myšlienky postupnej kolektivizácie pôdy, ktorá sa významne premietla do vzniku nových užívacích vzťahov, zasahujúcich do pozemkového vlastníctva.

Literature:

ADAMOVÁ, K., Dějiny soukromého práva v střední Evropě. Stručný nástin. 1. vydanie, Praha: C. H. Beck, 2001, ISBN 80-7179-283-7.

BEŇA, J., Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava: Belimex, 2002, ISBN 80-89083-22-6

FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A., Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. 3. vydanie, Šamorín: Heuréka, 1998, ISBN 80-967653-4-5.

HUBENÁK, L., Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945. Banská Bystrica: PrF UMB, 1998, ISBN 80-8055-165-0.

JÁGER, R., Dictatorship and discrimination, and its consequences in law during war time Slovak Republic. In: Právni a ekonomické problémy súčasnosti III. Sborník prací. Ostrava: Key publishing, 2007, ISBN 978-80-87071-46-5, s. 5 – 15.

JÁGER, R., Changes in business of Slovak Republic during the wartime. In: Zborník príspevkov z vedeckých a odborných seminárov : právne postavenie podnikateľov. Banská Bystrica: BIVŠ, 2011, ISBN 978-80-970422-1-9, s. 158 – 163.

- KADLECOVÁ, M. – MATES, P. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E., Československé dějiny státu a práva (1918 – 1945). 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1991, ISBN 80-210-0346-1.
- KIRSTOVÁ, K. – VOJČÍK, P., Základy súkromného práva. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 1996, ISBN 80-7097-344-7.
- KOVÁČ, D. a kol., Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Praha: Fortuna Print, 1999, ISBN 80-88980-08-9.
- LAZAR, J. a kol., Základy občianskeho hmotného práva. 1. zväzok. Preprac. vydanie, Bratislava: Iura Edition, 2004, ISBN 80-89047-89-0.
- SALÁK, P., The principle "Superficies solo credit" in Czech law. In: LISZEWSKI, G. - RADVAN, M. (ed.), Real Estate in Czech and Polish Law. Białystok : Wydział prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Temida 2, 2008, Białostockie studia prawnicze - zeszyt 4, s. 59-64, ISBN 978-83-89620-43-9.
- SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K., Vývoj kodifikace občanského práva. Brno: Masarykova univerzita, 1993, ISBN 80-210-0546-7.
- SKALOŠ, M., Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, ISBN 978-80-557-0156-1
- ŠOŠKOVÁ, I.: Niekoľko poznámok k úprave manželskoprávných pomerov na území Slovenska pri vzniku 1. ČSR. In: SCHELLE, K., VOJÁČEK, L. (eds.): Stát a právo v letech 1848–1918 ve střeoevropském kontextu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, konané v Bratislavě 1.-2. června 2006. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, s. 248-257, ISBN 978-80-969332-9-7.
- ŠTEFANOVIČ, M., Prevody vlastníckeho práva k pozemkom. In: Právny obzor, 79, 1996, č. 4, s. 312 – 321.
- VLČEK, E. – MATES, P. – SCHELLE, K., Československé dejiny štátu a práva 1918 – 1960. Brno: Masarykova univerzita, 1988, ISBN neuvedené.

5. SUMMARY

The legislation of land ownership in Czechoslovakia until adoption of the Civil Code of 1950

The article provides a brief historical and legal development of land ownership in Czechoslovakia until the adoption of the Civil Code in 1950. In the historical development it occurs regularly in greater or smaller degree that it was restricted for private or public ends.

The Industrial Revolution in the 19th century brought the necessity of change in the possession and land ownership, which was considered as a corner stone of the production. In the Czech regions and Slovakia the revolutionary changes occurred in the 20th century, when the response to new European post-war organization and the establishment of independent Czechoslovak Republic brought about the demand of radical changes in land ownership.

However, since the second half of 20th century came radical changes in political and economical organization of society and associated land-owners restrictions, for the purpose of realization of the idea of gradual land collectivization, which was significantly reflected in the creation of new users relations intervening in the land ownership.

Contact-email

martin.skalos@umb.sk

NĚKOLIK POZNÁMEK K UZAVÍRÁNÍ MANŽELSTVÍ V ABGB

IVANA STARÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek bude zaměřen na uzavírání manželství dle ABGB, kde do roku 1867 bylo každé manželství uzavíráno s politickým konsensem neboli se souhlasem orgánu veřejné správy. Souhlas byl podmíněn skutečností, že žadatel bude schopen uživit sebe i celou svoji rodinu. Vedle této podmínky musel však žadatel být také mravně i fyzicky způsobilý. Zvláštní ustanovení platilo také pro vojenské osoby a státní úředníky.

Key words in original language

ABGB, manželství, politický konsens, veřejná správa

Abstract

This article deals with the issue of the entering into marriage as stipulated and governed by ABGB until 1867, pursuant to which each marriage was subject to political consensus or an approval from a public administration authority. Such an approval was subject to the applicant's affirmation that he would be able to support himself and his family. In addition, the applicant had to be morally and physically eligible. Special provision was in force which applied to military personnel and state officials.

Key words

ABGB, marriage, political consensus, public administration

In První pokusy o rekonstrukci občanského práva počínají v první polovině 18. století za vlády Marie Terezie. Práce vyvrcholila vydáním prvního dílu Všeobecného občanského zákoníku 1. listopadu 1786 a jeho autorem byl Horten. Zákoník se skládal z pěti částí. První dvě obsahovaly obecná ustanovení, zbývající kapitoly upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, postavení sirotek a marnotratníků. Pokud jde o úpravu práva manželského a rodinného,

zákoník obsahoval patent manželský¹ a patent o dědické posloupnosti. Zákoník také zrovnoprávnil postavení dětí manželských a nemanželských.²

---

¹ Vyhlášen 16. ledna 1783 císařem Josefem II., rozumí se jím to, že manželské spory byly vyňaty z jurisdikce církevních soudů a byly přikázány soudům světským. Zachoval však církevní formu sňatku.

² KADLECOVÁ, M., SCHELLE, K., VESELÁ, R., VLČEK, E., *Dějiny českého soukromého práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 135.

Jednotný zákoník však vzniká až za vlády jejího syna Josefa II., kde se na jeho vzniku hojně podíleli profesor Martini a profesor Zeiller. První díl všeobecného občanského zákoníku byl vydán v roce 1786, ale ten byl přepracován a 1. 1. 1811 byla vyhlášena konečná verze ABGB. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch z roku 1811 se stalo základem práva v habsburské monarchii. Zákon 946/1811 Sb. z. s. platil na našem území pro rodinné právní záležitosti do roku 1949, pro věci občanskoprávní do roku 1950 a pro záležitosti pracovníprávní do roku 1965, na území Rakouska platí dodnes. Rodinnému právu se věnoval první díl, který se zabýval otázkami manželskými, řešil vztahy rodičů a dětí a také instituty poručenství a opatrovnictví. ABGB přineslo do oblasti rodinného práva na dlouhou dobu z hlediska materiálního práva stabilitu.³

Zákoník se skládal z 1 502 paragrafů a rodinné a manželské právo bylo upraveno v § 44–136. Právo rodičovské bylo upraveno třetí hlavou v § 137–186. V této oblasti spatřujeme výsadní postavení otce v rodině, neboť otec rozhodoval o výchově dítěte, spravoval jeho majetek a rozhodoval o jméně dítě.⁴ V případě rozluky nebo rozvodu manželství náležejí děti do moci otce. Přesto existovala výjimka, která říkala, že chlapci mladší 4 let a dívky mladší 7 let budou svěřeny do péče matky. Zákoník také odstranil rovnoprávné postavení dětí manželských a nemanželských. Zákoník rušil celou předešlou právní úpravu a vztahoval se na všechny obyvatele státu bez rozdílu. Právu manželskému a rodinnému byl věnován první díl.

Úprava manželského a rodinného práva vycházela z kanonického práva. Jeho pravidla byla ale autorizována státem a jejich dodržování bylo pod dohledem státu. Manželství vznikalo církevním způsobem a bylo chápáno jako nerovný svazek, kde můžeme nacházet velký vliv katolické církve. Nerovnost ženy se projevovala v ustanovení § 91, kde bylo řečeno, že muž je hlavou rodiny a nadřazenost muže nad ženou lze vyčíst z § 92, 141, 147 obecného zákoníku občanského. Na druhou stranu byl manžel povinný poskytovat manželce výživu podle svého majetku. Manžel také ručil za závazky, které vznikaly ve vedení domácnosti, i když žena nakoupila bez jeho vědomí a souhlasu potřeby pro domácnost.

Manželství bylo chápáno jako smlouva mezi manžely, založená na snubní svobodě. Smluvní svoboda znamenala, že manželství může uzavřít každý, komu nebrání nějaká zákonná překážka. Mezi zákonné překážky patřila duševní porucha, nedostatečný věk, rozdílnost ve víře a jiné. Zákoník prohlašoval, že neuznává jiné manželské překážky než ty, které sám stanovuje.⁵ Bylo možno požádat o prominutí překážek

---

³ VESELÁ, R., In. *Vývoj právních kodifikací*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 78.

⁴ K porovnání postavení *pater familias* v římském právu, kde otec měl nad svými dětmi doslova právo života a smrti.

⁵ § 48 a nsl. ABGB

bránících uzavření manželství.⁶ Žádost lze podat pouze na základě důležitých důvodů na zemský úřad. Žádost musí podat obě strany před a nebo po uzavření manželství. Do roku 1867 byl nutný politický konsenzus, tedy souhlas orgánu veřejné správy. Muži zákon přiznával nadřazenou pozici a žena měla plnit nařízení svého muže.

Pro zánik manželství stanovil zákoník následující možnosti, které však byly rozdílné podle vyznání manželů. Manželství mohlo být prohlášeno za neplatné, ale mohlo být zrušeno také rozlukou, smrtí jednoho manželů a jeho prohlášením za mrtvého. Pro katolíky platil zákaz rozluky až do roku 1919, podle práva mohli být rozvedeni od stolu a lože.⁷ Rozlukou tedy mohli postoupit pouze nekatolíci. Evangelíci postupovali rozlukou z důvodu cizoložství, odsouzení do žaláře na více než 5 let anebo z důvodu nepřekonatelného odporu a židé mohli podstoupit rozlukou na přání manžela, z důvodu cizoložství anebo po vzájemné dohodě.⁸

Codex Theresianus požadoval souhlas rodičů v případě, že manželství hodlali uzavřít nezletilé osoby, popřípadě osoby zletilé, ale žijící v otcovské domácnosti. Zákoník hovoří také o nutném souhlasu vrchnosti v případě sňatku poddaných osob. Důvodem odepření konsensu mohl být nedostatek věku, tímto ustanovením měla vrchnost možnost bránit uzavírání sňatků sirotkům, pokud neměli odpracovaná sirotčí léta. Tereziánský zákoník dával vrchnosti neomezenou možnost, protože nesouhlas mohl být udělen, jestliže by vrchnosti, poddaným nebo statku hrozila nějaká újma.⁹ V roce 1781 dochází za vlády Josefa II. k odstranění pravomoci vrchnosti rozhodovat o uzavírání manželství a bylo řečeno, že každý poddaný má právo vstoupit do manželství.

Do roku 1867 byl nutný k uzavření manželství politický konsens, přesto i dříve můžeme pozorovat snahy státu vstupovat do uzavírání manželství.¹⁰ V roce 1852 rozeslalo ministerstvo vnitra korunním

---

⁶ § 83 ABGB

⁷ Manželé nebyli povinni spolu žít, ale z právního hlediska k zániku manželství nedošlo.

⁸ VESELÁ, R., In. *Vývoj právních kodifikací*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 79.

⁹ Více: KLABOUC, J., *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha: Československá akademie věd, 1960, s. 9

¹⁰ Tyto snahy můžeme pozorovat v Dekretu Vladislava II. z roku 1497, v zemském zřízení z roku 1549 bylo již doslovně nařízeno, aby ovdovělá nevolnice se bez souhlasu svého pána neprovdala na cizí panství. Hlavní myšlenkou tohoto ustanovení bylo však zabránit odchodu pracovní síly. Více: KLABOUC, J., *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha: Československá akademie věd, 1960, s. 5

zemím návrh zákona, který měl dát úřadům přesnou směrnici pro udílení konsensů. Účelem zákona bylo zabránit vzniku materiálně nezajištěných manželství. Vyňati z působnosti zákona byli podle § 1 šlechta, všechny druhy státních úředníků, advokáti, notáři, doktoři, magistři. Za překážku k uzavření manželství se kromě mladého věku, považoval také nedostatek příjmu, vyhýbání se práci a špatné mravy. Pro osoby, které uzavřely sňatek bez politického konsensu platil trest v podobě vězení v délce 1 měsíce a pro „spolupůsobitele“ peněžitý trest do 100 zlatých, který ukládal obecní úřad a plynul do jeho pokladny. Udělení souhlasu náleželo do kompetence ženichovy obce. Pražské místodržitelství projevilo v roce 1852 s tímto předpisem souhlas, protože se domnívalo, že je nutné upozornit na nebezpečí proletariátu ne na venkově, ale ve městech zejména pak u továrních dělníků a řemeslnických tovaryšů.¹¹

Podle zákoníku byl úřední souhlas vyžadován od drobných řemeslníků a námezdně pracujících. K tomu, aby byl vydán souhlas musel žadatel podat důkaz o tom, že je schopen uživit svoji rodinu. Přezkoumána byla jeho fyzická způsobilost k práci a jeho zdravotní stav. Politické konsensy byly často namířeny proti mladým, zdravým a pracujícím lidem, kteří neměli velkého majetku a hrozilo nebezpečí, že v případě nemoci či nezaměstnanosti rozšíří se svými rodinami seznam obecních chudých.¹² Povolovány nebyly ani sňatky osobám, které neměly dobré mravy.¹³ Jsou známy i případy, kdy konsens nebyl udělen, neboť nevěsta nebyla pro budoucího ženicha dost vhodná a podle úředníků měl muž na ženění dost času a nebo starší žadatel se již ženit nepotřebuje.¹⁴

Žena měla následovat muže do jeho bydliště, tak se tedy zkoumalo také to, zda bude v obci místo pro bydlení nové rodiny. Snoubenci obecnímu úřadu předkládali svoje křestní listy, vysvědčení o školní docházce, potvrzení o znalosti náboženství, které jim vydával farář. Další požadavkem bylo potvrzení o dobrém chování z místa bydliště a lékařské vyjádření. Žadatel musel svoji žádost předložit nejdříve starostovi, zaměstnavateli nebo faráři, kteří žadateli často ukazovali svoji převahu. Často se také vyžadovala za poskytnutí souhlas protislužba. Později žádost byla odeslána na okresní úřad, kde nebylo možno použít opravného prostředku. Často byly odmítány sňatky i lidem, kteří měli již děti a oni nemohli obejít tento zákaz uzavřením

---

¹¹ Více: KLABOUC, J., *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha: Československá akademie věd, 1960, s. 51-54

¹² Více: KLABOUC, J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 183

¹³ Jednalo se o případy pytláctví a nebo, kdy byl žadatel uvězněn.

¹⁴ Více: KLABOUC, J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 183

sňatku v sousedních zemích, protože poměry v jiných zemích byly přísnější než nás.¹⁵ Děti zplozené v těchto svazcích byly považovány za nemanželské, a proto se v Praze rodil stejný počet dětí manželských a nemanželských.

Politický konsens měl zabránit veřejnému pohoršení, které by případný sňatek mohl přinést. Například když si osmdesátiletý bohatý muž chtěl vzít mladou dívku a nebo když prostitutky z venkova se na oko provdaly za Pražana, aby získaly v Praze domovské právo.¹⁶

Povolení uzavřít sňatek bylo původně odepíráno učitelům, kteří se mohli oženit za předpokladu, že získali místo řídící učitele a měli svoji vlastní školu. V roce 1869 toto omezení je ukončeno, přesto do roku 1919 platil zákon, který říkal, že učitelka, která se vdala byla nucena opustit školu. Zákaz uzavřít sňatek se vztahoval také na vysokoškolské asistenty.¹⁷

Další skupinou osob, která se potýkala s uzavřením sňatku byli vojáci. Vojenské manželství bylo rozděleno do tříd. Manželství první třídy bylo takové, že žena i děti následovaly otce k jeho pluku, kde měli nemocenské a starobní zaopatření. Toto manželství však bylo povoleno pouze nepatrné menšině vojáků. Manželství druhé třídy bylo takové, kdy žena nežila se svým mužem a neměla přístup do vojenských prostor. Manželé spolu byli pouze o dovolené manžela, což nebylo moc časté. Výživa rodiny byla na bedrech pracující ženy. Navíc tato žena před vstupem do manželství bylo nucena podepsat vojenský revers, kde se zřídka jakéhokoliv zabezpečení ze strany vojska pro případ nemoci nebo smrti manžela. V roce 1868 byl vydán branný zákon, který změnil rodinné podmínky vojáků. Byly zakázány sňatky první třídy a armáda zcela přestala podporovat rodiny svých vojáků a preferovala vojáky svobodné. Od roku 1858 se nemohl oženit žádný muž, který neměl za sebou prezenční službu a nebo nebyl třikrát uznán u odvodů za neschopného.¹⁸

Pokud se jedná o sňatky důstojníků, tak bylo nutné, aby budoucí žena přinesla ministerstvu války značný majetek, který zajistí lepší příjmy jejího muže a k udržení stavu privilegované vrstvy obyvatelstva.¹⁹

---

¹⁵ Snoubenci z Bavorska se chodili oddávat na naše území. KLABOUCH.J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 185

¹⁶ Více: KLABOUCH.J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 183

¹⁷ Tamtéž, s. 188

¹⁸ Tamtéž, s. 189-190

¹⁹ Důstojnická svatební kauce. Více: KLABOUCH.J., *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 191

Proklamovaná snubní svoboda neplatila zejména pro židovské obyvatelstvo, protože v roce 1726 byl u nás zaveden Systém, podle které se směl oženit pouze nejstarší syn. Základní myšlenkou tohoto ustanovení bylo zabránit rozrůstání židovských rodin. V roce 1797 byl tento systém upevněn občanským zákoníkem. Tento zákaz bylo možno obejít zaplacením vysoké částky, která znamenala pro mladší syny povolení sňatku. Částky byly vysoké, a proto byly pouze pro majetné Židy. Širší masy židovského obyvatelstva byly nuceni k nedobrovolnému celibátu a byli odkázáni na vymyšlení situací, jak toto ustanovení obejít. Nejčastěji se tak dělo pomocí neznalosti právních předpisů, ale vláda brzy na tento jev reagovala přísnými tresty pro rabíny. Od roku 1794 bylo zavedeno, že výkazy rabínů o uzavírání sňatků musí být předávány ke kontrolám katolickým farářům a krajským úřadům. Od roku 1787 musely být židovské matriky vedeny v německém, nikoliv v hebrejském jazyce. Rabíni toto obcházel pomocí sňatků pod komínem, tedy byl uzavřen sňatek, který ovšem nebyl zapsán do matriky. Tento způsob byl velmi riskantní a také neřešil otázky dědického práva, neboť děti vzešlé z tohoto sňatku byly nemanželské. Tak židovské obyvatelstvo obcházelo zákaz uzavírat sňatek s sňatkem v cizině a nebo odchodem nejstaršího již oženěného syna do ciziny a jeho místo doma nastupoval v pořadí další syn. Důsledkem všech těchto snah byl pokles židovského obyvatelstva a většina obyvatelstva žila v konkubinátech. Vzniklá situace byla vyřešena § 124 ABGB.

S odstraněním politických konsensů se maloburžoazie nesmířila a v roce 1887 podávala obecnímu zastupitelstvu petice na znovuzavedení politických konsensů. Jejich žádosti však nebylo vyhověno a byla dána možnost volnému uzavírání sňatků. V závěru však je nutno říci, že volnost vstupu manželství byla omezena překážkami bránícími uzavření manželství.

Literature:

- Fiala, J. a kol. : Občanské právo hmotné. 3 .vydání . Brno: Masarykova univerzita v Brně – právnická fakulta, nakladatelství Doplněk, 1993, 425,ISBN 80-7293-111-9
- - Hrušáková, M., Králíčková, Z. : České rodinné právo. Brno : Doplněk , 2001, 384, ISBN 80- 7239-104-6
- Kadlecová, M., Schelle, K., Veselá, R., Vlček, E. : Dějiny českého soukromého práva. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.2007, 279, ISBN 978- 80- 7380-041-3
- Klabouch, J. : Politický konsens k manželství v Čechách. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1960, 90
- Klabouch, J. : Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962,282

- Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k čes.obecnému zákoníku občanskému, díl 5, Praha: Linhart, 1937
- Schelle, K., Schelleová, I. : Civilní kodexy 1811 – 1950 – 1964. Brno: Doplněk, 1993, 262, ISBN 80-210-3610-9
- Veselá, R. : Rodina a rodinné právo historie, současnost a perspektivy. Praha : EUROLEX BOHEMIA s.r.o. , 2003, 262, ISBN 80-86432-48-3

Contact– email:

ivanastara@post.cz

NĚKTERÉ HISTORICKÉ ZPŮSOBY NABÝVÁNÍ MAJETKU STÁTEM V SOUKROMÉM PRÁVU

JAN SÝKORA

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

Abstract in original language

České soukromé právo v podobě stále platného občanského zákoníku prošlo zásadním historickým vývojem, avšak ani dramatické zásahy do jeho systematiky a jeho institutů nemohly zakrýt jeho kořeny v socialistické společenské ideologii. Nad povahou některých pozůstatků původní úpravy v platném právu se tento příspěvek vrací k několika dalším historickým institutům přechodu vlastnického práva na stát, které svou povahou představují nebo představovaly více či méně výrazné překročení metody soukromoprávní regulace a především z toho důvodu byla po změně společenského zřízení většina z nich bez náhrady vypuštěna. Příspěvek se dále zamýšlí nad opodstatněností úplného vypuštění některých z nich v návrhu nového občanského zákoníku.

Key words in original language

Nabývání majetku státem; občanský zákoník.

Abstract

Czech civil law in its contemporary form has come through a dramatic historical development. However, its socialistic rooting cannot be hidden through simple changes in its systematics or by mere omissions of some institutes. The nature of some of these eliminated acquisition institutes (mostly because of violation of a private law method of a civil code regulation) is then discussed by this paper and finally the question is asked whether there is or is not place for some of them in the newly prepared Czech civil code after all.

Key words

Property acquisition by state; civil code.

Stále platný občanský zákoník z roku 1961 prošel od doby svého vzniku rozsáhlou novelizací, včetně dílčího pokusu o změnu jeho systematiky. Některé části občanského zákoníku zanikly se změnou společenského zřízení s naprostou samozřejmostí, u některých dílčích institutů bylo jejich zachování podrobeno pomyslnému testu přípustnosti s ohledem na znovu nastolenou metodu soukromoprávní regulace, vyjadřující programový návrat k zásadám soukromého práva, které v té době existovaly prakticky jen pro úzkou skupinu právních vztahů z mezinárodního obchodu.

Předmětem zájmu přitom nebylo pouze předefinování věcných práv, kde majetek v socialistickém vlastnictví požíval zvláštní ochrany

a představoval jakousi primární doménu¹, od níž se odvozovaly jiné vlastnické či užívací právní tituly a do níž se majetek opět příležitostně vracel². Občanský zákoník ve své původní podobě a ve svém původním ideovém určení představoval funkcionalisticky prvoplánovou normativní regulaci, koncipovanou bez větších ohledů na základní principy klasických právních institutů a s cílem podříditi soukromoprávní vztahy výlučné společenské ideologii transformací *od vztahů socialistických ke vztahům komunistickým*. Zbytečná úloha státu se zhmotnila ve výslovném úmyslu³ bojovat proti zastaralým společenským vztahům a *přežitkům ve vědomí lidí*. Takto pojaté občanské právo mělo ambici saturovat ve všech společensky kontrolovatelných situacích veškeré očekávané a žádoucí potřeby občanů.

Těžiště ekonomických zájmů vládnoucí strany v téměř výhradně státem vlastněném a direktivně řízeném hospodářství přirozeně leželo mimo vlastní právo občanské, jakkoliv se hospodářská realita a „šedá ekonomika“ s oktrojovanými instituty socialistického vlastnictví začala záhy významně rozcházet a hromadění čistě soukromého majetku toto sociální inženýrství v důsledcích nezabránilo. Zejména neaprobované či nepředpokládané majetkové přesuny, vznikající nežádoucím chováním či ekonomickou tvořivostí, takto mohly být odčerpány ve prospěch státu již na základě norem občanského práva a civilního procesu. Zavedení těchto institutů bylo však současně i pouhým projevem zesílené tendence rozšířit portfolio dostupných sankčních nástrojů. Z perspektivy státní ideologie to mělo představovat pouze opětovné zespolečnění majetkových hodnot, tedy jakýsi extendovaný rozsah plasticity vlastnického práva socialistické společnosti, čímž byl sankční charakter takových institutů do jisté míry zastírán. V oblasti vnitrostátního závazkového práva se proto metody soukromoprávní a veřejnoprávní regulace značně proluly.

Z tohoto pohledu pro nás nejvíce zajímavá ustanovení byla systematicky vřazena pod tehdejší institut neoprávněného majetkového prospěchu. Především se jedná o druhou větu ustanovení § 456 OZ, které je sice platné doposud, ale stalo se prakticky obsoletním⁴. Následuje ustanovení § 457 OZ, které v původním znění

---

¹ Srov. § 123 OZ ve znění do 31. 12. 1991 a Hlavu první ústavy z roku 1960. V podrobnostech k jednotlivým druhům a formám vlastnictví po roce 1948 viz *Havlan, P.* Veřejné vlastnictví v právu a společnosti. Praha: C.H.Beck, 2008, s. 70 an.

² Srov. zejm. § 462 občanského zákoníku (dále jen „OZ“) a dále § 453 odst. 1 a 2 OZ ve znění do 31. 12. 1991 a § 453a odst. 1 ve znění do 31. 3. 1991.

³ Jak uváděla ostatně samotná tehdejší preambule a úvodní zásady OZ.

⁴ Podrobněji k rozboru těchto ustanovení viz *Sýkora, J.* Stát jako oprávněný z nároku na vydání bezdůvodného obohacení. In *Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors).* COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2009.

obsahovalo oproti současnému odst. 2 a 3, které sankcionovaly jednu či obě strany neplatné smlouvy, směřující k porušení zákona. Od 1. 4. 1983 bylo tamtéž systematicky dále vřazeno ustanovení § 453a OZ, určující přechod vlastnického práva na stát pro případ, kdy se osoba protiprávním jednáním trvale zbavila možnosti majetek obvyklým způsobem užívat.

Podle obecného ustanovení § 456 OZ, které předchází zákoníky neznały, *se musí předmět bezdůvodného obohacení vydat tomu, na jehož úkor byl získán, a nelze-li toho, na jehož úkor byl získán, zjistit, musí se vydat státu*. Subjektivní promlčecí doba v případě práv z neoprávněného majetkového prospěchu činila až do roku 1983 tak jako u práva na náhradu škody poměrně přísně pouhý jeden rok.

Charakter tohoto ustanovení už na první pohled s ohledem na historickou zátěž současného občanského zákoníku vyvolává rozpaky. Nejde přitom pouze o výše zmiňovanou hierarchii titulů vlastnického práva s primátem socialistického vlastnictví, kdy prostřednictvím § 456 OZ vystupuje stát sice z pozice subjektu soukromého práva, ale zároveň uplatňuje svůj majetkový nárok, který je svou povahou originární⁵, neboť není odvozen⁶ od nároku ochuzeného. Tento nárok trvá i zaniká současně s nárokem ochuzeného za předpokladu, že je splněna zákonná podmínka nezjištění ochuzeného. Správná je totiž podle mého názoru jak úvaha, že navzdory vzniku nároku na vydání ve prospěch státu, který sám jednáním obohaceného ochuzen nebyl, přichází eventuálně v úvahu trvání nároku ochuzeného proti původně obohacenému⁷, stejně jako ve skutkově odlišné situaci zánik nároku státu na toto plnění za současného vzniku možnosti ochuzeného domáhat se vydaného plnění na státu⁸. Pokud totiž uplatní přihlásivší se ochuzený právo na vydání předmětu bezdůvodného obohacení vůči státu, který je předtím úspěšně vymohl na obohaceném, nic nebrání tomu, aby je na státu vymohl z titulu vydání bezdůvodného obohacení z právního důvodu, který jeho přihlášením se o předmět obohacení odpadl.

---

⁵ Srov. Švestka, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 818.

⁶ Autorka V. Korecká in Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu. Brno: UJEP, 1981, s. 93 an. zdůvodňuje neodvozenost původu nároku státu z odlišných cílů oproti nároku ochuzeného, majícího primárně reparační charakter, zatímco nárok státu má charakter prevenční a restituční (z pohledu socialistické ekonomiky jako celku).

⁷ Vaněk, J. Neoprávněný majetkový prospěch. Praha: Panorama, 1987, s. 39.

⁸ Švestka, J. Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch (viz výše), s. 152; Vaněk, J. cit. d., s. 37; Štursová, L. Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku. URL: „<http://obcanske.juristick.cz/615725/clanek/obcan5>“ [citováno 1. 4. 2011]; Eliáš, K. a kol. Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487. Praha: Linde, 2008, s. 1085.

Z pohledu systematiky soukromého práva je toto ustanovení vůbec obtížně přiřaditelné buď k části zákoníku o právu vlastnickém, jako se již dříve stalo v případě věcí nalezených, skrytých a opuštěných, nebo naopak k části upravující bezdůvodné obohacení.

Právě v probíraném ustanovení se pak mohla ideologická zatíženost českého předrevolučního občanského zákoníku⁹ promítnout poměrně výrazně. Přesto však tento institut v rozhodovací činnosti soudů zůstal využíván jen zřídka, obvykle v návaznosti na trestní řízení ohledně spáchaných trestných činů *poškození spotřebitele, kuplířství, spekulace, nedovoleného podnikání nebo zneužívání socialistického podnikání*. Nízká frekvence užívání institutu pochopitelně souvisí s poměrně komplikovaným procesním postavením státu, který musí v takovém případě vystupovat jako účastník civilního soudního řízení na straně žalobce, zatížený nesnadným důkazním břemenem za původního ochuzeného. V původním článku jsem tento institut zkoumal z pohledu jeho funkcí a pokud jsem ohledně funkce, která má úzký vztah k právě probíranému tématu historické publicizace občanského zákoníku a pracovně byla nazvána „restorativní“, dospěl k závěru o hypotetické možnosti její současné rehabilitace, je třeba říci, že v původním kontextu byla projevem právě shora zmiňovaných trendů socialistického občanského práva a měla nepokrytě charakter represivní.

Stojí za zmínku, že znění tohoto ustanovení zůstalo nezměněno až do současnosti i přesto, že novelou zákonem č. 359/2005 Sb. v případě věcí ztracených přešlo vlastnické právo po splnění určitých podmínek na místně příslušnou obec. Zdůvodnění odlišného oprávněného subjektu u těchto institutů je však, spíše než doktrinární, ryze praktické¹⁰ – v případě ztracených věcí vykonávaly tuto finančně náročnou a překvapivě obsažnou agendu místní národní výbory a posléze obce, aby pak majetek odevzdaly státu, což po obnovení obecního zřízení znamenalo ekonomické oddělení subjektu vynakládajícího prostředky od subjektu, kterému z toho plynul zisk. V případě vydání bezdůvodného obohacení je oproti tomu stát nabyvatelem bezprostředně, resp. v zastoupení Úřadem

---

⁹ „*Účelom tohto ustanovenia teda nie je napraviť ujmu, ktorá vznikla u postihnutého, ale len odčerpať neoprávnene získaný majetkový prospech, lebo jeho ponechanie povinnému by bolo v rozpore s článkom VII zásad občianskoprávných vzťahov, zakotvených v Občianskom zákonníku.*“ In stanovisko Nejvyššího soudu SR ze dne 22. 11. 1985 sp. zn. Cpj 48/85, publikováno ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS pod Rc 25/86. (Článek VII přitom deklaroval, že: „*Nikdo nesmí zneužívat svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů a nikdo se nesmí na úkor společnosti nebo spoluobčanů obohacovat.*“.)

¹⁰ Na zachování tohoto práva pro stát je možno současně pohlížet jako na pragmatickou pojistku toho, že institutu nebude nadužíváno, když motivace obce navýšit svůj majetek by mohla vést k přílišnému žalobnímu aktivismu. Rovněž geografický okruh ochuzených bývá podle doposud známé kazuistiky obvykle mnohem širší, než hranice jediné obce.

pro zastupování státu ve věcech majetkových¹¹, který je k podání návrhu na zahájení řízení zmocněn podle § 35a občanského soudního řádu.

V praxi mnohem frekventovanějším se stalo sousedící ustanovení § 457 odst. 2 a 3 tehdy platného OZ, kterým dával prokurátor soudu návrh na propadnutí plnění ve prospěch státu ze zákona odporující nebo zákon obcházející smlouvy. Oproti § 456 OZ v tomto případě nárok státu na vydání neoprávněného majetkového prospěchu vznikal teprve konstitutivním rozhodnutím soudu, přičemž návrh prokurátora byl pro soud závazný i co do navrhovaného rozsahu, tedy buď celého plnění nebo jen jeho části. Oproti víceméně skryté represivní funkci ustanovení § 456 OZ se tento institut v soudní praxi zcela explicitně bral svou funkcí jako sankční¹², a to jak procesní iniciativou nositele veřejné žaloby, podmínkou úmyslného porušení zákona jednou nebo oběma stranami, tak zákonnými kritérii rozhodování dle odst. 3 ve znění od 1. 4. 1983. Svým způsobem lze uzavřít, že toto ustanovení se v převažující rozhodovací praxi soudů profilovalo jako ustanovení, doplňující trestní právo v případech, kdy nebylo rozhodnuto o propadnutí věci nebo se uložený peněžitý či jiný trest nezdál v daném případě dostačující. I když jde v případech § 456 OZ a § 457 odst. 2 a 3 tehdy platného OZ o vzájemně nepodmíněné nároky, bývaly v praxi často směřovány¹³ či nevhodně spojovány¹⁴.

Historicky nepominutelným je konečně ustanovení § 453a, účinné od 1. 4. 1983 a upravující propadnutí věci ve prospěch státu, zbavil-li se někdo svým protiprávním jednáním možnosti ji trvale obvyklým způsobem užívat. Toto ustanovení úzce souviselo s uzavřením hranic socialistického bloku států a zjevně směřovalo právě k trestnému činu opuštění republiky podle § 109 trestního zákona v tehdy platném znění, aniž by nutně musely být splněny podmínky trestní odpovědnosti, při jejichž splnění ostatně připadal v úvahu již samotný trest propadnutí majetku. Stejně tak nebylo třeba ani návrhu či rozhodnutí soudu, neboť vlastnické právo přecházelo již na základě spáchání uvedeného jednání. I toto ustanovení mělo výrazně sankční

---

¹¹ Příslušnost stanovuje zákon č. 219/2000 Sb. o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích.

¹² V podrobnostech viz výklad podaný ve stanovisku Nejvyššího soudu SSR k žalobám o vydání neoprávněného majetkového prospěchu ze dne 21. 12. 1978 sp. zn. Cpj 37/78 ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS, 1979, č. 1, s. 61 an. a stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87 (publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS pod č. Rc 4/1988, s. 88 an.)

¹³ Srov. výše citované stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87, s. 84 an.

¹⁴ Srov. *Fiala, J., Kindl, M. a kol. Občanské právo hmotné. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 666.*

povahu ve vztahu k pachateli, zatímco majetková práva třetích osob zůstala při nabytí v dobré víře chráněna.

V reakci na odbourání politické ideologie došlo i k podstatné novelizaci OZ, jehož cílem se pak oproti původní redukované úpravě osobní spotřeby a preferenci socialistického vlastnictví nově stalo široce pojaté zakotvení civilního statusu vzájemně si rovných subjektů. Zatímco z pohledu rehabilitované metody soukromoprávní regulace je zřejmé, proč nemají místo v civilním kodexu instituty § 457 odst. 2 a 3 ani § 453a tehdejšího OZ, plnicí represivní funkce, otázku vhodnosti institutu § 456 OZ nemůžeme jednoduše bez hlubšího zhodnocení zavrhnout na základě téhož zdůvodnění.

Literature:

- ELIÁŠ, K. a kol. Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487. Praha: Linde, 2008, 1391 s. ISBN 9788072016877
- Fiala, J., Kindl, M. a kol. Občanské právo hmotné. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 718 s. ISBN 9788073800581
- HAVLAN, P. Veřejné vlastnictví v právu a společnosti. Praha: C.H.Beck, 2008, 318 s. ISBN 9788071796176
- KORECKÁ, V. Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu. Brno: UJEP, 1981, 137 s.
- SÝKORA, J. Stát jako oprávněný z nároku na vydání bezdůvodného obohacení. In Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors). COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8
- ŠTURSOVÁ, L. Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku. Dostupné z URL: <<http://obcanske.juristic.cz/615725/clanek/obcan5>> [citováno 20. 5. 2009].
- ŠVESTKA, J. Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch. In Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1979, č. 3 – 4.
- ŠVESTKA, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, 1465 s. ISBN 8071794864

- VANĚK, J. Neoprávněný majetkový prospěch. Praha: Panorama, 1987, 234 s.

Contact – email

77092@mail.muni.cz

POZNÁMKY K VEŘEJNOPRÁVNÍM ASPEKTŮM SLUŽEBNOSTÍ ŘÍMSKÉHO PRÁVA

JAN ŠEJDL

Právnická fakulta university Karlovy, Katedra právních dějin, Česká republika

Abstract in original language

Uvedený příspěvek si klade za cíl nastínit některá možná, či pouze zdánlivá ovlivnění typicky soukromoprávní oblasti římskoprávních služebností právem veřejným. Svým charakterem se věnuje především obecné nauce služebností, a tedy nezabývá se konkrétními zvláštnostmi jednotlivých služebností, jaké se mohou vyskytnout, je-li v nich veřejnoprávního prvku.

Key words in original language

Servitutes, ius romanum, ius publicum

Abstract

This article seeks to shed light on the possible or alleged influence of public law on Roman servitudes as a typically private law area. Primarily, it concerns the theory of servitudes in general. It does not address the individual specificities of concrete types of servitudes that may occur if an element of public law is present.

Key words

Servitutes, ius romanum, ius publicum

Vzájemné ovlivňování mezi právem veřejným a právem soukromým není produktem pouze současné doby a současného světa práva a právní teorie, avšak je zcela imanentní součástí existence práva jakožto normativního systému, který si klade za cíl být regulativním systémem obecným, či dokonce všeobecným, a to jak ve vztahu k typům subjektů, tak ale i ve vztahu k typům věcí, jež tvoří ohnisko jeho existence. Charakter tohoto ovlivňování je však zásadně podmíněn mimo jiné vzájemnou souvztažností, souvislostí a blízkostí obou těchto fundamentálních odvětví práva. Míra jejich oddělení, či naopak spojování obou v jeden celek však nepředstavuje žádný determinant míry ovlivňování mezi oběma větvemi práva, určuje ale způsoby, metody, jimiž se toto ovlivňování děje a do jisté míry také charakter tohoto ovlivňování. Pokud je tedy sevření mezi právem veřejným a soukromým užší, normativně, či pramenně jsou obory propojeny, pak je ovlivňování v zásadě možné i na aplikační či bezprostřední úrovni, je-li tomu naopak, pak je tato možnost obmezena, a to především na práci vědeckou, na normotvorbu, či na případné odvozené úvahy de lege ferenda.

Tento text, jak už i samotný jeho název napovídá, neklade si za cíl komplexní zmapování, analýsu a rozřešení všech otázek vážících se na

problematiku kontaktu práva soukromého a práva veřejného z úhlu pohledu římskoprávních služebností. Jedná se spíše o několik bodů, zmínek, či snad nápadů, kde by bylo možno vidět vliv nebo odraz veřejného práva, či kde ten vliv a odraz je pouze zdánlivou skutečností, jež však má jiné zdůvodnění. Ve skutečnosti zde budou mnohem více otázky pokládány a otevírány dosti možná Pandóřiny skříňky práva, avšak nelze tomu jinak, neboť zkoumání těchto otázek je teprve na počátku a představuje úkol i v tak úzké profilaci, jakou služebnosti římskoprávní jsou, nepříliš snadný, ale především dlouhodobý a rozsáhlý, vzhledem k silnému theoretickému dosahu. Na druhou stranu je jistě právě tento dosah, či přesah důležitý a prospěšný každému zkoumání práva, které nemá být pouhou interpretací norem, či kvantifikací rozhodovací praxe.

V čem však jsou právě služebnosti tím nosným úhlem pohledu, tím vhodným objektem zkoumání vztahu a ovlivňování soukromého práva právem veřejným? Možné odpovědi na uvedenou otázku jsou dvojího druhu. Jednak spočívá specificita služebností, a to jak ryze římskoprávních, tak ale i služebností, jak ze starověku vystoupily a prošly dějinami práva až do dob dnešních, právě ve značné míře stability a neměnnosti daných konkrétních práv, ale i obecných rámců, které služebnosti upravují. Tato značná stabilita skutečně prochází skutečně celou dobu právního vývoje od prvotního vzniku institutu v nejstarších dobách římských, jak dokazují i soudobé právní řády.¹

Druhý aspekt, který pasuje služebnosti na vhodný referenční rámec výše nastíněného ovlivňování, je skutečnost, že služebnosti bývají se značnou dávkou obvyklosti označovány za typicky soukromoprávní institut, tedy ve smyslu ulpianovské definice práva bychom mohli říci, že jsou plně v zájmu jednotlivcově.² Jak bude i vidno dále, tato skutečnost však není ani v nejmenším natolik jednoznačná, a to ani v právu dnešním, ale ani v právu římském, neboť institut služebností vždy představoval sice soukromoprávní institut, avšak s jistými, dokonce snad i nutnými dosahy do práva veřejného, respektive do některých charakteristik, které mohou být typickými spíše právům veřejným.

Dalším determinantem všech úvah na dané thema je také vzájemný vztah veřejného a soukromého práva. Tato bipartice není v římském právu tak silná a nepřekonatelná, jak by se mohlo na první pohled i z Ulpianova fragmentu zdát. Na vzájemný vztah mezi římským

---

¹ Servitudes v Code civil, art. 637 et al., Dienstbarkeiten v BGB v ust. § 1018 et al., v ABGB v ust. § 472 et al., le servitù v Codice civile v čl. 1027 a mnoho dalších příkladů, včetně návrhu nového českého občanského zákoníku občanského.

² Dig. 1.1.1.2 (Ulp. Lib. 1 inst.). Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

právem veřejným a soukromým bylo již napsáno několik textů,³ a tak není zde místa pro jeho zevrubné popsání a je nutno se obmezit pouze na konstatování silné vzájemné blízkosti a faktické nevýrazné odlišitelnosti mezi oběma větvemi práva. Jako drobný důkaz této situace může být kupříkladu také samotný obsah *Corpus Iuris Civilis*, kde jsou, ač by název mohl svědčit o pouze soukromoprávním obsahu, soustředěny také významné části práva veřejného, jak koneckonců bude vidět i z několika příkladných dále uvedených fragmentů. Vzájemné prolínání pravidel a norem veřejného a soukromého práva tedy není možno považovat v římském právu za jev neobvyklý a jemu cizí. Za dané situace je také možno vnímat vzájemné ovlivňování mezi oběma větvemi práva jako nezprostředkované, a tedy přímé.

První z oněch poznámek k vzájemnému možnému, či naopak pouze zdánlivému ovlivňování práva soukromého právem veřejným směřuje k jednomu z nejzákladnějších pravidel služebností, které ovšem je základním a společným i pro celý obor práv věcných. Jedná se o jejich uzavřený počet, specifickou věcných práv.

Jednou z typických soukromoprávních premis je volnost subjektů ve sjednávání si práv a povinností, jak jsou jim vhodné. Tedy záleží na subjektech, jaký obsah, a tedy jaká práva a povinnosti si dohodnou a vymíní. Tato soukromoprávní volnost je jedním z typických znaků celého oboru práva soukromého a je v přímém protikladu k veřejnoprávní metodě, kde je typická právě obmezenost práv a povinností, či jinak řečeno jejich přesná vymezenost. Nutno však na druhou stranu přiznat, že toto rozlišení není ve starověku výrazně jasné a zřetelné a je spíše theoretické. Tato skutečnost však nutně nebrání možné úvaze, zdali se ve skrytu uvedená veřejnoprávní metoda neprojevila vzhledem k římskoprávní provázanosti veřejného a soukromého práva i v právu soukromém, tedy ve věcných právech.

Lze se tedy tázat, zdali je výše uvedené obmezení věcných práv, a tedy i obmezení služebností, vlivem veřejného práva, či zdali je naopak imanentní součástí povahy věcných práv jako práv absolutních, majících svého účinku *erga omnes*. Druhý možný pramen uvedeného obmezení pak může spočívat v charakteru římského práva, jehož nejzákladnější otázka vždy zní *qualis actio*, tedy jakým způsobem můžeme dané právo chránit, jakou žalobu můžeme použít k vymožení předmětného práva. Tato situace je však typicky římská a již se výrazněji neodráží do práva soudobého, kde je právo formováno jinými způsoby, nežli určenými žalobami.

Je také nutné se alespoň v základě zamyslet nad účelem a důvodem existence tohoto obmezení věcných práv a služebností. Vlastnické právo, jakožto jistě nejzákladnější z věcných práv, které vůbec umožňuje nakládání s prostředky a představuje základ všem

---

³ Například M. Skřejpek, *Ius privatum – ius publicum, vzájemné vztahy a souvislosti*. Acta Universitatis Carolinae, Iuridica, 38/2-3, 1992, ss. 35 – 164 a vše tam uvedené.

majetkovým právům, je unikátním právem s typicky určeným obsahem. Lze si skutečně zatěžko představit, že by bylo možno vytvořit si nějaké odlišné právo (v subjektivním smyslu slova), které by zabezpečovalo obdobně zájmy daného subjektu a zároveň by účinně mohlo koexistovat mezi ostatní masou práva vlastnického. Lze namítat, že římské právo takovouto specificitu v podobě praetorského vlastnictví zná. V tomto případě se však nejedná o konkurenci typu práva, tedy jeho obsahu, ale pouze o konkurenční způsob určení subjektu práva a v jistém smyslu odlišný způsob ochrany tohoto práva, který, jak konec konců vychází i z formulace žaloby Publiciánské jakožto *actione fictivae*, představoval spíše dočasný, či překlenovací prvek umožňující snazší dynamiku vlastnického práva. Je tedy možno konstatovat, že v případě vlastnického práva, vzhledem k jeho charakteru můžeme považovat ono typové vymezení za důsledek samotného charakteru vlastnického práva jakožto všeobecného právního panství nad věcí, svým způsobem jako unikátní vrchol možnosti subjektu v nakládání s objektem, kde případná odlišnost by již neznamenala onu imanentně ve vlastnickém právu přítomnou absolutnost. Tyto závěry však není možno bez dalšího aplikovat na služebnosti a další práva věcná, neboť ty tento vrchol nepředstavují.

Vzhledem k premise o zcela volném sjednávání práv mezi subjekty lze mít z pohledu římského práva také velké množství výhrad, neboť římské právo je provázáno se zásadou typové vázanosti kontraktů a kupříkladu zásada *pacta sunt servanda* je zásadou neřímskou, ale pozdější. Bylo by tedy možno v případě služebností totéž, jako v případě smluv, tedy jejich uvolnění, co do onoho omezujícího výčtu. V případě kontraktů dalece pořímským vývojem došlo k obecnému přijetí zásady *pacta sunt servanda*, tedy byla zcela uvolněna typová vázanost smluv, respektive jejich obsahu, tedy práv a povinností. Je tedy možno uvažovat nad otázkou, zdali je i služebnostem možno, aby byly zřizovány bez typových rámců, jak je znalo právo římské. Vzhledem k tomu, že takovéto typové svázání není pojmovou součástí obsahu služebností, pak je možno, a vývoj práva během XX. století je tomu důkazem, zřizovat služebnosti, respektive obecně věcná práva k věcem cizím, jež obvykle bývají podřazovány pod pojem služebností, bez typového obmezení, jak jej nepřekročitelně znalo právo římské.

Obecně vzhledem k věcným právům nelze považovat typové určení za cizí element vstupující do sféry práva soukromého z oblasti práva veřejného, ale za vlastní součást soukromého práva, kde je pojmově spjato především s právem vlastnickým. Lze mít za to, že na služebnosti pak bylo to obmezení aplikováno buď pod vlivem vlastnického práva, či je obecně spjato s římskoprávní typovou vázaností, jak je vidět nejenom u služebností, ale jak výrazně ovlivňuje i sферу kontraktů a obligačního práva.

Dalším významným aspektem, o němž lze v souvislosti s možným vlivem veřejného práva na oblast služebností mluvit, je ohraničení pozemkových římských služebností objektivní potřebou pozemku. Na toto ohraničení je možno nahlížet dvěma způsoby, jednak jako na

limitaci vůbec samotného vzniku služebnosti, tedy zdali vůbec mezi předmětnými pozemky služebnost vznikne, čili nic, a na druhou stranu jako omezení, či spíše vymezení rozsahu vykonávání služebnosti, tedy určení faktického zatížení služebného pozemku.

Aby bylo možno alespoň nastínit odpověď na otázku, zdali lze vidět v tomto obmezení služebností vliv práva veřejného, či zdali se jedná o autentický aspekt soukromých (věcných) práv, je nutno pohlížet na danou limitaci také prostřednictvím její funkce, tedy prostřednictvím úvahy, co vedlo římskou společnost k zavedení (či pouze udržování) tohoto modelu, případně na jaké problémy je dané obmezení reakcí. Lze se domnívat, že původnější a primární funkcí obmezení služebnosti na objektivní potřebu panujícího pozemku je zcela souladná se samotným účelem soukromoprávních pozemkových služebností, tedy ameliorace hospodářského využití pozemků v okolí Říma. Toto je v přímé souvislosti s v počátku království provedeným přidělem půdy po dvou jiterch (tzv. romulovský přiděl),⁴ kterýžto výměr není nijak velký, a proto nutně vznikala potřeba po určité míře kooperace se sousedy, minimálně ve smyslu závlahy a přístupu, což jsou právě nejstarší ze služebností. Na druhou stranu bylo nutné chránit pozemek služebný před přílišným zatížením, které by naopak znesnadnilo, či přímo znemožnilo smysluplné jeho využívání.

Dané obmezení je také nutno dát do souvislosti s možnostmi, které v nakládání s pozemkem nabízí a umožňuje obligační právo. Onen zásadní rozdíl mezi obligačním závazáním se, a to i ve smyslu svolení s působením na „služebném“ pozemku, a věcně právní rolí služebného pozemku je především v nižší míře setrvalosti onoho obligačního vztahu, který je skutečným právem relativním, a tedy jeho účinnosti dochází pouze mezi konkrétními osobami. Nejedná se tedy o právo tak stabilní a těžko odstranitelné, jako je vězící služebnost, a tedy

---

⁴ O Romulovském rozdělení půdy viz Gaius Plinius Secundus (Plinius Starší), *Naturalis Historia*, 18, 7. *Bina tunc iugera p. R. satis erant, nullique maiorem modum adtribuit, quo servorum paulo ante principis Neronis contento huius spatii viridiariis? piscinas iuvat maiores habere, gratumque, si non aliquem culinas.* Také lze nalézt zmínky při pojednávání o míře; viz: Marcus Terentius Varro Reatinus, *De Re Rustica*, 1,10,2. *Ille, Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania versibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. Iugum vocant, quod iuncti boves uno die exarare possint. Versum dicunt centum pedes quoquo versum quadratum. 2 Iugerum, quod quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui et latus est pedes CXX et longus totidem; is modus acnua latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur scripulum, id est decem pedes et longitudine et latitudine quadratum. Ab hoc principio mensores non numquam dicunt in subsicivum esse unciam agri aut sextantem, sic quid aliud, cum ad iugerum pervenerunt, quod habet iugerum scripula CCLXXXVIII, quantum as antiquos noster ante bellum punicum pendebat. Bina iugera quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, quae heredem sequerentur, heredium appellarunt. Haec postea centum centuria. Centuria est quadrata, in omnes quattuor partes ut habeat latera longa pedum. Hae porro quattuor, centuriae coniunctae ut sint in utramque partem binae, appellantur in agris divisio viritim publice saltus.*

obmezení a ochrana, která by mohla být při jeho sjednávání a trvání aplikována, je samozřejmě mnohem mírnější. Z tohoto také do značné míry vyplývá, že právě na stabilní a po dlouhou dobu, mezi mnoha po sobě jdoucími subjekty působící služebnosti je nutno vložit jisté obmezení, aby se působením služebností, či služebnosti fakticky nedosáhlo stavu, kdy bude pozemek natolik zatížen, a to ve prospěch měnicích se majitelů sousedního pozemku, že by jeho obhospodařování a vůbec užívání bylo nesnadným, či nemožným. Pak by bylo možno za určitých okolností tušit, že vlastnictví takto přetíženého pozemku by bylo velice blízké vlastnictví holému, což ovšem není pro služebnosti (pozemkové) obvyklým důsledkem.⁵ Pokud by tedy došlo k uvolnění zásady, že služebnosti mají svůj limit v objektivní potřebě pozemku, pak by se bylo lze obávat, že by docházelo k obcházení pravidel obligačních a k přílišné snaze dát nejrůznějším povinnostem věcně právní charakter, jenž by mohl na neúnosnou míru zatížit budoucí majitele služebného, či služebných pozemků. Termín obcházení možná v dané souvislosti není nejvhodnější, ale je nutno jej myslet především ve smyslu obcházení účelu dané právní úpravy, než ve smyslu obcházení přímo zákonných norem.

S uvedeným obmezením také souvisí jedna ze zásad výkonu služebností, a sice že tento se má dít civiliter modo.⁶ Zde se jedná zcela přímo o ochranný institut, který má směřovat k ochraně povinného či služebného pozemku, aby se služebnost, ač zřízena k objektivní potřebě panujícího pozemku a v rozsahu stejně obmezeném, pouze formou výkonu této služebnosti nestala zcela nesnesitelnou. Jinak řečeno, objektivní potřeba pozemku upravuje především výsledek, jemuž se má služebností pro panující pozemek dosíci, a tím případný rozsah exploatace služebného pozemku osobou cizí, zásada civiliter modo pak omezuje a vymezuje formu výkonu takovéto služebnosti a zakotvuje pravidlo, že služebnost má být vykonávána tak, aby byla pro služebný pozemek co nejméně zatěžující.

V dané situaci je zajisté také vhodné zmínit se o samotném charakteru ochranných ustanovení a zásad. Lze se domnívat, že ochranná ustanovení vůbec spadají do oboru práva veřejného. Takovýto závěr

---

⁵ Jinak je tomu v případě usufructu, což ovšem není typická služebnost a pod pojem služebností se řadí teprve justiniánskou kompilací.

⁶ Dig. 8.1.9 (Cels. Lib. 5 dig.). Si cui simplicius via per fundum cuiuspian cedatur vel relinquatur, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire agere licebit, civiliter modo: nam quaedam in sermone tacite excipiuntur. non enim per villam ipsam nec per medias vineas ire agere sinendus est, cum id aequae commode per alteram partem facere possit minore servientis fundi detrimento. verum constitit, ut qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet nec amplius mutandae eius potestatem haberet: sicuti sabino quoque videbatur, qui argumento rivi utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, posteaquam ductus esset, transferre non liceret: quod et in via servandum esse verum est.

by však byl zcela jednostranný. Jistě část ochranných ustanovení (především při pohledu do práva současného) náleží mezi veřejnoprávní úpravu, avšak soukromé právo má zcela esenciálně v sobě ochranná ustanovení zakotvena taktéž. Tato skutečnost především vychází ze zásady rovnosti soukromoprávních subjektů, respektive z jejího pojetí. Právě tato zásada pak představuje základní východisko, z něhož vyrůstají více, či méně rozšířená a silná ochranná ustanovení a instituty, což zároveň znamená, že tento systém ochrany je ve své podstatě typicky soukromoprávním institutem, který ovšem v jistém smyslu směřuje k podobnému cíli, jako některá veřejnoprávní opatření.

Dalším zásahem veřejné moci, který sám o sobě by si zasloužil pozornosti mnohem značnější, nežli mu bude možno věnovat zde, je pak omezení, respektive přímý zákaz vydržení služebnosti. Tento zásah vzchází z legis Scriboniae,⁷ jejíž přesný obsah a text je neznámý, která ovšem jím zapověděla vydržení služebností. Datování daného zákona je obvykle republikánské, či z doby augustovské.⁸ Zápověď vzcházející z legis Scriboniae však není zcela absolutní ve smyslu všech služebností jak ve smyslu klassickém, tak ve smyslu justiniánském. Co se týče systematiky justiniánské, pak se účinek dané legis nevztahuje vůbec na servitutes personae, které v době jejího vzniku vůbec jako servitutes nebyly pojímány, ale měly kategorii samostatnou. Ze servitutes praediorum jsou pak mnohdy z její účinnosti vyjímány servitutes praediorum rusticorum, které by tedy bylo možno považovat za usucapibile.⁹ Zásah provedený legis Scriboniae je skutečně vnějším zásahem, který byl vykonán na základě zákonodárné moci, aby však bylo možno daný zásah považovat za veřejnoprávní prvek, který se tímto otiskl do práva soukromého, pak by bylo nutno takovéto tvrzení podrobit testu minimálně skrze výše uvedenou Ulpianskou formulaci rozdílu mezi právem veřejným a soukromým. Při takto učiněném prověřování však do značné míry vychází, že uvedený zásah legis Scriboniae může pouze stěží představovat primární zájem římského státu. Ze skutečnosti, že není možno vydržet služebnost, nevychází pro stát a pro veřejnou moc žádný pozitivní dopad, pokud ovšem v dané době nedocházelo fakticky k ataku na státní pozemky právě formou vydržování určitých služebností. Takováto skutečnost je však značně nepravděpodobná vzhledem k charakteru pozemkových služebností, které jediné je možno pod účinek legis Scriboniae podřadit. Lze se

---

⁷ Dig. 41.3.4.28 (Paul. Lib. 54 ad ed.). Libertatem servitutium usucapi posse verius est, quia eam usucapionem sustulit lex scribonia, quae servitutum constituebat, non etiam eam, quae libertatem praestat sublata servitute. itaque si, cum tibi servitutum deberem, ne mihi puta liceret altius aedificare, et per statutum tempus altius aedificatum habuero, sublata erit servitus.

⁸ Viz kupříkladu F. Vering, *Geschichte und Institutionen des römischen Privatrechts*, Mainz, Franz Kirchheim, 1870, str. 297.

⁹ Viz kupříkladu *Les cinquante livres du Digeste ou des Pandectes de l'empereur Justinien*, 6, Metz Paris, 1804, str. 324 (překlad Digest).

tedy domnívat, že tento zásah legislátora byl činěn na základě společenské potřeby, která vyjadřovala vůli po vyšší ochraně pozemků, po vyšší ochraně jejich využívání a po značnější stabilitě institutu služebností, respektive stavu svobody od služebnosti, obecněji řečeno po amelioraci vztahů mezi jednotlivými soukromými subjekty. V takovémto případě však nelze považovat zásah tohoto zákona za vliv práva veřejného, ale za důsledek vývoje vztahů ve společnosti a vývoje práva obecně, byť se tento krok jeví jako v určitém smyslu nepříliš šťastný a systematický.

Další veřejnoprávní aspekt služebností, o němž je nutno se zmínit, spočívá ve velkém thematu, a sice v samotném původu služebností, v němž je možno nalézt jisté veřejnoprávní prvky. Otázka původu služebností není jednoznačná a je na druhou stranu problematikou natolik rozsáhlou a nesnadnou, že zde není možno se jí plně věnovat. Je tedy vhodné pouze odkázat na další literaturu, kde je možno seznámit se se základní argumentací veřejnoprávního pojetí původu služebností.¹⁰ Závěry o veřejnoprávním původu římskoprávních služebností nelze považovat za jednoznačné a za zcela bezpochybné, jsou však minimálně inspirativní, či minimálně by měly představovat objekt dalšího zájmu romanistů. S tímto je také spojeno zkoumání problematiky termínu *iura praediorum*, který je možno vidět jako výrazně spojený právě s možným veřejnoprávním původem služebností. I v tomto ohledu je však také nutno odkázat na uvedený text a případné další zkoumání problematiky.

Další veřejnoprávní aspekt služebností, který je spíše dalším dosahem problematiky služebností, je také institut tzv. legálních, či jinak zákonných služebností. Ryze klassicko-římskoprávnímu smyslu termínu služebností – *servitutis* jsou však vztahy, na které se vztahuje institut zákonných služebností, zcela cizí. Římskoprávní služebnosti jsou v klassickém i justiniánském smyslu užší a tedy nezahrnují ani fakticky práva, která je možno subsumovat pod pozdější termín zákonné služebnosti. Za takzvané zákonné služebnosti bývají v některých právních řádech považovány vztahy, které vznikají mezi sousedními, či blízkými pozemky a jejich stavbami, a to zcela bez přičinění jakýchkoliv právních jednání, prostě jen z povahy vlastnického práva jako takového a ze samotné povahy dotčených pozemků, jejich povrchu, charakteru a možným emissím. Uvedené vztahy se odvíjejí od skutečnosti, že jak pozemky samotné, tak vlastnické právo jako takové je limitováno pozemky a vlastnickými právy jinými a na jejich okrajích přirozeně a nutně vznikají třetí plochy a jisté překryvy, které mohou tvořit konfliktní situace. Zde je vhodné uvést příklad francouzského právního řádu, který služebnosti dělí poněkud odlišným způsobem, nežli tomu bylo v právu římském. Jak konstatuje přímo Code civil, služebnosti „vzcházejí buď

---

¹⁰ L. L. Kofanov, *Sul' origine delle servitù prediali nel diritto romano*, Římské právo a kodifikace, Sborník příspěvků z vědecké konference konané na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 16. – 17. dubna 2010, Praha, Havlíček Brain Team, 2010, str. 28 – 41.

z přirozené polohy místa, nebo ze závazků uložených zákonem, či z dohod vlastníků“.¹¹ Termín zákonných služebností je pak možno vztahovat bezpochybně na skupinu vztahů, založených oním druhým způsobem, tedy uvázáním ze samotného zákona. Je již diskutabilní, zdali je možno pod termín zákonné služebnosti označit skupinu první, tedy vzházející z přirozené polohy místa. Tato skupina má však blíže k samotným omezením vlastnického práva z povahy věcí, které tvoří jeho objekt, tedy z povahy, v daných případech pozemků. Jedná se tedy o omezení, které vzhází u každé věci zcela přirozeně a bez jakékoliv aktivní intervence oprávněné osoby, či vlastníka oprávněného pozemku a které určuje způsob, jímž věc ze své povahy nemůže být využívána, a to proto, že na základě fyzikálních zákonů a vlastností by se jednalo o značné omezení sousedních vlastnických práv. To, co je tedy považováno bezpochybně za služebnosti zákonné, tedy vztahy vzházející ze zákonné úpravy vlastnického práva a možností jeho výkonu, a to i ve smyslu možných intervencí vůči sousedním a blízkým vlastníkům pozemků, jsou typově o práva, která umožňují kupříkladu vstup na cizí pozemek za účelem opravy zdí, přiléhajících k pozemku, sběr přepadlých plodů apod.¹² Nutno se tedy ptát, zdali je možno v těchto vztazích, které originálně mezi služebnosti nenáleží, ale jsou jim minimálně blízké, vidět vliv a intervenci práva veřejného, či zda se jedná o integrální součást práva soukromého. Na danou otázku je nutno nahlížet opět perspektivou rozdělení práva veřejného a práva soukromého, a to vzhledem k římskému právu skrze Ulpianovu definici a pojetí rozdělení práva. Jsou tedy oprávnění shrnovaná pod termín zákonné služebnosti primárně náležející k zájmové sféře státu a obce římské, či naopak náležejí do výsostné sféry každého jednotlivce, každého subjektu práva. Z obsahu zákonných služebností, vzájemných práv a povinností pak nevyplývá zjevně žádný primární zájem státu. Dané vztahy svojí funkcí slouží především samotné existenci vlastnického práva a umožňují skutečně využívání vlastnictví v jeho plné formě, tedy jako právní panství nad věcí v jeho absolutní podobě a v plných možnostech, které objekt vlastnického práva nabízí. Zároveň je v daných vztazích dodržen základní soukromoprávní princip, a sice princip rovnosti, a to právě recipitou daných zákonných

---

¹¹ Code civil: Article 639 *Elle dérive ou de la situation naturelle des lieux, ou des obligations imposées par la loi, ou des conventions entre les propriétaires.*

¹² Právě na příkladu sběru přepadlých plodů je vidět, že toto právo Římané vnímali jakou součást práv a povinností ze samotného práva vlastnického, tedy nijak je nevztahovali pod služebnosti. Tato povinnost byla vymožitelná *actione de glande legenda*, jak ukazuje (odvolává se na zákon XII tabulí) již Plinius Starší (Gaius Plinius Secundus) ve svém díle *Naturalis historia*, 16, 15. *Glande opes nunc quoque multarum gentium etiam pace gaudentium constant. nec non et inopia frugum arefactis emolitur farina spissaturque in panis usum; quin et hodieque per Hispanias secundis mensis glans inseritur. dulcior eadem in cinere tosta. cautum est praeterea lege XII tabularum, ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere.* Jedná se tedy o velice starý institut, vlastní již od samotných počátků římského státu.

služebností, tedy možností, aby každý za objektivních podmínek mohl působit ve směru, který zákonné služebnosti umožňují. Zákonné služebnosti jsou tedy recipročními, v objektivním smyslu rovnými vztahy mezi subjekty, přičemž stav pozemku služebného a pozemku panujícího je již vztahem právním, nerovným však pouze v subjektivním smyslu, zatímco klassické služebnosti jsou v právech a oprávněních nerovné, a to i v objektivním smyslu práva.

Veřejnoprávní vliv na oblast služebností, který lze mít za nejzjevnější a zřejmě i nejznámější, je možno vidět v institutu *itineris ad sepulchrum*.¹³ Svoji povahou se nejedná o výjimečné právo a o výjimečnou služebnost. Jedná se o do jisté míry běžnou přístupovou služebnost, tedy právo přístupu přes cizí pozemek. Zcela výjimečné je ovšem její ustavení respektive možnost zřídit tuto služebnost i přes odpor vlastníka služebného pozemku. Je tedy zapotřebí se věnovat důvodům, proč byla možnost vzniku *itineris ad sepulchrum* změněna tímto způsobem, tedy tak, že bylo možno majitele pozemku okolo hrobu přimět ke zřízení dané služebnosti, respektive vymoci si přístup ke hrobu. Jako nejpravděpodobnější a také nejsystematičtější zdůvodnění lze považovat zdůvodnění na základě religiosity a dosahu římského náboženství a náboženského smýšlení.¹⁴ Hrob člověka byl považován za *res religiosum*, tedy věc vyňatou z obchodu a vyňatou vůbec z předmětu vlastnického práva. Takováto věc – kus půdy – byla zcela mimo možnost stát se objektem vlastnického práva a byla určena k provozování náboženských a pohřebních obřadů, jak striktně požadovalo tradiční římské náboženství. Z náboženského hlediska tedy bylo zcela nezbytné pro vykonávání náležitých obřadů umožnit pozůstalým a dalším přístup ke hrobu, neboť případné nedodržení těchto náboženských pravidel by představovalo dle tradičního smýšlení zásadní ohrožení samotné římské obce, protože takováto porušení představují narušení kýženého *pacis deorum* a bohové tedy mohou na římskou obec seslat veškeré formy hněvu a pohromy, které si tehdejší obyvatelé dokázali představit. Bylo tedy životně nutné, aby byl umožněn přístup k hrobům a vykonávání náboženských obřadů na těchto místech. Je tedy zřejmé, že tuto výjimku nelze v prvé řadě považovat za důsledek ovlivnění soukromého práva právem veřejným,

---

¹³ Základem tohoto institutu jsou dva fragmenty z Digest. Jednak Dig. 8.1.14.1 (Paul. Lib. 15 ad sab.). *Servitus itineris ad sepulchrum privati iuris manet et ideo remitti domino fundi servientis potest: et acquiri etiam post religionem sepulchri haec servitus potest.* Druhým fragmentem je poté Dig. 11.7.12pr. (Ulp. Lib. 25 ad ed.). *Si quis sepulchrum habeat, viam autem ad sepulchrum non habeat et a vicino prohibeatur, imperator antoninus cum patre rescriptis iter ad sepulchrum peti precario et concedi solere, ut quotiens non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adiunctum habeat. non tamen hoc rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit, sed extra ordinem interpelletur praeses et iam compellere debet iusto pretio iter ei praestari, ita tamen, ut iudex etiam de opportunitate loci prospiciat, ne vicinus magnum patiatu detrimentum.*

¹⁴ K náboženství a jeho vztahu k právu viz kupříkladu M. Skřejpek, *Ius et religio*, Pelhřimov, 999, 1999.

ale spíše náboženstvím a náboženským smýšlením vůbec. Pokud bychom daný aspekt jedné ze služebností opět poměřovali ulpianským rozdělením práva na veřejné a soukromé, pak by v daném případě odpověď nebyla zcela jednoznačná. Přirozeným zájmem celé římské obce, který se projevoval i v mnoha dalších aspektech římského práva, bylo zachování *pacis deorum* a z tohoto pohledu by tedy uvedená výjimka mohla mít svůj původ v právu veřejném, či alespoň ve společných kořenech. Na druhou stranu římské náboženství představuje i vnitřní, rodinné kultury a jejich dodržování je také předmětem celého náboženského smýšlení a náboženského názoru Římanů. V tomto smyslu pak uvedená výjimka a možnost prosadit přístup ke hrobu přes cizí pozemek představuje soukromou aktivitu a soukromý zájem jednotlivce, respektive zájem jedné rodiny. Jednoznačný závěr v dané otázce není možno zde bez dalšího přijmout, neboť ten silně se odvíjí jednak od římského náboženství, na druhé straně pak spočívá ve velice křehké, nejisté a mlhavé hranici mezi právem soukromým a právem veřejným. Samotný problém *itineris ad sepulchrum* by si zasloužil zcela zvláštní pozornost a zájem, a to nikoliv v takto stručném provedení a nikoliv v takto tematicky obmezeném rámci, neboť představuje zcela mimořádný institut, v němž se výrazně prolínají myšlenky náboženské a myšlenky právní, respektive konkrétní jeden právní institut.

Poslední otázkou, kterou je nutno zmínit a kterou je zároveň možno pouze zmínit, jsou pak jednotlivá ustanovení *Digest*, kde lze nalézt dílčí kontakty mezi právem veřejným a služebnostmi, či mezi veřejným zájmem a služebnostmi. Ustanovení, která se přímo vztahují na problematiku služebností, jsou sice v největší míře soustředěna do VIII. knihy *Digest*, avšak není možno se pouze soustředit na tuto část kompilace a je nutno zaměřit se na celek. V jeho rámci pak lze objevit nemalé množství jednotlivých fragmentů, které upravují menší, či větší výjimky za situace, kdy dochází ke kontaktu institutu služebností s veřejnou mocí, se státem. Typicky se jedná o fragmenty, které upravují například situace, kdy jedním z činitelů je pozemek náležející státu, či pozemek veřejný.¹⁵ Dalšími jsou případy, kdy určitá služebnost může být vykonávána ve veřejný prospěch, a je tedy veřejný zájem na jejím zachování a na jejím chodu, což může pro danou služebnost v subjektivním smyslu představovat poměrně specifický režim. V tomto případě se může jednak například o *servitus cloacae*, která byla nezřídka vykonávána veřejnou mocí jakožto osobou oprávněnou.¹⁶ Jiný podobný případ představují zásahy veřejné

---

¹⁵ Například v případě fragmentů určujících pravidla v případě veřejné cesty. *Dig.* 8.2.1pr. (*Paul. Lib.* 21 ad ed.). *Si intercedat solum publicum vel via publica, neque itineris actusve neque altius tollendi servitutes impedit: sed immittendi protegendi prohibendi, item fluminum et stillicidiorum servitute impedit, quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet.*

¹⁶ Viz například *Dig.* 43.23.1.3 (*Ulp. Lib.* 71 ad ed.). *Hoc autem interdictum propositum est de cloacis privatis: publicae enim cloacae publicam curam merentur.* Také ale *Dig.* 43.23.1.7 (*Ulp. Lib.* 71 ad ed.). *Quia autem cloacarum reffectio et purgatio ad publicam utilitatem spectare videtur, idcirco placuit non esse in interdicto addendum " quod non vi non clam non precario*

moci, či zákonné zásahy do služebností upravující jejich charakter, například jako tomu bylo již od XII. tabulí, kde stálo podle Gaia, že „viae latitudo ex lege duodecim tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.“¹⁷ Tato problematika byla však i nadále živá, a tak můžeme v Digestech dále číst, že „via constitui vel latior octo pedibus vel angustior potest, ut tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire potest: alioquin iter erit, non via.“¹⁸ V těchto posledních jmenovaných případech je však nutno velice pečlivě rozlišovat, zdali dané obmezení a vymezení děje se z důvodu veřejné prospěšnosti a veřejného užitku jeho, anebo z důvodu ochranné funkce a zásady rovnosti typicky vlastní právu soukromému. Obsah tohoto jediného odstavce pouze odkazuje do budoucna. Jedná se totiž o výrazný vliv veřejného práva, který se však realizuje až v rámci jednotlivých druhů služebností a nikoliv na jejich obecné úrovni. Navíc množství takovýchto fragmentů nemusí být malé, a tedy představuje jednak velkou masu materiálu ke zpracování, ale hlavně se jedná o poměrně nesourodé množství jednotlivých úprav, které nemusí mít nutně větší množství vzájemných styčných bodů a ploch. Zde je tedy pouze konstatována a nastíněna jejich existence, jednotlivé zkoumání konkrétních fragmentů je však nutno přenechat na další a delší čas.

Na tomto místě by měl stát závěr celého příspěvku. Vzhledem k jeho charakteru ovšem není takový závěr snadný a snad ani správný. Celý příspěvek má spíše charakter pouhého seznamu, výčtu několika problematických míst a zamyšlení nad jejich charakterem. Cílem příspěvku bylo postihnout některé možné, ale i zavádějící či zdánlivé vlivy veřejného práva na právo soukromé, a to v poměrně úzké profilaci na služebnosti římského práva. Dalším obmezením článku pak je jeho obecné zaměření. Toto obmezení je dáno především šíří a rozmaností jednotlivých služebností, kde by bylo možno k jedné každé služebnosti, či k jejich většině nalézt zvláštní pravidla pro situace, kdy je v jejich rámci zakomponován nějaký veřejnoprávní prvek, tedy kupříkladu zájem římské obce, či římského státu. Výše uvedené problematické okruhy byly povětšinou pouze zdánlivými veřejnoprávními vlivy, či byly ve své funkci paralelní k potřebám veřejného práva, respektive k potřebám římské obce, či římského státu. Na obecnou část nauky služebnostní tedy nepůsobilo velké množství veřejnoprávních vlivů, jak z posední jmenované problematiky vyplývá, lze však tušit poměrně výrazný vliv a výraznou modifikaci jednotlivých služebností, jestliže v nich figuruje veřejnoprávní prvek. Jako závěr by tedy mimo jiné mělo působit zjištění, že případný další zájem o vztah práva veřejného a soukromého v oblasti služebností je zapotřebí a bylo by také jistě

---

ab illo usus", ut, etiamsi quis talem usum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloacam reficere vel purgare.

¹⁷ Dig. 8.3.8 (Gai. Lib 7 ad ed. provinc.).

¹⁸ Dig. 8.3.23pr. (Paul. Lib. 15 ad sab.).

vhodné, soustředit právě na oblast jednotlivých služebností a jednotlivých práv.

Literature:

- V. Arangio-Riu, Istituzioni di diritto romano, Napoli, Jovene, 1998
- P. Bonfante, Istituzioni di diritto romano, Torino, Giappichelli, 1946
- Gaius, Institutiones
- L. Heyrovský, Dějiny a systém soukromého práva římského, Bratislava, 1929
- Gaius Plinius Secundus (Plinius Starší), Naturalis Historia
- M. Skřejpek, Ius et religio, Pelhřimov, 999, 1999
- M. Talamanca, Istituzioni di diritto romano, Milano, Giuffrè, 1990
- Marcus Terentius Varro Reatinus, De Re Rustica

Contact – email

sejdl.j@gmail.com

NUCENÁ KOLEKTIVIZACE JAKO ZÁSAH STÁTNÍ SPRÁVY DO SOUKROMÉHO PRÁVA

MICHAL ŠKERLE

Právnická Fakulta, Masaryková Univerzita v Brně, Česká Republika,

Abstract in original language

Padesátá léta představují jednu z nejsmutnějších kapitol v dějinách českého venkova. Během velmi krátké doby dokázala komunistická strana zlikvidovat strukturu vesnice, jež se formovala po staletí. Zemědělci s více než 15 ha byli označeni za tzv. „kulaky“ a za neplnění nadsazených dodávkových povinností byli postihováni a trestáni. Orgány KSČ jim všemi dostupnými prostředky bránily ve svobodném výkonu jejich povolání. Kolektivizace s sebou nesla mnoho dnes již nepředstavitelných praktik, jimiž se komunistický režim snažil zlomit odpor všech vrstev rolníků a donutit je ke vstupu do nově vznikajících Jednotných zemědělských družstev. Příspěvek se zabývá právními i protiprávními aspekty zásahů státu do soukromé sféry působení zemědělců v Československu na počátku padesátých let minulého století.

Key words in original language

Kolektivizace, venkov, státní správa, soukromé právo, Komunistická strana Československa.

Abstract

The fifties are one of the saddest chapters in the history of the Czech countryside. In a very short time the Communist Party was able to destroy the structure of the village, which was formed over centuries. Farmers with more than 15 ha have been designated as so-called "kulaks" and for non-exaggerated delivery obligations have been punished. Authorities KSC them by all available means of preventing the free exercise of their profession. Collectivization brought about many now unimaginable practices, which the communist regime tried to break the resistance of all layers of the peasants, forcing them to enter the emerging United Agricultural Cooperatives. The paper also deals with legal aspects of unlawful interference by the State private activity of farmers in Czechoslovakia in the early fifties of the last century.

Key words

Collectivization, countryside, government, private law, Communist Party of Czechoslovakia.

Kolektivizace je označení procesu přeměny individuálního soukromého zemědělství na kolektivní, zpravidla v souladu s myšlenkami marxismu a jeho ideou společného vlastnictví. Kolektivizaci prováděly komunisté v zemích, kde se dostaly k moci a inspirovali se průběhem kolektivizace v Sovětském svazu. Pro kolektivizaci zemědělství neměli komunisté v žádné zemi reálný

hospodářský důvod, nýbrž k ní došlo z čistě politicko-ideologických důvodů.

Komunisté pro převzetí moci ve všech zemích potřebovali podporu širokých vrstev obyvatelstva, včetně zemědělců. Své skutečné úmysly tedy tajily a před převzetím moci slibovali různé pozemkové reformy. Pro komunisty byla sice kolektivizace jedním z klíčových témat, ale pouze uvnitř strany se o ní hovořilo. Navenek strana kolektivizaci neprosazovala, dokud se nechopila moci. Komunisté totiž měli taktiku (o které se hovořilo v úzkém kruhu nejvyšších představitelů) se nejdříve se dostat moci a až poté se zabývat cíli dílčími.

První vlna kolektivizace započala v Sovětském svazu a sloužila jako inspirace pro ostatní komunistické země. Můžeme říci, že řada zemí sovětského bloku se po druhé světové válce pokoušelo jít svou „vlastní cestou k socialismu“ a to včetně způsobu kolektivizace. První takovou cestu nastoupila Jugoslávie, ale Stalinovi nešlo odporovat. Po tzv. „sovětsko-jugoslávské roztržce“ se již ostatní země, včetně Československa, něčeho podobného neodvážily a kolektivizace tu probíhala podle sovětského vzoru.

V SSSR vše začalo tzv. Dekretem o půdě z roku 1917, který vydali bolševici po uchopení moci v zemi, k nacionalizaci půdy, likvidovaly se carské a šlechtické velkostatky, znárodněná půda se rozdělovala vesnické chudině do osobního nebo občinového užívání. Obecina¹, která během předrevoluční Stolipinovy reformy téměř zanikla, znovu oživala a stávala se základem, na němž se tvořily první zemědělské komuny, jakási primitivní kolektivní hospodářství, vybavená pouze živým a mrtvým inventářem, který pocházel z likvidovaných velkostatků.

Předrevoluční kulaci² za války zbohatli a ve svůj prospěch využili i nedostatku potravin v občanských nepokojích a za tzv. válečného komunismu. V podmínkách navazující tzv. Nové hospodářské politiky (NEP) se tak s podporou sovětské revoluční moci paradoxně setkávala přežívající feudální obecina s dravým kapitalistickým kulactvem. Vesnická chudina a rolníci, kteří se ještě nenaučili samostatně nebo kolektivně hospodařit, byli najednou velkou polohladovou masou, se kterou bylo možné v podmínkách diktatury proletariátu experimentovat a manipulovat podle příkazů centra či místních komisařů a sekretářů.³

---

¹ Obecina v carském Rusku znamenala vesnici se společnou obecní držbou půdy, která byla jednotlivcům znovu přidělována do užívání.

² Slovem kulak označil Lenin ve svém díle *Vývoj kapitalismu v Rusku* z roku 1899 velkého zemědělce ve snaze rozdělit venkovské obyvatelstvo do tříd. V užívání se tento pojem rozšířil v souvislosti se Stolypinovou agrární reformou po roce 1906.

³ JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha, 2008, str. 36.

Stalinem prováděna kolektivizace byla nepřipravená a velmi zkomplikovala život rolníků na venkově. Ti byli do kolchozů⁴ lákáni mnoha nepodloženými sliby o brzkém blahobytu. Ti, kteří s kolektivizací nesouhlasili, byli tvrdě zastrášováni, veřejnou formou byli zostouzeni a nakonec do kolchozů nahnáni s použitím násilí, někdy třeba vojsko obklíčilo i celou vesnici. Velcí sedláci (kuláci) byli prohlášeni za původce a viníky všech zásobovacích problémů, za hlad a za to že brání socialismu v SSSR. Jejich majetek byl zabavován a mnohdy se s nimi konaly vykonstruované soudy.

Kolchozy byly zřizovány direktivně shora ze strany státu. Byl to jasný zásah veřejné moci do soukromého práva. Ač vše mělo vypadat jako dobrovolný přechod sedláků ke kolektivizaci, opak byl pravdou. Kolchozy sice disponovaly znárodněnou půdou k trvalému užívání, tu však nesměly prodávat, kupovat nebo pronajímat. Takto tedy zasahovala státní moc do soukromého práva v Sovětském svazu v období třicátých let minulého století. Jak jsme si již řekli, tak Československo se po druhé světové válce vydalo podobnou cestou. Pojďme se nyní podívat, jakými způsoby zde zasahovala veřejná moc do soukromého vlastnictví půdy.

První etapa kolektivizace zde nastala již krátce po skončení druhé světové války a nebyla ještě zcela v rukou KSČ. Na základě Benešových dekretů a dalších předpisů byl zabavován zemědělský majetek Němců, Maďarů a kolaborantů. Tato půda pak byla přidělována především maloroelníkům, bezzemkům a to za velmi nízké ceny. Zde se projevil politický pragmatismus KSČ, která velmi cíleně obsadilo při moskevských jednáních post ministra zemědělství, kterým se stal slovenský komunista Julius Ďuriš. Společně s dalšími centrálními úřady (opět s převahou komunistů) mělo toto ministerstvo na starost rozdělování a osidlování této půdy. Tato reforma tedy byla zcela v režii KSČ, která si tímto zamýšlela mimo jiné i získat hlasy venkovského obyvatelstva, které díky zákazu Agrární strany bylo vhodnou masou pro získání hlasů v parlamentních volbách. Komunisté pak půdu buď přidělovali svým lidem, ale ještě lépe si tím zavazovali své nové sympatizanty a získávali tak do svých řad nové členy. Jednalo se především o území v pohraničí, ale část přidělování dekretů se týkala například i území větších měst, kde žila německá menšina. Zde se pak KSČ těšila velké oblibě.

Druhá etapa pak již byla zaměřena proti velkým vlastníkům půdy. Klíčovou pro ni bylo přijetí Zákona č. 142/1947 Sb. o revisi první pozemkové reformy. Na základě tohoto zákona došlo k přezkoumání všech výjimek, které byly uděleny v rámci první pozemkové reformy. Případný další výkup jakékoliv půdy se však už nesměl týkat půdy o výměře menší než 50 ha. Účel zákona shrnul velmi výstižně na schůzi Ústavodárného národního shromáždění dne 11. července 1947 poslanec za KSČ Josef Nepomucký. V jeho projevu je jasně vidět

---

⁴ Kolchoz byla v SSSR forma kolektivního zemědělství, obdobná jako JZD v ČSSR.

zamýšlená ideologie tohoto zákona, který, byť ještě přijatý demokraticky zvoleným Ústavodárným národním shromážděním, už byl jasně v duchu tehdejší snahy o větší „socializaci“. V jeho projevu mimo jiné zaznělo:

„1. Že musí býti znovu do záboru pojata, ať jednotlivě nebo hromadně, veškerá půda, která byla podle §§ 3, 7 a 11 záborového zákona i podle § 20 přidělového zákona, dále tzv. generálními dohodami a hlavně vytvořením zbytkových dvorů svému původnímu účelu a poslání, to jest přidělení ve prospěch drobných uchazečů odňata, že musejí býti prohlášeny za neplatné všechny ony prodeje, které zde zbytkáři uskutečňovali, dobře cítíce, že nová republika a její lidově demokratický režim provede revisi pozemkové reformy, při čemž utvářeli tzv. rodinná družstva, anebo prodávali půdu za vysoké a drobným zemědělcům nedostupné ceny, a konečně, že i tuto půdu těžce zadlužovali. Všechna tato opatření, která vznikla po 8. červenci 1946, t. j. ode dne vyhlášení vládního programu, musejí být revokována, zrušena a všechny tyto pokusy, směřující k tomu, že tam revise provedena nebude, že tam zemědělci budou o příděl připraveni, musejí být anulovány a rozhodnuty v tom smyslu, že se tam revise a po revisi také parcelace a příděl do drobného vlastnictví provádět bude.

2. Nový zákon o revisi pozemkové reformy musí býti vykládán, a nejen vykládán, nýbrž také prováděn v tom duchu, že tato půda přidělená drobným uchazečům bude přidělena za těch podmínek, jaké vyznačoval zákon náhradový, t. j. za cenu, kterou za majetek ze záboru propuštěný a za zbytkové statky platili páni zbytkáři. Nanejvýš tu možno uvažovat o tom, že tam přijdou v úvahu náhrady za zvelebovací investice, po odečtení příslušných částek amortizačních. Nikterak však nemůže jíti tendence a výklad zákona v tom smyslu, aby se dostávalo za zbytkové dvory až cen obecných jenom proto, že zbytkáři a statkáři tam všemi možnými způsoby záměrně od roku 1946 milionovými zápůjčkami zadlužili tyto usedlosti a zbytkové dvory.“⁵ Lze říci, že tato dikce byla v podstatě správními orgány naplňována.

Tato vlna kolektivizace však ještě nebyla ve smyslu komunistické ideologie. Proto záhy po převzetí moci v únoru 1948 zahájili komunisté 3. vlnu kolektivizace, která byla prováděna na základě Zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě). Tento zákon již přímo nařizoval nucený výkup pozemků nad 50 ha. Nicméně zákon umožňoval i to, aby mohla být vykoupena i menší půda, pokud na ni majitel sám nepracoval nebo nezajistil její obhospodařování. Tohoto se pak dalo velmi dobře zneužít, když bylo většinou těžké, aby člověk

---

⁵ Digitální knihovna PSP ČR, stenoprotokoly schůzí ÚNS, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/067schuz/s067001.htm>, stav k 20.11.2011

sám obhospodařoval půdu a málokterý zemědělec si vystačil bez několika zaměstnanců, kteří mu půdu obhospodařovali.

Ve svém projevu na schůzi Ústavodárného národního shromáždění dne 21. března 1948 ministr Ďuriš jasně ukázal, že tento zákon je zaměřen na boj s vesnickými boháči a že si komunisté s nikým nebudou brát servítky, při prosazování svých záměrů. Také se ukázalo, že komunisté s tímto zákonem čekali až na převzetí moci, ale jeho rychlost přijetí ukazuje, že už byl dávno předem vypracován. Svědčí o tom právě některá slova ministra Ďuriše, který mimo jiné řekl:

„A prečo to všetko nešlo u nás už predtým? Prečo sme sa nemohli vo vláde, v pôdohospodárskom výbore a v parlamente dostať s našimi roľníckymi zákonmi s miesta, keď predsa každému na prvý pohľad je nad slnko jasné, že tieto zákony pomáhajú roľníkom a zaisťujú naše roľníctvo a ich rodiny do budúcnosti. Naši roľníci si iste kladú túto otázku a pýtajú sa jeden druhého: Ako to, že to ide teraz tak hladko? V čom to viazlo?

Naši roľníci sú rozvážni. Radi idú na koreň veci. Roľník zbiera vo svojom hospodárstve a živote skúsenosť za skúsenosťou po celý rok. Uvažuje, a všetci sa musíme učiť stále a po celý život. Preto starostlivý hospodár bedlivo oddeľuje kúkol' od pšenice, ako ho to učí i Písmo. A keby vo svojom hospodárstve a vo svojom živote neoddeľoval tento kúkol' od čistého a dobrého zrna, ako by potom vyzeraly naše polia? Ako by vyzeral náš štát?

A v tom to práve viazlo. Vo februárovej kríze, kedy už hrozilo, že kúkol' zaplevelí celú republiku, sjednotili sa robotníci, roľníci a všetok náš ľud a vytrhali spoločne burinu, ktorá dusila aj našu dedinu. Preto to ide teraz, lebo je vyčistený kúkol' a pôda z práce ľudu rodí už čisté zrno.

A to je odpoveď na otázky, prečo to predtým nešlo a dnes, za niekoľko dní a týždňov, už v národnej smene víťazstva uzákoňujeme hlavné roľnícke zákony. A to je tiež poznanie každého starostlivého hospodára z veľkých skúseností z minulých týždňov. My vieme, že často mnohí roľníci nemôžu za to, že sa im kúkol' dostal do polí. O to viacej sa budú starať, aby tento kúkol' odstránili a aby ich pôda a poctivá práca rodila pre ľud a pre štát tú najkrajšiu úrodu.“⁶

Po únore 1948 tedy byla zahájena tvrdá politika proti tzv. „vesnickým kapitalistům“, tedy kulakům. Z ekonomického hlediska však reforma vedla především k rozdrobení půdního fondu a k zásobovacím potížím. Tyto problémy se pak komunisté snažili svalit právě na nepohodlné rolníky.

---

⁶ Digitální knihovna PSP ČR, stenoprotokoly schůzí ÚNS, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/100schuz/s100001.htm>, stav k 20.11.2011

V Ústavě 9. května bylo sice zaručeno vlastnictví půdy do výměry 50 ha, selská hospodářství však začala být prostřednictvím různých forem nátlaku uváděna do stavu, ve kterém již nebyla schopna samostatně fungovat a jejich majitelům hrozil postih na základě platných legislativních opatření. Tyto zákony sice nesloužily přímo k postihování dělníků a řada z nich pocházela ještě z doby předúnorové, ale komunisté dokázali vhodně využít některých jejích ustanovení k nátlaku na sedláky. Lze se dohadovat, zda tato ustanovení již byla do zákonů zanesena právě s tímto účelem.

Jedním z těchto zákonů byl Zákon č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu. Ten umožňoval přikázat místním Národním výborům neobdělávanou půdu do nuceného pachtu. Zákon byl přijat na schůzi ÚNS dne 1. dubna 1947. Ještě před tím však při projednávání tohoto zákona v zemědělském výboru namítali především nekomunističtí poslanci jeho přílišnou tvrdost vůči zemědělcům a omezení jejich svobody. Poslanec Jaroslav Ledl za KSČ tyto obavy na schůzi ÚNS řekněme až cynicky glosoval takto:

„Nemohu utajit, že i při projednávání osnovy v zemědělském výboru byly vyslovovány námitky proti osnově. Byla to zejména obava z přílišné tvrdosti tohoto zákona vůči zemědělcům, nespokojenost se zásahy do vžitých práv a zvyklostí v zemědělské výrobě a výtky pro domnělé porušování a omezování svobody zemědělcovy volně nakládati s vlastním majetkem. Jsou obavy z nedostatků této osnovy oprávněny? Omezování svobody! Není snad ohromná většina zákonů omezením nebo aspoň vymezením svobody občanů? Svoboda není přece libovůle a máme-li zákony, které zbavují občana svobody krásť, podvádět, nactiutrat, které ho zbavují svobody do té míry, že mu ukládají povinnost konati službu vojenskou, že mu určují konat užitečnou práci na přikázaném nebo ohroženém místě, co chceme potom špatného vidět na zákoně, který majitele stroje, potahů nebo podobných věcí zbavuje svobody ponechat toto zařízení zahálet, může-li ho býti použito k zachránění určitých hodnot národohospodářských v zemědělském podniku jeho souseda? Co špatného chceme vidět na zákoně, který majitele půdy, ať vlastní nedbalostí nebo nezaviněně neschopného obděláť své půdní vlastnictví, zbavuje práva touto půdou volně disponovat, nechat ji neobdělánu a zaplevelenu, když konsumentská část národa čeká na úrodu z této půdy, potřebuje ji, a když v sousedství jsou ruce ochotné této úrody docílit?

A pokud se týká té tvrdosti. Nechci zdůrazňovat ani okolnost, že použití zákona omezeno bude pouze na případy ojedinělé, výjimečné, ale obracím pozornost na to, kdo bude pověřen jeho prováděním. Budou to byrokraté neznalí zemědělcovy práce a života, nebo nějací nepřátelé venkovského člověka, kteří by mohli v jednom případě z nevědomosti a hlouposti, v druhém ze zlé vůle tvrdými zásahy nespravedlivě poškozovat zemědělce? Naprosto ne. Opatření zákona budou provádět lidové orgány, vesnické národ. výbory a organizace Jednotného svazu českých zemědělců, kteří se v obci navzájem dobře znají, kteří vědí o svých potřebách a o svých nedostacích. Jaké obavy

může tato skutečnost vyvolávat? Či chceme propadnout pesimistickému názoru, že lid je neschopen udělati pořádek ve svých věcech? Chceme propadnout názoru, že v orgánech jím volených je to samý darebák nebo zlomyslník? Vždyť jsme přece demokrati a podobné mínění je v přímém rozporu s demokratickým nazíráním. Je přece podstatným znakem demokracie, že věří v člověka, že věří v dobrotu lidí. Pro demokrata je člověk zlý, špatný a neschopný výjimkou, pravidlem je člověk řádný, dobrý, pracovitý, kterému je třeba dáti možnost, aby svým počtem, aby vahou své dobroty a svého charakteru znemožnil škodlivou, zhoubnou činnost špatných jednotlivců. Kdybychom tuto svoji víru, toto svoje přesvědčení ztratili nebo jenom chtěli brát v pochybnost, přestávali bychom býti demokrati, stavěli bychom se na nedemokratické, reakčně-fašistické stanovisko, že lid je hloupý, nemyslíci stádo, které je nutno držet na uzdě, ovládat a omezovat v jeho pravomoci.⁷ Proti tomuto již nekomunističtí poslanci překvapivě nic nenamítali a zákon byl tedy přijat a později vhodně využit komunisty k dalšímu nátlaku na zemědělce.

Za zmínku stojí také poměrně nevinně se tvářící Zákon č. 27/1949 Sb., o mechanizaci zemědělství. Ten umožnil výkup mechanizačních prostředků sedláků a strojních družstev. Tyto stroje se pak staly majetkem tzv. strojních a traktorových stanic a tím se de facto převedeny do vlastnictví státu nebo nově vznikajících JZD. Za použití těchto strojů pak museli sedláci zaplatit nemalou částku, většinou mnohem vyšší než platili ostatní zemědělci, kteří přistoupili na kolektivizaci. Stejně tak museli zaplatit svobodní sedláci více i při nákupu osiv, hnojiv nebo pohonných hmot do těchto strojů. Vše bylo diferencováno tak, aby tyto částky znamenaly pro sedláky existenční potíže a těm tedy mnohdy nezbylo nic jiného, než vstoupit do některého z družstev nebo zcela změnit svůj způsob obživy.

„K zvládnutí všech úkolů, jež mechanizace zemědělské výroby bude vyžadovat, mohou být pro ústředí vykupovány základní mechanizační prostředky i od osob fyzických, neplní-li tyto osoby výrobní vyživovací plán nebo není-li těchto prostředků plně využito. O výkupu však rozhoduje a provádí jej ONV. Zákonem je dána možnost volným sdružením rolníků, vlastnicích stroje, začlenit se do družstva se strojní činností nebo tato sdružení na družstvo přetvořit. Zákonem je dále zaručena těsná spolupráce Ústředí s lidovou správou, t. j. národními výbory. Aby Ústředí nebylo orgánem ztrnulým, bude zřizovat v sídlech krajských národních výborů své krajské orgány. Tím bude docíleno účelné decentralizace. Krajské orgány Ústředí budou řídit činnost státních strojních stanic v rámci kraje. Tím, že bude podle tohoto zákona zřízeno Ústředí, zruší se Ústředí zemědělských strojních stanic při podniku Státní lesy a statky, a zároveň se zruší Ústav pro mechanizování zemědělské výroby na Slovensku. Tím bude

---

⁷ Digitální knihovna PSP ČR, stenoprotokoly schůzí ÚNS, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/045schuz/s045001.htm>, stav k 20.11.2011

způsob a rozsah provádění mechanizace zemědělské výroby v celém státě jednotný, což je opatřením nejen prospěšným, ale v zájmu řádného plánovitého provádění mechanizace bezpodmínečně nutným. Celá organizace Ústředí je postavena na základnu národního podniku a dozor nad ním provádí ministr zemědělství. Ministerstvu zemědělství přísluší také řízení výzkumu zemědělských mechanizačních prostředků, aby mohl být volen nejvhodnější způsob mechanizace podle potřeby zemědělské výroby, aby mohly být určovány nejúčelnější mechanizační prostředky, a patří mu rozhodovat o jejich zavádění do zemědělské výroby.“⁸

S tímto zákonem pak souviselo i Vládní nařízení č. 7/1949 Sb., o výkupu a dodávce zemědělských výrobků podle smlouvy, které umožňovalo, aby výši dodávek stanovovaly Národní výbory, které přitom měly postupovat podle třídních hledisek, tj. velkým zemědělcům připisovaly dávky vysoké, drobným zemědělcům dávky nízké.

Samotná kolektivizace pak měla být dokončena Zákonem č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, kdy mělo dojít k sloučení dosavadních zemědělských družstev v družstva jednotná. Zákon se sice ještě nezmiňoval přímo o společné výrobě, avšak vzorové stanovy JZD vydané v březnu 1949 stavěly na první místo v práci družstev společné užívání strojů a sousedskou výpomoc. Vznik nových JZD však nebyl tak rychlý, jak si komunisté představovali. V řadě míst se zemědělci tomuto sjednocení bránili. Komunisté tedy upřednostňovali místa, kde bylo JZD málo a právě zde vrhli své hlavní úsilí v tom, aby tu nová družstva vznikala. To považovali za nejvhodnější pro šíření své propagandy. To vše pak dospělo až k zmiňovaným represím, útokům, zastrasování a nakonec i politickým procesům.

Celkově lze říci, že do počátku 60. let se proces kolektivizace až na Jugoslávii a Polsko dovršil ve všech zemích východního bloku. V 60. a 70. letech probíhalo spojování zemědělských družstev ve větší celky, komunistického ideálu společného vlastnictví ovšem nikdy dosaženo nebylo. Drtivá většina zemědělských družstev byla navíc nerentabilní, takže se rozpadla spolu s pádem komunismu na přelomu 80. a 90. let.

V tomto příspěvku jsem ukázal, jak byly různé zákony zneužity pro nátlak na zemědělce, aby se podrobili nucené kolektivizaci. Zákonů takto bylo zneužito mnoho, toto je jen malá ukázka některých z nich. Je na nich jasně vidět, jak tyto zákony státní správa využívala k zásahům do soukromého sféry zemědělství. Ty se sice vůbec netváří, že by s jejich pomocí mohli komunisté dokázat donutit zemědělce vstupovat do jednotných družstev. Avšak některé pasáže

---

⁸ Digitální knihovna PSP ČR, stenoprotokoly schůzí ÚNS, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/024schuz/s024013.htm>, stav k 20.11.2011

v těchto zákonech byly schválně udělány tak, aby k tomuto mohly být zneužity.

Literature:

- Digitální knihovna PSP ČR, dostupná na <http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=82>, stav k 20.11.2011
- BLAŽEK, Petr– KULÁNEK, Michal (eds.): Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a střeoevropské souvislosti. Praha 2008.
- Blažek, Petr a kol. (eds): Akce „K“ Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty. Praha 2010.
- BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno 2009.
- JECH, Karel: Soumrak selského stavu 1945-1960. Praha 2001.
- JECH, Karel: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha, 2008.
- KALÁBOVÁ, M.: Represe venkovských boháčů. MU Brno, 2007.
- KAPLAN, Karel: Československo v letech 1945-1948. Praha 1991.
- KAPLAN, Karel: Československo v letech 1948-1953. Praha 1991.
- ROKOSOVÁ, Šárka: Administrativní opatření-jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. In: Táborský Jan (ed.): Securitas Imperii 10. Praha 2003.

Contact – email

m.skerle@seznam.cz

VPLYV ÚSTAVY 9. MÁJA 1948 NA VÝKLAD NORIEM RODINNÉHO PRÁVA S DÔRAZOM NA VYŽIVNÉ MANŽELKY

IVANA ŠOŠKOVÁ

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Slovenská republika

Abstract in original language

Príspevok sa zameriava na prelomové obdobie našich právnych dejín, kedy po revolučnom prevrate v roku 1948 bola dňa 9. mája 1948 prijatá nová československá ústava, ktorá s účinnosťou od 9. júna 1948 priniesla zásadné zmeny pre československý právny poriadok. S relevanciou pre oblasť rodinného práva zakotvila rovnosť mužov a žien v rodinnom i spoločenskom živote, dôsledne odstránila doznievajúce stavovské rozdiely (prítomné najmä v majetkovom práve manželov), zrovnoprávnila manželské a nemanželské deti. Ústava garantovala ochranu rodiny, manželstva a materstva. Existujúce platné právo tak bolo potrebné vykladať zásadne, bezvýhradne a výlučne v duchu novej ústavy a zásad ľudovodemokratického zriadenia. Autorka v úvode prináša krátku sondu do interpretačných pravidiel Ústavy 9. mája, v zmysle ktorých bolo potrebné hodnotiť a vykladať každú normu platného právneho poriadku. Argumentuje, že tieto interpretačné normy mali charakter recepčných noriem s výhradou, pričom recipované normy sa navyše mali naplňať novým obsahom. Následne ponúka analýzu vplyvu Ústavy 9. mája na konkrétny rodinnoprávny inštitút – výživné manželky. Podľa platného práva totiž tzv. vydržovacia a alimentáčna povinnosť zaťažovala priamo zo zákona manžela ako hlavu rodiny. Rozsah tejto povinnosti musel byť navyše primeraný jeho spoločenskému postaveniu a majetkovým pomerom bez ohľadu na to, či mala manželka sama dosť majetku, aby sa živila. Autorka sa bližšie zaoberá otázkou, či uvedené ustanovenia vzhľadom na prijatie Ústavy 9. mája ostávali i naďalej v platnosti, resp. do akej miery ich bolo možné aplikovať v dobovej praxi.

Key words in original language

Československá republika; Ľudová demokracia; Ústava 9. mája 1948; Interpretácia práva; Recepčia práva; Rodinné právo; Výživné; Vydržovacia a alimentáčna povinnosť.

Abstract

The article aims on fault period in our law history, when after revolution in 1948 the new Czechoslovak constitution on 9th of May 1948 was adopted and brought major changes to Czechoslovak legal order with effect from the 9th of June 1948. With relevance to the family law this constitution enacted equality between men and women in family and social life, consistently eliminated existing class differences (still present mainly in matrimonial property law), and equalized legitimate and illegitimate children. The 9th May

Constitution guaranteed protection of family, marriage and motherhood. The applicable law had to be interpreted on principle with no reservation and explicitly in accordance with the spirit of the new constitution and of the People's democracy state system principles. In introduction the author gives a brief probe to the 9th May Constitution's interpretative rules, under which there was necessary to evaluate and interpret every rule of applicable law. She argues that these interpretative rules have been characterized as „recipe rules“ with a reservation, whereby the accepted rules/law should have been filled with the new content. After that the author offers an analysis of the 9th May Constitution's impact on the particular institution – wife maintenance. According to contemporary law there was a legal duty for husband as a head of family to support and maintain his wife. The scope of this duty had to be appropriate to his social and financial status, regardless of whether the wife was propertied or able to maintain herself. The author examines if those legal rules could remain in force, or more precisely how they could be applied in contemporary practice.

Key words

Czechoslovak Republic; People's democracy; The 9th May 1948 Constitution; Interpretation of law; Reception of law; Family law; Maintenance/Alimony; Supporting/Maintenance and alimental duty.

1. ÚVOD

Obsah manželstva, ako trvalého a úplného životného spoločenstva muža a ženy, založeného sobášnym aktom, tvorí vždy okruh vzájomných manželských práv a povinností. Hoci ich vzhľadom na špecifickosť vzťahov medzi manželmi nemožno vopred presne zadefinovať, možno ich aspoň systematicky rozdeliť na vzájomné práva a povinnosti osobného a majetkového charakteru¹. Ústrednou témou predkladaného príspevku bude tzv. vydržovacia (súčasnou terminológiou „vyživovacia“) a alimentálna povinnosť, ktoré možno zaradiť do sféry majetkovoprávných pomerov manželov. Ide teda o práva vecné, ktoré sú na rozdiel od práv osobných prenosné, v zásade aj dediteľné, s možnosťou zmluvne ich upravovať. Pri určitom širšom náhľade na majetkové pomery medzi manželmi možno vyjadriť názor, že vydržovacia a alimentálna povinnosť, spolu so znášaním manželských bremien (ako sa tieto inštitúty v minulosti u nás označovali) dodnes úzko súvisia s každodenným životom, majú

---

¹ K úprave majetkových vzťahov medzi manželmi pozri tiež: MURÁNSKA, Jana: Spoločný majetok manželov. In *Vedecká konferencia o euro a ochrane a vymožiteľnosti práv*: zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 27.-28.novembra 2008. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-788-4, s.192-205

najbližšie ku každodenným potrebám manželstva z hľadiska jeho finančného zabezpečenia a fungovania.

Pokiaľ ide o vytýčenie pramenného základu pre skúmanú problematiku, základnú zákonnú úpravu rodinného práva, platného de facto bez výraznejších zmien až do prvej polovice 20. storočia na Slovensku, predstavoval pôvodom uhorský zák. čl. XXXI/1894 o práve manželskom (tzv. manželský zákon – ďalej len „MZ“). Tento bol do československého právneho poriadku prevzatý recepciou v roku 1918 a platil na území Slovenska ako základný pilier rodinného², resp. manželského práva i po skončení druhej svetovej vojny. Skutočne zásadnými boli pre rodinné právo až zmeny, ktoré do celého systému československého práva priniesla Ústava 9. mája 1948. Dôsledná rovnosť pred zákonom, rovnosť postavenia mužov a žien či už v rodine alebo spoločnosti, ochrana manželstva, materstva a rodiny, rovnaké postavenie manželských a nemanželských detí – toto boli nové ústavné zásady, v zmysle ktorých bolo potrebné vykladať existujúce rodinnoprávne normy, aby sa nedostali do rozporu s najvyšším a základným zákonom štátu. V platnosti tak v zmysle Ústavy 9. mája ostávali len tie normy, ktoré neodporovali jej ustanoveniam a zásadám ľudovo demokratického zriadenia, resp. ktoré neupravovali veci odchylné od tejto ústavy (§ 170 ods. 3 Ústavy 9. mája, *a contrario*). Na súdy tak bola položená neľahká úloha uplatňovať staré právo v nových podmienkach. Tento stav však bol považovaný len za nevyhnutne prechodný. V snahe o unifikáciu a kodifikáciu práva sa vyhlásením právnickej dvojročnice zahájili intenzívne práce i na príprave nového práva rodinného. Ich výsledkom bol nový československý kódex rodinného práva z.č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve (ďalej len „ZoRP“), ktorý nadobudol účinnosť dňa 1.1.1950.

2. VYDRŽOVACIA A ALIMENTAČNÁ POVINNOSŤ – PLATNÁ PRÁVNA ÚPRAVA NA SLOVENSKU

Právna povinnosť k vyživovaniu vo všeobecnosti vyplývala buď priamo zo zákona³, alebo potom zo zmluvy či z jednostranného právneho úkonu. V čase prijatia Ústavy 9. mája 1948 podľa práva

---

² Rodinné a manželské právo v medzivojnovnej prvej ČSR neprešlo komplexnou premenou či reformou, ktorá by kodifikovala a zároveň unifikovala nové rodinné právo v spoločnom štáte. Určité zmeny v oblasti rodinného práva nastali iba prostredníctvom parciálnych zákonov, ako boli tzv. manželská novela z.č. 320/1919 Sb. (v českých krajinách známejšia skôr ako „rozlukový zákon“), ďalej z.č. 256/1921 Sb. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských; z.č. 25/1928 Sb. o osvojení a napokon tzv. alimentálny zákon č. 4/1931 Sb.

³ vid' zákon č. 4/1931 Sb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie (tzv. alimentálny zákon)

platného na území Slovenska tzv. **vydržovacia a alimentáčná povinnosť** medzi manželmi vyplývala z ustanovení zák. čl. XXXI/1894 o manželskom práve, a čo je zaujímavé – vyplývala **nepriamo** - najmä z jeho *V. hlavy* rozoberajúcej *Zaniknutie manželstva*. Konkrétne išlo o ust. § 90 a § 102 MZ, v zmysle ktorých zo samotných dôvodov rozluky manželstva alebo rozvodu od stola a lože, a najmä z tu konkretizovaných obsahových náležitostí rozsudku bolo možné vyvodiť **vyživovaciu povinnosť manžela ako hlavy rodiny** voči manželke. Z týchto ustanovení vyplýva, že manžel mal povinnosť vyživovať svoju manželku jednak počas manželského spoluzitia (bola to povinnosť vyplývajúca akoby automaticky zo samotného účelu manželstva), a jednak po rozluke manželstva resp. rozvode od stola a lože, ak toto manželské spoluzitie bolo ukončené/prerušené výlučne z viny manžela.

Úprava pomerov, pokiaľ išlo o chod domácnosti, rodiny, resp. manželstva, sociologicky vychádzala z nadvlády alebo nadradeného postavenia, jemnejšie povedané z výraznejšie vyššej pozície muža – živiteľa rodiny. Tento status upevňovala právna úprava, vychádzajúca z materiálnych podmienok existujúcich v čase jej vzniku, podporujúca triedne rozdelenie spoločnosti a s tým súvisiace nerovnoprávne postavenie pohlaví, hoci pri zakotvení ich formálnej rovnosti.

Vydržovacia a alimentáčná povinnosť teda zaťažovala už priamo zo zákona manžela ako hlavu rodiny. Základnou premisou bolo zabezpečiť túto povinnosť primerane **jeho** majetkovým pomerom a spoločenskému postaveniu. Rozsah tejto povinnosti bol závislý od miery manželského spoluzitia. Pokiaľ manželstvo trvalo a manžel a manželka normálne spolu žili, manžel bol povinný vydržovať svoju manželku úplne, spravidla in natura. Platilo to dokonca i vtedy, ak mala manželka sama dosť majetku, aby sa živila. V prípade, že manželské spoluzitie bolo ukončené výlučne z viny manžela, manželka sa mohla domáhať platenia výživného od manžela v peniazoch. Pri vyrieknutí viny u oboch manželov však manželka tento nárok voči manželovi strácala.⁴

Vydržovacia a alimentáčná povinnosť vychádzala zo zásady, že manžel je považovaný za hlavu rodiny a ako taký má znášať všetky manželské bremená, t.j. má sa starať o všetky potreby manželov a detí.⁵ Bolo to teda určité pomyselné potvrdenie del'by úloh, toho, že

---

⁴ „Ak bolo uznané na rozluku z viny oboch manželov, nemá rozlúčená manželka proti manželovi nároku na výživné, či už ich vina na rozluke bola rovnaká alebo nie.“ *Úr. sb.* 422. (Citované podľa FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998. ISBN 80-967653-4-5. str. 429)

⁵ KRÁL, Štefan: *Výživné manželky*. *Právnik – časopis pro theorii a právní praxi*, č. 3-4, 1949. str.125.

muž mal vzhľadom na svoju možnosť realizácie a kariérneho postupu pokladať za prirodzené, že on bude živiť rodinu a manželku. Jej úloha sa predpokladala v reprezentovaní svojho manžela a zabezpečovaní starostlivosti o domácnosť. Fakt, že manžel bol manželku povinný vyživovať, aj keď to sama vďaka dostatku svojho majetku nepotrebovala, možno do určitej miery považovať za prejav alebo právne podopretie rozhodujúcej pozície muža v rodine – ako otca rodiny a primárneho žiteľa.

Obvykle vydržiavanie spočívalo v poskytovaní stravy, ošatenia, platení prípadných výdavkov v chorobe a pod. Ak však manželka opustila spoločný byt svojvoľne a bez vážneho dôvodu, jej nárok na vydržiavanie zo strany muža zanikal. Žena bola v určitej závislosti na mužovi a rozhodnutie opustiť ho naozaj nemohlo byť ľahkovážne. Ak ale opustila muža s jeho súhlasom, alebo hoci aj bez súhlasu, ale z dôležitého dôvodu úzko spojeného s manželom, bol muž povinný platiť jej toľko, aby si sama mohla nájsť zaopatrenie primerané jeho majetkovým pomerom. Žena si toto svoje právo mohla uplatňovať žalobou.

Povinnosť vydržiavania a alimentovania manželky zaťažovala dokonca aj manželových rodičov, ak muž priviedol nevestu do spoločnej domácnosti s nimi s ich súhlasom, a manžel sám nebol schopný plniť si túto povinnosť zo svojho majetku či príjmov⁶.

Ak to zhrnieme, vydržovanie muselo zodpovedať majetkovým a zárobkovým pomerom muža - jeho stav bol určujúci pre stav manželky. Pri stanovovaní výšky výživného sa samozrejme bral zreteľ na majetok resp. príjem manželky. Avšak výživné sa malo určovať takým spôsobom, aby zaopatrenie zostalo primerané majetkovému a spoločenskému postaveniu manžela a rovnako bývalej životnej úrovni manželky v čase trvania manželského spolužitia.

Otáznym zostáva, či tu bola aj opačná povinnosť zo strany **manželky vydržovať a alimentovať svojho manžela**. Podľa názorov dobovej právnej vedy spravidla manželka nemohla byť donucovaná, aby svojho manžela vydržiavala.⁷ Podľa judikatúry však takáto alimentačná povinnosť manželky voči manželovi predsa len prichádzala do úvahy. V zásade bola žena povinná vydržiavať a poskytovať alimenty svojmu manželovi primerane podľa jej majetkového stavu a zárobku v tom prípade, že jej manžel bol nemajetný a pritom práce a zárobku nie z vlastnej viny neschopný⁸.

---

⁶ ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír: Komentář k čl. obč. zákoníku občanskému. I. díl. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 483.

⁷ Tamtiež, str. 483.

⁸ S týmto právnym názorom sa možno stretnúť napr. aj v diele LUBY, Štefan: Základy všeobecného súkromného práva. II. vydanie. Bratislava:

Táto povinnosť manželky sa potom spravovala rovnakými zásadami ako povinnosť manžela. Domnievam sa, že bolo správne, ak súdy zastávali názor, že hoci táto vydržovacia a alimentáčna povinnosť manželke nevyplývala zo zákona, v prípade núdze mal mať tiež manžel voči manželke nárok na slušnú výživu, ak sa mu táto z dôvodov hodných zreteľa nedostávala.

3. ÚSTAVA 9. MÁJA A VÝKLAD PRÍSLUŠNÝCH PRÁVNÝCH NORIEM O VÝŽIVNOM

Vyššie uvedená právna úprava vzťahujúca sa k vydržovacej a alimentáčnej povinnosti, resp. k vyživovacej povinnosti medzi manželmi, sa vplyvom Ústavy 9. mája z roku 1948⁹ dostala do úplne nového svetla. Predovšetkým tu vyvstala zásadná otázka, do akej miery a či vôbec spomenuté ustanovenia zostali aj naďalej v platnosti. Vzhľadom na ustanovenia Ústavy 9. mája, predovšetkým na jej základné články a najmä §§ 1, 26, 143, 170, 171 a 173 bolo potrebné skúmať, či a akým spôsobom možno uvedené normy manželského práva aplikovať i naďalej v praxi (t.j. či zostali v platnosti, a ak áno, ako vykladať ich obsah).

Ústava v § 173 ods. 2 stanovila, že dňom, kedy nová ústava nadobudne účinnosť, strácajú platnosť všetky nielen ústavné, ale aj iné (ostatné) zákony, pokiaľ odporujú ustanoveniam tejto ústavy a zásadám ľudovo-demokratického zriadenia alebo upravujú veci odchylné od tejto ústavy. Staré normy, majúce svoj pôvod ešte za éry predchádzajúcich pomerov, preto bolo potrebné vykladať a používať tak, aby nenastal rozpor s ústavou a aby neboli porušené zásady ľudovodemokratického zriadenia.¹⁰

Ústav všeobecného súkromného práva Právnickej fakulty Slovenskej univerzity, 1947. str. 219. Z dostupnej judikatúry však jednoznačne nevyplýva, či sa nemajetnosť a zárobková neschopnosť manžela tolerovala len v prípade, kedy k nej došlo bez jeho zavinenia – porovnaj: „Žena je povinná svojho nemajetného a zárobku neschopného muža vydržovať (Kúria, zásadné rozhodnutie č. 196, Fajnor-Záturecký: Zásadné rozhodnutia, str. 576); súhlasne aj Kúria č. 2181/1917 a Kúria č. P III 2930/1918 s dodatkom, že manželka povinná je túto vydržovaciu povinnosť plniť v prvom rade v spoločnej domácnosti in natura, kdežto alimenty môže manžel žiadať len vtedy, keď z viny manželky žije oddelene.“ (Citované podľa ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír: Komentář k čsl. obecnímu zákoníku občanskému. I. díl. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 487.)

⁹ Bližšie pozri napr.: SKALOŠ, Martin: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 - 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011. ISBN 978-80-557-0156-1. str.168-173.

¹⁰ „Za dnešní situace obsahuje tento právní řád prozatímně i staré normy (předmnichovské a rakouské i uherské), ale po odečtení těch norem, které podle § 173, odstavec 2, je považovat za zrušené novou ústavou. Ostatní starší normy je pak nutno od chvíle účinnosti nové ústavy aplikovat v

Pri výklade právnych noriem bolo nutné riadiť sa interpretačnými predpismi obsiahnutými priamo v ústave – v základnom článku XI, ods. 3 a v § 143 ústavy. V ich zmysle sudcovia pri výkone svojho nezávislého úradu boli viazaní jedine právnym poriadkom ľudovej demokracie. Sudcovia sľubovali prisahou (§143), že budú zachovávať zákony a nariadenia, vykladať ich v duchu ústavy i zásad ľudovo demokratického zriadenia a rozhodovať nestranne. Išlo tu o výslovné zakotvenie nutnosti vykladať existujúce zákony a nariadenia zásadne, bezvýhradne a výlučne v duchu ústavy a zásad ľudovo demokratického zriadenia.¹¹ V súvislosti s dodržiavaním zásad ľudovo-demokratického zriadenia boli na sudcov kladené požiadavky chápať pojem a funkciu práva z hľadiska učenia marxizmu-leninizmu. Sudca musel pri rozhodovaní presne rozlišovať zásadu „socialistickej zákonnosti“ od zásady „meštiackej zákonnosti“ a bezpodmienečne v praxi uplatňovať zásadu socialistickej zákonnosti ako nástroj spoločenského pokroku.¹²

Za pomoci rozboru ďalších ustanovení Ústavy 9. mája 1948 sa pokúsime zistiť, či v zmysle platných právnych predpisov mala teda manželka nárok na výživné voči manželovi, za akých predpokladov či podmienok a do akej miery.

Ak vezmeme do úvahy, že manžel bol podľa „starého“ práva považovaný za hlavu rodiny a ako taký mal znášať všetky manželské bremená, od účinnosti Ústavy 9. mája táto zásada prestávala platiť. Staré právo sa malo naplňať novým obsahom. Podľa § 1 ods. 2 Ústavy muži a ženy mali rovnaké postavenie v rodine i v spoločnosti a rovnaký prístup ku vzdelaniu i ku všetkým povolaniam, úradom a hodnostiam. Kvalitatívne sa zmenilo postavenie muža – z pozície

---

správném výkladu podle § 171, odst. 3 (v souladu s ústavou).“ Z dôvodovej správy k návrhu novej ústavy ČSR. Ústavodarné Národné zhromaždenie republiky Československej 1948. 5. zasadnutie. Tisk č. 1227. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T1227_06.htm (cit. 21.11.2011).

¹¹ „*Nová ústava má být zároveň kritickým měřítkem (sudidlem) dosavadního právního řádu.*“ Z dôvodovej správy k návrhu novej ústavy ČSR. Ústavodarné Národné zhromaždenie republiky Československej 1948. 5. zasadnutie. Tisk č. 1227. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T1227_06.htm (cit. 21.11.2011). Pozri tiež: KOCNA, Adolf: Vliv Ústavy 9. května na výklad právních norem. Právník – časopis pro theorii a právní praxi, č. 3-4, 1949. str.112.

¹² KRÁL, Štefan: Výživné manželky. Právník – časopis pro theorii a právní praxi, č. 3-4, 1949. str.126. Tiež: „*V lidové demokracii se tedy přeměňuje sama role práva ve společnosti. Z prvku konservativního, retardačního, ba reakčního se stává faktorem vývoje, pokroku a budovatelského úsilí.*“ Z dôvodovej správy k návrhu novej ústavy ČSR. Ústavodarné Národné zhromaždenie republiky Československej 1948. 5. zasadnutie. Tisk č. 1227. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T1227_06.htm (cit. 21.11.2011).

hlavy rodiny sa stal rovnocenným partnerom manželky, ktorá nadobudla v rodine úplne rovnaké práva a povinnosti ako jej manžel. Starat' sa o všetky potreby manželov a detí odteraz prislúchalo obom manželom spoločne v rovnakej miere. V zmysle § 26 Ústavy všetkým občanom prislúchalo právo na prácu. Zásady ľudovodemokratického zriadenia vyžadovali, aby každý občan toto právo na prácu aj statočne využil.¹³ Zároveň ústava garantovala všetkým pracujúcim právo na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu (§ 21, ods. 1 Ústavy).

Na základe citovaných predpisov sa manželia stávali rovnocennými občanmi v spoločnosti a rovnocennými partnermi v rodine. Mali ústavne garantované právo na prácu, pri ktorom sa očakávalo, že ho statočne využijú. Ak boli obaja manželia práceschopní, podľa pomeru svojich hospodárskych schopností potom boli povinní **spoločne** sa starať aj o domácnosť a znášať náklady na manželstvo. Práca manželov vo vzťahu k manželstvu a k rodine mala byť rovnako hodnotená bez ohľadu na to, či manžel vykonával zárobkovú činnosť alebo prácu v domácnosti. Treba dať do pozornosti, že práca – najmä manželiek – v domácnosti bola bežným javom vtedajšej doby, podmieneným historicky. Manželka sa poväčšine venovala výlučne starostlivosti o domácnosť a deti. Táto práca manželky bola považovaná za doteraz spoločensky nutnú a preto mala byť nezárobkovo činná žena po dobu trvania manželstva zabezpečená nárokom na úhradu osobných potrieb voči svojmu manželovi. Osobný výkon starostlivosti o deti a o spoločnú domácnosť, ktorú v rodine zabezpečovala viac-menej manželka, bol považovaný za ekvivalent peňažného príspevku manžela, ktorý na uspokojovanie potrieb rodiny zasa prispieval skôr finančne. „Keď prácu manželov vo vzťahu k rodine hodnotíme rovnako, vtedy musíme pripustiť, že manželke, ktorá pracuje len v domácnosti, patria také práva na manželov plat, zárobok, ako manželovi samému. Zárobok manžela je spoločný obom manželom.“¹⁴

Do iného svetla sa dostávala manželka, ktorá sa nevenovala starostlivosti o deti a domácnosť. Ak teda bola manželka práceschopná a nevykonávala prácu v domácnosti, malo sa podľa nového chápania na ňu pozerat' ako na rovnoprávnu s manželom. Nárok na jej vydržiavanie počas manželstva zo strany manžela sa začínal vnímať ako neopodstatnený. Objavovali sa názory, že by tu išlo o podceňovanie práce manželky, dokonca znižovanie dôstojnosti ženy ako rovnocenného partnera.

Tretiu modelovú situáciu uzatváral prípad, keď manželka nebola schopná práce. Pri práceneschopnej manželke sa na manželovej povinnosti vydržovať ju počas manželského spoluzitia nič

---

¹³ V zmysle používaného hesla: „kto nepracuje, nech nejé“.

¹⁴ KRÁL, Štefan: Výživné manželky. Právnik – časopis pro theorii a právní praxi, č. 3-4, 1949. str.127.

nemenilo. Mal povinnosť vydržovať ju predovšetkým *in natura*, čo bol spôsob vyplývajúci zo samotnej povahy manželstva, ako spoločenstva založeného na vzájomnej láske a pomoci. Táto povinnosť práceschopného manžela starať sa o svoju práceneschopnú manželku (a samozrejme tiež opačne) bola vnímaná nielen ako povinnosť mravná, ale i právna.

Pokiaľ išlo o otázku vyživovania manželky pri oddelenom živí manželov (ako dôsledok rozvodu od stola a lože), resp. pri rozlúčenom manželstve, kľúčovú rolu zohrávala súdom určená vina na rozluke. Určenie viny bolo obligatórnou náležitosťou výrokovej časti rozsudku, preto v zásade pri rozluke nemohla nastať situácia, že by niektorý manžel (prípadne aj obaja) nebol označený za vinného. Určenie viny so sebou nieslo významné osobnoprávne i majetkovoprávne následky¹⁵, konkrétne v súvislosti s témou výživného manželky – za vinného vyhlásený muž bol povinný nevinnú ženu živiť, a to primerane k jeho majetkovému a spoločenskému postaveniu, ak vlastné príjmy nevinnej manželky na takúto výživu nestačili. Výživné, resp. alimenty museli byť na žiadosť ženy zaistené. Takáto povinnosť zaťažovala bývalého manžela až dovtedy, kým sa žena znovu nevydala.

Ústava 9. mája však opäť podstatne menila výklad dovtedajších noriem. Aj keby oddelené žitie manželov či rozluke zaviniel manžel, súdy mali brať ohľad na celkovú situáciu manželky. Jednak na jej majetkovú situáciu, a najmä na jej schopnosť či neschopnosť pracovať a živiť sa vlastnou prácou. Prisúdenie alimentov bezdetnej a práceschopnej manželke sa v takomto prípade mohlo vnímať ako bezpracný príjem manželky, či dokonca podporovanie zaháľáčstva¹⁶. Ak ústava zaručovala právo na prácu a zásady ľudovodemokratického zriadenia vyžadovali, aby každý občan toto právo na prácu statočne využil, takouto optikou sa na manželku mali pozeráť aj súdy. Nárok manželky na výživné mali teda potvrdiť iba v tom prípade, ak by manželka nemohla sama vykonávať zárobkovú činnosť pre svoju práceneschopnosť alebo preto, že sa musela starať o výchovu detí. V opačnom prípade by výživné malo povahu „bezpracného príjmu“ manželky. Výživné sa teda ako výraz zásadného odmietania starého „buržoázneho“ práva malo konečne prestať vnímať ako akýsi druh „náhrady škody“, ktorú bol povinný plniť vinný manžel voči nevinnej manželke. Pod vplyvom Ústavy 9. mája sa významnou mierou menil tiež pohľad na určovanie výšky

---

¹⁵ Pozri ŠOŠKOVÁ, Ivana: Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In: Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii. Roč. XII.-XIII. / zost. Jaroslav Chovanec. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007. - ISBN 978-80-80-83-428-9. str. 229-247.

¹⁶ KRÁL, Štefan: Výživné manželky. Právnik – časopis pro theorii a právní praksi, č. 3-4, 1949. str.127.

výživného. Hoci dôležitú úlohu v zmysle platného práva stále zohrávali majetkové pomery a spoločenské postavenie či zárobkové schopnosti manžela, pri stanovovaní výšky výživného sa výrazne začínal brať ohľad na majetok samotnej manželky a jej zárobkové schopnosti. Stará zásada o primeranosti zaopatrenia manželky k jej bývalej životnej úrovni za trvania manželstva sa dostávala do rozporu s povahou výživného a s jeho novým chápaním v ľudovej demokracii.

Literature:

- Dôvodová správa k návrhu novej ústavy ČSR. Ústavodarné Národné zhromaždenie republiky Československej 1948. 5. zasadnutie. Tisk č. 1227. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/T1227_06.htm (cit. 21.11.2011).
- FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf: Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998. ISBN 80-967653-4-5.
- KOCNA, Adolf: Vliv Ústavy 9. května na výklad právních norem. Právník – časopis pro theorii a právní praxi, č. 3-4, 1949. str. 112–125.
- KRÁL, Štefan: Výživné manželky. Právník – časopis pro theorii a právní praxi, č. 3-4, 1949. str. 125–128.
- LUBY, Štefan: Základy všeobecného súkromného práva. II. vydanie. Bratislava: Ústav všeobecného súkromného práva Právnickej fakulty Slovenskej univerzity, 1947.
- MURÁNSKA, Jana: Spoločný majetok manželov. In *Vedecká konferencia o euro a ochrane a vymožiteľnosti práv: zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 27.-28. novembra 2008*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-788-4, str. 192-205.
- ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír: Komentář k čl. obecnímu zákoníku občanskému. I. díl. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935.
- SKALOŠ, Martin: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 - 1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011. ISBN 978-80-557-0156-1.
- ŠOŠKOVÁ, Ivana: Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii*. Roč. XII.-XIII. / zost. Jaroslav Chovanec. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007. - ISBN 978-80-80-83-428-9. str. 229-247.

Contact – email

ivana.soskova@umb.sk

PRACOVNÍ PRÁVO V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA - JEŠTĚ SOUKROMOPRÁVNÍ ODVĚTVÍ?¹

JAROMÍR TAUCHEN

Faculty of Law, Masaryk University, Czech Republic

Abstract in original language

Stejně jako v Říši byl pro protektorátní pracovní právo charakteristický ústup od soukromoprávního prvku a naopak vzrůstající státní regulace, která se projevovala např. regulací pracovní doby, regulací mezd, omezením autonomie vůle v pracovněprávních vztazích projevující se např. v zakotvení zákazu výpovědi či hromadného propouštění, zavedením pracovní povinnosti, systému nucené práce a pracovního nasazení, jakož i uvolňováním zaměstnanců k výkonu činností, které byly vynuceny válečnými poměry. Tento příspěvek by měl tedy poukázat na míru zásahů státu do pracovněprávních vztahů v období trvání Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945), neboť právě pracovní právo bylo tím soukromoprávním odvětvím, které doznalo v období nacistické okupace českých zemí nejvíce změn.

Key words in original language

Protektorát Čechy a Morava; pracovní právo; soukromé právo; nacistická ideologie; systém nucené a řízené práce.

Abstract

Immediately after the constitution of the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939 – 1945), the Nazis began with interventions in the labor law. Labor law was one of branches of law, which were influenced very much during the German occupation (compared, the civil law remained practically unaffected). This article involves following sections: introduction, labor law according to the Nazi ideology, creating of the forced and controlled labor system, regulations in labor relations and situations of Jewish employees.

Key words

Protectorate of Bohemia and Moravia; labor law; private law; NS ideology; implementation of compulsory labor service and peonage system.

---

¹ Tento příspěvek představuje výstup ze standardního grantového projektu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“.

1. ÚVODEM

Od dob, kdy stát začal autoritativně zasahovat do pracovněprávních vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, se začíná spolu se vzrůstající státní regulací měnit i povaha tohoto vztahu považovaného původně za ryze soukromoprávní. Pracovní právo se tak dostává postupně na pomezí mezi právo soukromé a veřejné. I dnes je pracovní právo právním odvětvím, jehož první polovina je řazena do práva soukromého a druhá polovina do práva veřejného. V totalitních režimech často stát usiluje o potlačení soukromoprávního prvku v pracovním právu ve prospěch státní regulace.

Účelem tohoto příspěvku je tedy poukázat na míru zásahů státu do pracovněprávních vztahů v období trvání Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945), neboť právě pracovní právo bylo tím soukromoprávním odvětvím, které doznalo v období nacistické okupace českých zemí nejvíce změn.² Předložený příspěvek má dvě dimenze. První tvoří stručná analýza legislativních zásahů zákonodárce, především tedy protektorátní vlády a protektorátních ministerstev; Říšský protektor v Čechách a na Moravě zasahoval svými právními předpisy do pracovněprávních vztahů pouze minimálně. Jelikož právě úprava postavení dělníků, výkonu závislé práce a vztahů mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem tvořila jednu ze základních kategorií a patřila často k proklamovaným požadavkům německého národního socialismu, který se sám o masy dělníků opíral (nebo to alespoň o sobě proklamoval), je nutné se ideologickým pojetím a změnami v ideologickém pojetí pracovního práva rovněž zabývat.³ Druhou dimenzí je tedy představení a analýza ideologického náhledu na vybrané kategorie pracovního práva, tak jak je proklamovaly dobové protektorátní časopisy vydávané především Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou (NOÚZ).

Vedení sjednocených odborů převzalo nacistickou rétoriku a stalo se (otázkou je zda vynuceně?) vykonavatelem nacistické politiky v Protektorátě. Národní odborová ústředna zaměstnanecká pořádala ve velkých podnicích závodní shromáždění, na kterých důvěrníci, zaměstnanci továren a funkcionáři NOÚZ seznamovali dělníky s

---

² K protektorátnímu pracovnímu právu z novější literatury srov. např. TAUCHEN, J., Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – několik shrnujících poznámek. In: KNOLL, V. (ed.), *Naděje právní vědy. Býkov 2010*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 166 – 175; TAUCHEN, J., Einige Bemerkungen zur Entwicklung des Arbeitsrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Journal on European History of Law*. London: STS Science Centre, roč. I, 2010, č. 2, s. 50 – 54; TAUCHEN, J., Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: *COFOLA 2010: the Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742 – 752.

³ K ideologickému pojetí jednotlivých odvětví soukromého práva v Říši podrobně viz TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742.

„*hospodářskými a sociálně politickými aktualitami a potřebami doby*“.⁴

Snaha o výrazné zlepšení pracovních podmínek a postavení dělníků představovala mimo jiné to, co obyčejné lidi v Německu táhlo k národnímu socialismu; proto se i okupanti a jejich čeští pomahači snažili po roce 1939 na stránkách protektorátních novin a časopisů předkládat české veřejnosti (pouze) úspěchy národního socialismu v pracovní a sociální oblasti, aby tak ovlivnili veřejné mínění a vztah protektorátních příslušníků k okupační moci. Národní socialismus tak usiloval o posílení významu pracujícího člověka, o něhož by se pak mohl opřít:

„dnes už není dělník a soukromý zaměstnanec přehlíženým členem lidské společnosti; dnes je uznávaným příslušníkem lidského kolektivu, jemuž je v hospodářském, sociálním a kulturním dění národa přiznáváno místo nejpřednější.“⁵

Po vzoru nacistického Německa byla v českých zemích změněna dosavadní sociální politika, jejímž výrazem v oblasti práva bylo pracovní a sociální zákonodárství. K upevnění své moci využívali okupanti a čeští kolaboranti menší sociální ústupky ve prospěch dělníků, které však v tomto směru zřejmě neměly valnější úspěch. Dobové noviny a časopisy se předháněly v chvalozpěvech na německou sociální politiku a její vymoženosti.⁶ Levnou sociální demagogií chtěli nacisté získat u části českého dělnictva sympatie pro německý národní socialismus.⁷ Na druhou stranu je nutné přiznat, že v některých oblastech sociální a pracovní politiky (zlepšení pracovních podmínek či tzv. padesátihaléřový příplatek ke mzdě) došlo ve srovnání s předcházejícím obdobím skutečně k posunu směrem kupředu, což bylo ale zároveň tvrdě vykoupeno zavedenými restrikcemi (např. zrušení práva na stávkou, sloučení všech odborových organizací, zásahy do mzdových poměrů, káznivý systém ve výrobě, vytvoření systému nucené a řízené práce aj.). Sociální a pracovní politika prvních let Protektorátu byla tak jedinou oblastí z celého nacistického programu, která mohla českého dělníka oslovit.

---

⁴ [autor neuveden], Závodní shromáždění. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1941, roč. 2, č. 10, s. 200; v roce 1941 se konaly projevy ve 165 městech ve 285 závodech, přičemž je vyslechlo 250 tisíc zaměstnanců.

⁵ MIKUŠEK, E., Lidé práce mají právo na kulturu. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1942, roč. I., č. 9, s. 1.

⁶ K nacistickému pracovnímu právu blíže: TAUCHEN, J., Vývoj pracovního práva ve Třetí říši. In: *Právní a ekonomické problémy V*. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 129 - 137.

⁷ *Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918 – 1945*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973, s. 530 – 532.

Do jaké míry tomu tak bylo, je dnes těžko odhadnutelné a vyžádalo by si to dílčí studii.

Ideologické pojetí vybraných kategorií pracovního práva

Nový řád a distance od předcházejícího období

V dobových časopisech vydávaných Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou určených přímo dělníkům (např. *Práce a hospodářství*, *List zaměstnanců svobodných povolání*, *Rozhledy dělníků různých povolání*, *Pokrok*, *Kovodělník*, *Stavba a dřevo* aj.) se lze setkat se snahou přesvědčit čtenáře, že Čechy a Morava byly od počátku velmi těsně spjaty s politickým, kulturním, hospodářským a sociálním životem německého národa. Poukazováno bylo rovněž i na „neutěšenou“ situaci v první Československé republice, především pak na dlouhodobou nezaměstnanost, nuzné výděly pro pracující a existenční nejistotu. Naproti tomu stavu je postaven Protektorát,

„kde nabýval český pracující člověk ztraceného sebevědomí. Osud jeho a jeho rodiny se dostal do popředí obecného zájmu. Odměna za práci přestala být výsledkem nerovné soutěže mezi hospodářsky silným zaměstnavatelem a sociálně slabým pracovníkem, jenž pod ztrátou živobytí musí prodat svou pracovní sílu. Pracovní síla není již zbožím na trhu práce, je základním a důstojně hodnoceným činitelem v národní pospolitosti a národním hospodářství.“⁸

Úplnou distanci od předcházejícího období velmi dobře ilustruje následující pasáž:

„minuly doby, kdy miliony rukou a hlav se nabízely a marně prosily o práci. Pracovní síla je nyní osvobozena od vlivu spekulantů a dělníkům bylo dáno právo na práci.“⁹

Pojetí práce

Novou ideologickou dimenzi dostalo také samotné právo na práci. Tomuto nároku odpovídal příkaz, že každý je povinen přispívat svoji prací k blahu celku ze všech svých sil a schopností.¹⁰

---

⁸ STOČES, V., Tři roky Protektorátu. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1942, roč. I., č. 3, s. 1.

⁹ BARTOŠ, B., Zaměstnanci mají právo na radostnější život. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1942, roč. I., č. 4, s. 2.

¹⁰ JANEČEK, J., Práce službou pospolitosti. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1945, roč. VI, č. 1, s. 6.

Co se týče vlastního pojetí práce, dobový pohled byl ten, že práce přestala být majetkem jedince, nýbrž se stala jměním celého národa. Z tohoto důvodu s ní nemůže každý hospodařit, jak by chtěl a její cena již není určována zákonem nabídky a poptávky.¹¹ Při každém pracovním výkonu si měl každý uvědomit, že vykonávaná práce nemá bezprostřední význam jen pro něj samotného, nýbrž musí sloužit užítku všech.¹² To představovalo provedení jedné ze základních zásad národního socialismu obsažených v Programu NSDAP z roku 1920, a to: „*prospěch celku před zájmem jednotlivce*“ (*Gemeinnutz vor Eigennutz*).¹³

Nacisté usilovali o to, aby se práce stala náplní života všech příslušníků národa a aby měla pro pracujícího člověka životní hodnotu.¹⁴ Skutečný cíl byl však zcela jasný: přimět dělníky v Říši i na okupovaných územích za pomoci těchto a podobných hesel k vyšším pracovním výkonům.

Český národ měl přispět k vytvoření nové Evropy ne na bojišti, nýbrž svou prací. Jak k tomu uvádí dobový komentář:

„je tedy na nás, abychom pochopili, že práce musí být posláním. ... Národní socialismus chápe práci jako poslání, nikoliv jako dřinu. ... Dělník musí pracovat nejen proto, aby mohl žít, a musí zároveň při své práci myslet na věci větší a vyšší.“¹⁵

Vztah podnikatele a jeho zaměstnance

V národním socialismu se měl podnikatel stát „*vykonavatelem vůle veřejného vedení hospodářského života*.“¹⁶ „*Všichni pracující, podnikatelé i zaměstnanci, vytvořili velkou armádu práce, před kterou*

---

¹¹ BARTOŠ, B., Zaměstnanci mají právo na radostnější život. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1942, roč. I., č. 4, s. 2.

¹² [autor neuveden], Práce tvoří práci. In: *Pokrok. Orgán NOÚZ pro kovoprůmyslový, hornický a hutnický dorost*, 1943, roč. I., č. 5, s. 1.

¹³ EVALD, A., Majestát práce. In: *Brázda*, 1940, roč. III (XXI), č. 47, s. 553 – 554.

¹⁴ [autor neuveden], Význam práce v nové pospolitosti. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1943, roč. II., č. 11, s. 1.

¹⁵ [autor neuveden], Práce posláním, nikoliv dřinou. Od předního boje ke spoluodpovědnosti. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1943, roč. II., č. 4, s. 1.

¹⁶ [autor neuveden], Sociální úroveň dělníka a její hájení dnes. In: *Rozhledy dělníků různých povolání. Orgán NOÚZ pro dělníky v obchodech, dopravě a různých oborech*, 1943, roč. III., č. 6, s. 2.

byl postaven úkol všeobecných zájmů hospodářských.¹⁷ Cílem národního socialismu v pracovněprávní oblasti mělo být dosažení pracovního míru, přičemž se nacisté snažili přirozeně odlišné zájmy zaměstnavatele a zaměstnance zakrýt právě poukazem na vyšší zájmy pospolitosti:

„každý se musí sám natolik kontrolovat a rozhlédnout, zda neškodí celku, do kterého je dnes více než jindy každý zapojen. ... Ano byly doby, kdy byl český člověk na druhého jako ras; takováto psychologie se vytvářela zcela vědomě, protože z vzájemné řevnivosti a nenávisti měli užitek ti, kteří s rozvráceným pracujícím celkem tvořili pro sebe hodnoty. A dělník nadával na druhého dělníka, znemožňoval jej v klidné práci, oba potom nenáviděli - ač chudáka stejně špatně placeného – úředníka, protože ten byl nejbližším představitelem nepopulárních kapitalistických příkazů se shora.“¹⁸

K vyšším pracovním výkonům dělnictva mělo přispět rovněž často proklamované a uměle vnesené „upřímné“ kamarádství v práci mezi dělníky. To charakterizuje dobový komentář následovně:

„... hledá a nalézá se ten kladný vztah i mimo rámec práce, kdy teprve možno hodnotit pravý význam skutečného kamarádství. Jeho cena je nesmírná. Oč lépe se pracuje v prostředí těch, kteří nikdy neublíží hrubým slovem, zlým skutkem, ale dovedou poradit, posílit v důvěře v lepší zítřek a případně pomoci v nouzi.“¹⁹

Odmítán byl rovněž třídní boj, „*neboť třídním bojem nelze dospět k blahobytu a spokojenosti, neboť blaho jednotlivce je bezprostředně spjato s blahem celku; především pak s prospěchem a blahem závodu, v němž dělník pracuje.*“²⁰ V dobových člancích se objevují často kategorie jako rovnost mezi pracujícími a jejich společná odpovědnost.²¹

---

¹⁷ [autor neuveden], Zajištění sociální úrovně zaměstnanců. In: *List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ*, 1943, roč. II., č. 2, s. 1.

¹⁸ SCHUSTER, F., Nový názor na práci a život. In: *Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovoprůmyslu*, 1942, roč. II., č. 10, s. 1.

¹⁹ STANĚK, K., Poměr dělníka k dělníku. In: *Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovoprůmyslu*, 1943, roč. III., č. 8, s. 1.

²⁰ KORP, K., Od třídního boje ke spoluzodpovědnosti. In: *Rozhledy dělníků různých povolání. Orgán NOÚZ pro dělníky v obchodech, dopravě a různých oborech*, 1943, roč. III., č. 4, s. 1.

²¹ KOKTÁN, F., Dělnictvo a národ. In: *Stavba a dřevo. Orgán NOÚZ pro hlavní skupinu dělníků stavebních odborů, dělnictva dřevoprůmyslu a dělníků lakýrnických a malířských*, 1941, roč. I., č. 1, s. 1.

Vytvoření systému nucené a řízené práce

Základem protektorátního pracovního práva bylo vytvoření systému řízené práce, přičemž stát zásadním způsobem omezoval autonomii vůle subjektů pracovněprávních vztahů.²² Dobový komentář k tomu uvádí:

„dnešní doba se vyznačuje především novým názorem na práci. Pro každého příslušníka společnosti je nutno práci najít a na druhé straně je každý povinen pracovat, a to tam, kde je to v zájmu celku nejnaléhavější. Postupně uplatnění této zásady bylo svěřeno úřadům práce, které po vzoru německém mají dalekosáhlejší úkoly než dřívější zprostředkovatelný. Nejde jen o vzájemné vyrovnání poptávky a nabídky na trhu práce, nýbrž uplatňuje se velkoryse disponování pracovními silami podle okamžité potřeby z hlediska veřejného zájmu.“²³

Systém nucené práce zavedla vládní nařízení č. 190/1939 a č. 195/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, podle kterých byla uložena pracovní povinnost k provedení zvláště důležitých úkolů všem mužským praceschopným státním příslušníkům Protektorátu ve stáří od 16. do 25. roku věku po určitou stanovenou dobu. Ta trvala jeden rok a vyžadovala-li to zvláštní důležitost úkolů, mohla být prodloužena na dva roky.

V roce 1939 se před žněmi vyskytla potřeba zajištění dostatečného počtu pracovních sil v zemědělství.²⁴ Za tímto účelem bylo vydáno vládní nařízení č. 177/1939 Sb., o přikazování osob k zemědělským pracím, dle něhož nezaměstnaní mohli být přikázáni k zabezpečení včasného provedení nutných zemědělských prací.

Od r. 1941 (vládní nařízení č. 46/1941 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce) mohli být po dobu jednoho roku praceschopní obyvatelé Protektorátu ve věku od 18 do 50 let přikázáni k provedení neodkladných prací mimořádné státně politické nebo hospodářské důležitosti. Jednalo se o práce sloužící k obraně země, zajištění výživy, zdoání stavu nouze a následků přírodních katastrof apod. Za tím účelem mohlo být také veřejným a soukromým podnikům a

---

²² Podrobně k tomu TAUCHEN, J., Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.), *Proměny soukromého práva. Sborník z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 414.

²³ KLUMPAR, V., Sociální politika v roce 1940. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1941, roč. II, č. 1, s. 4.

²⁴ HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 970.

správám nařízeno, aby uvolnily pro tyto účely některé své pracovní síly. Od roku 1942 (vládní nařízení č. 10/1942 Sb.) bylo možno svobodné, ovdovělé, rozvedené, rozloučené nebo odděleně žijící osoby přikázat k výkonu práce rovněž na ostatním říšském území.

Vládní nařízení č. 154/1942 Sb. otevřelo cestu k tzv. nucenému (totálnímu) nasazení. Všichni praceschopní obyvatelé Protektorátu (s výjimkou matek dětí mladších 15 let a těhotných žen od šestého měsíce těhotenství) mohli být přikázáni k výkonu práce jak v Protektorátu, tak i v ostatních územích Říše. Do Říše tak byli zavlečeni statisíce Čechů. K řízení práce a k vydávání souhlasu se sjednáváním a rozvazováním pracovních poměrů byly již v červenci 1939 zřízeny úřady práce, které částečně převzaly agendu dosavadních veřejných zprostředkovatelen práce.²⁵

Zvýšená státní regulace pracovněprávních vztahů

Autonomie vůle zaměstnavatele byla omezena tím, že pracovní poměr mohl být sjednán a vypovězen jen se souhlasem úřadu práce (vládní nařízení č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců).

Radikální zásah do dřívější smluvní svobody při sjednávání a ukončování pracovního poměru představovalo vládní nařízení z 21. prosince 1939 č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil. To zmocňovalo ministra sociální a zdravotní správy k vydání vyhlášky, která by vážala sjednání či rozvázání pracovního poměru v určitých kategoriích zaměstnanců, územních obvodech či závodů na předchozí souhlas úřadu práce. Toto nařízení kopirovalo právní úpravu v Říši provázející přechod z mírového hospodářství do válečného stavu a jeho účelem bylo zajistit nerušený chod hospodářského života.²⁶

Byl-li pracovní poměr rozvázán, musel se zaměstnanec tedy neprodleně osobně hlásit u místně příslušného úřadu práce (zejm. vládní nařízení č. 154/1942 Sb.). V červnu 1941 došlo k zavedení pracovních knížek, které měly sloužit k plánovitému rozdělování pracovní síly a řízení práce. Zaměstnavateli bylo zakázáno vyvíjet jakékoli jednání směřující k tomu, aby zaměstnanec v nevyovězeném pracovním poměru byl ze svého pracovního místa odláčen nabízením

---

²⁵ Vládní nařízení č. 193/1939 Sb., o úřadech práce.

²⁶ K tomu např. FORMÁNEK, F., Omezení výpovědi pracovního poměru. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, 1940, roč. 13, č. 3-4, s. 33; VALEČEK, J., Odůvodněná výpověď služebního (pracovního) poměru. In: *Časopis pro právní a státní vědu*, 1941, roč. 24, s. 201 – 206; KABOUREK, J., Výpověď právně neúčinná, nesprávně daná a předčasné zrušení. In: *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, 1942, roč. 3, s. 133 – 135.

vyšší mzdy nebo platu nebo příznivějších pracovních podmínek (vládní nařízení č. 13/1942 Sb.). Na základě nařízení o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky č. 404/1942 Sb. nebyl zaměstnavatel oprávněn zvýšit bez předchozího písemného souhlasu ministerstva hospodářství mzdy svým zaměstnancům. Za porušení těchto povinností hrozily peněžité tresty i tresty odnětí svobody.

Nařízení o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky stanovilo rovněž katalog zákazů směřujících k ochraně a řádnému plnění povinností z uzavřeného pracovněprávního vztahu. Zaměstnanec (učěň) nesměl odepřít ani zpomalit výkon práce, kterou mu přidělil zaměstnavatel nebo jím pověřená osoba, ať se jednalo o práci přesčas, noční, nedělní či sváteční práci. Dále zde byla stanovena povinnost zaměstnance chodit včas do zaměstnání, místo výkonu práce neopouštět a bez dostatečné omluvy se nevyhýbat plnění pracovních povinností. Bylo-li to „z výchovných důvodů“ potřeba, mohl příslušný úřad práce podat návrh na přikázání osoby do výchovného pracovního tábora, která se opakovaně dopustila výše uvedených jednání. Osoby zařazené do výchovného pracovního tábora zde měly setrvat do té doby, dokud se neukáže, že je zajištěno dosažení výchovného účelu. Nařízení stanovilo, že výchovné pracovní tábory měl podle potřeby zřídit generální velitel neuniformované protektorátní policie.

Válečné poměry si vyžádaly zvýšené pracovní nasazení ve všech oblastech, což vedlo v průběhu války ke zvýšenému vykořisťování protektorátního obyvatelstva německými okupanty. Projevilo se to tak např. na prodloužení délky pracovní doby, kdy bylo možno bez úředního povolení prodloužit pravidelnou pracovní dobu denně až na 10 hodin a týdně až na 60 hodin, jestliže to poměry v závodě naléhavě vyžadovaly. V souvislosti s vyhlášením totální války došlo v září 1944 ke zvýšení pravidelné týdenní pracovní doby ze 48 hodin o 12 hodin přesčas. Zavedení 60 hodinového týdne se dotýkalo všech závodů soukromého hospodářství.²⁷

Co se týče kolektivního pracovního práva, od dubna 1939 vyžadovaly kolektivní smlouvy ke své platnosti schválení ministerstva sociální a zdravotní správy (vládní nařízení č. 118/1939 Sb.). Rozbití autonomie odborových organizací a jejich faktické podřízení okupační moci bylo dokonáno vládním nařízením č. 347/1941 Sb., o úpravě poměrů v odborových organizacích zaměstnaneckých, podle kterého bylo možno sloučit či rozpustit odborové organizace nebo převést členstvo z jedné organizace do druhé.

Nacisté chtěli, aby odborové organizace v Protektorátu již jednostranně nezastávaly zájmy a požadavky zaměstnanců a neomezovaly tak svou činnost jen na úzké a přímé zájmy pracujících,

---

²⁷ Nařízení ministra hospodářství a práce z 9. září 1944 č. 199/1944 Sb., o zavedení 60-hodinového týdne.

nýbrž aby se zájem odborářů soustředil na rozvoj průmyslové a zemědělské výroby.

Ačkoliv byla působnost odborových organizací v období Protektorátu výrazně omezena, stále byly označovány za nepostradatelnou složku národního společenství především s ohledem na jejich funkci „zprostředkovatele“ mezi státem a jednotlivci v oblasti hospodářské činnosti.²⁸

V období nacistické okupace byl rovněž reformován systém sociálních dávek a zavedeny podpory pro včleňování do práce. Po zřízení Protektorátu byl zaveden příspěvek omezeně pracujícím (vládní nařízení č. 273/1939 Sb.), podpory v nezaměstnanosti (vládní nařízení č. 101/1940 Sb.), pomoc nezaměstnaným v nemoci (vládní nařízení č. 47/1941 Sb.), podpora při omezení pracovní doby a snížení mezd vyvolanými válečnými opatřeními (vládní nařízení č. 104/1942 Sb.) či opatření pro případ ztráty mezd způsobenými leteckými nálety (vládní nařízení č. 230/1942 Sb. a č. 251/1943 Sb.). Předchozí právní předpisy byly systematicky spojeny a jednotně byla tato problematika upravena vládním nařízením č. 250/1943 Sb., o podpoře při včleňování do práce.

Postavení židovských zaměstnanců

V Protektorátu bylo dle německého vzoru zavedeno rovněž rasové zákonodárství, které neumožnilo výkon některých profesí osobám, na které se vztahovaly rasové předpisy.²⁹

Restrikce zastoupení Židů v povoláních v Protektorátu se prováděla dvojí cestou. První představovalo nařízení říšského protektora z 26. ledna 1940 o vyřazování Židů z hospodářství protektorátu (VBIRProt., S. 41). Na základě prováděcích výnosů byli Židé vyřazeni z maloobchodu s textiliemi, maloobchodu s obuví a kůžemi, podomního obchodu a kočujících živností, jakož i z podnikání v oblasti filmu. Druhou cestu nastoupilo vládní nařízení ze 4. července 1939 č. 136/1939 Sb., o právním postavení Židů ve veřejném životě, které bylo základním právním předpisem upravujícím výkon veřejných funkcí židovskými zaměstnanci a nejen na jeho základě byli

---

²⁸ SULÍK, O., Sociální funkce odborových organizací. In: *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 6 – 7.

²⁹ K právnímu postavení židovského obyvatelstva blíže: UTERMÖHLE, W., SCHMERLING, H., *Die Rechtsstellung der Juden im Protektorat Böhmen und Mähren*. Prag: Böhmisches - Mährisches Verlags- und Druckereigesellschaft, 1940.

Židé vyloučení (nebo jejich počet byl výrazně snížen) i v tzv. svobodných povoláních.³⁰

Zaměstnávání Židů soukromými zaměstnavateli bylo upraveno vládním nařízením z 18. prosince 1941 č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce. Jeho čtvrtá část se věnovala zaměstnávání Židů, k němuž byl nutný souhlas úřadu práce. Mzdovou a sociálněpolitickou oblast upravovalo vládní nařízení ze 17. července 1942 č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání Židů. To představovalo derogaci ochranné funkce pracovního práva, která je považována za jeden z jeho hlavních pilířů. Toto nařízení charakterizovalo pracovní poměr s osobou židovského původu jako zaměstnanecký poměr svého druhu, kdy těmto osobám nepříslušel např. nárok na příplatek za přesčas, noční a nedělní práci či nárok na placenou dovolenou.³¹

Závěrem

Na závěr se je nutné vrátit k otázce, která byla položena v samotném názvu příspěvku. Náleželo tedy pracovní právo v období Protektorátu Čechy a Morava ještě k soukromoprávnímu odvětví? Jak tento příspěvek na svých dvou částech ukázal, v ideologické rovině byly dobovou propagandou tvrdě požadovány zásahy do sociální a pracovněprávní politiky ve prospěch státní restrikce a do pracovněprávních vztahů. Odraz požadované nové pracovněprávní politiky představovaly stovky pracovněprávních norem, pro které byl charakteristický ústup od soukromoprávního prvku a naopak vzrůstající státní regulace, která se projevovala např. regulací pracovní doby, regulací mezd, omezením autonomie vůle v pracovněprávních vztazích projevující se např. v zakotvení zákazu výpovědi či hromadného propouštění, zavedením pracovní povinnosti a systému nucené práce a pracovního nasazení, jakož i uvolňováním zaměstnanců k výkonu činností, které byly vynuceny válečnými poměry. Stát rovněž soukromým zaměstnavatelům stanovoval, koho smí zaměstnat a za jakých podmínek. To se dotýkalo především židovských zaměstnanců, kteří se ocitli prakticky bez jakékoliv ochrany, kterou v té době pracovní právo obvykle poskytovalo.

Na těchto příkladech je jasně patrné, že zásahy státu byly kardinálního charakteru a soukromoprávních prvků v pracovním právu nezůstalo velké množství, proto zůstává stále velmi sporné, zda je možné v případě pracovního práva v období Protektorátu Čechy a Morava o

---

³⁰ HOFFMANN, J. a kol. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940)*. Praha: V. Linhart, 1940, s. 1859.

³¹ K tomu podrobně TAUCHEN, J., *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*. In: *COFOLA 2010: the Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742 – 752.

soukromém právu vůbec hovořit. Pokud bychom chtěli hovořit o soukromém právu, tak je to viděno zpětně z našeho pohledu, neboť nacistická ideologie diferenciaci soukromého práva na veřejné a soukromé neuznávala a považovala všechna právní odvětví za právo veřejné, které má sloužit pouze zájmům celku, tedy národní pospolitosti.³²

Literature:

- [autor neuveden], Práce posláním, nikoliv dřinou. Od předního boje ke spoluodpovědnosti. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1943, roč. II., č. 4, s. 1
- [autor neuveden], Práce tvoří práci. In: Pokrok. Orgán NOÚZ pro kovoprůmyslový, hornický a hutnický dorost, 1943, roč. I., č. 5, s. 1
- [autor neuveden], Sociální úroveň dělníka a její hájení dnes. In: Rozhledy dělníků různých povolání. Orgán NOÚZ pro dělníky v obchodech, dopravě a různých oborech, 1943, roč. III., č. 6, s. 2
- [autor neuveden], Závodní shromáždění. In: Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku, 1941, roč. 2, č. 10, s. 200
- [autor neuveden], Význam práce v nové pospolitosti. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1943, roč. II., č. 11, s. 1
- [autor neuveden], Zajištění sociální úrovně zaměstnanců. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1943, roč. II., č. 2, s. 1
- BARTOŠ, B., Zaměstnanci mají právo na radostnější život. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1942, roč. I., č. 4, s. 2
- Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918 – 1945. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973
- EVALD, A., Majestát práce. In: Brázda, 1940, roč. III (XXI), č. 47, s. 553 – 554
- FORMÁNEK, F., Omezení výpovědi pracovního poměru. In: Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů, 1940, roč. 13, č. 3-4, s. 33
- HOFFMANN, J. a kol., Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Ročník II. (1940). Praha: V. Linhart, 1940

---

³² Z české literatury k tomu podrobně např. TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742; TAUCHEN, J., Nacistické soukromé právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: *Acta historico - iuridica Pilsnensia* (v tisku); KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie (reprint)*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002, s. 179 – 182.

- JANEČEK, J., Práce službou pospolitosti. In: Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku, 1945, roč. VI, č. 1, s. 6
- KABOUREK, J., Výpověď právně neúčinná, nesprávně daná a předčasné zrušení. In: Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů, 1942, roč. 3, s. 133 – 135
- KLUMPAR, V., Sociální politika v roce 1940. In: Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku, 1941, roč. II, č. 1, s. 4
- KOKTÁN, F., Dělnictvo a národ. In: Stavba a dřevo. Orgán NOÚZ pro hlavní skupinu dělníků stavebních odborů, dělnictva dřevopřemyslu a dělníků lakýrnických a malířských, 1941, roč. I, č. 1, s. 1
- KORP, K., Od třídního boje ke spoluzodpovědnosti. In: Rozhledy dělníků různých povolání. Orgán NOÚZ pro dělníky v obchodech, dopravě a různých oborech, 1943, roč. III., č. 4, s. 1
- MIKUŠEK, E., Lidé práce mají právo na kulturu. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1942, roč. I, č. 9, s. 1
- SCHUSTER, F., Nový názor na práci a život. In: Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovopřemyslu, 1942, roč. II., č. 10, s. 1
- STANĚK, K., Poměr dělníka k dělníku. In: Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovopřemyslu, 1943, roč. III., č. 8, s. 1
- STOČES, V., Tři roky Protektorátu. In: List soukromých zaměstnanců svobodných povolání. Orgán NOÚZ, 1942, roč. I, č. 3, s. 1
- SULÍK, O., Sociální funkce odborových organizací. In: Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku, 1940, roč. 1, č. 1, s. 6 – 7
- TAUCHEN, J., Einige Bemerkungen zur Entwicklung des Arbeitsrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. In: Journal on European History of Law. London: STS Science Centre, roč. I, 2010, č. 2, s. 50 – 54
- TAUCHEN, J., Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 742 – 752
- TAUCHEN, J., Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – několik shrnujících poznámek. In: KNOLL, V. (ed.), Naděje právní vědy. Býkov 2010. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 166 – 175
- TAUCHEN, J., Vývoj pracovního práva ve Třetí říši. In: Právní a ekonomické problémy V. Ostrava: KEY Publishing, 2008, s. 129 - 137
- TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: Dny

práva - 2010 - Days of Law. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742

- TAUCHEN, J., Zavedení pracovní povinnosti a systému nucené práce v Protektorátu Čechy a Morava. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.), Proměny soukromého práva. Sborník z konference ke 200. výročí vydání ABGB. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 414
- UTERMÖHLE, W., SCHMERLING, H., Die Rechtsstellung der Juden im Protektorat Böhmen und Mähren. Prag: Böhmisch - Mährische Verlags- und Druckereigesellschaft, 1940
- VALEČEK, J., Odůvodněná výpověď služebního (pracovního) poměru. In: Časopis pro právní a státní vědu, 1941, roč. 24, s. 201 – 206

Contact – email

tauchen@mail.muni.cz

ŽIVNOSTENSKÁ PRACOVNÍ SMLOUVA V I. ČSR

LADISLAV VOJÁČEK

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek se zaměřuje na nové rysy, jimiž stát v živnostenské pracovní smlouvě korigoval negativní důsledky faktické nerovnosti zaměstnance a zaměstnavatele při uzavírání služební smlouvy a v samotném pracovním poměru.

Key words in original language

živnostenský zákon, pracovní smlouva, Československá republika

Abstract

The paper focuses on the new features of the contract of employment under the Trade Act reflecting the attempt of the state to reduce negative impact of the real inequality between the employee and the employer – both during the contract negotiations and, then, within the employment relationship itself.

Key words

Trade act; contract of employment; Czechoslovak Republic

Dnes¹ běžný pojem pracovní smlouva² neměl ještě v době první republiky jasně dané kontury. Rakouská a pak československá právní věda jej konstruovala k označení několika různých konkrétních smluvních typů.³ Na prvním místě mezi nimi vždy stála námezdní

---

¹ Tento příspěvek představuje dílčí publikační výstup ze standardního grantového projektu. č. GAP408/10/0363 „*Vývoj soukromého práva na území České republiky*“.

² Z rakouské produkce před novelou ABGB v roce 1916 uvádíme například ADLER, E., *Der Arbeitsvertrag im Entwurfe einer Novelle zum a.b.G.B.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1908; LICHT, S., *Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung.* Brünn: Blätter für Selbstverwaltung, 1898; SCHREIBER, K., *Der Arbeitsvertrag nach heutigem österreichischem Privatrecht.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts- Buchhandlung, 1887. V německé právněhistorické literatuře speciálně o pracovní smlouvě například BECKER, M., *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus.* Frankfurt am M.: Vittorio Klostermann, 2005.

³ Srovnej například KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému. I.* Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Řada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902, s. 2; *Slovník veřejného práva československého.* III. Heslo: *Pracovní smlouva* (J. Krčmář). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 441 –

smlouva a od novely všeobecného občanského zákoníku z roku 1916 služební smlouva.

V návaznosti na úpravu ze všeobecného občanského zákoníku obsahovaly pracovněprávní normy i další předpisy, specifikující modalitu pracovní smlouvy pro jednotlivé profese: pomocné pracovníky v živnostech, soukromé úředníky, horníky, domácí pracovníky, domovníky, redaktory, učedníky apod. Naše pozornost se soustředí na právní úpravu platnou pro pomocné pracovníky (živnostenské pomocníky), mezi nimiž stále zřetelněji převažovali továrenští dělníci.

1. VÝVOJ PRÁVNÍ ÚPRAVY DO ZAČÁTKU MINULÉHO STOLETÍ

Ve všeobecném občanském zákoníku rakouském zákonodárce upravil v rámci smluvního systému námezdní smlouvu, spojující v jedno situace, později kryté služební smlouvou a smlouvou o dílo. Její smluvní strany vnímal jako dva zcela rovnoprávné subjekty, které projevem svobodné vůle v mezích zákona vymezují vzájemná práva a povinnosti v situaci, kdy se jedna strana pro druhou za úplatu zavazuje vykonávat určitou práci („služby“).

Důsledně liberální přístup však plně charakterizoval pracovní smlouvu jen v prvopočátcích. V důsledku ekonomických a pak i politických změn, jimiž západní část monarchie prošla, ztratila ideová konstrukce rovnosti stran pracovní smlouvy opodstatnění, protože jen zakrývala faktickou nerovnost zaměstnance, především továrního dělníka, a zaměstnavatele. V průmyslových podnicích zaměstnavatel a zaměstnanec ztratili přímý osobní kontakt a vzájemně se odcizili. Prudký rozvoj průmyslové výroby bez vnější regulace tak vedl k fyzickému zbídačování a potlačování lidské důstojnosti zaměstnanců, neboť pracovní podmínky továrních dělníků, jimiž mohly být i malé děti, byly často přímo nesnesitelné.

Právě s ohledem na zdraví a výchovu dětí pracujících v továrnách stát poprvé prolomil čistě soukromoprávní charakter námezdní smlouvy a v zájmu slabší strany tohoto kontraktu – zaměstnance, resp. dělníka – autoritativně zasáhl do jeho obsahu. V poslední čtvrtině 19. století už lze jeho zásahy označit za masivní. Díky tomu můžeme přitakat Emilu Háchovi, který napsal, že „vývoj pracovního práva jeví se jako řetěz korektur škodlivých důsledků svobodné smlouvy pracovní. V t. zv. sociálně-politickém, čili dělnickém ochranném zákonodárství zmocňuje se stát různými metodami a ostatně i z různých motivů

151; SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních*. Brno: Právník, 1926, s. 114

poměru pracovního, aby jednou po té, po druhé po oné stránce odstraňoval nebo alespoň zeslaboval újmy zaměstnanci hrozící.⁴

Důsledně liberální chápání námezdní smlouvy brzy výrazně prolomily předpisy živnostenského zákonodárství, tedy zákonodárství upravujícího i pracovněprávní poměry v živnostenských podnicích. Sociálně-politické či dělnické ochranné zákonodárství, jak o něm psal Emil Hácha, se promítlo především do úpravy obsažené v novelách živnostenského řádu.⁵ Významná byla v tomto směru zejména dělnická novela živnostenského řádu roku 1885 (zákon č. 22/1885 ř. z.), jejíž ustanovení v následujících letech ještě doplnily další změny, obsažené zejména v novelách z let 1907 a 1913 a pak v československých předpisech, které však vesměs upravovaly právní poměry širšího okruhu zaměstnanců než živnostenské předpisy. Mezi československými předpisy je třeba vyzvednout zejména zákony o osmihodinové pracovní době (č. 91/1918 Sb.) a o práci dětí (č. 420/1919 Sb.), vládní nařízení č. 114/1925 Sb., jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků, a vládní nařízení č. 41/1938 Sb., které je nahradilo.

Pracovněprávní předpisy živnostenského zákonodárství se dotýkaly práce dětí a mladistvých, práce žen, nároku na mzdu, ochrany života, zdraví a mravnosti, pracovní doby, doby pracovního klidu a přestávek v práci, skončení pracovního poměru a organizace dohledu nad dodržováním živnostenských předpisů.

2. PŮSOBNOST ŽIVNOSTENSKÉHO ZÁKONODÁRSTVÍ: DĚLNÍCI A TOVÁRENŠTÍ DĚLNÍCI

Živnostenské zákonodárství vymezovalo několik kategorií zaměstnanců. Pokud nestanovilo nějaké konkrétní vymezení či omezení, vztahovalo se na všechny pracující v pravidelném zaměstnání v živnostenských podnicích, pokud nevykonávali práce nejnižšího druhu, tedy nádenickou práci apod. /čl. V, písm. d) uv. patentu k živnostenskému řádu/, nebo naopak tzv. vyšší služby honorované měsíčním nebo ročním platem (dílovedoucí, mechanici, faktoři, účetní, pokladníci, výpravčí a d.). Toto vymezení zahrnovalo tři kategorie zaměstnanců: pomocníky⁶ (obchodní pomocníky⁷,

---

⁴ *Slovník veřejného práva československého*. III. Heslo: *Pracovní právo* (E. Hácha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 426.

⁵ Ustanovení VI. hlavy (*O živnostenském pomocnictvu*) živnostenského řádu, vydaného spolu s uvozovacím patentem č. 227 ř. z. v roce 1859 a později několikrát novelizovaného (dále i živ. ř.).

⁶ Judikatura k vymezení tohoto v zákoně nespecifikovaného pojmu in *Řád živnostenský*. I. Sest. a usp. Bohumil Štědrý, Rudolf Buchtela. Praha: Kompas, 1926, s. 375 a násl.

⁷ Postavení této kategorie zaměstnanců v roce 1910 upravil zákon č. 20 ř. z. *o obchodních pomocnících a jim na roveň postavených zaměstnancích*.

tovaryše, sklepmistry, kočí apod.), tovární dělníky a osoby zaměstnané v živnosti v podřízených službách (ale ne nádeníky⁸). Živnostenský řád pro ně používal označení pomocní pracovníci (živnostenští pomocníci)⁹, praxe i zákony někdy též označení dělníci.

Rakouské zákonodárství termíny dělník či dělnictvo zpočátku vůbec neznalo. Setkáme se s nimi až v souvislosti s rozvojem tovární výroby a ochranného zákonodárství na konci 19. století. Tak například zákon č. 21/1895 ř. z. o nedělním klidu už běžně označoval pracující osoby, na něž se vztahuje živnostenský nebo obchodní zákon, jako „dělnictvo“. Podobně se ve slovníku z konce 19. století dočteme, že výraz „dělník“ označoval „všeobecně osoby, vykonávající práce živnostenské za mzdu“.¹⁰ Můžeme tedy říci, že tento termín nahradil starší označení „pomocní pracovníci“ či „živnostenští pomocníci“, případně někdy používané označení „pomocný personál živnostenský“.

Z uvedeného členění pomocných pracovníků je zřejmé, že termíny dělník a tovární dělník nebyly totožné. Uvědomovat si rozdíl mezi nimi je důležité, protože – jak jsme již uvedli – některá ustanovení platných právních předpisů se vztahovala jen na tovární dělníky (zejména ustanovení o pracovní době, z části i o práci mladistvých).

Továrními dělníky byli jen ti dělníci, kteří pracovali v továrnách (továrních živnostech). Výstižnou dobovou charakteristiku továrny podal s využitím výnosu ministerstva obchodu ze dne 18. července 1883 čís. 22037 v Katechismu živnostenského práva rakouského Tomáš Rebec: „Za podniky po továrnicku provozované sluší pokládati takové podniky živnostenské, v nichž předměty živnostenské tržby se shotovují nebo zpracovávají v uzavřených dílnách za účastenství živnostenských pomocníků mimo jich obydlí zaměstnaných, kteří co do počtu obyčejně 20 přesahují, přičemž užívá se z pravidla strojů za pomůcky a výrobního způsobu na dělbě práce založeného, a při nichž rozdíl od výrobních živností po řemeslnicku provozovaných jeví se též osobností podnikatelovou, jenž sice řídí podnik, ale pracovních

---

⁸ „Práce nádenické jsou ony, jež se nejeví jako pravidelné a stále nutné součásti vlastní práce živnostenské“; (B. 8499/11).

⁹ Při porovnání novely s původní verzí Živnostenského řádu zjistíme, že živnostenský řád ve své původní podobě neobsahoval obecnou charakteristiku živnostenských pomocníků, které označoval prostě *Gehilfen*, a jen vypočítával, že jimi jsou „*služebníci kupečtí, tovaryši a dělníci ve fabrikách, též pomocnice, ježto jsou v stejném postavení služebním*“. V novelizované podobě zákon k uvedeným řadil i učedníky (§ 73 živ. ř.), kteří se ovšem učili svému řemeslu na základě samostatně upravené učednické smlouvy.

¹⁰ K tomu *Všeobecný slovník právní. I. Heslo: Dělníci*. Pořádá a vydává F. X. Veselý. Praha: nákladem vlastním, 1896, s. 221.

výkonů ručních se nesúčastňuje, dále pak větším zdaněním, protokolováním firmy apod.¹¹

3. PRÁCE DĚTÍ A MLADISTVÝCH

Pomocnými pracovníky (dělníky) se rozuměly osoby „osoby pracovní, které při živnostenských podnikcích jsou v pravidelném zaměstnání, bez rozdílu věku a pohlaví“ (§ 73). V návaznosti na předchozí zákonodárství ovšem rakouský zákonodárce v zájmu dotčených osob i v obecném zájmu reguloval práci dětí, mladistvých a žen.

V původní podobě živnostenského řádu se v dodatkových ustanoveních „k větším živnostem průmyslním“ (v textu též „fabrikám“) zakazovalo zaměstnávat děti mladší deseti let. Děti ve věku od 10 do 12 let mohly v továrnách pracovat jen na základě listu vydaného představeným obce a obsahujícího souhlas otce nebo poručníka a směly vykonávat jen práce, „které by jim na zdraví neškodily a nebyly jim u vzrůstu na překážku“; (§ 86). Omezení platila také pro mladistvé do 16 let.

Dělnická novela živnostenského řádu poněkud posunula věkové hranice. Zakazovala pravidelné zaměstnávání dětí, které nedovršily 12 let věku. Za mladistvé označoval osoby ve věku od 12 do 16 let. Mladistvé ve věku do 14 let umožňovala zaměstnávat v živnostech jen tehdy, když jejich práce nebyla na újmu zdraví, nepřekážela jejich tělesnému rozvoji a nebránila jim plnit školní povinnosti. Doba jejich práce nesměla přesahovat osm hodin a ministerské nařízení mělo určit, které práce nesmějí vykonávat. V továrnách mohli pracovat jen mladiství starší 14 let a mohli být využíváni jen k lehčím pracím. Nesměli být zaměstnáváni v noci, pokud to ovšem ministr obchodu s ministrem vnitra po slyšení obchodních a živnostenských komor nařízením pro některé práce nepovolil.¹² Majitelé živností byli povinni vést pro potřeby živnostenských úřadů evidenci svých mladistvých zaměstnanců.

Vydání dělnické novely a pozdějších předpisů bylo významným krokem vpřed, avšak zneužívání dětské práce a práce mladistvých osob nevymýtilo. Ustanovení dělnické novely se jednak nevztahovalo na všechny sféry, kde byly děti zaměstnávány, a jednak nebyla důsledně dodržována. Práce dětí, představující vážný sociální problém, tak zůstala zcela běžným jevem a i nadále ohrožovala zdravý

---

¹¹ REBEC, T., *Katechismus živnostenského práva rakouského*. Praha: Hejda & Tuček, 1902, s. 23.

¹² V roce 1885 ministři nařízením č. 84 ř. z. umožnili za stanovených podmínek zaměstnávat mladistvé při kosířství, v přádelnách hedvábí a v hostinských a výčepních živnostech a zároveň vydaným nařízením č. 86 ř. z. v některých továrnách (železářských a sklářských hutích, při úpravě peří, strojní výrobě krajek, výrobě fezů, papíru a papírové kaše, v cukrovarech a při výrobě konzerv).

tělesný a duševní vývoj budoucích generací.¹³ Zlepšení přineslo až československé zákonodárství, ale ani ono nedokázalo zamezit tomu, aby v praktickém životě nedokázalo k častým excesům.

Po vzniku republiky práci mladistvých upravil zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb. a práci dětí tentýž zákon a široce pojatý zákon č. 420/1919 Sb. o práci dětí.

Zákon o osmihodinové pracovní době diferencoval a přikazoval, že v podnicích, na něž se vztahoval zákon o osmihodinové době, tj. nejen v živnostenských podnicích, ale též v hornictví, zemědělství, dopravě atd., mladiství muži do 16 a mladistvé ženy do 18 let mohou být využíváni pouze „ku pracím lehkým, které nejsou na újmu jejich zdraví a nepřekážejí tělesnému jejich vývoji“ (§ 11) a že mladistvé ženy nesmí pracovat v podzemí. Podle bezprostředně předcházejícího ustanovení zákona se v uvedených podnicích nesměly zaměstnávat děti do skončení povinné školní docházky a do dovršení čtrnácti let.

Na tuto úpravu navázal zákon o práci dětí z roku 1919. Upravil i každou jinou práci, tedy především neplacenou dětskou práci v dílnách či jiných provozovnách živnostníků, tj. především práci v podnicích vlastních rodičů, a dětskou práci v domácnosti a hospodářství rodičů či jiných osob. V obecné instrukci stanovil, že děti je možné využívat k práci a jinak zaměstnávat jen potud, pokud to nepoškozuje jejich zdraví, neohrožuje jejich tělesný a duševní vývoj nebo mravnost a nepřekáží jejich docházce do školy. Děti před dokonáním dvanáctým rokem v zásadě zakazoval „užívatí ku práci“ s tím, že jedenácti- a dvanáctileté děti mohly být využívány k lehkým pracím v zemědělství a v domácnosti. Zákon rozlišoval práci dětí vlastních a cizích.

Problematikou práce dětí a mladistvých se zabývala první (Washingtonská) konference Mezinárodní organizace práce. Československo vedle jiných ratifikovalo úmluvu č. 5 z roku 1919

---

¹³ Jak ve své zprávě k zákonu č. 420/1919 Sb. o práci dětí vágně uvedl zpravodaj sociálně-politického výboru Národního shromáždění poslanec František Houser, podle šetření vídeňské vlády z roku 1908 nějakým způsobem pracovalo v Čechách 30% dětí, na Moravě 41% a ve Slezsku 52%; (www.psp.cz; Digitální knihovna | Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly | 65. schůze (obsah, pořad) | Čtvrtek 17. července 1919). Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu zpráva o zdravotním stavu pracujících dětí konstatovala u více než pětiny z téměř 140 tisíc neuspokojivý zdravotní stav, přičemž výsledky dívek byly o něco horší než u chlapců. Výzkum vlivu práce na školní docházku, chování a výsledky dětí vyzněl tak, že více než 73% školních správ shledalo škodlivé účinky na školní docházku a 76% na školní prospěch; (Vládní návrh zákona o práci dětí; www.psp.cz; Digitální knihovna | Národní shromáždění československé 1918-1920 – tisky | T 784). F. Houser také uvedl, že v Praze bylo zaměstnáno prací na výdělek každé sedmé dítě; (www.psp.cz; Digitální knihovna | Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly | 65. schůze (obsah, pořad) | Čtvrtek 17. července 1919).

(Smlouva, již se stanoví nejnižší věk dětí pro připuštění ke pracem průmyslovým, č. 82/1922 Sb.).

4. PRÁCE ŽEN

Další chráněnou kategorií továrních dělníků byly ženy.¹⁴ Před vznikem republiky šlo především o zákon č. 65/1911 ř. z. o zákazu („zápovědi“) noční práce žen v průmyslových podnicích, vydaný v reakci na přijetí Bernské úmluvy o zákazu noční práce žen zaměstnaných v průmyslu z roku 1906.¹⁵ Zákaz noční práce žen a dívek bez rozdílu věku se v zásadě vztahoval na průmyslové podniky, zaměstnávající více než deset pracujících osob.¹⁶ Je paradoxem dnešní doby, že se pohled na noční práci žen mění a v duchu extrémně vnímané ochrany před diskriminací se toto opatření, významné pro zdraví žen a výchovu dětí, vydávají za nástroj diskriminace.¹⁷ Stanovisku evropských orgánů se přizpůsobil i český zákonodárce, když zákonem č. 74/1994 Sb. ze zákoníku práce vyňal zákaz noční práce žen.

Podle císařského nařízení z roku 1917 mohly šestinedělky nastoupit do pravidelné práce nejdříve šest týdnů po porodu.¹⁸ Pokud zaměstnavatelé zaměstnávali mladistvé pracovníky, ženy a dívky, byli povinni „míti zřetel k mravnosti, jehož vyžaduje věk nebo pohlaví“ (§ 74 živnostenského řádu).

Československé zákonodárství se ženské práce dotklo nejdříve zase zákonem o osmihodinové pracovní době, když pro ně týdenní minimální dvaatřicetihodinová pracovní přestávka, uzákoněná pro všechny zaměstnance, měla začínat už v sobotu ve 14 hodin.¹⁹

---

¹⁴ Už podle dělnické novely nesměly ženy zaměstnané v továrnách v zásadě pracovat v noci. Výjimky stanovilo ministerské nařízení (č. 86/1885 ř. z.).

¹⁵ Podle § 2 zákona se za průmyslové podniky „*sluší pokládati všechny závody, ve kterých se po živnostensku vyrábějí obchodní předměty neb obrábějí a zpracují látky čítajíc k nim i stavební podniky, avšak kromě závodů původní výroby polního a lesního hospodářství a dolování na vyhrazené nerosty, pro které úprava bude vykonána zvláštním zákonem*“. Výslovně se ještě dodává: „*Hostinské a výčepnické živnosti nebudte pokládány za průmyslové podniky ve smyslu tohoto zákona.*“

¹⁶ Výjimkou byly například práce dělnic starších 18 let při řešení následků „*živelných pohrom nebo živelných nehod*“ nebo v průmyslových podnicích zpracovávajících látky nebo suroviny podléhající velmi rychlé zkáze.

¹⁷ K tomu C – 345/1989, Trestní proces s Alfrédem Stoeckelem; Evropský soudní dvůr dospěl k názoru, že rizika, jimž jsou vystaveny ženy, jsou stejná jako rizika pro muže.

¹⁸ Císařské nařízení č. 7/1917 ř. z.

¹⁹ Původní návrh, aby tato přestávka začínala již ve 12 hodin, sněmovní výbor zamítl s tím, že by bylo třeba uzákonit příliš mnoho výjimek, nebo že by se ve 12 hodin musel zastavit provoz mnoha celých podniků; (Zpráva

Důvodem bylo poskytnutí určitého času na domácí práce. Zákon také opakoval ustanovení o zákazu noční práce žen a zmocnil ministra sociální péče samostatně nebo s jinými dotčenými ministry stanovit, kdy je výjimečně možné v noci zaměstnat ženy starší 18 let.

Také k úpravě práce žen přišel podnět od Mezinárodní organizace práce, která připravila a schválila vedle jiných i osnovy úmluv o noční práci žen v průmyslových podnicích (úmluva č. 4 z roku 1919) a o zaměstnávání těhotných žen před porodem a šestinedělek v průmyslových podnicích. S ratifikací první smlouvy nemělo Národní shromáždění problém, protože ustanovení zákona o osmihodinové pracovní době mezinárodní smlouvě plně vyhovovala, takže smlouva mohla být spolu s dalšími dvěma v roce 1922 publikována ve Sbírce zákonů a nařízení (č. 81 Sb.). Ve druhém případě ovšem mezinárodní smlouva překračovala platnou československou právní úpravu.

5. OBSAH PRACOVNÍCH SMLUV

a) Povinnosti pomocných pracovníků. Živnostenský zákon ve znění upraveném dělnickou novelou vypočítával povinnosti pomocných pracovníků, mezi nimiž na prvním místě najdeme povinnost prokazovat věrnost, poslušnost a úctu zaměstnavateli, dále povinnost dodržovat pracovní dobu, „dle nejlepších sil“ pracovat nebo snášenlivě se chovat ke spolupracovníkům.²⁰

b) Nárok na mzdu. Pro případ, že výplata mzdy a výpovědní lhůta nebyly upraveny smluvně, živnostenský zákon stanovil týdenní výplatu mzdy a v zásadě²¹ čtrnáctidenní výpověď. Zákon zakazoval vyplácet mzdu „v hospodách a krčmách“ a přikazoval vyplácet ji v penězích, ovšem s tím, že majitel mohl na účet mzdy započítat například platbu za byt, topivo, užívání pozemků, léky a lékařskou pomoc, potraviny nebo pravidelnou stravu, které dělníkům poskytl. Dávat dělníkům na účet mzdy jiné předměty, a výslovně lihoviny, pak zakazoval. Stejně tak nedovoloval utvářet umělé monopoly a přikazoval dělníkům, aby předměty své potřeby odebírali jen z určených prodejen. Pracovní smlouva nebo dílčí úmluva, která by odporovala ustanovením o vyplácení mzdy, byla úplně neplatná.

---

výboru sociálně politického o vládním návrhu na zavedení 8hodinné doby pracovní; www.psp.cz; Digitální knihovna | Národní shromáždění československé 1918-1920 – tisky | T 234).

²⁰ V § 77 původní verze živnostenského řádu se živnostenským pomocníkům mimo jiné s odkazem na § 481 trestního zákona zakazovalo „*mezi sebou se smlouvati, aby společným odepřením práce nebo jinými prostředky na svém pánu nějakých výminek vynutili*“.

²¹ Výjimkou byla situace, kdy se pracovníci platili podle kusů nebo pracovali v akordu. V tomto případě mohli z práce vystoupit až po řádném ukončení převzaté práce.

c) Péče o pomocné pracovníky. Paragrafy 74 a § 74a. živnostenského řádu ve znění dělnické novely upravovaly péči o živnostenské pomocníky. V původní podobě živnostenského řádu obdobné speciální ustanovení nenajdeme,²² přesto ustanovení dělnické novely nebyla prvními opatřeními věnovanými (mimo jiné i) zabezpečení života a ochraně zdraví živnostenských pomocníků. Starší předpisy se však vztahovaly jen na práce ve specifických podmínkách.²³

Novelizovaná ustanovení živnostenského řádu dokládají, jak se obsah živnostenského řádu přizpůsoboval měnící se situaci a reflektoval tristní podmínky v rodících se továrnách, dolech a jiných živnostensky provozovaných podnicích. Zaměstnavatelé měli – s ohledem na povahu podnikání a využívané výrobní prostory – uzpůsobením a údržbou místností, strojů a náčiní zajistit bezpečnost života a ochranu zdraví zaměstnanců. Znamenalo to především ohradit nebo opatřit kryty nebezpečná zařízení, zajistit čistotu a dostatek vzduchu a světla v dílnách. Novela dále upravila přestávky v práci (§ 74a.).

Pasáž živnostenského zákona o ochraně pracovníků nejdříve doplnily dílčí předpisy. V roce 1905 vydal ministr obchodu na základě ustanovení § 74 nařízení č. 176 ř. z., kterým se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví dělníků. Na ně v roce 1913 navázala novela živnostenského řádu (zákon č. 74 ř. z.), věnovaná i obecné úpravě bezpečnosti práce. Doplnila ustanovení § 74, do textu zákona včlenila nové paragrafy 74a. – 74d. a stávající § 74a. přejmenovala na § 74e.

Nová úprava ukládala zaměstnavatelům, kteří poskytují živnostenským pomocníkům byt, dbát na to, aby k tomuto účelu sloužily jen místnosti neohrožující tělesnou bezpečnost, zdraví nebo mravnost živnostenských pomocníků a aby při nich byl zajištěn, pokud to povolují místní poměry, dostatek pitné a užitkové vody.

Ustanovení paragrafů 74a. až 74d. novelizovaného živnostenského zákona byla z části zmocňovací. Především zmocňovala ministra obchodu po dohodě s ministrem vnitra a po slyšení obchodních a živnostenských komor provést ustanovení § 74. Toto ustanovení do značné míry pouze dodatečně legalizovalo již existující praxi, protože obecně platným předpisem, již zmíněným nařízením č. 176/1905 ř. z.,

---

²² Živnostenský řád v původním znění v ustanoveních týkajících se jen továren upravoval pouze délku pracovní doby pro zaměstnané děti a mladistvé a jejich noční práci (§ 87).

²³ Z doby před vydáním tzv. dělnické novely pocházejí zákony vážící se k práci při zkoušení a periodickém prohlížení parních kotlů (č. 112/1871 ř. z. o zkoušení a periodickém prohlížení parních kotlů, doplněný nařízeními ministrů obchodu a vnitra č. 130/1875 ř. z. ve znění pozdějších předpisů a ministra obchodu č. 172/1893 ř. z.) a na režijních stavbách železnic (č. 156/1902 ř. z.) a nařízení, předepisující zvláštní péči o zaměstnance výrobcům fosforečných látek (nařízení ministrů vnitra a obchodu č. 8/1885 ř. z.).

nebo speciálními předpisy o jednotlivých živnostech, postupech či úkonech²⁴ ministerstvo obchodu s ministerstvem vnitra upravovaly péči o zaměstnance již v předchozích letech. Novela živnostenského řádu výslovně zmiňovala možnost zavázat v ministerských nařízeních majitele zdraví ohrožujících živností podrobit své zaměstnance občasným zdravotním podmínkám.

Pro provozovatele již fungujících podniků mohlo být zavedení nově předepsaných opatření na ochranu života a zdraví těžce řešitelným problémem. Zákonodárce proto stanovil, že pro již existující závody nové povinnosti platí, jen mohou-li být provedeny „bez újmy práv konsensem nabytých“. Tuto úlevu však nebylo možné přiznat, když by šlo o odstranění závady zjevně ohrožující život nebo zdraví zaměstnanců nebo když by požadovaná opatření mohla být zavedena „bez nepoměrného nákladu a bez většího poruchu provozování“ (§ 74a.). Zákonodárce majitelům živností poskytl k provedení nových nařízení přiměřenou lhůtu. V dalším ustanovení předeslal, že také pro zaměstnance mohou nové předpisy zakotvit určitá pravidla, jak se chovat pro ochranu svého života a zdraví.

V souvislosti s péčí o život a zdraví zaměstnanců je třeba zmínit také zákon č. 37/1892 ř. z., který podpořil výstavbu dělnických bytů. Poskytoval totiž celou řadu výhod obcím, spolkům, dělnickým organizacím a zaměstnancům, kteří se rozhodli stavět domy s dělnickými byty vyhovujícími stanoveným požadavkům na rozlohu a výši nájmu.

Po vzniku republiky a vydání zvláštního živnostenského řádu pro Slovensko a Podkarpatskou Rus ochranná opatření v podstatě převzalo vládní nařízení č. 114/1925 Sb. Prvorepublikový vývoj v tomto směru završilo vydání vládního nařízení č. 41/1938 Sb. jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků. Upravilo nároky kladené na pracovní prostory, stroje a zařízení, vybavení ochrannými pomůckami a oděvy, v rizikových provozech opatření k předcházení nemocem z povolání, hygienická opatření. Povinnosti ovšem ukládalo i zaměstnancům.²⁵

---

²⁴ Například nařízení č. 116/1908 ř. z. o živnostenském provozování kamenolomů, hlinišť, pískoven a štěrkoven, č. 119/1911 ř. z. o výrobě sirek a jiného zápalného zboží č. 172/1911 ř. z. na ochranu zdraví dělníků při výrobě cukru nebo č. 199/1911 ř. z. na ochranu zdraví dělníků při výrobě papíru.

²⁵ Vládní nařízení v návaznosti na předchozí právní úpravu stanovilo limity a náležitosti pro prostor a plochu pracovních místností, jejich umístění, osvětlení, vytápění, větrání a odvádění kouře a zplodin a pro úpravu dveří, podlah, schodišť, zábradlí a nouzových východů. Upravovalo také ochranu před nebezpečím ohně a výbuchu. Zvlášť se pak věnovalo problematice parních kotlů, strojoven, hnacích strojů, převodových zařízení a různých pracovních strojů a zařízení, výtahů, zdvižů, jeřábů, dopravních zařízení a skladových prostor. V podnicích, kde se zaměstnanci stýkali s jedovatými látkami nebo kde hrozilo nebezpečí jiných chorob, zejména nemocí z povolání, mohl živnostenský inspektor podle potřeby požadovat zavedení

d) Pracovní doba. Úprava vesměs neúměrně dlouhé pracovní doby, i když se původně týkala jen továrních živností, respektive pomocných pracovníků v továrnách, tedy továrních dělníků, a v úplných počátcích jen mladistvých osob, představovala důležitou součást pracovního zákonodárství. K dílčím změnám sice došlo již dříve, ale pracovní doba stále zůstávala velmi dlouhá. Že šlo o záležitost zásadní, dokládá i to, že požadavek zavedení osmihodinové pracovní doby představoval ústřední bod řady dělnických rezolucí.

Dělnická novela ve vloženém § 96a. stanovila, že pracovní doba továrních dělníků nesměla ve 24 hodinách přesáhnout – bez započtení přestávek v práci – 11 hodin. Tuto dlouhou pracovní dobu mohl ministr obchodu, tradičně po dohodě s ministrem vnitra a po slyšení obchodních a živnostenských komor, u některých živností ještě prodloužit na 12 hodin, když to vyžadovaly jejich prokázané zvláštní potřeby.²⁶ Ministr obchodu pak mohl samostatně upravit pracovní dobu v nepřetržitých provozech, aby umožnil potřebné střídání pracovníků.

Prodloužení pracovní doby – jedenáctihodinové až o tři hodiny a dvanáctihodinové o dvě hodiny – mohly pro jednotlivé továrny povolit také živnostenské úřady první instance (maximálně na dobu tří týdnů) a zemské politické úřady (nad tři týdny). Živnostenský řád je k tomu opravňoval při přírodních katastrofách a při zvýšené potřebě práce. K prodloužení pracovní doby maximálně na tři dny v měsíci „v případnosti potřeby nevyhnutelné“ stačilo ohlášení („opověď“) živnostenskému úřadu první instance. Za odpracované hodiny „přes čas“ náležela dělníkům odměna nad rámec jejich pravidelného příjmu.

---

periodických lékařských prohlídek ohrožených osob, „aby včasným poznáním nemoci bylo zabráněno invaliditě“ (§ 147). Nařízení předepisovalo zvláštní ochranu osob s mentální vadou nebo zdravotním poškozením, zvyšujícím nebezpečí úrazu. Pamatovalo i na úpravu ochranných pomůcek a pracovních oděvů a hygienické předpisy (voda, umývárny, koupelny, šatny, jídelny). Povinností zaměstnavatele bylo zavést „stálý, řádný dozor, aby při práci byl zachován pořádek a čistota, aby bylo dbáno bezpečnostních opatření a předpisů a aby ochranná opatření byla udržována stále v dobrém a spolehlivě účinkujícím stavu“ (§ 154). Naopak dělníci měli přesně a svědomitě dodržovat všeobecná i zvláštní bezpečnostní ustanovení a předpisy o zabránění úrazů, řádně pečovat o svěřená zařízení a pomůcky, používat předepsané ochranné pomůcky, pohybovat se jen ve stanovených prostorech a po určených cestách a zejména přesně dbát předpisů proti nebezpečí ohně a při vypuknutí požáru. Neměli se věnovat činnostem, které nesouvisí s výrobou, a používat stroje a zařízení, pokud jim jejich obsluha, užívání a udržování nepříslušely. Výslovně se jim zakazovalo nosit na pracoviště zbraně a pálené lihové nápoje.

²⁶ Ministerské nařízení č. 15576 z 27. května 1884 pak povolilo na dobu jednoho roku prodloužit pracovní dobu v řadě specializovaných textilních a na ně navazujících oborů (například v továrnách na provazy a motouzy, barvárnách či bělidlech) a také ve mlýnech.

Ustanovením § 74d. novely z roku 1913 dostala vláda („veškeré ministerstvo“) významné zmocnění, aby – po slyšení obchodních živnostenských komor a dalších organizací povolaných zastupovat příslušné zájmy – pro jednotlivé živnostenské úkony, při nichž dlouhá pracovní doba zřejmě ohrožuje zdraví zaměstnanců, předepsala zkrácenou maximální denní pracovní dobu a přestávky v práci.²⁷

Po vzniku Československa upravily délku pracovní doby zákon č. 91/1918 Sb. o osmihodinové pracovní době a nařízení ministerstva sociální péče č. 11/1919 Sb. vydané k jeho provedení. Zákon stanovil, že v podnicích podléhajících živnostenskému řádu a provozovaných „po živnostensku“ nesmí pracovní doba přesáhnout osm hodin ve čtyřadvaceti hodinách nebo čtyřicet osm hodin týdně. Podstatnou novinkou bylo, že se toto ustanovení vztahovalo na všechny zaměstnance, tj. dělníky, úředníky, učně, volontéry apod., pracující v továrnách, dolech, živnostenských podnicích, obchodech, peněžních a pojišťovacích úřadech, zábavních podnicích, zprostředkovatelích a zemědělských a lesních podnicích (pokud však nežily v hospodářově domácnosti), i na zaměstnance osob provozujících svobodná povolání (lékaři, advokáti, notáři a d.). Podstatné nebylo ani to, zda podnik provozovala soukromá osoba nebo stát nebo zda šlo o výdělečný podnik nebo o dobročinnou instituci. Podobně jako dříve ovšem mohlo ministerstvo speciálně upravit délku pracovní doby v některých podnicích, kde to vyžadovaly specifické poměry. V tomto případě nesměla délka pracovní doby přesáhnout 192 hodin ve čtyřtýdenním období. Vedle toho zákon stanovil výjimečnou délku pracovní doby pro osoby zaměstnané a bydlící v zaměstnavatelově domácnosti (služebné, čeledí, kuchařky, chůvy, kočí, řidiči apod.), nebo konající nenamáhavé práce (vrátní, hlídači, domovníci, hasiči).

Zákon osmihodinové pracovní době a prováděcí nařízení k němu pochopitelně nemohly opomenout ani jednu z „nejčasovějších otázek pracovního práva, a to jak v dobách normálních, tak za poměrů mimořádných“²⁸: práci přesčas. V podstatě rozlišovaly mezi prací přesčas trojího druhu. Povolení ani oznámení se nevyžadovalo, když nutné práce trvaly nejvíce tři dny nebo když se jednalo o přípravné a závěrečné práce. Oznámit příslušným orgánům bylo třeba tytéž nutné práce, pokud trvaly déle než tři dny. Povolení se vyžadovalo pro přesčasovou práci, která byla nutná proto, že byl přerušen provoz živelnými událostmi nebo nehodami, nebo když zvýšená potřeba práce nastala ve veřejném zájmu z jiných důvodů. Přípustná byla v zásadě práce přes čas v délce maximálně dvou hodin a po dobu čtyř týdnů v roce. Dobu jejího konání ovšem bylo možné prodloužit až na 16 týdnů. Za práci předčas náležela mzda, jejíž výši zákon neřešil.

---

²⁷ Právě doplnění tohoto ustanovení do živnostenského řádu si v zájmu logického uspořádání textu vynutilo již zmíněné přečíslování původního § 74a a jeho zařazení až za ně jako § 74e.

²⁸ CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce*. Praha, 1947, s. 38.

Noční práci zákon připouštěl v podnicích s nepřetržitým provozem a na povolení i v dalších podnicích, kde to vyžadoval veřejný zájem nebo pravidelná potřeba občanů. Bez úředního povolení bylo možné provádět nutné opravy, když by byl ohrožen pravidelný chod podniku. Pracovat v noci mohli v zásadě jen muži starší 16 let. V návaznosti na dřívější úpravy se ženám starším 18 let noční práce povolovala přechodně na kratší dobu ve zpracovatelských podnicích, v podnicích s nepřetržitým provozem a tam, kde to vyžadoval veřejný zájem a práce nebyla příliš namáhavá.

Přestávky v práci nejdříve upravila dělnická novela (§ 74a., po novele z roku 1913 § 74e.), a to tak, že přiznala zaměstnancům právo na přestávky v trvání půl druhé hodiny, přičemž, pokud to bylo možné, měla hodina připadnout na polední dobu. Říšská rada zároveň zmocnila ministra, aby v dohodě s ministrem vnitra a po konzultaci s obchodními a živnostenskými komorami dobu přestávek pro některé přiměřeně zkrátil nebo umožnil jinak rozložit.²⁹

Podle zákona o osmihodinové pracovní době se rozdělení pracovní doby a stanovení přestávek nechávalo na dohodě zaměstnavatele a zaměstnanců. Ovšem po pěti hodinách nepřetržité práce měli dospělí zaměstnanci nárok alespoň na čtvrt hodinovou přestávku. Mladistvým do osmnácti let musela být poskytnuta po čtyřech hodinách. Osobám zaměstnaným v zaměstnavatelově domácnosti, jimž mohla být stanovena až dvanáctihodinová pracovní doba, náležel nárok na půlhodinovou přestávku v polední době.

Ze zákona o osmihodinové pracovní době z roku 1918 a prováděcího nařízení k němu plynulo, že týdenní pracovní přestávka má bez přerušení trvat nejméně 32 hodin a má zpravidla připadnout na neděli. Osoby zaměstnané v zaměstnavatelově domácnosti nebo nepravidelnými nebo lehkými pracemi měly mít týdenní klid alespoň 18 hodin a toto volno mělo připadnout zpravidla na neděli.

S ohledem na hospodářské potřeby jednotlivých podniků, v nichž bylo třeba zabezpečit nepřetržitý provoz, zákon opět umožnil odlišné řešení. Spočívalo v povinnosti zabezpečit zaměstnancům vypočítaných podniků (železárny, metalurgická výroba, cihelny, sklárny, mlýny, sladovny, pivovary a d.), aby dvaatřicetihodinová přestávka alespoň jednou za tři týdny připadla na neděli.

e) Nedělní a sváteční klid. Původní ustanovení živnostenského řádu o nedělním a svátečním klidu nahradila ustanovení zákona č. 21/1895 ř. z., změněná a doplněná zákonem č. 125/1905 ř. z.

---

²⁹ Ministr tohoto zmocnění využil už v roce 1885 (min. nař. č. 82 ř. z.) a opakovaně pak i v následujících letech. Později se právní úpravy přestávek v práci v již zmíněném zmocňovacím ustanovení (§ 74d) dotkla novela z roku 1913.

Novelizovaný zákon jako výchozí zásadu stanovil, že „v neděli ustati má všecka práce živnostenská“ (čl. I.),³⁰ vypočítal práce, které byly z této zásady vyňaty, zmocnil ministra obchodu, aby spolu s dotčenými ministry dovolil nedělní práci v dalších živnostech, kde se provoz nedá přerušit nebo práce odložit, kde je to třeba v zájmu uspokojení potřeb obyvatel nebo dopravy, nebo když šlo o kampaňové provozy³¹, upravil podmínky nedělní práce a stanovil, že ve svátek má být dělníkům podle jejich vyznání poskytnut čas potřebný k návštěvě bohoslužeb.

Nedělní klid podle zákona začínal v šest hodin a měl trvat alespoň 24 hodin. Přímo ze zákona se nevztahoval, vedle diskrétně konané osobní živnostníkovy práce, na servisní a úklidové práce, střežení výrobních objektů a zařízení, jednou do roka na inventuru a na přechodné neodkladné práce konané ve veřejném zájmu nebo v nouzové situaci. U obchodních živností zákon v zásadě povoloval nedělní práci jen po dobu čtyř hodin (v úpravě z roku 1895 to bylo šest hodin). Tuto dobu však bylo možné příležitostně, například o vánocích nebo jiných svátcích, nebo na vybraných místech (na nádražích, poutních místech apod.) prodloužit až na osm hodin (v úpravě z roku 1895 na deset hodin).

f) Živnostenská inspekce. Správněpolicijní ochrana pracovní smlouvy nesla i prvky represe a orientovala se především na dodržování mezí, daných ochranným zákonodárstvím. V tomto směru bylo obzvlášť významné zřízení živnostenské inspekce s úkolem dozírat zejména na dodržování živnostenských předpisů v oblasti péče o zdraví dělníků, pracovní doby, mezd apod. (zákon č. 117/1883 ř. z.).

6. ZÁNİK ŽIVNOSTENSKÉHO PRACOVNÍHO POMĚRU

Zbývá ještě pojednat o zániku živnostenského pracovního poměru. Podle živnostenského zákona mohl vedle uplynutí sjednané doby nebo výpovědní lhůty³² automaticky zaniknout zánikem živnosti a smrtí pomocného pracovníka. Dále zákonodárce v taxativním výčtu /§ 82, bod a) – i)/ vypočítával důvody, na základě nichž mohl být pomocný pracovník okamžitě propuštěn. Takovým důvodem mohla být i hrubá urážka na cti, ublížení na těle a nebezpečné vyhrožování zaměstnavateli, domácím lidem nebo spoluzaměstnancům, postižení „odpuzející nemocí“, nezaviněná nezpůsobilost k práci delší čtyř týdnů nebo delší než čtrnáctidenní uvěznění (původně stačilo vězení osmidenní).

---

³⁰ Zákon č. 60/1895 ř. z. rozšířil působnost ustanovení o nedělním klidu i na podomní obchod.

³¹ Podle úpravy z roku 1895 opravňovalo poněkud obecněji formulované zmocnění k vydávání příslušných přepisů zemské vlády.

³² K tomu KUNC, P., Zrušení pracovní smlouvy výpovědí. In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 97 – 101.

Paragraf 82a. živnostenského řádu, doplněný dělnickou novelou, stanovil, kdy může před uplynutím stanovené doby a bez výpovědi ukončit pracovní poměr živnostenský pomocník. V pěti bodech se tu uvádělo, že nemůže v práci pokračovat bez zjevné újmy na zdraví, zaměstnavatel s ním a jeho rodinnými příslušníky zle nakládá nebo se na nich dopustí hrubé urážky na cti, zaměstnavatel nebo jeho rodinní příslušníci se jej nebo jeho rodinné příslušníky snaží svést k nemravným nebo nezákonným skutkům, zaměstnavatel porušuje podstatné podmínky smlouvy a nemůže nebo se zdráhá poskytnout mu výdělek.

Zřetelnou asymetrií se vyznačovala ustanovení o předčasném ukončení pracovního poměru bez zákonného důvodu. Když byl předčasně propuštěn bez zákonného důvodu pomocný pracovník nebo když mu důvod k předčasnému zrušení pracovního poměru vlastní vinou zavládl zaměstnavatel, vznikala mu nárok na náhradu mzdy nebo její části. Když ovšem pracovní poměr bez zákonného důvodu předčasně ukončil pomocný pracovník, zaměstnavateli příslušel nejen nárok na náhradu škody, ale mohl dát podnět k jeho potrestání. K civilněprávní sankci tu tedy přistupovala i trestní, zrušená až zákonem z konce roku 1919.

Až do počátku první ČSR patřily k pracovnímu poměru živnostenských pomocníků i pracovní knížky, zrušené výše zmíněným zákonem č. 571/1919 Sb., jímž odstraňují se pracovní a čelední knížky i trestnost bezdůvodného zrušení poměru pracovního. Pracovní knížka sloužila k prokazování totožnosti (i v cizině), k evidenci dřívějších zaměstnání živnostenských pomocníků a jako nezpochybnitelný důkaz v případě pracovněprávních sporů. Při změně zaměstnání do ní mohl zaměstnavatel na žádost pracovníka doplnit i příznivé hodnocení „jeho mravného chování a jeho výkonů“ (§ 81 ve znění dělnické novely).

* * *

Vznik a garance ochranného zákonodárství můžeme vnímat buď jako důsledek tlaku dělnických korporací na zlepšení postavení továrních dělníků,³³ nebo jako projev odpovědné, sociálně laděné politiky, částečně inspirované úpravou úřednického práva a snažící se o zachování sociálního smíru, nejspíše však jako v proporcích proměnlivý efekt obou těchto faktorů. Prioritu však nelze upřít prve uvedenému. Sociální napětí a z něj pramenící tlak dělnických korporací byl tím, co podnítilo zájem vládnoucích kruhů o sociální problematiku. Připomenout však musíme také to, že k rozvoji pracovněprávního zákonodárství přispěla stabilizace konstitučního

---

³³ Podle – nejen v tomto ohledu – radikálního Františka Poláka sice „*nové odvětví právní vědy, jež jedni nazývají pracovním právem, má svůj vznik v třídním boji dělnické třídy proti buržoasii; bez boje dělníků proti dnešnímu hospodářskému a sociálnímu systému nebylo by právo dělníků, jež tvoří obsah nového jich práva*“. Srovnej POLÁK, F., *Dělnické právo československé*. Praha: vlastním nákladem, 1931, s. 20.

režimu a s ní spojené postupné rozšiřování volebního práva. Díky němu se dělnictvo postupně stávalo významnou politickou silou, jejíž zájmy nebylo možné zcela ignorovat.

Literature:

- ADLER, E., *Der Arbeitsvertrag im Entwurfe einer Novelle zum a.b.G.B.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1908.
- BECKER, M., *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus.* Frankfurt am M.: Vittorio Klostermann, 2005.
- CHYSKÝ, J., *Pracovní právo v kostce.* Praha, 1947.
- KRČMÁŘ, J., *O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem ku právu římskému. I. Knihovna sborníku věd právních a státních. A) Rada právovědecká, čís. I. Praha: Bursík & Kohout, 1902.*
- KUNC, P., *Zrušení pracovní smlouvy výpovědí.* In: *Pracovní právo*, roč. XII (VI)/1933, s. 97 – 101.
- LICHT, S., *Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung.* Brünn: Blätter für Selbstverwaltung, 1898.
- SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních.* Brno: Právník, 1926.
- SCHREIBER, K., *Der Arbeitsvertrag nach heutigem österreichischem Privatrecht.* Wien: Manz'sche k.k. Hof-Verlags- und Universitäts- Buchhandlung, 1887.
- *Slovník veřejného práva československého. III. Heslo: Pracovní právo (E. Hácha), Heslo: Pracovní smlouva (J. Krčmář).* Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934.
- REBEC, T., *Katechismus živnostenského práva rakouského.* Praha: Hejda & Tuček, 1902.
- *Řád živnostenský. I. Sest. a usp.* Bohumil Štědrý, Rudolf Buchtela. Praha: Kompas, 1926.
- VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V.: *České právní dějiny.* Plzeň: Aleš Čeněk 2008; ISBN 978-80-7380-127-4.
- *Všeobecný slovník právní. I. Heslo: Dělníci. Pořádá a vydává F. X. Veselý.* Praha: nákladem vlastním, 1896.

Contact – email

lav@mail.muni.cz

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., Mgr. Iva Zlatušková,
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc., Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.,
Mgr. Michaela Hanousková, doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.,
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D., Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.,
doc. PhDr. Růžena Lukášová, CSc., prof. PhDr. Petr Macek, CSc.,
Mgr. Petra Polčáková, doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.,
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D., prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.,
prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.,
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D., PhDr. Alena Mizerová

Dny práva 2011 – Days of Law 2011

Ovlivňování sféry soukromého práva právem veřejným v minulosti

Vydala Masarykova univerzita roku 2012
Spisy Právnické fakulty MU č. 414 (řada teoretická)

Ediční rada: J. Kotásek (předseda), J. Bejček, V. Kratochvíl,
N. Rozehnalová, P. Mrkývka, J. Hurdík, R. Polčák, J. Šabata

Zhotovení CD ROM: Tribun EU s.r.o., Cejl 32, Brno

1. vydání, 2012

ISBN 978-80-210-5917-7